CIHM
Microfiche
Series
(Monographs)

ICMH
Collection de
microfiches
(monographies)

Canadian Institute for Historical Microreproductions / Institut canadien de microreproductions historiques

© 1999

Technical and Bibliographic Notes / Notes techniques et bibliographiques

The Institute has attempted to obtain the best original copy available for filming. Features of this copy which may be bibliographically unique, which may alter any of the images in the reproduction, or which may significantly change the usual method of filming are checked below.

- [x] Coloured covers / Couverture de couleur
- [ ] Covers damaged / Couverture endommagée
- [ ] Covers restored and/or laminated / Couverture restaurée et/ou pelliculée
- [ ] Cover title missing / Le titre de couverture manque
- [ ] Coloured maps / Cartes géographiques en couleur
- [ ] Coloured ink (i.e. other than blue or black) / Encre de couleur (i.e. autre que bleue ou noire)
- [x] Coloured plates and/or illustrations / Planches et/ou illustrations en couleur
- [ ] Bound with other material / Relié avec d'autres documents
- [ ] Only edition available / Seule édition disponible
- [ ] Tight binding may cause shadows or distortion along interior margin / La reliure serrée peut causer de l'ombre ou de la distorsion le long de la marge intérieure.
- [ ] Blank leaves added during restorations may appear within the text. Whenever possible, these have been omitted from filming / Il se peut que certaines pages blanches ajoutées lors d'une restauration apparaissent dans le texte, mais, lorsque cela était possible, ces pages n'ont pas été filmées.
- [x] Additional comments / Commentaires supplémentaires: Text in Ukrainian.

L'Institut a microfilmé le meilleur exemplaire qu'il lui a été possible de se procurer. Les détails de cet exemplaire qui sont peut-être uniques du point de vue bibliographique, qui peuvent modifier une image reproduite, ou qui peuvent exiger une modification dans la méthode normale de filmage sont indiqués ci-dessous.

- [ ] Coloured pages / Pages de couleur
- [ ] Pages damaged / Pages endommagées
- [ ] Pages restored and/or laminated / Pages restaurées et/ou pelliculées
- [x] Pages discoloured, stained or foxed / Pages décolorees, tachetées ou piquées
- [ ] Pages detached / Pages détachées
- [x] Showthrough / Transparence
- [ ] Quality of print varies / Qualité inégale de l'impression
- [ ] Includes supplementary material / Comprend du matériel supplémentaire
- [ ] Pages wholly or partially obscured by errata slips, tissues, etc., have been refilmed to ensure the best possible image / Les pages totalement ou partiellement obscurcies par un feuillet d'errata, une pelure, etc., ont été filmées à nouveau de façon à obtenir la meilleure image possible.
- [ ] Opposing pages with varying colouration or discolourations are filmed twice to ensure the best possible image / Les pages s'opposant ayant des colorations variables ou des décolorations sont filmées deux fois afin d'obtenir la meilleure image possible.

This item is filmed at the reduction ratio checked below /
Ce document est filmé au taux de réduction indiqué ci-dessous.

10x		14x		18x		22x		26x		30x	
							✓				
	12x		16x		20x		24x		28x		32x

The copy filmed here has been reproduced thanks to the generosity of:

National Library of Canada

The images appearing here are the best quality possible considering the condition and legibility of the original copy end in keeping with the filming contract specifications.

Original copies in printed peper covers are filmed beginning with the front cover and ending on the last page with a printed or illustreted impression, or the back cover when appropriete. All other original copies are filmed beginning on the first page with a printed or illustrated impression, and ending on the last pege with a printed or illustreted impression.

The lest recorded freme on each microfiche shall contain the symbol → (meaning "CONTINUED"), or the symbol ∇ (meaning "END"), whichever applies.

Maps, pletes, charts, etc., may be filmed at different reduction ratios. Those too large to be entirely included in one exposure are filmed beginning in the upper left hand corner, left to right and top to bottom, as many frames as required. The following diagrams illustrate the method:

L'exemplaire filmé fut reproduit grâce à la générosité de:

Bibliothèque nationale du Canada

Les images suivantes ont été reproduites avec le plus grand soin, compte tenu de la condition et de la netteté de l'exemplaire filmé, et en conformité avec les conditions du contrat de filmage.

Les exemplaires originaux dont la couverture en papier est imprimée sont filmés en commençant par le premier plat et en terminant soit par la dernière page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration, soit par le second plat, selon le cas. Tous les autres exemplaires originaux sont filmés en commençant par la première page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration et en terminant par la dernière page qui comporte une telle empreinte.

Un des symboles suivants apparaîtra sur la dernière image de chaque microfiche, selon le cas: le symbole → signifie "A SUIVRE", le symbole ∇ signifie "FIN".

Les cartes, planches, tableaux, etc., peuvent être filmés à des taux de réduction différents. Lorsque le document est trop grand pour être reproduit en un seul cliché, il est filmé à partir de l'angle supérieur gauche, de gauche à droite, et de haut en bas, en prenant le nombre d'images nécessaire. Les diagrammes suivants illustrent la méthode.

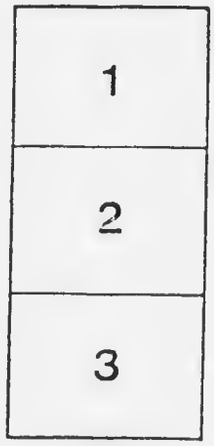

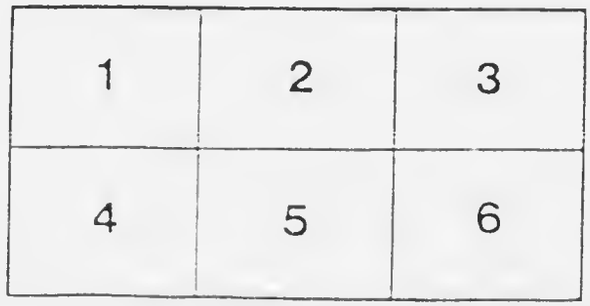

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

ANSI and ISO TEST CHART No 2

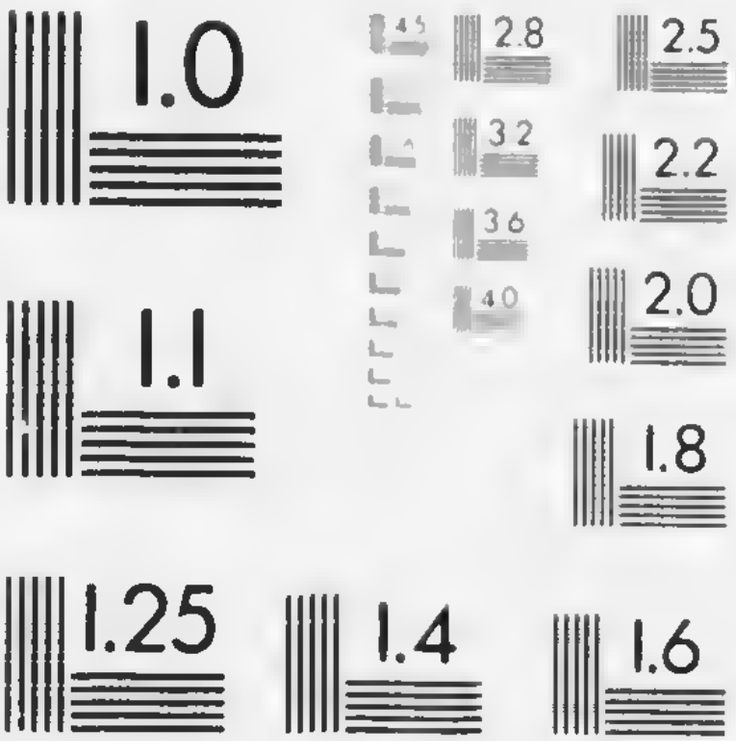

APPLIED IMAGE Inc

ІВАН ФРАНКО

З ВЕРШИН і НИЗИН

Іван Франко

ІВАН ФРАНКО

З ВЕРШИН і НИЗИН

ЗБІРНИК
ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ
1873—1893

В ДОДАТКУ
ЗІВЯЛЕ ЛИСТЄ й ВЕЛИКІ РОКОВИНИ

HOME LIBRARY
WINNIPEG
REV. JOHN R. KOVALEVITCH

Київ-Лайпціґ
УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ
КОЛОМИЯ
Галицька Накладня.
WINNIPEG MAN.
Ucrainian Publishing.

PG3948
F7
Z39
1920

Друкарня Шпамера в Ляйпцігу

Від Редакції.

Це видання »З вершин і низин« являється ся третім із ряду й рівночасно першим посмертним виданням Франкових віршів із перших часів його поетичної творчости. Мета його — вискрізь практична: воно має своїм завданням дати в руки читачі, головно ж, із молодого покоління, більшу частину поетичних творів найбільшого галицького письменника, ту частину, на якій виховувала ся галицька молодіж 90. років — бо друге видання давно випродане, а повного збірника творів Франка доведеть ся, а рівних причин, здасть ся, ще довго ждати.

Перед редактором цього видання стояла робота нелегка, бо як треба було приладнувати видання відповідно до вимог теперішнього читача. Та тут допомогла йому знана редакційна метода самого Франка. Я знав, що Франко ніколи не дивив ся на свої твори як на якісь історично-літературні документи, що він, не тикаючи в нових виданнях основної думки твору, все і все підправляв його щодо мови й вигладжував вірш, деколи навіть переправляв зміст, і ось я згори поклав собі повести свою роботу в дусї поглядів поета на його як такі редакторську роботу його власних творів. Через те я дозволяв собі, де це тільки було можливо, підходити до тих домагань, що їх ставить до всяких видавництв сучасний читач, домагань, яких ніколи не спускав із ока і Франко, справляючи давні, парічеві форми й заміняючи їх новими, приступнїщими для всякого інтелїґентного читача, головно ж, із Наддніпрянщини. Зразком для цїеї моєї роботи були для мене нові видання поодиноких

віршів Франка зі збірника »З вершин і низин«, порозміщуваних чи по инших виданиях, чи по альманахах, видаваних хоч ним самим (Акорди), хоч ким инчим, але як, думаю, не без порозуміння з поетом (Доєвітні вогні, тощо). Крім того, в мене під рукою були два останні видання »Наєських жартів«, було львівське й київське видання »Зівялого листя« зі змінами, що їх поробив Франко, я займав ся ще й виданиям «Захара Беркута» й мав змогу порівнювати різкі видання инших творів у редакції самого поета (Мій Ізмараґд), то по змозі старав ся скрізь підійти під смак автора щодо вибору форм і проводити його інтенцію, заводячи деяку одностайність у фонетичних явищах його дуже цікавої, багатої й оригінальної своїми фразами й висловами мови. Я певен у тому, що коли б самому Франкові довело ся б було наново приготовляти до друку цей збірник, він був би зробив те ж саме, тільки ж ізнід його пера все вийшло б і гладчим, і кращим, а деще зовсім перероблениим, як це ми бачимо з його нових редакцій його давніх віршів (Товаришам із тюрми, Наєські жарти, тощо). Така вічно жива й чутка людина, як був Франко, ніколи не лишала написаного ним у тому виді, як воно було надруковане колись; що більш, він дуже радо слухав порад і уваг сторонніх людей і, що вважав за справедливе, виправляв краще і зрозуміліше (так було зі мною колись, як я видавав його повість із молодих літ »Петрії й Довбущуки« в Чернівцях 1911. р.).

Не знаю, чи приланштовував Франко «З вершин і низин» до нового видання, чи полишило ся ще що в нього з того, що поміщене в цьому збірнику в уривках — це видання робило ся в таких часах, що про доступ до посмертного архіву поета і мріяти не можна було —, не відомо менї, чи полишили ся рукописи тих віршів, що поміщені в цьому збірнику, щоб могти порівняти їх із друкованим словом. Я мусів обмежковувати ся друкованим примірником із 1893. р., й тими збірниками, в які

припадково попадали поодинокі поезії в новій редакції, й заводити їх у це видання в тій новій одежі — і скрізь я держав ся тої як методи. Підправивши мову в дусї останніх творів Франка й його поправок у нових виданнях його писань, ним самим поробленних — я помістив у цїлому в це видання все, що було у збірнику з 1893. р. Коли ж де захонив що зредаговане Франком напово, брав у видання нову редакцію.

Таким чином у новій редакції з'явив ся в мене вірш: »*Вічний революціонер*« (стор. 99) — з »Акордів«, антольогії української лїрики від смерти Шевченка, укладеної самим Франком і виданої »Видавничою Спілкою« у Львові 1903. р. (стор. 113). З тої самої книжки взято редакцію популярних на цїлій Українї »*Каменярів*« (стор. 153) [»Акорди« стор. 101]. Зі збірничка »Із лїт моєї молодости« (стор. 9) взято редакцію сонета »*Народня пісня*« (стор. 261), яку поет зовсїм переробив у дусї вимог ритміки сонету; звідтіля ж (стор. 119) передруковано в новій редакції вірш »*Думка в тюрмі*« (стор. 121). Заголовок вірша »*Не пора*« (стор. 175), а саме: »Національний гимн«, вийнято зі збірки »Давнє й нове«, тільки ж текст полишений давнїй, бо ж у нас цей гимн уже став народньою піснею і співаєть ся з тими словами від 1898. р.

Велику поему »*Панські жарти*«, яку за другим виданням »З вершин і низин« теж заведено в цю збірку, друкуємо з четвертого видання цієї поеми з 1911. р., що появило ся коштом «Видавничої Спілки» у Львові окремою книжечкою, з передмовою й роздїлом на строфи. Строфову будову поеми збережено, тільки ж пропущено нумерацію стрічок, яка у практичному виданню, як оце, непотрібна. За те зміст кожної пісні подано на початку кожного роздїлу, а не окремо, як це зробив Франко в виданню з 1911. р.

Хоч »*Зівяле листє*«, оця лїрична драма Франка, ні своїм змістом, ні настроєм, який бе з цїлої збірки, ні навіть своїм окремішнїм значінням не підходить до цї-

лого цього збірника — то ми все-таки завели його в це видання. Зроблено це через те, що сам Франко вмістив був у виданню з 1893. р. ті вірші з »Зівялого листя«, які в нього що-тільки складали ся на лїричну драму — хоч місце тій збірці визначене в нас мало не на самому кінці книжки. Зроблено і одне і друге зумисне. Бо поміщено »Зівяле листе« у збірнику ще й через те, щоб читач мав доказ, як ноет уже в тому часї, в 1893. р., коли видавав другим виданням своє »З вершин і низин«, боров ся сам зі собою, безпастанно зводячи бій між обовязком — яким являло ся в нього т. зв. громадівство, і власним чулим серцем; а що відзначено збірці окреме місце, то через те, щоб додержати мало не до самого кінця характер самого збірника: наскрізь громадівський. Друкуєть ся »Зівяле листе« з другого київського видання з 1910. р. тільки як, само по собі, вміщено з львівського видання сконфісковані київською цензурою поезії (I 3, III 18) й виправлено недобачені коректором місця (н. пр., в київському виданню пропущено одну стрічку з вірша »Даремне, пісне«).

Скрізь у поемах полишено Франкові вводи, такі дуже потрібні для зрозуміння самих творів, і такі характеристичні для нього самого. Річ у тому, що останніми часами Франко ні одного свойого твору не випускав без відповідної передмови. Через те ми передруковуємо в цілому й передмову до другого видання »З вершин і низин«. Вона дає теж дуже цікаві вказівки до пізнання й самого Франка, й його творчости, й його поглядів на його як таки дїяльність та взагалї на письменство.

Та, щоб заокруглити збірник, щоб із нього виглянуло цїлим лїтературне обличчя Франка в девятьдесятих роках XIX. ст., довело ся до нього пододавати ще дещо з инчих збірок, які повидавав ноет кілька лїт до своєї смерти. Це, думаємо, зроблене теж у інтенції письменника, бо як сам він, ріжними часами, по ріжних збірках, передруковував і по двічі якусь річ (пор. вірш:

»Товаришам із тюрми«, поміщений у збірнику »Давне й нове» під заголовком »На зорі соціялїстичної пропаґанди«, стор. 165 і цілком перероблений у збірці »Із лїт моєї молодости«, віри »Не пора« з цього збірника помістив у збірці »Давне й нове« й т. д.), щоб надати їм якийсь певний характер, зробити їх щодо змісту чимось одноцїльним. Та й додано небагацько — всього 5 віршиків зі збірочки: »Із лїт моєї молодости«, а саме: *Невільники* (стор. 122), *Товаришам із тюрми* (стор. 151), сатиру: *Поступовець* (стор. 205) і два сонети: »*Наука*« (стор. 261) і »*Дві дороги*« (стор. 262)[1]). Всї ці віршики найшли собі приміщення, відповідно до свойого змісту, на відповідних місцях поодиноких роздїлів.

Зі збірки »Давне й нове« взяли ми до видання ще один памфлет: »*Думу про Наума Безумовича*«, який не ввійшов до другого видання »З вершин і низин« через те тільки, що колись був сконфіскований, й який хотїло ся, видко, Франкові у збірці мати, як це бачимо з передмови до другого видання (стор. 94). А щоб не затирало ся загальне вражіння від цїлого збірника, щоби в уяві читача стояв заєдно Франко-громадівець із 90. років — на саме закінчення »З вершин і низин« передруковано »*Великі Роковини*«, прольоґ, написаний у 1898. р. для ювілейного обходу столїтнїх відродин українського письменства. Думки, які висловлює на кінцї »Козак-Невмирака«, такі живі, такі глибокі, повні правди, і для Франка, як громадівця, такі характеристичні, що ця поема своїм змістом може належати тільки до цього збірника.

Не маючи ні найменьчої змоги помістити цїлого матеріялу, що склав ся на »З вершин і низин«, у хронольоґічному порядку[2]), я залишаю в цьому виданню

[1]) Ці віршики поміщені в збірці »Із лїт моєї молодости« ось як: »Невільники«, стор. 121; »Товаришам із тюрми«, стор. 118; »Поступовець«, стор. 51; »Наука«, стор. 124; »Дві дороги«, стор. 12.

[2]) Спробу хронольоґічного порядку (за роками, но змозі за днями) подаю на кінцї цїєї книжки, стор. 717.

такий порядок (крім, звичайно, »Зівялого листя«), який був у другому виданню. Дати всї и задержав, тільки назви місяців дав українські — замісць славянських, що були у другому виданню (бо так робив і Франко у своїх нових виданнях, пор. »Давнє й нове«, »Із лїт моєї молодости«).

Щоб закінчити формальний бік видання я мушу ще додати, що, задля влекшення зрозуміння змісту, в деяких поемах постягано строфи (*Ботокуди*, *Вандрівка Русина з Бідою*, *Асимілятором*, *У цадика* й т. д.). З тої самої причини декуди пороблено иньчі відступи (*Сурка*).

А тепер дещо про правопис і мову. Ще в 1911. р. (як я видавав Франкових »Довбущуків«) Франко напирав, щоб у виданнях його творів додержувати ся того правопису, якого вживає він сам. Знаючи це, я не зважив ся його зміняти нї в одній книжцї Франкових творів, що виходили під моєю редакцією (Захар Беркут, Перехресні стежки, Основи суспільности) — і цього принципу я держав ся і в цьому виданню. Через те »З вершин і низин« виходить правописом, що ним користували ся до війни наші обидва наукові товариства: львівське й київське.

Трохи инакше я поставив ся до мови, та тут знов таки йдучи за самим Франком. Відомо, що поет радо вживав нарічевих форм, ось таких:

а) орудн. одн. жін. роду імен. і прикм. та в заіменниках на *-ов*, н. пр.:

силов (Веснянки, III), *утїхов* (Скорбні піснї, IX), *стежков* (Нічні думи, VIII) . . .

цїлов (Нічні думи, IX); *млов густов* (Карта любови, III), *котров* (Знайомим, IV) . . .

піді мнов (Excelsior. IV), *з тобов* (Знайомимі, V)...;

б) у мняких (і шелест.) відмінах іменників уживав місцевика на *-и*, н. пр.:

в вогни (Нічні думи, VI), *по земли* (Думи пролетар. V, VI), *у грани* (Похорон) . . .,

хоч дуже часто й де не треба було задля риму вживав і лїтературного *-ї*, н. пр.: *на старцї* (Наймит), *на землї* (Ботокуди), *у печі* (Профілї, V), *в погонї* (Сонет X), *в полї* (Гадки на межі, По людськи, II);

в) шелестівкові відміни й іменики з шипучими пнями мають у нього здебільшого форми на *-и*, н. пр.:
очи (Похорон), *ночи* — хоч бувають форми й на *-і*, н. пр.:
у *печі* (Профілї), *ночі* (Нове життє);

г) давальник одн. чоловічих іменників усе має закінчення *-ови*, *-еви* (я їх зміняв на *-ові*, *еві*), н. пр.:
старцеви (Думи пролет., II);

ґ) стрічають ся форми:
очех (Баба Митриха), *грудех* (Гадки на межі, III), *в сінех* (Сурка), навіть: *очох*, *грудьох*, де й не треба було риму;

д) заіменникові старі енклїтичні форми давальн.:
ми, *ти*, *си* (менї, тобі, собі) і знахідника:
мя, *тя* (мене, тебе) — стрічають ся дуже часто, головно в перших творах;

е) Франко скорочував »ся« в 3. ос. одн. форми дїєслів *е*-відміни, н. пр.:
бересь (Весн., I), *хочесь* (Осїнні думи, III), *гнесь* (Думки пролет., I), *здаєсь* (Excelsior II), *вєсь* (Профілї, IV) і т. д.;

є) уживав, як це буває в західноукраїнських говірках, неподвоєних форм у іменників (*бажанє*, *житє*), і закінчення дїєслівних іменників в нього: *є*, не — *я* (так і лишено), хоч зустрічають ся й подвоєння, н. пр.: *сіллю* (Гадки над мужицькою скибою), *цвіллю* (Тюремні сонети, XLIV. (всюди заведено подвоєння);

ж) крім того, багато непослїдовности в нього; він пише:

єго, єму, єї, него, сего — побіч: *його, йому, її, нього, сього,*

инше раз: *мінї*, то знов: *менї*,

дїтей, конєй — то знов: *дїтий, конний* (останнїми часами він усюди виправляв ці форми на **-ий**, а **-ей** лишав тільки задля риму)

рве ся, опре ся і *рве́сть ся* й *опре́сть ся*

милосердним й *милосерднїши* (Думи пролст. X) і т. д.

При редакції я всї форми робив одностайними, як цього вимагає наша лїтературна мова, а нарічеві форми там тільки лишав, де цього вимагав чи ритм, чи рим — за те під стрічкою давав пояснення: це для наддніпрянського читача. А то ще, порівнюючи тексти давніх і нових редакцій, я замічував, що Франко змінює архаїзми, москалізми й провінціоналїзми на лїтературні вислови (опять — ізнов, вперед — колись, проч — геть, свобода — вільність, відтак — пізнїш), і я так робив за ним. Подекуди я зустрічав подвійні форми слів (*остатнїй і останнїй, звони і дзвони, глубокий* і *глибокий, огонь, уха* й *вогонь* і *вуха, горячий* і *гарячий, пчілка* і *бджілка* (Поєдинок), *зїйли* і *зїли* (Старе й нове), *слеза* і *сльоза* (Сонет XV) і т. д.), і на основі цього заводив скрізь тільки лїтературні (наддніпрянські) форми, щоб не викликати непотрібного непорозуміння між читачами.

Одне слово, відносячись до тексту як найбільш льояльно, я заводив тільки там зміни, де думав, що пересічний наддніпрянський читач, а для Наддніпрянщини в першій мірі призначене це видання — міг би *зза форми* не схопити гаразд думки, чи не відчути тої краси, що замкнена в віршу. На теперішнїй переходовий час, коли українська школа не могла ще зазнайомити Громади з тим незвичайним багацтвом і ріжноманїтністю наших нарічевих форм — я вважав за необхідне поробити такі зміни. Може, друге по цьому виданню не буде вже того по-

гребувати — може, цікавий читач із захопленням ловите ме кожну наріжеву форму, як ось тепер, із відомих причин, їзза неї кидає з пересердя книжкою. Чим швидче це настане, чим швидче закінчуть це моє видання, тим буде для справи краще, й тим для мене буде більша втіха. А тепер инакше не можна було, й ніхто, що знайомий із обставинами, за це на редактора не кине каменем . . . Зрештою, наріжеві форми, менше зрозумілі слова пояснено під текстом; там же подано деякі річеві розяснення.

Саме видання попереджено коротким біографічним нарисом Франка.

Біркенвердер, у липні 1920. р.

Др. Василь Сімович.

Іван Франко,

біографічний нарис.

Життєпис письменника настільки має вагу для Громади й настільки важний для письменства, наскільки він вяжеть ся з його дїяльністю, наскільки подробиці з життя письменника мали вплив на його творчість. Тим то, н. пр., нїяк не можна віддїлити біографії Шевченка від його »Кобзаря«, тим то незрозуміний буде для нас неширокий, правда, і не надто сильний, хоч сміливий голос Шашкевича, тяжко обійти ся без життєпису, читаючи Федьковича, і вже нїхто не розбереть ся в тій величезній лїтературній спадщинї, яку покинув нашому народові Франко, як не йти ме крок за кроком за його багатим на цїкаві подробиці життям.

Бувають письменники, що з цїлої їх нераз і доволї багатої лїтературної скарбниці нїяк не збагнеш, як їм жило ся, що вливало на розвиток їх чуття, творчої уяви, розуму. Читаючи твори Лесї Українки, того зразка наскрізь несубективного автора, ми вявляємо собі постать сильної, бадьорої, атлетичної людини-борця,—й нїколи не спаде нам на думку, що це була квола, слаба жінка, що у своїому життї тільки підсонням, сонцем, санаторіями, курортами піддержувала своє від роду дряхле тїло — у творах тої великої письменницї нї на лїк не найдемо хоч би згадки, які страшні фізичні болї переносила Лариса Косач-Квітка цїле своє життя: поетка у своїх творах наче самої себе відрекла ся.

Та не так воно з Франком. Його твори так тїсно звязані з особистим життям поета, що, не знаючи біо-

графії Франка, не то не порозумієш значіння поодиноких творів, а то навіть нераз головної ідеї не схопиш. Річ у тому, що Франко належить до того типу письменників, які безпосередно беруть участь у громадському життю, які своїми ідеями годують громаду і своє власне життя старають ся з ними погодити. То ж не звертати уваги на життєпис Франка, значить те ж саме, що не додивляти ся до всїх духових прояв у житті Галицької України від сїмдесятих років XIX. ст., — так кожне нове суспільно-полїтичне явище нерозривно звязане з імям його й тих, що виступали з ним на аренї громадського життя.

Письменники такого зразка, як Франко, письменники-громадяни — не однакової зазнали долї з погляду на їх відносини до суспільства, серед якого доводило ся їм жити і працювати. Як Шевченко був у свій час гласом вопіющого во пустинї, бо суспільство на яких сто лїт не доросло було до того, щоб схопити його ідеї; як кволий тїлом, слабий Шашкевич, сходячи по гробу, забірав зі собою в могилу на яких двацять років, до подиху Шевченківського духа в Галичинї, свої думки про відродження галицького народу; як Федькович і досї більше знаний у Галичан, нїж у свойому тїснїщому рідному краю, на зеленій Буковинї — так знов Франкові доля дала дожити тої хвилини, щоб із гордощами дивити ся на те, як, під упливом його думок, із пупянка розцвітаєть ся чарівна квітка громадянської й національної свідомости серед народу, і тільки важка недуга не дозволила впивати ся насолодою того квіту. Правда, на це склали ся причини не чисто індивідуальної натури, бо хоч Франко письменник дуже високої міри, та до ґенїяльности Шевченка таки не доходить, — нї силою слова, нї навіть сміливістю й шириною ідей. Але коли Франкові довело ся ще хоч на склонї свойого життя побачити наслїдки своєї роботи, так це поясняєть ся широкою громадською дїяльністю поета, дїяльністю, опертою на широких колах грома-

диства, які мали змогу, на протязі двох-трох десятків літ, розвивати ся на ідеях, голошених Франком. В часи Шевченка, чи Шашкевича національний плуг устиг був щотільки зверха здерти кору запустілої землі, а Федьковичі знов був не такий, щоб могти потягти за собою громаду: ні особисто, ні силою своїх думок. З того боку Франко був щасливіщий за инших наших письменників-піонірів... Для самого ж народу — це невеличке засвідчіння національно-політичної зрілости: він навчив ся цінити своїх учителів-виховників.

I.

Дитячі роки — Перша наука. — Гімназія. — Перші літературні спроби.

Іван Франко, син селянина-хлібороба, побачив світ 15. н. ст. серпня 1856. р. в селі Нагуєвичах, дрогобицького повіта, на галицькому Підгір'ї. Батько — Яків, людина заможня, родом із поукраїнщених Німців, дуже запопадистий і роботящий, попри хліборобство, зароблив на життя й ковальством. Від нього у спадщину, здасть ся, одержав Франко ту подивну роботящість, що нею визначав ся цілє своє життя. Мати — з Кульчицьких, із ходачкової шляхти. Дітей у Франків було четверо. Крім найстаршого Івана, було ще двох синів (Захар і Онофер) та одна сестра, яка вмерла ще дитиною.

До сільської школи ходив Франко в сусїдньому селї, в Ясениці Сільній. Там жив його дидько, Павло Кульчицький, людина письменна, що помагав йому вчити ся, й за ті два роки пробування в Ясениці Франко вивчив ся читати й писати по-українському, по-польському й німецькому, спізнав чотирі аритметичних дії й навчив ся співати до служби божої. Восьмилітнїм хлопцем уже

бачимо Франка у Дрогобичі в німецькій нормальній школі[1]), що її вдержували оо. Василіяни[2]). Та зараз-таки того року батько його перестанив ся, а молода мати, щоб рятувати задовжене хазяйство, вийшла незабаром заміж за вайцького з Ясениці парубка Гриня Гаврилика, людину гарну, яку Франко цїле своє життя згадував як-найкраще. За його допомогою й його заходами Франко скінчив нормальну школу й перейшов до дрогобицької гімназії. Малий, нещасний, несмілявий, неохайний, визначував ся між усїма своїми товаришами »нечищеними по кілька недїль чобітьми, брудною сорочкою, подертим сурдутом, нечесаним волоссям — і першою льокацією[3])«. І хоч йому довелю ся багато натерпіти ся у школї — він і народню школу і цїлу гімназію переходив як не першим, то другим або третім.

Про дитячі роки Франка та про те, яке було його навчання у школї, ми маємо багато згадок у його оповіданнях, а то й цїлі новелї приневчені тим часам (Грицева шкільна наука, Олівець, Борис Граб, Гірчичне зерно ...). І те, як його напихали, щоб був як »усї люде« (Малий

---

[1]) Вона те ж, що народня; нормальними звали ся школи по містах через те, що сполучені були з препарандами, тобто, підготовчим курсом на вчителїв. Но деяких краях (у Румунії) ще й досї вчительську семинарію так і звуть нормальною школою для вчителїв.

[2]) Це ще по давній традиції з XVIII. в., коли Василіяни по цілій т. зв. польській Украіни вдержували школи (самі там були й учителями). Та після єзуїтської реформи цього чина — Василіяни йде вже тепер шкіл не вдержують. До того часу вони мали низчу гімназію в Бучачі (на жаль, з польською викладовою мовою) й народню школу у Дрогобичі. За те дівочі школи та інститути (українські) удержують сестри Василіянки (Яворів Станиславів, Львів).

[3]) Льокацій — місця у клясї за тим, як хто вчив ся; це зазначувано все й на шкільному засвідченю, яку хто мав »льокацію«. Їх знесено у вісїмдесятих роках, хоч деякі вчителї в деяких гімназіях, теж по старій традиції, все з кінцем семестра розсаджували своїх учнїв за льокаціями — ще на початку 90. років XIX. ст.

Мирон), і те, як очерідні педагоги (Schön-Schreiben, Отець-Гуморист) безкарно знущали ся над мужицькими дітьми — все те кидало на його вразливу душу перше насіння: обурення, погорди і ненависти до всякого насильства, насіння, з якого вирісши опісля гарячий протест проти утисків і всякої тиранії. А домашнє життя: кузня батька, в якій ніколи не погасав вогонь, столярська майстерня родича, в якого стояв на квартирі — і одне і друге доставляло йому безліч усе нових і нових вражінь; що-найдрібніша кривда (Мій злочин) вирізувала на його вразливій душі карби, яких не стерли ні роки, ні досвід, ні дрібні життеві клопоти. А так життя плило собі звичайною течією: шкільна наука, нудна для дитини, та ще з такою памяттю, що лекцію історії, викладену вчителем на протязі цілої години, міг повторити майже слово до слова[1]) — то він і сидить собі в осінній лавці, ніким не замічений, і довбає пальцями дірки у стіні; на квартирі — життя з ремісниками, їх оповідання, пісні, розповідки, сам він утягасть ся в їх роботу, співає з ними, розмальовує скрині; кінчить ся рік — хлопець привозить додому дуже гарне засвідчіння — а на селі природа, сільська робота; він допомагає пасти товар, звозити сіно та збіжжя . . .

Ще в низчій гімназії Франко почав складати віршики, писати оповідання і збірати народні пісні, в яких кохав ся до безтями. У дрогобицькій гімназії були вже «підомі» віршники: Дмитро Вінцковецький і Сидір Наєчинецький, старші за Франка учні, що славили ся «поетами» і за їх слідами пішов і Франко[2]).

[1]) Про це читаємо в автобіографії Франка, написаній у формі листа до М. Драгоманова й поміщеній у передмові до збірки новель п. з. »В поті чола«, Львів, 1890, стор. VII.

[2]) Перший його вірш п. з. »Великдень« був присвячений памяті його батька, що саме вмер уночі під Великдень 1865 р. Другий вірш із описом зими, поданий як шкільна задача вчителеві Іванові Верхратському, був предметом критики того ж учителя

У вищій гімназії кинув ся Франко до читання; читав багато, та без розбору, що запопав із німецької, польської і французької літератури, головно белетристику, тоді як почав складати свою бібліотечку. Нера не видав: то перекладав, то писав дещо оригінальне — та на всьому цьому так і видно сліди десь вичитаного, звідкілясь пойманого. Зпоміж учителів, що мали вплив на духовий розвиток Франка, він сам називає — Україна Івана Верхратського, відомого автора шкільних підручників із природознавства й фільольога, що сам писав вірші, і Нолика Юлія Турчиньского, автора декількох цікавих повістей (деякі з них торкали ся українського життя, н. пр., повість про „Довбуша“). Від Верхратського одержав Франко до прочитання Шевченкового »Кобзаря«, який зробив на нього таке вражіння, що він незабаром вивчив його цілого на-память. Тоді ж пізнав він і инъших українських письменників: Стороженка, Руданського, Марковичку, Куліша й Мирного.

В шостій клясі стратив Франко матір, у дім увійшла мачуха. Скінчивши сьому клясу, він не поїхав на вакації до Нагуєвичів, а вибрав ся на вандрівку селами Дрогобиччини та Стрийщини. В 1875. р. склав іспит зрілости і в осени того ж року подав ся на університет до Львова, везучи зі собою кілька зшитків своїх творів: любовних віршів, драм, поетичних оповідань, пер клад Антигони й Електри Софокля, дещо з Одиссеї, дещо з Біблії (Йов, Ісайя), дещо з Небедюнгів[1]) і т. д.

на годині української мови. »Своїм звичаєм«, пише Франко, »він чіпав ся поодиноких слів та зворотів, а у зміст не входив« (гл. Передмову до *»Петрія і Довбущука«*, що вийшли моїм заходом, у Чернівцях 1913, як перша книжка другої серії видаваної мною »Бібліотеки для молодежі«).

[1]) Багато писаних Франком у гімназії творів попропадало. Сам він згадує, що (в пятій клясі) переповів віршем початкову історію Риму до Тулія Гостилія, написав (у шостій клясі) по-польському віршовану драму »Югурта« (як шкільну задачу вчителеві Нарцикові), уривок німецької драми віршами »Ромуль і Рем« (учи-

Ще з гімназії виспівав Франко до студенського журнала »Друг«, що виходив тоді у Львові заходом товариства «Академическій Кружокъ», свої вірші і там, у 3. ч. цього журнала за 1874. р., появив ся перший його друкований вірш »Народня пѣсня« під псевдонімом *Джежалик*. Прийшовши до Львова і ставши членом »Академическаго Кружка«, Франко кожне число заповнював своїми творами, по більшій части, віршами, оригінальними й перекладними; там же почав друкувати свою першу фантастичну повість: »*Петрій й Довбущуки*«, написану під упливом німецького письменника А. Гофмана, французького Ежена Сі (Вічний Жид) та популярної італійської повісти »Rinaldo Rinaldini«. Всі ті твори носять на собі признаки романтизму. Вони повні таємности, фантастичних пригід та замотаних ситуацій — усе це відгуки тої величезної начитаности Франка, а саме фантастичних оповідань і романів німецьких, польських та французьких авторів. Форма в них слаба, мова — якась мішанина української, польської й російської мови, не так із вини самого Франка, як власне редакції »Друга«, що старала ся підробляватись під благородну мову й виправляла народню мову й фонетичний правопис, якими користував ся в себе дома Франко — на свій нібито »общеруський« штиб. Щодо »Петріїв і Довбущуків«, то ця повість порушувала деякі цікаві й нові тоді питання (новий рух між Жидами, вірна характеристика різких верств у нашому суспільстві, тощо), і дарма, що зміст її фантастичний, що в ній багато неприродних сцен — вона, мало відбігаючи від подібних творів із того часу, все-таки виявляє деяку літературну вартість.

телеві німецької мови Ріщі), одне оповідання з селянського життя (для вчителя укр. мови Охримовича), в сьомій і восьмій класі почав писати гексаметром історичну поему п. з. »Наші Туркули«, зміст якої трохи скидаєть ся на »Захара Беркута«, а в восьмій написав драму »Два князі на один престіл«, яку в перерібці М. Вагилевича виставили на сцені аматори-учешики (гл. Передмову до »Петріїв і Довбущуків», стор. 5, 6).

А так, то зміст усіх тих перших творів невибагливий, хоч підходив під смак тодішньої публики: колишня слава Руси, геройство князів, зітхання за давніми щасливими часами й заповідь кращого майбутнього.

Перші віршеві спроби Франка вийшли в 1876. р. окремою книжечкою п. заг. »*Письма Івана Франка, І. Баляди и розказы*«, і всї вони передруковані й видані самим Франком у 1913. р. у збірці: »*Із літ моєї молодости*« (стор. 53—107). Усе це — твори молодої фантазії, мало оригінальні, перерібки з чужих поетів (Пушкін, Ґете, Толстой, Гайне), а то перевіршовані літописні оповідання (Аскольд і Дир, князь Олег, Святослав). Тільки як не можна вже дивитись на них, як на твори позбавлені всякої літературної вартости, як досї думали. Поруч і недостатки в формі, в мові — вони сильно відрізняють ся від усього, що тодї появляло ся в письменстві; але як усетаки на них відбив ся тодішнїй письменницький смак галицької публики, під який старав ся підійти молодий автор, і в тому цїлий його гріх.

II.

Вплив Драгоманова на львівське студенство і зокрема на Франка. — Товариші Франка. — Народній напрям у редакції »Друга« і Франкові твори з того часу. — Перший арешт. — Франко й суспільство. — »Громадський Друг«, »Дзвін«, »Молот«, »Дрібна Бібліотека«, — звязки з польськими соціялістами. — Другий арешт.

У Львові Франко наскочивув »Академическім Кружку« на великі суперечки поміж молодіжию: хто ми такі й якою мовою треба нам писати, суперечки, які були для нього незрозумілі, і в яких він сам безпосередно не брав участи, але як під упливом їх доводило ся йому безнастанно хитати ся поміж двома напрямками, що тодї панували в Галичинї: поміж москвофільським і народнїм.

Річ у тому, що ціле тодішнє галицьке суспільство було поділене на ті два ворожі один одному табори; ворожнеча зродикувала безнастанні дискусії, проявляючись на кожному місці і при кожній нагоді. Переглядаючи журнали та часописи з тих часів, мусиш усїм дивом дивувати ся, на що то витрачала ся енергія галицького суспільства! Читаючи ту мізерну і смішну арґументацію з одного і другого боку, мимоволї мусиш вимовляти плечима: такі дрібні, невидні речі підносили ся до значіння принципіяльних справ, і за них ішло так багацько галасу! Бо як ціла та боротьба вела ся тільки за те, чи Українці-Галичани окремий нарід, чи частина російського, й чи вироблять їм свое власне письменство на основі народньої мови, чи приймуть за свою письменницьку мову вироблену вже, на основі московського наріччя, літературну мову Москви. До того всього прилучувала ся безглузда суперечка за азбуку, бо москвофіли твердо стояли за задержання в письмі всїх буквів церковного письма, а народовці деякі з них викидали й, нахиляючись до правопису Куліша, поки-що користували ся компромісовою ортографією Максимовича з рїжними дашками над *о*, *е*, *и* й т. д. Що далї, то та боротьба розгорювала ся ще більш, бо до неї долучила ся незрозуміла вже тепер, навіть і в Галичинї, боротьба за чистоту греко-унїятського обряду, за дзвони, за клякання на службі, за орґани по церквах і т. д. Всї ті суперечки розпиматовували й так неспльний орґанїзм Галицької України і при помочі ґазет почали добивати собі доступ і до мужика, який стояв собі в боку, нїчого не розуміючи, і гнув ся під тягаром економічної неволї й безпросвітної темноти [гл. про це »*Вотокуди*«, стор. 223 , 226. і 227. і даль.]

У практиці одначе між прихильниками обох партій великої рїжниці не було; одні тягли до Москви, другим у мріях убачала ся козацька Україна, оспівана Шевченком у перших його історично-романтичних поемах; одні писали дуже твердим »язичіем«, називаючи ту страшну

польсько-московсько-славянсько-українську мішанину — руським язиком, другі ублагороднювали народню мову своїми власними видумками та прикрасами; але ж одні і другі однаково заходили ся коло австрійського уряду, запопадаючи його ласки, одні і другі дивили ся на себе, що вони природні провідники темного мужика, якого вони ведуть на путь спасення, й який, як нерозвинений і темний, повинен їх у всьому слухати ся — і однаково нічого не робили, щоб того мужика сяк-так піднести зі страшної економічної неволї. Освітні товариства почали творити ся в Галичинї ще з кінцем шісдесятих років XIX. ст.: »Просвіта« — народовська, »Общество Качковського« — москвофільське. Але ж останнє, створене для конкуренції з »Просвітою«, хоч являло ся навіть декуди й чимось поступовіщим від »Просвіти«, завівши н. пр., у свої видання гражданку — тоді як »Просвіта« вживала у своїх виданнях кирилицї (да[illegible] що всюди були дашки), щоб, мовляв, народа не відрив[illegible] від його коріня, від церкви — та про те від самих своїх народни сїяло мертвеччину. Та й з тої поживи, що її давала »Просвіта« народові у своїх книжечках, і з неї народ не міг набрати ся нї свідомости, хто він такий, нї чого йому треба й нї того, як йому бороти ся за кращу долю. Ті демократичні думки, що їх у шісдесятих роках посїяли на галицькому ґрунтї Шевченкові твори, в сїмдесятих роках десь порозвівали ся. Лишили ся тільки слова, зміст їх прикроєно до своїх поглядів, і в життю лишала ся порожнеча.

За старим поколїнням подїлила ся на дві ворожі партії й українська молодїж; москвофіли мали свій »Академическій Кружок«, народовцї — »Дружнїй Лихвар«. Франко пристав до »Кружка«, бо «Кружок» мав свій орґан, і в ньому Франко міг містити свої твори. »Дружнїй Лихвар« мав характер більш касиново-забавового товариства[1]), а це не могло притягти до себе молодого ідеалїста, що рвав ся до якоїсь роботи. Уже через »Кру-

[1]) Гл. Ів. Франко: »Молода Україна«, Вінніпеґ 1920, стор. 12.

жок« Франко опинився було навіть якийсь час членом »Общества Качковського«.

Та саме під той час на галицький ґрунт упало благодатне зерно впливу Драгоманова, того »розуму українського народу», як його охрестили пізнійші часи. Драгоманов звернув свою увагу на галицьку молодь, на студенство. Використовуючи те, що у »Друзі« вміщено його статтю »Література російська, великоруська, українська й галицька«, котра друкувала ся в »Правді« (1873/4 р.), Драгоманов почав посилати до редакції »Друга« свої листи, які редакція всі помістила: перший у перекладі на своє »язичіє«, два останні по-московському[1]), зразу силкуючись відповідати на них, а де далі зовсім погодивши ся з поглядами Драгоманова. У тих своїх листах Драгоманов закидає молодежі, що вона далеко відстала від европейських ідей, що вона не думає, а слїпо йде за старими гаслами й т. д.; крім того, подає незбиті арґументи за те, що одинокий спосіб дати нашому народові европейську культуру — розвинути народню мову й користувати ся нею в письменстві. При тій нагоді Драгоманов указував »Другові«, що те, чим він годує своїх читачів, нїкуди не годить ся — що все це мертвечина, що редактори журнала, захвалюючи московську мову, тієї мови не знають, не знають і московського кращого письменства, а саме, поступового, демократичного, і називав кращі твори українського письменства, з якими молодї треба б зазнайомитись; наренті, Драгоманов указував на обовязок молодого покоління служити народові і працювати для нього, щоб визволити його з темноти,

[1]) Всї вони передруковані в листуванню Драгоманова з Франком (»Листи до Івана Франка й инших 1887—1895, Львів 1903), а перший ще й у книжечці Довбищенка про Драгоманова (Харків 1919. р.); листи ті друкували ся у »Друзі« так: Письмо в редакцію »Друга« ч. 11, 1875; Второе письмо въ редакцію »Друга« (Украинщина или Рутенщина) ч. 5. 1876 р.; Третье письмо Украинца (так підписував ся Драгоманов у всїх листах), в редакцію »Друга«, ч. 13/14 з 1876 р.

неморальности, визиску, що молодїж ніколи не повинна забувати, що коли в нас витворила ся яка інтелїґенція, то повстала вона коштом кривавої праці й поту народніх мас і т. д.

Ці листи зробили велике вражіння на Франка й багатьох його товаришів. Починаєть ся листування Франка з Драгомановом, що тягнеть ся аж до смерти сього останнього. Для того гуртка людей Драгоманов був »правдивим учителем і, вповні безкорисно, не жалував праці, писань і упімнень і навіть докорів, щоб наводити їх на кращі шляхи европейської цивілїзації«, він немов їх »на вуха тяг на той шлях, і коли з ґенерації, що більш або менш стояла під його впливом, вийшла яка користь для загального й нашого народнього дїла, то це в найбільшій мірі заслуга Драгоманова«[1]). Щодо самого Франка, то Драгоманов був усе й його добрим дорадником; він був перший і »майже єдиний чоловік, що додавав йому духа й охоти«[2]). Цей упливи Драгоманова зараз же й відбив ся не тільки на самій редакції »Друга«, а й на творчости самого Франка. Вже від початку 1876. р. мова у »Друзї« куди більш народня. Франко у своїх »Довбущуках«, що все ще далї виходили, розвиває думки про те, що »наша хоругов — плуг і книга; що плуг — то наша сила, просвіта — то наша будучність«. і хоч не здер і з останньої частини тої повісти тої киреї таємничости й фантастичности, то все ж старав ся якось погодити одне і друге зі своїми новими поглядами на літературу в дусї реалїзму[3]). В тому ж році появляєть ся у »Друзї«, як вислів віри в непереможну силу народу, такий його вірш, як »*Найміт*«

[1]) Гл. Передмова Франка до »Листів« із 1887—1895.

[2]) Гл. З листа Франка до Драгоманова — »В поті чола«.

[3]) Цілу ту третю частину »Петрїїв і Довбущуків« Франко у моїому виданню викинув, вважаючи, що, як пише у »Postscriptum« на стор. 294, вона »не посуває ніякої акції далї, а тільки являєть ся рядом сцен, без яких може обійти ся повість, доведена до кінця другої части«.

(гл. стор. 144), у 1877. р., той же »Друг« починає друкувати цикль його реальних образків із бориславського життя п. з. »*Борислав*« — а альманах »Дністрянка« в 1876. міститъ його чудову повелю: »Лисишина челядь«, написану в дусї Марка Вовчка, й оповіданя »Два приятелї«. Франко береть ся до перекладів із західноєвропейських письменників (із них у »Дністрянцї« була надрукована »Новінь« Золї) — скрізь чусть ся розмах поета, у темах є свіжість, від усього повіває якимось подихом нового життя. Тодї як ізпід його пера виходять перші сатири на тодішніх провідників-інтелїґентів і на їх т. зв. чесноти[1]) — письменницька риса Франка, яка ще краще зазначила ся в пізніщих часах. Псевдонім »Джеджалик« ізникає, зявляєть ся другий — *Мирон*, як наче заповідь чогось нового, свіжого.

Тимчасом у липні 1877. року, як »цегла на вулиці на голову«, спав на Франка гарешт, а з ним загарештовано й його товаришів Михайла Павлика й Остапа Терлецького й загалом цїлу редакцію »Друга« — за зносини з Драгомановом, котрого галицька полїція вважала головою якоїсь таємної міжнародньої соціялїстичної орґанізації. Нагінки на підозрілих за соціялїзм почали ся ще з початком сїчня — Франка ж арештовано на основі перехопленого в польського еміґранта Котурницького листа від Драгоманова, листа, адресованого й не до Франка, а до когось иньчого, та тількн в тому листї Драгоманов подавав указки, що робити українським поступовим гуркам у Відні та в Галичинї, а Франкові радив обїхати Угорську Україну. Галицька польська влада, якій потрібні були в тому часї полїтичні процеси, щоб залякати й так уже залякане українське громадянство Галичини, скомпромітувати його в очах австрійського уряду та щоб таким чином могти безконтрольно господарити в тому, й так уже на

[1]) Ці »чесноти«, це: дїяльність, патріотизм і згідливість, гасла, які на словах виголошували тодішні провідники, гл. »Із днів моєї молодости«, стор. 107—117.

її поталу відданому краю, тягла процес довго[1]), і врешті-решт прокураторія засудила Франка на девять місяців тюрми, дарма що він сам не був тоді свідомим соціялістом, а так тільки зі симпатії, як мужик, »бажав для скованих волі,

для скривджених кращої долі

і рівного права для всіх« (*Думка в тюрмі*, стор. 122), і далекий був від розуміння, що таке соціялізм науковий[2]).

---

[1]) Це був саме час російсько-турецької війни, яка дала причину до ріжних нагінок на емігрантів із Росії й на все, що хоч трохи пахло російським »нігілізмом«. Досить було нераз мати твори російських клясиків, щоб попасти в підозріння, а далі в тюрму. Та сама історія повторювала ся в Галичині частенько — останній раз у час світової війни. Гоголь, чи Достоєвський ув українськім перекладі ставали причиною арештовання, а то й заслання у славний »Талергоф«.

[2]) Загалом свій »соціялізм« характеризує Франко ось як: »Признаю ся, я ніколи не належав до вірних тої релігії (основаної на »догмах ненависти та клясової боротьби«), і мав відвагу, серед насміхів і наруги її адептів, нести сміло свій стяг старого, щиро-людського соціялізму, опертого на етичнім, широко гуманнім вихованню мас народніх, на поступі й загальнім розповсюдженню освіти, науки, критики й людської та національної свободи, а не на партійнім догматизмі, не на деспотизмі проводирів, не на бюрократичній реґляментації всеї людської будущини, не на парляментарнім шахрайстві, що має вести до тої світлої будущини« (висказ із 1898 р. гл. »Давне й нове« — Львів 1911, стор. X). У пізнащих часах пішов він іще далі й гострими словами виступив проти »недогадливости та тупоумія деяких наших молодших письменників та критиків, що, вдучи наослів за покликами західно-европейських песимістів, у міщанськім (буржуазійнім) життю бачуть синонім духового застою, неробства, дармоїдства, моральної гнилизни та браку естетичного почуття. Ті люди, очевидно, не почувають усеї недорічности своїх осудів, не розуміють того, що новочасне місто, з його високо розвиненою торговлею та промислом, робить можливим жити на вищім культурнім становищі, ніж се можливе по селах, а своїми культурними, комунікаційними та просвітними засобами дає можність освіченому чоловікові вповні та як-найширше розвивати свої духові та фізичні здібности, а навіть неосвіченому

Девять місяців тюрми були для Франка чимось страшним — тортурою. »Мене«, пише він, »трактовано як звичайного злодія, всаджено між самих злодіїв та волоцюг, котрих бувало в одній камері зо мною по 14—18, перекидувано з камери до камери при непастанних ревізіях і придирках (це, бач, за те, що я »писав«, т. є записував на випадково роздобутих карточках паперу олівцем пісні та приповідки з уст сокзників, або й свої вірші), а кілька тижнів я просидів у такій камері, що мала тільки одне вікно, а містила 12 людей, з котрих 8 спало на тапчані, а 4 під тапчаном для браку місця. З протекції, для свіжого повітря, сокзники відступили менї »найлїпше« місце до спання — під вікном насупроти дверей; а що вікно задля задухи мусїло бути день і ніч одчинене і до дверей продувало, то я що-рана будив ся, маючи на голові повно снігу, навіяного з вікна[1]).

Але як не так сама тюрма добивала Франка, як те, як відносно ся до нього залякане громадянство після тюрми. громадянство, яке, замість сочуття для поета, кинуло на нього свій засуд, «засуд сто раз тяжчий і несправедливіший«. »Мене«, пише Франко, »викинено з »Просвіти«, заборонено приходити на «Бесїду»[2]) [бо др. Шараневич, котрий пару разів побачив мене там, читаючи газети, настояв на тім, щоб менї конче заказати прихо-

або малоосвіченому запевняє постійний і корисний заробіток та життє далеко вигіднійше, як по селах. Розуміть ся, що й для розвою естетичного почуття новочасні міста навіть мало просвіченим масам людности дають далеко більше нагоди та можности, ніж се може навіть у снї марити ся навіть найзаможнійшим селянам«. (Нетрі й Довбущуки, стор. 292. Postscriptum з дня 10—12/XI 1912).

[1]) Гл. З листу Франка до Драгоманова (В ноті чола, IX).

[2]) »Українська Бесїда« — касіпове товариство (клюб) у Львові; Др. Шараневич, професор австрійської історії на львівськім університеті, із поглядів москвофіл, був сеніором Ставровигійського Інституту, як він іще був у москвофільських руках —та народовці дуже забігали коло нього через те, що він ув урядових колах мав деяке значіння.

дити, а то він вистушить з товариства, і коли мені, справді, заказано, він таки вистушив], а люде (з старших), котрі хотїли мати зо мною якенебудь діло, видїлись зо мною тільки в секреті, що мене ще дужше принижувало[1])«.

Тепер перед Франком станули дві дороги: або розканти ся у своїх »прогріхах« і стати »поряднім« членом тої громади, яка його проскрибувала зпоміж себе, або »стати добровільно в ряди проскрибованих та витручених і, не оглядаючись, іти шукати для себе такого самого товариства« (Моя стріча з Олексою). Франко вибрав те друге — і ось зараз із початком 1878. р., при грошевій допомозї Драгоманова, котрий дав на це всї ті гроші, що признали йому за відому працю »Историческія пѣсни малорусскаго народа«, написану вкупі з проф. Антоновичем, він і Павлик видають журнал »*Громадський Друг*«, настрій якого зясовував поміщений на самому передї видання вірш Франка: »На порі соціялїстичної пропаґанди« (гл. стор. 151) з заповіддю кращого життя:

Обривають ся звільна всї пута,
Що вязали нас з давнїм життем:
З давніх брудів і думка розкута —
Окиньмо, брати, окнем! . . .

»Громадський Друг« сильно ріжнив ся від усіх дотеперішніх галицьких видань не тільки змістом — із кожної статтї, вірша, оповідання віяло боротьбою, вірою в народ, у кращу майбутність людства, скрізь сміло виглядала Европа[2]) — але як і формою: видавцї пірвали з компромісовим правописом народовців і перейшли на

[1]) З листу Франка до Драгоманова (В потї чола, X). Як за те сночутливо віднесли ся до нього люде з народу, про це оповідає Франко у своїх новелях: »У тюремнім шпиталї«, »Панталаха«, »Моя стріча з Олексою«.

[2]) »Кожний вірш, кожна повість, кожна стаття аж до бібліографічних нотаток на окладинках, усе було провокацією галицької рутини й інерції; всюди в різькій формі висловлювано думки досі в нас нечувані, єретичні, беззаконні« (Молода Україна, стор. 20, 21).

„драгоманівку[1]), манифестуючи наче тою ортографією тісний язвязок із „Драгомановом.

У »Гром. Друзі« появив ся відомий уже тепер скріль вірш »*Каменярі*« (стор. 153), списаний, здаєть ся, під упливом староукраїнської легенди, яка оповідає про лупання скель людьми, загнаними колись Александром Македонським на непрохідні гори й заклеманими на довгі віки тяжкого життя: вони лупають скалу, щоб здобути для себе той гарний світ, що за нею. Цей вірш, написаний спокійно, а лев певному тонї, являв ся програмою роботи цього нового покоління людей. Крім того, там друкувала ся гарна повість із бориславського життя »*Boa Constrictor*«, той правдивий малюнок переходу від володіння землею до індустрії, там же друкував Франко критичні статті про галицьку інтелїґенцію та про завдання літератури. Велику вагу клало видавництво на пропаґанду нових ідей, але ж »Гр. Друг« не міг виконати свойого завдання, бо кожне число немилосерно конфіскувала цензура. І хоча за порадою Франка періодичне видання заміпено неперіодичними збірками (»*Дзвін*«, »*Молот*«), то лихо не зараджено, бо і збірники постигала конфіската. Крім того, й обставини, серед яких доводило ся працювати Франкові, були дуже несприятливі. Ідеї були нові — то й читачів було обмаль, а ще менче було передплатників; самі ж редактори мусїли бороти ся з недосвідністю в журналїстичній роботї, через те видання принізнювалось — і не минуло року, як видавництво довело ся звинути.

Не кидаючи університетських студій (Франко слухав багато викладів: українська мова й письменство у

---

[1]) Драгоманівка — найбільш фонетичний і найбільш оригінальний український правопис. Він відкидає: *я*, *є*, *ю*, *ї*, заводить на зразок Сербів латиньске »j«, отже пише: *јад*, *јєдваб*, *јухт*, з другого ж боку: *конья*, *житьтье*, *льублу* й т. д., викидає *щ*, та ще на „ користуєть ся латиньским »g«. На жаль, цей дуже гарний правопис — у нас не приняв ся.

проф. Огоновського, філософія у проф. Охоровича, римське право — проф. Зьрудловського, німецьке письменство — проф. Завіра, політична економія — проф. Білинського). Франко заходив ся було видавати новий журнал »*Нова Основа*«, але з тих заходів нічого не вийшло. За те при допомозі кількох товаришів (Іван Белей — пізнищий редактор »Діла«, Євген Олесницький — відомий галицький політичний діяч, Михайло Волинський, Михалина Рошкевичівна) він організує видавництво »*Дрібна Бібліотека*«, якої до 1881. р. вийшло 14 книжечок, що містили, побіч творів Франка, переклади европейських учених і письменників: *Байрон* (Каін), *Золя* (Довбня), *Нісарев* (Вдіколи), *Лявеле* — там же в одному випуску появили ся »*Думи й пісні*« найвизначніших европейських поетів (Ґете, Гайне, Фрайліґрат, Штравс, Гуд, Мур, Шекін, Лермонтов) — усі в перекладі Франка.

Того ж року ввійшов Франко у близчі зносини з польськими соціялістами, щоб разом із ними працювати для поширення соціялістичних думок у Галичині. Сам він пише соціялістичний катехізм, цілі два роки викладає для робітників політичну економію, допису до соціялістичної газети »Praca«, і разом із польськими соціялістами укладає програму роботи для польських і українських соціялістів Галичини, програму, яку польський соціялість Лімановскі видав у Женеві 1881. р.[1]).

Знайомість із польськими соціялістами була для Франка ще й із того боку корисна, що через них увійшов він у зносини з польськими прогресивними журналами; від того часу він постійно співробітничав в них, подаючи там, по більшій части, статті про українські справи. Так, н.

[1]) Цікаво, що Франків проект тої програми мав мати заголовок: »Programa socjalistow polskich i rusiûskich w Galicji«. Його на власну руку зміни собі Лімановскі на »Program socjalistów polskich we wschodniej Galicji«, і як, як проти цеї самовільної зміни піднесено протест, брошура появила ся під написом: »Program socjalistów galicyjskich«.

пр. у журналі »Tydzień polski« з 1879. р. у статті »Ruteńcy[1])« змалював декілька насмішливих образків із відомих тодї провідників галицьких Українцїв.]

Та з другого боку для галицьких верховодів він стає відомим і »небезпечним« соціялїстом, — і в цьому тільки треба шукати причин нових переслїдувань Франка, які спали на нього з початком 1880. р. і зазначили ся другим арештом поета.

III.

Другий арешт. — Широка поетична дїяльність. — »На днї«. — »Світ«. — »Фавст«. — »Захар Беркут«. — Співробітництво в »Дїлї«, »Зорі« й »Зеркалї«. — Подорож до Київи, одружіння. — »Наукова Біблїотека«. — »Лїтературно-Наукова Біблїотека«. — В наймах у сусїдів (Kurjer Lwowski). — Перше видання »З вершин і низин«. — »Ідилля«. — »Панські жарти«. — »Веселка« й »Перший вінок«. — »Товариш«. — Співробітництво у »Правдї«. — »Смерть Каїна«. — Третїй арешт. — »Жидівські мельодії« й »Тюремні сонети«.

Другий арешт Франка зчинив ся при досить цїкавих обставинах. На початку 1880. р. (мабуть, із початком березня) виїхав він зі Львова до села Березова в коломийському повітї, щоб якийсь час пробути у близької йому людини, К. Ґеника. Але ж у містечку Яблонові його

[1]) Слово »Рутенець« для колишньої австрійської частини України відповідає »Малоросові« на Придніпрянщинї. Обидва вони залякані, нїчого не хочуть, нїчого не бажають, на все завсїди згодні, до всього скрізь льояльні, »хитрі, та не дуже«, як каже наш селянин. »Рутенець« не хотїв нїчого знати поза чорножовтими стовпами, »Малорос« почував себе мов у раю під червоно-синьо-білим прапором, той »любив« свойого цїсаря, другому добре було під православним царем. А як що дадуть було з ласки, то й один і другий із подякою приймав і вихвалював своїх добродїїв . .

загарештовано і втягнено, враз із тим же Ґеником та ще декількома товаришами, в процес, що саме тоді відбував ся в Коломиї проти сестер Павлика. Всіх їх видержали в тюрмі три місяці та, не доказавши нікому провини, й випустили на волю, а Франка, що не належав до коломийського повіту, казали відставити до Нагуєвичів. »Сей транспорт«, пише Франко, »по поліцейських гарентах у Коломиї, Станиславові, Стрию і Дрогобичі належить до найтяжчих моментів у моїому життю». До Дрогобича прихав він зі сильною гарячкою. Тут уналовано його в яму, описану ним у повісти »На дні«, а звідти ще того самого дня (через протекцію) послано пішки з поліціянтом до Нагуєвичів. По дорозі впав сильний дощ, який промочив його до нитки так, що Франко набрав ся сильної лихоманки і, пролежавши в поганих обставинах дома тиждень, подав ся знов до Коломиї, щоби знов навідати ся до Ґеника. В Коломиї проклив »страшенний тиждень«, написав повістку »*На дні*«, »за останні гроші вислав її до Львова, опісля жив три дні трьома центами (шістьма сотиками, півтора копійки), найденими над Прутом на піску, а коли й тих не стало, запер ся у своїй кімнатці в готелю й лежав півтора дня, в гарячці й голоді, ждучи смерти, безсильний і знеохочений до життя«[1]).

Від смерти спас його Ґеник, який вислав до нього одного товариша по тюрмі. Франко добув собі в Дрогобичі паспорт й подав ся знов до Березова, де, гуляючи по свіжому підґірському повітрі, поволї приходив після лихоманки до здоровля. Але як про його побут довідав ся коломийський староста [начальник повіта] й казав жандармерії приставити його до Коломиї; а що у Франка не було грошей на підводу, то жандарм пігнав його пішки, й за час тої дороги Франкові повідпадали на пальцях нігті. Староста дуже розлютив ся, побачивши в Франка паспорт, але побувати в тих околицях Франкові таки не довело ся.

---

[1]) З листа Франка до Драгоманова (В поті чола, XII).

Він повернув ся до свойого села, і звідтіля в осени подав ся до Львова і знов записав ся на університет.

Рік 1880. багатий поетичною діяльністю — рефлексійною лірикою. Тоді повстали майже всі його »*Веснянки*«[1]), »*Скорбні пісні*«, »*Нічні думи*«, декілька сонетів, трічотирі сатири (Ботокуди, Ужас на Руси, Хлібороб; Гриць Турчин). Багато матеріялу дає тюрма, в якій довело ся провести Франкові весну (березень — травень). Від усіх віршів дише життям, борнею, завзяттям, вірою в перемогу правди над брехнею (ст. 119, 137, 139), світла над темнотою, чуєть ся переконання, що дух, той »революціонер, що тіло рве до бою за щастя, поступ, волю«, що він уже не дасть ся спутати, що нема на світі сили, щоб згасила той вогонь, яким загоряєть ся з розсвітом днина (ст. 100), скрізь настрій бадьорий, воївничий. Весна навіває на поета порівняння з життям у світі: таємна дрож проймає народи, мільони ждуть обнови (ст. 102), »трон Агрімана хитаєть ся, й він чує, як Ормузд ясний молодий уже вирина з хвиль рожевих« (ст. 129). Сам поет цінить ту »малую міру мук, що їх приняв за правду, за добро, за волю« (ст. 142) і гострим словом кидає в очі суддям закид несправедливости сучасного ладу, того ладу, що каже судити тих, які стараються ся »перевернути його правдою, працею, наукою« (ст. 135). Від суспільства, що знає для нього тільки милосердя або зневажливо плечима, дивлячись на його долю — нічого не потребує,

Іван Франко у 25. році життя [1881. р]

[1]) Друкували ся насамперед у »Світі« 1881, потім увійшли у збірник »З вершин і низин«.

його милосердя з гордістю відкидає геть (ст. 136). Та до самих людей відносить ся вже вибачливо, знаючи, що не в них зло, а в »путах тих, котрі незримими вузлами скрутили сильних і слабих з їх мукою і їх ділами» (ст. 141). Для себе самого бажає тільки: тої сили, щоб у бою стояти, вогню, щоб палити неправду, теплоти, щоб любити людей — і тої сили, щоб могти »працювать, працювать, працювати і в праці сконать« (ст. 164). [Загалом тоді вже скрізь у його творах продирає ся цей пеан для праці, що її він ставить за одиноку мету життя[1])]. Тої бадьорий настрій не тільки дозволяє йому переносити одностайність і бездушність тюремного життя (ст. 128), а ще й піддержує товаришів на дусї (ст. 140), між якими А. П. (Павликівна) може являти ся зразком послїдовности й боротьби (ст. 190) за правду. До всїх тих, що в них »серце чистеє, руки сильнії, думка чесная« — до всїх тих у нього вирвать ся заклик прокидати ся, сїяти думки братолюбія, набірати ся сміливости до бою за добро, щастя, волю всїх (ст. 163). І тільки в любови всїх — усїх зарівно, розуміє він і любов рідного краю — України (ст. 174). Часом, що правда, в нього прокидають ся й сумнїви, чи доведеть ся човнові його доплисти до берега, адже ж стілько на морі їх гине; але ж зараз же таки зявляєть ся думка, що чому б саме йому не добити ся до цїли? (ст. 150) Вихід із тюрми і провідини рідного села трохи прохолоджують той гарячий настрій поета: люде зустріли його як якого проклятого (ст. 124, 143), і тяжка пригноба в селї, недоля, безрадісність, що

[1]) Пор. сонет XI:

Лиш праця ряку зотре, що грудь зсїдає,
Чутте живе, неткнуте заховає,
Непроспхальную нору́ живить.
Лиш в працї мужа виробляєсь сила,
Лиш праця світ таким, як є, створила,
Лиш в працї варто і для працї жить. (стор. 264)

Або:

Пісня і праця — великі дві силї! (ст. 164)

його зостріли (ст. 166), виганяють його геть у світ, щоб усього того не бачити . . .

Досі Франко не говорив іще таким сильним, бадьорим словом — воно тепер що-тільки вперше залунало. Ми вмисне спинили ся довше над віршами з того часу, бо саме в них містить ся все те, за що Франко боров ся — його громадівство — це раз, а по друге, — все, що писане в наступних роках тільки доповнює їх новими образами, настрій, думки липають ся ті самі, і тільки з часом жало дошкульної сатири сильніще буде давати ся відчувати на шкурі тих, на яких воно звертаєть ся. Власне, ці вірші з 1880. р. найбільш і надають характер цілій цій збірці, що ми її видаємо, вони, думаємо, склали ся на її назву: »З вершин і низин», вони творять провідний мотив тої цілої поетичної діяльности Франка, що її охрестили — громадівством. Вірші ці тенденційні, за ними справжнього обличчя поета не видно. Франко від себе ховаєть ся, сказати б, відрікаєть ся себе, чи просто соромить ся за свої власні почування (пор. Передмову до першого видання »*Зівялого листя*« ст. 634], прикриваючись тим громадівством і проповідуючи його скрізь у цій збірці — аж до 1898. р. Так цілого його заняли громадські ідеї, так у його серце й мізок вїло ся громадівство.

І форма всїх тих віршів сильно відбиває від давніщих: вона куди гладша, що правда, все ще рапава, поет усе ще бореть ся з мельодійністю мови — віршеві його далеко ще до того, що його подибуємо пізніш у »Зівялому листю«, чи в »Вишенському«, — але за те строфи побудовані якось так, що бе з них енергія. І ще одне: від тих віршів віє вічно молодий дух поета, вічна молодість із її кращим розуміннем життя, та молодість, що її звеличав Франко два роки пізніще в чудовому вірші »Не забудь, не забудь, юних днїв, днїв весни« (ст. 105). І коли »Наймит« із 1876. р. міг уже вказувати на те, що ми маємо до діла з великим талантом, хоч іще не можна було сказати, яким він шляхом піде, як розівєть ся;

коли »Каменярі« в наших очах являють ся гарною, сильною, програмовою віршею, вибраною в поетичну форму, але ж без того ввітхнення, захоплення, які саме творять поезію — то вірші з 1880. р. дають уже свідоцтво про сильний поетичний талант, і, читаючи їх, ти чуєш мимоволї ту дрож, яку відчував поет, пишучи їх, і тїшиш ся з ним, що в зїми на той весняний квіт, що свідомо прокинув ся до життя — немає вже сили (ст. 102). Тим віршам із 1880. р. (і подібним, що ними подоповнював Франко поодинокі віддїли »З вершин і низин«) завдячував Франко велику популярність між молодїжжю в 80. і 90. р., тоді як старше поколїння волїло читати »Панські жарти«, вважаючи всї ті вірші римованою прозою (гл. стор. 423). На тих віршах виховувало ся те молоде поколїння, на них набірало ся духа й завзяття в боротьбі з пересудами та поглядами старинї. Тоді був такий час, що тільки така поезія могла захопити молодь, поезія, що несла нові гасла, нові тенденції — а що вони були висказані гарним поетичним Франковим словом, то автор їх ставав для молодї панівбогом[1]).

З початком 1881. р. почав у Львові виходити місячник *»Світ«* під редакцією Белея — але ж львову частину матеріялу й редакційної роботи давав Франко. За цїлий час існування »Світа« [перестав виходити 1882. р. зза браку фондів й, як Франко каже, з вини редак-

---

[1]) В тому часї (90 р.) почувало ся часто серед ґімназистів, що вони, мовляв, волять Франка, нїж Шевченка, що це близчий їм поет, що сильнїщий і т. д. Такі погляди виходили з того, що повного видання Шевченка молодь ізза великої на той час цїни (одиноке видання Огоновського коштувало 10 корон) дістати не могла, а спрепарований для шкільних читанок, відповідно до потреб польських панів. Шевченко не давав змоги пізнати їй величі Шевченкової Музи. Тимчасом збірка »З вершин і низин« була дешевша, і, що-найважнїще, належала до заборонених книг у ґімназії, за яку могла читача постигнути кара — отже й читала ся більше!

тора Белея[1])], Франко помістив чимало статтів на суспільні теми, доволі літературно-критичних розвідок (про Шевченкові твори: Гайдамаки, Кавказ, Сон), велику силу перекладних і оригінальних віршів, між иньчим »*Галицькі образки*« (В шинку, Великдень, Максим Цюник, ст. 293) і початок, на жаль, нескінченої повісти »*Борислав сміеть ся*«, в якій старав ся змалювати саморідний страйк бориславських рінників[2]), який закінчив ся пожежею Борислава в осени 1873. р. »Світ« був журнал цікавий і хоч більш соціялістичний, ніж »Громадський Друг», але як той його був спокійний, непридирчистий і номірований, й через те ні одного його числа не сконфіскувала прокураторія. Його напрямок приєднав йому співробітників і з Придніпрянщини (Кониський, Нечуй-Левицький, Лиманський), до нього дописують українські емігранти (Драгоманов, Вовк), у ньому вперше виступає зі своїми віршами Грінченко (під неевдонімом Перекотиполе).

Але як у Львові вдержати ся Франкові було важко, й через те, в лист 1881. р., виїхав він до Нагуевичів і звідтіля, живучи під доглядом жандарма, який, між иньчим, давав йому пораду постригти ся в черці, посилав статті не тільки до »Світа«, але й до київського журналу »Заря« та до женевського »Вольного Слова«, що виходило під редакцією Драгоманова. Жилю ся тоді Франкові загалом погано, в иьому відбувала ся страшна душевна боротьба, й цей чорний настрій відбив ся в його тодішній віршевій творчости [пор. Пісня геніїв ночі (133), Ще щебече у садочку соловій (108), Весно, ох, довго на тебе чекати (109)], хоч як поет із ним боров ся (Догоряють поліна в печі, ст. 130). Тут же докінчив Франко й вигладив переклад першої частини Ґетового »*Фавста*«, перекладу, який, певно, тепер уже не відповість вимогам українського читача, але на той час, коли наша мова була така

[1]) Гл. Франко: »Нарис історії укр. літератури«, стор. 362; Франко: »Молода Україна«, стор. 23. [2]) рінник = нафтовий робітник

мало вироблена, міг уважати ся просто кляксичним[1]). Переклад появив ся 1882. р. заходом редакції «Світа» й за грошевою допомогою Драгоманова[2]). Там же, на селї, написав Франко повість »*Захар Беркут*«, що одержала премію журнала »Зоря« й була в ньому надрукована в 1883. р. Повість цікава не тільки як малюнок життя наших прадїдів у XIII. в., але й, і то ще більш, своєю появою в тому часї. Під маскою історичного оповідання, вона являєть ся проповіддю громадівства, такеамо, як усї инші твори Франка з того часу, але своїм сюжетом — звеличання нашого гарного минулого — підійшла під смак тодїшньої публики й зустрінула ся з великою прихильністю читачів.

З початком 1883. р. Франко приїхав до Львова і став тут, іще до смерти Володимира Барвінського, основника першого українського дневника »Дїло«, співробітником тої часописи. Та з весною знов кидає Львів і, на запросини дїдича Володислава Федоровича, їде до нього до Вікна, щоб тут зібрати матеріяли й на основі їх написати біографію його батька, колишнього посла до Ради Державної в 1848. р. Пробувши кілька місяцїв у Вікнї, Франко знов навідуєть ся до Нагуевичів, де займаєть ся політичною й економічною історією Галичини з 1810—1848. р., а в осени повертаєть ся до Львова, щоб використати львівські бібліотеки та доповнити свої відомости з того поля[3]).

Та тут під упливом нових течій у таборі народовців,

---

[1]) Франко сам це помічав і подібну думку висловив про цей переклад у своїому »Нарисї історії української літератури«, стор. 363.

[2]) Ми маємо відомости, що Франко забирав ся було вигладити переклад »Фавста« відповідно до теперішніх вимог, та чи встиг це зробити — не знати. Що він усе займав ся »Фавстом«, на це вказує його чудовий переклад третього акту другої частини «Фавста», друкований у »Літ.-Наук. Вісникy« й випущений окремою відбиткою п. з. «Гелена й Фавст».

[3]) Із тих студій, крім популярно-наукової розвідки »Панщина й її скасованнє«, виданої з нагоди пядесятьлїтніх роковин знесення кріпацтва в Галичинї (1898) тов. »Просвітою« у Львові, вийшла поема »Панські жарти« [гл. ст. 421], уривок нескінченої поеми

течій, що перли до порозуміння між старшою й молодшою ґенерацією (Д. Гладилович), Франка запрошено до редакції »Діла« й на співробітника журнала »Зоря«, а, крім того, він дописує до гумористично-сатиричного журнала «Зеркало», в якому поміщує то свої сатири, то в формі літопису вимівас всї події, які склали ся на політичнім галицькім овиді від сїчня по серпень 1884. р.[1]). Часи трохи змінили ся. В Галичині прокинув ся, після скандального москвофільського процесу О. Грабар, живий рух, явий голосним відгомоном покотив ся по селах. В «Дїлї« реферує Франко громадські й економічні справи (виготовлений ним економічний реферат, виголошений д. Нагірним на всенароднім вічі ві Львові, зробив у Галичині велике вражіння), а в »Зорі« містить ряд своїх новель та оповідань (Грицева шкільна наука, Мавка, Малий Мирон, Лїси й пасовиська й т. д.). У 1884. р. було вже так, що Франкові пообіцяно передати «Зорю» на власність — але як, видко, провалля між »старими« й »молодими« було ще аж надто глибоке, і старі не так легко раді були здати свої позиції. Вони не тільки процензуровували (Партицький) все, що давав до друку Франко, а то й відкидали, що їм не подобало ся, хоч воно мало свою

п. з. «Р і з у н и» [стор. 511], цикль оповідань п. з. »З б у р л и в и х л ї т« (Різуни, Гриць і панич) і повість »В е л и к и й ш у м (1907). Франко задумував було на тлї польської ворохобнї в 1846 р. написати велику повість (по-польськи вона мала звати ся »Lelum-Polelum«), але як із того задуму зродили ся тільки два оповідання: згадане вище »Гриць і панич« і друге: »Герой по неволї«.

Про все те згадує Франко у передмові до збірки оповідань: »З бурливих лїт« (1903). Загалом Франко старав ся ні одного твору не випустити без передмови. Всї ті передмови відкривають джерело Франкової творчости, влегчують зрозуміння творів поета, й до них мусить усе звертати ся кожний, хто підходить до літературної дїяльности Франка, з метою прослїдити її та розібрати.

[1]) Той літопис передрукований у збірці »Давне й нове«, стор. 192 до 222. Там же передрукував Франко деякі сатири, поміщувані в »Зеркалї«. Щоб одначе зрозуміти й літопис і сатири, до того потрібні окремі коментарії. Літературна вартість їх — невелика.

вартість[1]). Йшла тиха і завзятюща боротьба, не завсіди й чесна — й не дивно, що »Зорі« Франкові не передано, хоч обіцяно, і що редактор Партицький, якого Франко змальовує як людину »різьку, самовільну й нерівну[2])«, передав її — Товариству ім Шевченка. Стало ся це з того приводу, що Франко взяв участь у похороні громадянина Нарольського, який казав себе поховати без участи духовенства, й народовці (й москвофіли) зрозуміли це як демонстрацію та це накинули ся на учасників похорону мокрим рядном. Усе це Франка сильно вразило, він на початку 1885. р. порвав з народовцями й їде до Київа, щоб із тамошніми Українцями укласти плян окремого літературного журнала у Львові. Стало ся це за порадою Драгоманова, який відмовляв Франка від співробітництва в народовських орґанах, знаючи, що це може тільки Франкові вийти на никоду, бо як волів писати, що хоче й як хоче, йому не буде. Журнал мав звати ся »Прапор«, напрямок його повинен був бути наскрізь поступовий, що задовольняв би Наддніпрянців і ширив поступові ідеї в Галичині. Та з проєкту нічого не вийшло, бо Київ не дали відповідних фондів, і Франко, вернувшися з Київа, знов таки поступив на редактора »Зорі« і згодив ся, щоб його твори цензурував відповідальний редактор »Зорі« — Олександер Борковський. Цей крок так обурив Драгоманова, що мало не дійшло до розриву між ними обидвома, тим більш, що Драгоманову не подобало ся ще й поступовання Франка супроти народовців, яких він не щадив у своїх донисях до польських часописів »Prawda« (Варшава) й »Kraj« (Петербурґ)[3]).

[1]) Оповідання »Мулярʼ« повернув редактор »Зорі« Франкові назад, бо він, мовляв, такого факту, як його подає Франко в оповіданню, не бачив, і мулярі, на його думку, всї пяниці (Молода Україна, стор. 32), редакція »Ділаʼ« не забажала надрукувати в »Бібліотеці найзнаменитших повістей« Гоголевих »Мертвих душ« у Франковім перекладі.

[2]) Ibidem, стор. 27.

[3]) У своїм листі до Франка з цього приводу Драгоманов назвав

Та думки про окремий журнал Франко не кидав, і лише весною 1886. р. виїхав за допомогою до Київа. І тепер із того знов нічого не вийшло — тільки що Франко повернув ся з Київа з молодою дружиною, оженившись там із Ольгою Хорунжинською. За гроші, що одержав від Кияп на журнал, Франко заснував »Наукову Бібліотеку« (и ній появила ся, між иньчим, ціпна праця Павлика про читальни в Галичині), яка згодом переміпила ся на »Літературно-Наукову Бібліотеку«[1]). Із печатаних поетичних творів з тих часів треба назвати чудову »*Ідиллію*«, написану 1886. р. загалом одну з найкращих речей ув українському письменстві.

Іван Франко з дружиною.

Та відносини між Франком і старшим поколінням тоді ніке так загострили ся, що в осени того ж року його таки викинули з »Зорі« за поміщення одного вірша Руданського й рецензії

це поведения чимось гіршими, ніж ренегацтвом, а просто моральним маразмом, який видав ся йому дивним на такі молоді, як у Франка, літа. Тоді він радив Франкові загалом кинути політику, а писати тільки белетристичні твори і друкувати їх денебудь. (Листи до Івана Франка I, стор. 202—203).

[1]) У »Літературно-Науковій Бібліотеці« появило ся 15 кни-

Грінченка, які в очах народовських цензорів виходили неморальними, дарма що Франко перед друком давав обидві ці річі до прочитання відповідальному редакторові.

Опинивши ся зі сімєю у скрутному матеріяльному становищі, Франко задля шматка хлїба подав ся в »найми до сусїдів«, як він назвав той період від 1887—1897, коли був співробітником польського часопису: «Kurjer Lwowski», при якому «вибув свою десятилїтню панщину» (теж його слова). Це була для Франка велика траґедія, яка дуже погано відбила ся на його лїтературній творчости: із письменника стає він наче платним ремісником, із українського поета робить ся польським публїцистом, і спис його творів, зладжених із нагоди його двацятьпятьлїтнього ювілею, за те десятилїття аж роїть ся від польських заголовків, між якими тільки сям та там попадаєть ся який український твір. То правда, що й між польськими творами (здебільшого, економічного, лїтературно-наукового та критичного змісту) велика сила посвячена українським справам — але ж усе-таки це велика втрата для українського письменства, бо ж то був у Франка час його великого артистичного розвитку. У »Kurjer«-і »Lwowsk«-ім він »не жалував своєї працї нї для якого відділу, та головно займав ся біжучими, економічними та соціяльними справами краєвими[1])«, а також справою орґанїзації польських демократичних елементів у партію, що могла б іти рука в руку з демократичною орґанїзацією Українців. Пізнїще не жалував труду, також помагаючи при ор-

жечок. Із Франкових творів друкувала ся там велика праця про *Вишенського*, поема »*Смерть Каїна*« та розвідка про Шевченкового »*Перебендю*«. Там же вийшли »Австро-руські спомини« Драгоманова й його »Чудацькі думки про українську справу«. Біблїотека перестала виходити 1892. р.

[1]) Цікавіщі статті, друковані в »Kurjer«-і й по иньчих чужих журналах та часописах Франко переклав українською мовою й видав 1915 р. (за часів російської окупації Галичини, на книжцї зазначено: »Дозволено военной цензурою«) п. з. »*В наймах у сусїдів*«.

ганізації польської селянської партії, »Stronnictwa Ludowego«, організатором якої був Вислоух (теж співробітник »Kurjer«-а), а головним робітником з часом зробив ся співробітник »Kurjer«-а Ян Станіпькі«[1]).

Розуміеть ся, що опісля Франкові довело ся розчаруватн ся в тій т. зв. згоді поступових Українців із польськими людовцями[2]), але тоді в нього були дуже гарні наміри.

Крім публіцистичних праць, появляли ся в фейлетонах »Kurjer«-а деякі повелї Франка, хоч перекладні, хоч писані ним по-польськи (Манїпулянтка, Яць Зелепуга, Панталаха й т. д.). А крім тої газети, його твори друкують такі польські часописи й журнали: »Kraj« (Петербург), »Prawda (Варшава), Przegląd tygodniowy (Варшава), Przegląd społeczny (Львів), Kurjer warszawski, Głos (Варшава), Ruch (Львів), Kwartalnik historyczny (Львів) і т. д. Дещо появляється вже тодї перекладом нїмецькою мовою, і (від 1888) в »Кіевск«-ій »Старинѣ«-ї друкують ся його оповідання в московському перекладї.

Та не можна сказати, щоб Франко в тому часї зовсїм »зломив українське перо« та щоб нїчого не видавав, не брав участи в редаґуванню українських видавництв. За гроші Кияп видає він 1887. р. збірку своїх віршів »*З вершин і низин*« — більшу половину якої виповняє велика поема »*Панські жарти*«, написана в сїчнї й лютому 1887. р. — поема, яка виросла зі студій про становище українських селян до знесення панщини й польської революції в 1846. р. Як приняла громада цю поему, гл. стор. 422, яке значіння мали лїричні вірші, помїщені у збірцї, сказано вже на стор. 37.

---

[1]) Гл. Нарис історії української лїтератури, стор. 368.

[2]) »Треба було цїлих десятьох лїт часу, треба було, щоб обі ті організації (укр. радик. партія й польська людова) зросли в силу і вплив, щоб переконати тих руських ідеалїстів (отже і Франка), що їм відси (від Поляків) для руської справи нема що ждати помочі, і що, тільки сїючи на власній ниві, можна доробити ся власного хлїба« (гл. Молода Україна, стор. 29).

В тому часі Франко допомагає виходові, а то й сам видає альманахи. У 1887. вийшло їх три: у Стрию заходом Василя Лукича »*Ватра*«, у Львові »*Веселка*« й »*Жіночий Альманах*«. При укладі »Ватри« Франко давав упорядчикові поради, відступав йому рукописи, що були в нього, — два ж другі альманахи вийшли під його редакцією, хоч на першому зазначений редактором Андрій Молодченко (фіктивне імя — статті до збірки з метою дати українській дітворі гарний образ рідного села укладали українські студенти), на другому Наталія Кобринська й Олена Пчілка. Обидві збірки дуже цікаві: перша з педаґоґічного боку й досі не втратила свойого значіння, друга — жіночий альманах із працями і творами українських жінок (Пчілка, Кобринська, Кулїшиха, Л. Українка) та статтями про жіночий рух — альманах із досить цікавим і ріжнородним змістом, являєть ся документом тих перших кроків, які ставила українська жінка на полї своєї еманципації — в літературі. Для Франка, як редактора обох альманахів, важні вони тим, що вказують на його близькі зносини з Наддніпрянщиною.

Крім тих збірників, Франко заходить ся тоді видавати періодичний журнал у радикальному дусї, і з тих заходів повстає в липнї 1888.: »*Товариш*«, під редакцією Франка, але як орґан гуртка університетської молодїжі радикального напрямку. На жаль, видання на першім числї закінчило своє існування, хоча заповідало ся гарно й цікаво. Франко подав у ньому одне оповідання (Домашній промисел), фейлєтон і деякі перекладні вірші.

В осени 1888. р. відновило ся видавання «Правди» (почала виходити 1866. р., в роцї 1870. видавання ввірвало ся, в 1872. знов відновлено її з ріжними змінами, потім знов перестала виходити), як »місячник політики, науки й письменства«. Відновлено її заходом О. Кониського, який у тій справі приїхав був на довший побут до Львова й думав було притягти до »Правди« й Драгоманова, що навіть написав до першого числа статтю. Вважаючи »Прав-

ду« поступовим с[ь]ціном, згодив ся до неї допису[ва]ти і Франко. Але як як виявило ся, що »Правда« повертає у клерикальний і угодовий бік і сходить на дорогу особистих нападів, Франко відвернув ся від неї, як це зробив і Драгоманов [и кинув і відповідальний її редактор Євген Олесницький, довідавши ся, що »Правду« инпком субвенціонують Поляки]. Таким чином розпала ся друга, чи третя спроба поєднати ся з народовцями. Що правда, під 1889. р. Франко починає ще містити статті в тижневику для народа «Батьківщина», що виходив під умілою редакцією Ю. Романчука і вважав ся одним із найкращих народніх часописів[1]) — але ж і це співробітництво не протягло ся довго.

В р. 1889. надрукував Франко одну з найглибших своїх поем, леґенду »*Смерть Каїна*«, так мало зрозумілу для тодішнього суспільства[2]), а таку характеристичну для Франка стараннем збагнути мету існування — гармонія

[1]) Сам Франко ось як характеризує «Батьківщину»: «Селяни не чули ще такого простого, ясного й симпатією навіяного слова . . То ж не диво, що «Батьківщина» робила всюди велике вражіння; і дожидали люде цілими гуртами геть за селом, визираючи післанця, що має принести нумер із почти; її відчитували письменні на цвинтарях під церквою по неділях перед цілою зібраною громадою, що, слухаючи непривичних для себе слів, зайсток і порад, забувала про їду й недільний відпочинок» (Молода Україна, стор. 21, 22). Співробітником «Батьківщини» був якийсь час і Михайло Павлик.

[2]) За цю поему проклинав Франка з амвона, на т. зв. маєвих богослуженнях, один зі сучасних великих достойників церкви ще в 1898. р. (він тоді був іще незначний катедральний проповідник і сотрудник), і то за те тільки, що Франко осмілив ся змалювати Каїна не так, як у Біблії. Слухачі мало-, а то й неграмотні селяни з підміського села так тоді зі своїм душпастирем обурювали ся на Франка, що почали було своїх дітей лаяти: »А ти, Франку, ти!« Це автентичне, я сам чув це на власні вуха. Тоді той достойник полемізував, теж перед неграмотними жінками (не знаючи, на що й чому), кидаючись із піною ненависти на радикалів, і з Кобринською, за її вислів, що вона, мовляв, не розуміє, як міг Христос ізродити ся з Діви — і мав великий успіх, бо всі жінки . . . плакали.

життя (чуття) і знання (розуму), — з його змаганням зрозуміти душу проклятої Богом людини, яка після довгої одчайної боротьби доходить до думки, що кожен носить рай у свойому власному серцї, береть ся проповідувати ту нову правду, та його постигає смерть із руки слїпого, повного пересудів дїда (темної маси). У цїй поемі продовжує Франко ідею Байронового »Каїна«, доводячи свого героя до душевної рівноваги, й каже йому не тільки шукати власного щастя, а й головою накласти за погляди, які йому самому приносять те щастя. Твір вийшов незвичайно гарний — і в цїлому, і в подробицях.

В тому самому роцї довело ся Франкові утрете, і в останнє, навідати тюрму (лїтом 1889. р.). Стало ся це саме перед виборами до сойму, і така була й мета уряду, щоб кинути між народ пострах, аби він не вибирав радикалів на послів. Тодї ж арештовано й Павлика й Вислоуха враз із кількома польськими еміґрантами, загарештовано гурт київських студентів, що прибули на вакації до Галичини, та ще декого із львівської молодежі. З арештованих не знав нїхто про причину арештів, не довідали ся про неї й українські соймові посли, що внесли в тій справі інтерпеляцію в соймі. Розумієть ся, що польський уряд ізнову рад був винайти якусь державну зраду, робив силу ревізій і судових допитів по цїлій Галичинї — та все це нї на що не здало ся, й після трох місяцїв слїдчого гарешту, всїх випущено на волю.

В гарештї Франко написав цикль сонетів п. з. »*Тюремні сонети*«, щось наче віршований дневник — хоч у цїлому вони далеко виходять поза рямки дневника, даючи страшну ілюстрацію того, що значить: тюрма, неволя, й як людство через невимовні муки кращих своїх представників добивало ся й добиваєть ся визволення від її пут (стор. 289) — і декілька оповідань із життя Жидів: прозою — »*До світла*«, відоме з перекладів на ріжні мови, і віршами — »У цадика, Сурка, З любови, По

людськи« — поміщені в цій книжці в відділі: *»Жидівські мельодії«*.

Крім своєї вартости як поетичні образки (передусім великою простотою й сердешністю вражає незвичайно гарна *»Сурка«*, ця апотеоза материної любови), »Жидівські мельодії« мають свою вагу ще й тим, що Франко перший із галицьких письменників підійшов близче до жидівського народа. В українському письменстві, й загалом серед українського суспільства, відомий був тільки один, і то неґативний, тип гнучкого Жида-арендаря, який вислуговуєть ся панам і разом із ними виписає кров із темного мужика. І Франко знає такі типи (Панські жарти), і він не замикає очей на бориславських і иньчих Жидів-баришівників та спекулянтів, але ж у »Жидівських мельодіях« відтворив він ті траґедії, що їх переживають у свойому відокремленому життю, невідомому нашому селянинові, всї ті бідні жидівські наймички, онучкарі, й скілько їм доводить ся терпіти від своїх таки, щасливіщих, багатїщих братів по расї й вірі.

Жидівські теми порушує Франко не вперше, бо ж іще, під упливом жидівських погромів на Україні в 1881. р., написав два вірші: Пірря (1882) і Самбатіон (1883), складені на основі народнїх жидівських повіррів. Крім того, його здавна займала справа т. зв. европеїзації Жидів, асиміляції жидівських верхів до народів сильних, що мають у своїх руках владу, й відносин Жидів до українського народу, зокрема, до селян. Цю справу порушив він уже в 1875. р. в »Довбущуках« (Бляйберґ), та ще краще зясував її піснїще у своїх »Перехресних стежках« (Ваґман). Про відносини Жидів до селян говорить він то поверховно (Сурка), то широко (По-людськи) і в »Жидівських мельодіях«, там же виявляє погляд самого жидівського народу на справу асиміляції (Асиміляторам), неможливість якої звязує він з його релїґійними переказами й забобонами. До всїх тих повіррів та пересудів підходить Франко поважно (У цадика) і старасть ся

схопити чужу нашому чоловікові психольоґію непосидющого крутїя-ґешефтяра, що з порядної людини може стати злодїєм. Із усїх тих оповідань ясно виходить на зверх співчуття Франка до духово й полїтично поневолених Жидів, — річ, яка під той час на галицькім овиді являла ся чимось зовсїм новим.

IV.

»Народ« і засновини радикальної партії. — »В потї чола«. — Поеми для дїтей. — Друге видання »З вершин і низин«. — Франко доктор фільософії. — Справа з унїверситетською катедрою. — »Життє і Слово«. — Вибори до Ради Державної. — »Зівяле листє«. — »Ein Dichter des Verrates«. — »Nieco o sobie samym«. — *»Мій Ізмараґд«.*

Початок девядесятих років XIX. столїття зазначив ся великим підняттям духа серед українського суспільства Галичини — прокинули ся з просоння селянські маси й забалакали таким словом, що, хто їх слухав, не міг із дива зійти. То почало сходити зерно тих ідей, що їх кинув на галицький ґрунт Франко й иньчі учні Драгоманова. Скріпши самі в собі, опираючись на досить уже поважний гурт прихильників, вони з початком 1890. р. приступають до видавання двотижневика *»Народ«*. Редакторами нової ґазети стали Франко й Павлик, і незабаром зосередили довкола себе багацько талановитих дописувачів не тільки зпоміж інтелїґенції, але й народу. »Народ« був редаґований дуже добре. Держачись середньої лінії між інтелїґенцією й освіченїщим селянством, він був однаково доступний і одним і другим, визначав ся таким незвичайним багацтвом змісту, як рідко який український часопис. До »Народа« дописував із нового свойого осїдку, зі Софії (Болгарія), Драгоманов, який цїлою душею радів зростові нових ідей у Галичинї й аж до самої своєї смерти (1894) підпомагав видавництво,

засилаючи туди статті й забезпечуючи його матеріяльною допомогою з Наддніпрянщини.

В осени як того самого року гурт, що стояв близько до »Народа«, зорганізував ся в окрему партію, і »Народ« зробив ся органом партії, яка прибрала назву: »Руськоукраїнська Радикальна Партія«. Була це перша в Галичині в европейському розумінню політична партія з ясною економічно-політичною програмою, і перша, що опирала ся виразно на народних масах. Партія вважала себе соціялістичною і старала ся в цїле національне, політичне, економічне й культурне життя українського народу вводити т. зв. мінімальну програму инших соціялістичних партій Европи (автором програми був Франко й д-р Северин Данилович), маючи передусім на ввазї потреби українського мужика Галичини й лічачись із його психольогією. У практиці молода партія завзяла ся нищити все, що пахло відсталістю, заскорузлістю й т. зв. рутенством (гл. стор. 33, помітка 1), і в першу чергу виступила против т. зв. »нової ери«, себто, згоди, яку деякі народовські посли (саме з кінцем 1889. р. відбули ся вибори до галицького сейму й дуже добре випали для народовців) за деякі уступки на культурному полї (обіцянка нових катедр на університеті у Львові, нових українських середніх шкіл) завели з польською шляхтою, зрікаючись політичної й економічної боротьби.

Нова партія, хоч заснована без участи селян, розворушила галицьке селянство до небувалих розмірів. Нові гасла, кинені між народ: загальне виборче право, свобода слова, друку, реформа податкової системи, аграрні справи — незвичайно захопили народ, скрізь по Галичині почав ся великий вічевий рух. На вічах референтами виступали не тільки інтелїгенти-радикали, але й між селянами находили ся чудові промовці, що своїми промовами електризували вічевиків. Найєвідоміша частина селянства стає під прапор радикальної партії — і хоч як бореть ся з радикалами-селянами москвофільство, яких

засобів не вживають народовці, і головно духовенство обох таборів, щоб радикалізм серед народа вбити, радикальна партія постійно росте, и безнастанно поповнюють ся кадри радикальної інтеліґенції. Повстає й окремий орґан для народу »Хлібороб« — і скрізь бачимо Франка. Він пише статті всякого змісту, та передовсїм без жалю, ядом і сатирою бичує »неполітичну полїтику« москвофілів і народовців і не щадить гострих та уцїпливих слів на адресу своїх полїтичних противників (гл. *Оси*, стор 197), виявляючи назверх усе політиканство тодїшнїх провідників. Крім того, пише аґітаційні брошури, їздить на віча по цілій Галичині, де тільки засновуєть ся радикальний гурток— словом: Франко являєть ся душею партії.

Того ж року виходить у Львові збірка Франкових новель — образків із життя робітного люду, п. з. »*В потї чола*«, до якої передмову написав Драгоманів, і в якій Франко помістив свою автобіоґрафію в формі »відривка з листа Ів. Франка до М. Драгоманова«. Збірка вийшла велика, на поверх 300 сторінках поміщувала 20 оповідань із життя всїх тих, що в поті чола заробляють на свій хліб. Майже всї оповідання в цьому збірнику, як пише сам Франко, »показують дїйсних людей, котрих я знав, дїйсні факти, на котрі я дивив ся або про котрі чув від свідків. малюють крайобрази тих закутків нашого краю, котрі я, як то кажуть, переміряв власними ногами; в такім розумінню — всї вони частки моєї автобіоґрафії«. Але ж і дїйсно-автобіоґрафічних новель у збірнику доволї (Малий Мирон, Грицева шкільна наука, Оловець, Schön-Schreiben, На днї), — а далї мов у калейдоскопі переходять попри нашу уяву всї ті люде: визискувані селяни, що терплять від несправедливого ладу (Добрий заробок, Ліси й пасовиська, Сам собі винен), нещасні робітники (Муляр), Жиди (Слимак), злодії (Хлопська комісія), арештанти (До світла, На днї), цигани (Цигани), беззахисні дївчата (Манїпулянтка, Межи добрими людьми, Лисишина челядь), — і мов у ясному світлї сонця в по-

гідний палкий день переливаєть ся в них гаряче чуття з легким гумором, а то й сатирою (Довбашок, Історія моєї стічкарні. Два приятелї), сатирою, джерелом якої являли ся ріжні недостатки громадського життя, несправедливий суспільний лад. А так, то були такі оповідання, яких у Галичині ніхто ще не писав. (Їх писав Франко здавна, ще від 1880. р.[1]), але як, порозкидані по ріжних видавництвах, вони не давали одноцїльного образу; зза них виходили непорозуміння між Франком і старшим поколїнням — нове як покоління, яке могло їх як слїд порозуміти, що-тільки підростало). Це був той реалїзм, якого домагали ся радикали для творів мистецтва: справжня дійсність життя, зогріта щирою прихильністю до людей, яких письменник береть ся змальовувати. І все це бе з того першого збірника Франкових новель: так і чуєть ся, що той піт, який серед важкого життя, за працею, проливають герої Франка, змішуєть ся з потом, і то кривавим потом самого письменника, який цїлою душею відчуває людське горе й переходить його враз зі своїми героями.

В тому ж році починає Франко видавати поеми для дітей, що спочатку друкували ся в дїточому журнали »Дзвінок«, а далї виходили окремими книжками: »*Лис Микита*« (1890 — все ще під псевдонімом *Мирона*) — ця незрівняна, вічно молода, тепер скрізь уже на цїлій Україні[2]) відома майстерна українська перерібка етаро-

[1]) Гл. Вибрані твори українського письменства: Іван Франко — В ноті чола — видання філії Товариства Учительська Громада в Коломиї, 1910. На стор. VI. вводу д. Крущельницького списані всї ті оповідання (й инші) у хронольогічному порядку.

[2]) Не відомо, на що й чому взяв ся »Лиса Микиту« пїби то »перекладати« на придніпрянську мову (без дозволу автора) Мусій Кононенко (гл. Хвилини, т. V). Перерібка вийшла невдала, бліда, без тої свіжости, гумору й талановитости так, що шкода було стілько тих нуристичних заходів українщити українську поему! Досї появив ся »Лис Микита« шостим виданням; між инчим дуже гарне київське видання з малюнками Бурячка.

німецького епоса — а за ним пішли другі: *»Пригоди Дон Кіхота«* (1891), перевіршовані на основі відомого лицарського романа Сервантеса, *»Абу Касимові капцї«* (1892) [а далі в такому самому жанрі перерібка *»Коваль Басім«* (1899.), що друкувала ся у львівській »Свободі«, звідкіля вийшла окремою книжкою в »Українській Видавничій Спілцї« — для селян] і збірка байок для дітей *»Коли ще звірі говорили«* (накладом Українського Педагогічного Товариства, 1903).

В 1893. р. вийшло друге, сильно поширене й побільшене видання віршів: *»З вершин і низин«*, приняте з великим захопленням цілим молодшим поколїнням Галичини[1]). Збірка приносила з собою щось нове не тільки щодо свойого цікавого й ріжнородного змісту, але для галицького письменства являла ся чимось цілком новим і щодо форми. Наслїдування т. зв. коломийкових і иньчих народнїх ритмів, безнардонне перевіршовування Шевченка в тодішних галицьких письменників заступили Франкові европейські ритми и гарні строфи, що переплітають ся одні з одними у свойому великому багацтві, на місце старих, раз-у-раз перемелюваних поетичних образів з'явили ся нові, ориґінальні. Та на тому виданню видно ще, як Франко бореть ся з мовою, як наближає її до загальної, лїтературної, як підправляє її відповідно до того, як вона поступила у свойому розвитку.

Із незгаданих іще досї творів увійшли в нове видання »З вершин і низин« індійська леґенда *»Цар і Аскет«* (з 1892), поема *»Пяниця«* (1892) й сатира: *»Вандрівка*

---

[1]) З великими похвалами віднесло ся до збірника й нове поколїння москвофілів. Відомий москвофіл, н. пр., Юлїян Яворський, помістив дуже прихильну рецензію на нього у »Бесѣдѣ«-ї, що являла ся лїтературним додатком до гумористичного журналу »Страхопуд« — та тільки побажав авторові, щоб покинув »діялект« і звернув ся до »общерусскої« лїтературної мови. Про захоплення між молоддю вже сказано на стор. 38.

Русина з Відня« (1893) з характеристикою тодішніх партій і діячів і з явними симпатіями до радикального руху і провідників радикальної партії. Там же поміщене все, що поет мав уже в тому часі готового з пізнищої лиричної драми: *Зів'яле листє*, перший жмуток із скількома (гл. стр. 636), та деякі сатири (Осп).

У тому ж році видає Франко першу — й рівночасно найлїпшу — свою драму, що з непорозуміння одержала тільки другу премію на конкурсї галицького Краєвого Виділу, п. з. «*Украдене щастя*»; за нею пішли пізнище й инькі драми: »*Сон князя Святослава*« й «*Каменяна душа*» (1895), комедія »*Учитель*« (1896), найкраща після »Украденого щастя«, — всї вони друкували ся в »Життю і Словї« — галицький театер виставляє в тому часї його недруковану досї драму »*Рябина*«[1]).

Рівночасно Франко не кидає науки. В роках 1892 — 1894. їздить на студії до Відня, і в 1894. р. за монографію про Івана Вишенського, яку подав проф. Ягичеві як свою дисертацію, одержує ступінь доктора фільософії. Саме тодї по смерти проф. Огоновського звільнила ся була катедра української мови й лїтератури на львівськім університетї, і Франко почав робити заходи у справі своєї габілїтації. Ціле поступове громадянство, головно молодїж, із великою втїхою й захопленням приняли звістку, що фільософічний факультет львівського університету допустив Франка до викладу, який і відбув ся 18. лютого 1895. (на тему »Наймичка Тараса Шевченка«) й випав незвичайно гарно, і що після того колегія професорів предкладала Франка на затвердженя міністерства. Та міністерство відмовило в затвердженю — задля політичного минулого (politisches Vorleben) Франка. Стало ся це за вказівками тодішнього намісника Галичини гр. Казимира Баденія,

[1]) Крім того, Франко полишив ще такі драматичні нариси: *Майстер Чирняк* (1902, ремесло й фабрики), *Будка* ч. 27 (1902), *Чи вдуріє* (1904).

який не міг допустити на катедру людини, що тричі сиділа в тюрмі — та з таким поглядом згідна була й та частина українського суспільства, що стояла ближче до польських сфер: їй теж було не до вподоби, щоб професором став той, що ходить »w podartym surducie[1]) — і Франко лишив ся без катедри . . .

В початках 1894. р. основав Франко у Львові науковий двомісячник *»Життє і Слово«* — вісник літератури, історії і фольклору, перший справді европейський у нас журнал. Він виходив до 1897. р., переміннвшись по упадку »Народа« у 1896. р. на політичний і літературно-науковий журнал, як орган радикальної партії. Крім великої сили критичних і публіцистичних статтів, літературних оглядів, крім розвідок, поезій, перекладів та оповідань, Франко помістив у журналї на протягу його існування дві цікаві повісти: *«Основи суспільности«* [1894, 1895 — недокінчена[2])] і *»Задля домашнього огнища«* (1897). Там же надрукований переклад Софоклевого »Царя Ойдипа« й инші драми, про які сказано на стор. 55.

Рівночасно Франко збагачує українське наукове письменство. Крім згаданої монографії про Івана Вишенського, яка появила ся друком 1895. р., у »Записках Наукового Товариства ім. Шевченка« починає в 1895. р. друкувати ся його велика студія »Варлаам і Йоасаф, старохристіянський духовий роман і його історія» — і від того часу ледви чи одна книжка цього наукового журналу виходить без якої невеличкої праці або хоч би рецензії Франка. Приєднати до »Записків« Франка вступив новий організатор Наукового Товариства, професор Михайло Грушевський, що 1894. р. обняв катедру української історії на львівськім університеті.

[1]) у подертому сурдуті, гл. »Niesco o sobie samym« у збірці польських новель п. з. «Obrazki galicyjskie», стор. IV.

[2]) Вийшла в »Українській Накладні« як XXX—XXXI випуск »Бібліотеки українських і чужих романів«.

Широка наукова и літературна діяльність Франка почала потрохи вже прихилювати до нього і старше покоління, хоч гострий тон Франкових статей у »Життю і Слові«, звернених на адресу »старих«, усе-таки не до-

Іван Франко
в сороковому році життя [1896. р.]

зволяв їм явно до того признавати ся. Та пишком ішла таки його слава як великого поета, головно від того часу, як у 1896. р. появили ся окремою, чепурно виданою книжечкою перли його любовної лірики, його незрівняне »*Зівяле листє*« з тим багацтвом чуття й форми, якого

дост не знало ще українське письменство Галичини. Правда, »поклони Будді« (стор. 687) и »Оцей маленький інструмент« (стр. 692) — усе ще викликували згіршення у дрібничкового громадянства, посипаного попелом галицького своєрідного клерикалізму — але вже підносили ся думки, що »Зівяле листє« виявляє справжнє обличчя Франка як поета, а не його попередні твори и не його сатира, и такі думки зєднували йому чим раз більше прихильників. Що правда, були люде, що дошукували ся у збірці декадентизму (др. Щурат у своїй рецензії »Зівялого листя« в »Зорі« 1897. р. явно назвав Франка декадентом), але ж таких голосів було мало. Загалом почувало ся, що суспільство до Франка »привикає«, и чуло ся, що воно якось наче перероджуєть ся, саме того не помічаючи. Тим то, а далі симпатією серед народних мас, треба собі пояснити, що коли в 1897. р. в березні радикальна партія виставила Франка кандидатом на посла до Державної Ради з селянської (Перемишль-Мостиська), а далі з загальної курії, то ні москвофіли, ні народовці, які тоді склали були між собою політичний союз[1]), не поставили проти нього своїх кандидатів. І хоч Франко, через неймовірні виборчі зловживання и шахрайства, перепав при виборах, — симпатії більшости суспільства були по його боці . . .

---

[1]) Цей політичний союз, відомий у Галичині під назвою »консолідація«, був великим гріхом із боку народовської партії, що дала ся в нього втягти. Це найпогаиший час у історії українства в Галичині — і як читати з того часу народовські газети, то сором робить ся за тодішних політиків. На консолідації вийшли добре тільки москвофіли, які, ось-ось уже над гробом, нараз убили ся в колодочки, москвофільство страшно почало підіймати голову і грозило небезпекою для народнього орґанізму. Проти консолідації гостро поставились радикали, проти неї одною лавою станула молодіж (відомий інцедент на Високому Замку з нагоди народовсько-москвофільського святковання пядесятьлїття знесення панщини 1898. р.), що просякла була здебільш радикальними думками. »Консолідація« покінчила ся в 1899. р., гл. стор. 68.

Та в тому ж році Франкові довело ся перетерпіти твердий, сим разом уже останній горіх, щоб, нарешті, впрівняли ся непорозуміння, що все ще нависали між ним і суспільством, яке чим раз більше дозрівало й було вже на добрій дорозі, щоб поета зрозуміти. В тім же році довело ся йому поробити обрахунки і з польським громадянством, котрому вислугував ся він цілих десять років.

Якось, два місяці після виборів, у віденському тижневику »Die Zeit« появила ся в числі 136. за 9. травня 1897. стаття Франка (Франко відавна містив уже там статті про галицькі справи) п. з. »Ein Dichter des Verrates« (поет зради). У тій статті Франко проводить думку, що головним мотивом цілої поетичної діяльности польського поета Адама Міцкевіча, головно на основі його поеми »Konrad Wallenrod« (jedyną bronią niewolnika jest zdrada — одинока зброя невольника зрада), являєть ся звеличування зради. Стаття, що кінчила ся словами: »сумно мусить бути з нацією, що без усяких застережень уважає такого поета своїм національним героєм і пророком і все нові й нові покоління годує отруйними плодами його духа«, стаття, написана під упливом кріваних виборів у 1897. р.[1]), які Поляки зробили в Га-

[1]) Ось що про них пише Франко: »Міністер внутрішних справ гр. Казимір Бадені, вучик до Відня з інспекції львівського намісництва, де видав докладні вказівки для переводження виборів, зупинив ся пару днїв у Кракові й там на якімось польськім зібранню виголосив промову, в якій з цинїзмом, гідним фігурувати в історії польсько-українських відносин, заявив з натиском: »Wybory w Galicji odbywają się całkiem legalnie (вибори в Галичині відбуваються ся цілком легально)!« І се в ту саму пору, коли біля моїх вікон у Львові день-у-день водили десятки закованих і скатованих Давидівських селян (Давидів — село під Львовом, мазурська колонія, та там живуть і Українці), яких тягнено до вязниці за вбивство виборчого комісара, коли до мене, хорого, немічного й розбитого, день-у-день і ніч-у-ніч надбігали розполохані »легальністю« виборів міщани й селяни то з Комарна, то з Цеброва, то з мостиського, то з перемиського, то з Бог зна яких инших повітів, благаючи

личині й ніж розвіяли у Франка ілюзію, що може, мовляв, прийти до згоди між Поляками й Українцями на основі спільної демократичної програми і праці — ця стаття викликала величезне обурення серед усіх верств польського суспільства. Вся польська преса накинула ся на Франка з невимовною лайкою, всї знайомости Франка з польськими колами повривали ся, зараз же після того Франка усунено з редакції »Kurjer«-а »Lwowsk«-ого« — і Франко лишив ся без хлїба й заробітку . . .

І того самого року довело ся Франкові попасти в конфлікт і зі своїм громадянством — цим разом ув останнє. Під кінець весни 1897. р. в польському видавництві »Biblioteka Mrówki« появили ся в польському перекладі новелї Франка п. з. »Obrazki galicyjskie«, з передмовою, що її написав Франко ще в 1895. й оголосив тепер тут п. н. »Nieco o sobie samym« (Дещо про себе самого). Ця передмова, то щось наче сповідь. У ній Франко »признаєть ся до гріха«, що не любить Українців (Rusinów), що мало найшов між ними »характерів, а за те багато дрібничковости, тїсного матеріяльного егоїзму, безхарактерности

поради й, бодай, захисту, переночувати їх та прогодувати кілька днів, поки минуть страховища леґальних виборів. Слова міністра гр. Баденїя розтелеграфовано скрізь по світї, й заграничні ґазети не хотїли приймати дописей про галицькі вибори, заслоняючи ся тим, що чей же ексцеленція граф Баденї запевнив урочисто, що вибори відбувають ся леґально. А львівська прокураторія конфіскувала статті про вибори та дописи з провінції про вбивства, калїцтва та масові арештування, знов таки на тій підставі, що ексц. ґр. Баденї заявив, що вибори відбувають ся леґально, значить, усякі дописи про нелеґальности мусять бути брехнею. Та не досить того: в ту саму пору я зазнав іще важкіщих ударів від людей і ґруп, близьких і дорогих менї серед польської суспільности; я побачив, як довкола мене валив ся ввесь той світ ідей, чи ілюзій, над реалізацією якого я працював, і в хвилї розпуки я кинув каменем у прірву й усунув ся набік, покинув на-завсїди експериментування з працею на двох загонах і дав собі слово присвятити всю свою працю свому рідному народові». (Літ.-Наук.-Вістник, 1906, кн. I: Українсько-польська згода й українсько-польське братання).

й гордовитости«, і що навіть України (Rusi) не любить »так і в такій мірі, як це роблять або вдають, що роблять, патентовані патріоти«[1]). Коли ж одначе почуває себе Українцем (Rusinem) і по своїх силах працює для України, то не з сентиментальности, а з почуття собачого обовязку. »Бувши сином українського мужика», розпевнює Франко, «вигодуваний чорним мужицьким хлїбом, працею твердих мужицьких рук, я почуваю ся до обовязку панщиною цїлого життя відробити ті шаги, що їх витратила мужицька рука, щоб менї можна було видрипати ся на височінь, де видно світло, де чути дух волї, де зоріють вселюдські ідеали. Мій український патріотизм — то не сентимент, не національні гордощі, а тяжке ярмо, що вклала менї на плечі доля. Можу вирігати ся, можу пишком проклинати долю, що поклала менї на плечі це ярмо, але скинути його не можу, не можу шукати иньчої батьківщини, бо зробивсь би падлюкою перед власним сумлїнням. І коли що влекшує менї двигати це ярмо, так то образ того українського люду, що, хоч гноблений, темний і деморалїзований довгі віки, хоч

---

[1]) Цю свою думку розвиває Франко далї ось як: «Що менї в ній (Українї) любити? Щоб любити її як ґеоґрафічну тямку, то для цього я занадто великий воріг пустих фраз, занадто багато бачив світа, щоб сказати, що нїде нема такої гарної природи, як на Українї. Щоб любити її історію, для цього занадто добре її знаю, занадто гариче люблю загально-людські ідеали справедливости, братерства і свободи, щоб не відчувати, як мало в історії України прикладів справдїшнього громадянського духа, справдїшньої посвяти і справдїшньої любови. Нї, любити цю історію дуже важко, бо майже на кожному кроцї треба б хиба плакати над нею. Чи може менї любити Україну як расу — ту расу отяжілу, нездисциплїновану, сентиментальну, без гарту й сили волї, так мало здатну до політичного життя на власному сміттю, а таку плодющу в перевертнїв найріжнїщого роду? Чи може менї любити світлу будуччину тої України, якої не знаю і для світлости якої не бачу нїяких підстав?» . . .

Як страшне відбиває остання думка від кінця прольоґа »Мойсея«, написаного вісїм лїт пізнїще!

тепер убогий, неповоротний і безпорадний, усе ж поволі прокидаєть ся, у що раз ширших масах відчуває жадобу світла, правди, справедливости й шукає шляхів до них. То й варто працювати на користь того люду, й ніяка чесна праця не піде намарно».

Оця сповідь викликала серед галицького суспільства велике заворушення. Звідусіль посипали ся гострі закиди на голову Франка, на які він відповідав то афоризмами в »Життю і Слові«[1]), то знов чудовими віршами, що їх помістив у збірці »*Мій Ізмараґд*«, котра появила ся на початку 1898. р. заходом і коштом львівського студенського товариства »Академічна Громада«. В відділї: »Поклони« Франко в формі розмови з Україною розяснює, як він розуміє любов до рідного краю і працю для нього, [Та праці тої, мамо, в нас так мало! Лежить облогом лан широкий твій][2]), при чому Україна радить йому не звертати уваги на тих, що підняли на нього галас: »Не любить Руси він ні раз!»:

Наплюй! Я, синку, лише знаю
Всю ту патріотичну зграю
Й ціну її любовних фраз[3]).

Про свою любов до України всупереч любові до

---

[1]) Пор. Декілька афоризмів у альбом »Ділу« (Життє і Слово VI, 264); ось зо два-три з них:

»Любов не обовязкова, та почутти обовязку обовязкове«.

»Хто твердить: люблю свій народ, а не сповняє своїх обовязків супроти нього — той брехню твердить«.

»Посол Вельовейскі прилюдно заявляє, що любить Русинів. Ну, кого такі пани люблять, того я зі спокійним сумлінням можу не любити« — — — —

[2]) Гл. Давнє й нове, стор. 16.

[3]) Після цього в нього повстає рефлексія — що »важке прмо рідного краю« й не легкий його тягар, і він для України благає з неба, »щоб з горя й голоду не бігли від неї її найкращії сини,

»Щоб свячів її їх власне поколїння
На глум не брало і на сміх;
Щоб монументом їх не було те каміння,

нет в усіх тих, що на нього обурювались, говорить у відомому вірші «Сідоглавому», який кінчить ся словами:

Ти, брате, любиш Русь,
Як дім, воли, корови, —
Я ж не люблю її
З надмірної любови[1]).

Хоч у всіх тих словах містила ся правда, то все-таки треба сказати, що ціла та сповідь, поміщена в часах загостреної польсько-української боротьби в польському видавництві, могла заболіти українське суспільство, й являла ся дуже нетактовною. Але ж вона пояснюєть ся тільки тою, як справедливо замічує др.

— — —

Яким в відплату за плодючее насіння
Ще при життю обкидувано їх (Давнє й нове, стор. 15)

[1]) Ось цілий цей цікавий віршик:

Ти, брате, любиш Русь —
Я ж не люблю, [illegible]рака! (= сердега, біднига)
Ти, брате, патріо[illegible], —
А я собі собака.

Ти, брате, любиш Русь,
Як хліб і кусень сала —
Я ж гавкаю раз-в-раз,
Аби вона не спала.

Ти, брате, любиш Русь,
Як любиш добре ниво, —
Я ж не люблю, як жнець
Не любить спеки й жниво.

Ти, брате, любиш Русь
За те, що гарно вбрана —
Я ж не люблю, як раб
Не любить свого пана.

Бо тій патріотизм —
Празнична одежина,
А мій — то труд важкий,
Гарячка невтержима.

Лозинський[1]), рисою особистої вдачі Франка, що давав ся захоплювати своїм хвилевим настроям (»увлеченіям« — на які вказував іще Драгоманов), які казали йому »проти рожна перти«: писати несправедливі обвинувачення на Павлика (1905. р.) тоді, як ціле суспільство, без різниці партій, уважало Павлика праведником і зразком характерности, і змальовувати як не слїд Драгоманова (в передмові до першої частини його листів до Франка), як усї вже признавали його величезні заслуги для Галичини, і писати статтю про Міцкевича саме в передень великих ювілейних свят у честь поета в 1898. (століття народин), й оголошувати друком »Niecо o sobie samym« саме тоді, як ось-ось уже мало наступити порозуміння між ним і тими, »що він їх не любив« . . . Це, здаєть ся, відчув і сам Франко, що це була річ зайва, і в нових виданнях »Obrazk«-ів »galicyjsk«-их казав передмову пропустити.

Тільки як українське громадянство Галичини тоді вже настілько підросло, що цїлий той інцидент не полишив по собі серед нього глибших слїдів, і, як проминуло перше вражіння, про нього позабуто. До цього причинила ся в великій мірі згадана вже збірка »Мій Ізма-

---

Ти любиш в ній князїв,
Гетьманщє, панованщє, —
Мене ж болить її
Відвічнеє страждання.

Ти любиш Русь, за те
Тобі і честь, і шана, —
У мене ж тая Русь
Кривава в серцї рана . . .

Ти, брате, любиш Русь,
Як дім, воли, корови, —
Я ж не люблю її
З надмірної любови.

(Давнє й нове, стор. 15, 16)

[1]) Др. М. Лозинський: »Іван Франко«, Відень 1917, стор. 26.

рагд«, що появила ся ще взімку, на початку 1898. р. й розясновала як слід становище Франка. А далі й те, що, порвавши з польським громадянством, Франко всї свої сили віддав українському письменству й науцї, й таким чином мимоволї роззброював усїх своїх противників. Що більш, можна сказати, що від того часу його особа стає чим раз більш популярна, він починає тїшити ся чим раз то більшим признанням Громади.

Що ж до самої збірки »*Мій Ізмараґд*«, складеної Франком серед важких обставин, у недузї, то вона сильно відріжняєть ся и від книжки »З вершин і низин« і »Зівялого листя«. Тон її лагідний, мякий, спокійний, із віршів говорить уже — не гарячий громадівець, а зрівноважений поет, проповідник любови, правди, справедливости, педагоґ, що веде своє суспільство на шлях братолюбія й гуманности. У цю книжечку замкнув Франко свою практичну життєву фільософію (через те й назва: »М і й Ізмараґд«, уєупереч до тих староукраїнських збірників, що звали ся просто »Ізмараґдами« й мали подібний зміст), до якої протягом пятнацятьох років збірав матеріял, ті свої справжні »Schmerzenskinder« (він писав їх у темній кімнаті з зажмуреними очима), як він узиває всї ті гарні строфи (на тему багацтва, аскетизму, працї, молитви, мудрости, милосердя, гнїву, злости й т. д.), притчі (про життя, про любов, красу, приязнь, вдячність, покору, радість і смуток, піст, смерть, перозум), й легенди (указ проти голоду, свята Доместика, про життя Селедія, про вічне життя, чуда св. Николая), все те, що поміщене у збірнику[1]). При тому всьому, як каже дуже цїкава й гарна передмова, й як це видно зі самої збірки, Франко являєть ся вже в »Ізмараґдї« речником толєранції й виразуміння для чужих поглядів і вірувань, і навіть для людських прогріхів та промахів — річ і для нього самого

[1]) Друге виданнн »Ізмараґду«, сильно побільшене, доповнене великою збіркою давніх віршів п. з. »Із злоби дня« вийшло 1911 р. п. з. »*Давне й нове*«.

й дня дїяльности його незвичайно цїкава. Крім тої т. зв. практичної фільософії, помістив Франко в »Ізмарагдї« цикль віршів п. з. »По селах« — болючі образки з галицької нужди, і невідрадні малюнки галицької еміґрації п. з. »До Бразилії«; в ньому містив ся й автобіографічний віддїл, п. з. »Поклони«, про який ми згадували вгорі. Цїла збірка має велику літературну стійність; мова в нїй пливе вже зовсїм гладко, форма (вірш) — лискуча.

V.

Літературно-Науковий Вісник. — Виборн до сойму 1898. р. — Розлім радикальної партії. — Франко член національно-демократичної партії. — Франко кидає політику. — Ювілей двацятьпятьлїтньої літературної дїяльности Франка. — »Великі Роковини«. — Франко на вершках творчости: »Із днїв журби«, »Поеми«, »Мойсей«, »Semper tiro«. — Наукова дїяльність Франка.

Під кінець 1897. р. Наукове Товариство ім. Шевченка, що видавало досї для »руських родин« літературний двотижневик »Зорю«, ухвалило основати поважний европейський літературний журнал, а щоб прихилити до нього ввесь загал українського громадянства, намітило редакційний комітет, до якого запрошено предетавників усїх тодїшніх українських партій: дотепершнього редактора »Зорі« О. Борковського — від народовців, О. Маковея, редактора »Буковини« — від угодовців і від радикалів — Франка; туди ж узіходив голова Наукового Товариства ім. Шевченка проф. М. Грушевський. Журнал названо »Літературно-Науковий Вісник«, і він почав виходити з початком 1898. р. що-місячними книжками в обемі 12—20 аркушів друку.

Хоч редакція на протягу часу зміняла ся, то, власне, до часу перенесення »Вісника« до Київа в 1907. р., дїйсним його редактором був Франко, заповнював усї книжки

своїми оригінальними й перекладними белетристичними творами й літературними та критичними оглядами, виправляв рукописи до друку, переводив коректуру, притягав до журнала нових письменників, для яких ніколи не жалкував часу на поради, поуки, тощо. Зараз же в першому річнику »Вістника« появили ся його дуже цікаві статті п. з. »Із секретів поетичної творчости«, а далі пішли літературні огляди діяльности тогочасних европейських письменників: Золя, Гавптмана, Ліліенкрона, Конрада Ферд. Маєра, Зудермана, Врхлїцького, — літературно критичні студії про Лесю Українку, Старицького, Самійленка, Тобілевича, просторі нариси про Петрушевича, Гушалевича й загалом про »Стару Русь«, — і цікаві статті »З останніх десятиліть XIX. в., з яких виросла досить велика книжка п. з. »Молода Україна« (1910) й т. д.

І загалом у цілому літературному руху відчуваєть ся зараз же вміла рука Франка, чуєть ся його приявь. Того ж року з нагоди столітніх роковин появи Енеїди Котляревського заснувала ся для поширення літературної продукції »Українсько-руська Видавнича Спілка« у Львові, яка від 1899. р. почала свою діяльність — і Франко вкладає в це видавництво велику силу своєї праці, то видаючи там свої оповідання, вірші[1]), то редагуючи для неї цінні твори европейського письменства[2]), а то й даючи

[1]) Від. 1899. р. появляли ся заходом »Укр. Видавничої Спілки« такі твори Франка: Поезиї (1899), Полуйка (1899), Коваль Бассім (1900), Сім казок (1901), Захар Беркут, друге видання (1902), На лоні природи (1905), Украдене щастя, друге видання (1905), Місія, Чума, Казки й Сатири (1906). Semper tiro (1906), Маніпулянтка (1906), Boa constrictor, друге видання (1907), Великий шум (1907), Панські жарти, четверте видання (1911), Зівяле листе, друге видання (1911), Давне й нове, друге видання »Ізмарагду« (1911), Батьківщина (1912), Вавилонські гимни й молитви (1913), Учитель, друге видання (1913), Мойсей, друге видання (1913), Панщина й її скасованнє, друге видання (1913), Із літ моєї молодости (1914).

[2]) Згадати б передусім зразкову редакцію творів Шекспіра в

свої переклади[1]) з відповідними літературно-критичними вводами та поясненнями. Словом — усе, що Франко творить від 1898 р., або видає наново, все те майже все появляєть ся як не в »Віснику«, то в виданнях »Спілки«.

А так загалом треба піднести, що від 1898. р. Франко чим раз більш усуваєть ся від політичного життя, віддаючи свої сили виключно письменству й науці. Формально він далі ще працює в радикальній партії; що більш, у червні 1898. р. кандидує від партії на посла до сойму, й тільки через зловживання уряду й пасивність народовців не попадає в сойм (перепав усього десятьма голосами); він і далі ще являєть ся духовим її провідником, і як із початком 1899. р. в партії вибухла криза, й частина членів виступила з домаганням переміни її на соціяльно-демократичну, то Франко своїм авторитетом так уплинув на наради, що партія надалі залишила ся, хоч сильно обскубана і вже без того впливу, що давніще[2]). Та це був і останній активний виступ Франка в партії. Вже під осінь 1899. р. переорґанізовуєть ся народовська партія: частина опозиційних її членів, що противились консолідації з москвофілами (їх орґан був двотижневник »Будучність«), порозумівши ся з правим крилом радикалів, виробила спільну програму (взяту майже дослівно

перекладї Кулїша з обширними передмовами й поясненнями Франка — усіх десять: Гамлет, Приборкана гоструха, Макбет, Коріолян, Юлій Цезар, Антоній і Клеопатра, Багато галасу зпечевля, Ромео й Джулієта, Король Лїр, Міра за міру. Крім того, зредаґував Франко переклад Кулїша Байронового Чайльд-Гарольда.

[1]) Пор. Курцій Руф — Фільотас, Золя — Напад на млин, Новінь, Лукіян — Юпітер у клопотах і т. д. Там же почав видавати Франко зі своїми поясненнями й літературно-критичними оглядами тексти творів українських письменників, н. пр., Бодянського »Наські українські казки« (Львів 1903).

[2]) Ті, що не згодили ся з поглядами Франка (Павлика, Трильовського й т. д.) вийшли з партії і з тими Українцями-соціял-демократами, які працювали досї в польській с. д. партії, створили окрему соціял-демократичну українську партію, що 1900. р. почала видавати свій орґан »Воля«.

від радикалів), і так утворила ся національно-демократична партія; на її програму згодили ся і старші народовці і вві йшли до нової партії (давня народовська партія щезла з овиду). Чи то міркуючи, що в новій, поєвропейщеній трохи партії він могти ме більше зробити, чи думаючи, що вже, справді, українська інтеліґенція переродилась, — до тої партії приступив і Франко, і а ним і проф. Грушевський, який досі активно не брав участи в політиці. Вихід Франка з радикальної партії зробив велике вражіння у краю. Одним (старше покоління) довело ся до того досить довго звикати, за те радикально вихована молодіж привітала цей крок із великим ентузіязмом, сподіваючись від того його кроку цїлковитих перероди народовської полїтики, і за Франком зачала приставати до нової партії. Та сам Франко, хоч ізпочатку забрав ся щиро до праці в новій партії, написав декілька статей у її орґанах (Дїло, Свобода) — довго в нїй місця не загрів: праця з консервативними елементами а колишніх народовців, що їх іще баганько було в новій партії, не могла бути йому до душі, й він, разом із проф. Грушевським, що теж розчарував ся в новій партії, непомітно усунув ся від неї. Радикальна партія стратила свойого духового провідника — хоч, правда, Франко після виходу з національно-демократичної партії повернув ся був назад зі своїми симпатіями до радикалів і навіть писав статті до їх орґанів, але ж це було тільки доривочно —, за те ж Франко став понадпартійною людиною, духовим батьком цїлого народу, однаково, з малими вийнками (крім фанатиків іпоміж молодчого духовенства), тїшачи ся признанням усїх українських партій. Суспільство Галичини встигло вже було настілько підховатись і полїтично дозріти, що навчило ся шанувати відмінні полїтичні погляди й відчувати вагу того, що для цїлої нації дала певнинна двацятьпятьлїтня праця Франка.

Річ у тому, що саме на 1898 р. припадав ювілей чвертьстолїття літературної і громадської дїяльности

Франка, і гурт його прихильників: радикальна партія, поступова молодіж і його приятелі 31. жовтня т. р. владили в його честь скромне ювілейне свято. Заснував ся комітет, який із нагоди ювілею видав ченурну книжку п. з. »Привіт Івану Франку в 25-літній ювілей літературної діяльности складають українсько-руські письменники« і »Спис творів Івана Франка за перше 25-літте його літературної діяльности«, зладжений Михайлом Павликом (цілих 127 сторінок заголовків!), з цілого краю посипали ся складки на дар ювілятові (з частини грошей видано композиції різних авторів [Лисенка, Воробкевича, Людкевича] до слів Франка) — а саме свято, що відбуло ся в готелю Жоржа у Львові, було одним із найкращих хвилин у життю Франка. Всі промовці (Гнатюк, проф. Грушевський, селянин С. Новаківський, П. Кобринська, Гарматій, Павлик) підносили у своїх промовах заслуги Франка для українського народу, для його розвитку, для письменства, для культури, науки, з усіх усюдів Галичини привітними письмами й телеграмами вітала ювілята молодіж, величаючи його своїм учителем, схиляючи голови перед його муками за постуи і щастя рідного народу. Характер свята був неофіціяльний — народовці обмежили ся тільки новідомленням про свято в »Ділі«. так за те дуже щирий, сердешний, повний захоплення для поета.

На всї привітання ювілят відповів дуже цікавою промовою, в якій подякував не тільки всім своїм прихильникам-вланітовникам свята, але і противникам, що своїми виступами проти нього тільки підштовхували його до нової праці. До своєї діяльности відніс ся в цій промові Франко критично; він, мовляв, не вважав себе ніколи «ані таким великим талантом, ані жадним героєм, ані таким взірцевим характером, щоб його особа могла загріти всіх до себе»[1]), а вважав себе тільки звичайним

[1]) Гл. статтю О. М(аковея) в »Літературно-Науковому Вісникy« з 1898. р. за падолист: Ювілей 25-літньої літературної діяльности Івана Франка

»пекарем, що пече хліб для домашнього вжитку« або муляром, що цементом і облімками заповнює в будівлі всякі люки і шпари. »Як син селянина, вигодуваний твердим мужицьким хлібом«, — казав Франко — »я почував себе до обовязку віддати працю свого життя тому простому народові. Вихований у твердій школі, я відмалку засвоїв собі дві заповіди. Перша — то було саме почуття того обовязку, а друга — то потреба ненастанної праці. Я бачив відмалечку, що нашому селянинові нїщо не приходить ся без важкої праці, пізнїще я пізнав, що й нам усїм, як нації, нїщо не прийде задармо, що нам нї від кого нїякої ласки не надїяти ся. Тільки те, що здобудемо своєю працею, те буде справдї наше придбання, і тільки те, що з чужого культурного добра присвоїмо собі також власною працею, стане нашим добром« У дальшій промові заявив, що у своїй дїяльности бажав він усе бути »не поетом, не вченим, не публїцистом, а перед усього чоловіком« — і через те розстрілював ся у своїй дїяльности, бажаючи обняти »цїлий круг людських інтересів«. Цїле свято Франко прийняв як »симптом того, що в широких колах нашої громади займаєть ся або й сильно вже горить те саме бажання освіти, свободи й широкого індивідуального та громадського розвою«, бажання, виразом якого є його писання, й закінчив свою промову тими словами: »Нехай пропаде моє імя, але нехай росте й розвиваєть ся український нарід!«

На бенкетї, владженому після самого свята, Франко виголосив іще одну цїкаву промову, в якій повчив громаду, щоб їшла, як у війську, лавою, не ламаючи рівного ряду — і вказав на ту велику нашу національну недостачу: що в нас, мовляв, було й є за мало людей і до найпростїщої роботи [1]).

[1]) »Це одна хиба громади (нема людей до чорної роботи). Друга — в нас уже така вдача, що любимо — уживши прикладу

Та коли це ювілейне свято було все-таки ще не загальне, бо в ньому не взяло ще участи ціле українське громадянство Галичини, то духова участь Франка в ювілейнім обході з нагоди столітніх роковин відродження українського народа у Львові у днях 31. жовтня — 1. падолиста 1898. р., та участь давала вже заповідь того, що склало ся рік пізнїще: Франко ставав усенароднїм поетом. Річ у тому, що для того свята Франко написав відомий прольоґ: »*Великі Роковини*«, який перед виставою »Наталки Полтавки«, в салї театру Скарбка у Львові, виголосив знаний серед львівської громади декляматор, письменник Лев Лопатинський. Цей прольоґ, останнє слово Франка-громадівця, повен високої поезії й захвату, ефектовний зі сценїчного боку, з увагами, що потраплили в саме серце суспільства, достроєний до піднесеного настрою громади — таким ентузіязмом сповнив учасників, що, здавало ся, поет зливав ся з ними в одне нерозривне цїле, таке цїле, якого вже нїщо нїколи не могло роз'єдинити. Всї відчули тодї, що коли Франко з Козаком-Невміракою виголошував:

Довго нас недоля жерла,
Досї нас наруга жре;
Та ми крикнїм: »Ще не вмерла,
Ще не вмерла і не вмре!«

— всї відчули, що коли »Ще не вмерла« в Галичинї і що »нїколи не вмре« — то в тому велика заслуга автора цих захопливих слів!

І відтепер потекло життя Франка в порозумінню з громадою. Ще раз у 1899. р. доводить ся йому в поемі »Похорон«, написаній 1898. р. і поміщеній у збірцї »*Поеми*« (там же містить ся чотирі переклади, чи перерібки з иньчих

з війська — свого »Flügelmann«-а (що на крилї) вічно штуркати (штовхати), щоб схибив із дороги й не йшов рівно з другими. Я зазнавав цього штуркання безнастанно від своїх і чужих. Оце поштуркування й випихання другого не позволяє нам іти рівним рядом. Як би з мого досвіду я мав подати громадї яку науку, то вона була б така, як у війську: »Richtung halten!« Рівняйсь! (ibidem)

літератур: »Істар« — старовавилонська поема, »Сатні й Табу« — староєгипетська, і дві старонімецькі: »Бідний Генрих« і »Поема про білу сорочку«), зачепити справу праці для народа, боротьби за ідеї й тих жертв, які в тій боротьбі потрібні, і порушити раз іще справу зради в імя любови народу й кращої його будуччини (зрада »Мирона« має дати масам ідеал, який їх із маси повинен зробити народом), іще раз засудити її, як засуджував у 1897 р. Міцкевіча.

Іван Франко
в сорок пятому році життя [1901. р.]

Все ж иньче, що появляєть ся від того часу, визначаєть ся вже зрівноваженням, спокоєм. Франко починає розбірати ся у свойому минулому життю й робити з ним підрахунки. Тон у віршах скрізь мінорний — Франко зазначує, »що щасливим він не був«, що хоч робив без віддиху, а зробив так мало, то й боїть ся, що »не скінчить своєї пісні«. Деколи доходить навіть до духової пригноби, в нього опадають крила (»у мене зблїдли давнї ідеали, і люде видались таким дрібним мізерним кодлом, що для мене стали чужі й далекі — треба бути дурним, щоб задля них у бій іти!«), але ж усе те тільки малюнки хвилевих настроїв[1]). Франко відчуває, що »ще не старий, ще не згинув для нього жизни зміст«, хоч журба, хоч горе тисне, він іще »не песиміст!«

[1]) Такі думки проскакували у Франка вже давнїще, пор. »Вниз котить ся мій віз« у збірці: *Мій Ізмарагд*.

Такими думками просякнута наскрізь збірка гарних ліричних віршів, що появили ся в 1900. п. з. *»Із днїв журби«*.

У тому ж збірнику помістив Франко дві поеми: *»Іван Вишенський«* і *»На Святоюрській Горі«*. Перша з них являєть ся вислїдом довголїтнїх студій поета над тою цікавою постаттю з нашого минулого, постаттю, що вже у свій час була анахронїзмом зі своєю проповіддю старовізантійського благочестія: Франко старасть ся відгадати душевні переживання того великого українського патріота з XVII. ст. — і цї переживання трохи змодернїзованого Вишенського й являють ся змістом тої чудової поеми. Невідомий у історії кінець життя Вишенського звязує Франко з відходом послів із Луцька, з їх відпливом Вишенський, після довгої душевної боротьби, кидаєть ся в море. Друга поема оспівує відому відповідь Хмельницького польським послам у 1665. р. з її повсякчасним полїтичним гаслом Українцїв супроти Поляків: »Розмежуймо ся як слїд: хай вам буде ваша Польща, Україну нам лишіть!« Це те ж саме, що Франко вписав був ще в 1882. роцї Полякам у альбом на тему братання, до якого на словах усе нас кликали Поляки:

Ритуймось в біді, та тямуймо
Докладно слова ті хороші:
»Брат братом, а бриндзя — за гроші« (ст. 177)

В 1900. роцї друкувала ся в цїлому річнику »Лїт-Наук. Вісника« гарна повість Франка *»Перехресні стежки«*, основана на тлї прокиду зі сну галицького села і трудноцїв яких доводило ся зазнавати в громадській роботї першим піонїрам того нового руку, що його викликав у Галичинї радикалїзм. У дальших річниках цього журналу містить Франко свої довші оповідання: »Хома з серцем і Хома без серця« (1904) — гуцульські: »Як Юра Шикманюк брив Черемош«, »Терен у нозї (1908)« і згадані вже на стор. 41. оповідання з сорокових лїт

XIX. в. »Гриць і панич« (1899), повість »Великий Шум« (1907) та декілька менших.

Літом 1904. р. (між 23. червнем і 23. липнем) викладав Франко на львівських »Наукових Курсах«, що їх уладило було »Товариство прихильників української літератури, науки і штуки«, історію українського письменства (Огляд української літератури від найдавніших часів до кінця XIX. віку, — 18 годин), і в тому ж році помістив статтю на ту саму тему в російському лексиконі Брокгавза - Ефрона п. з.: »Южнорусская литература«. Подібний огляд нашого письменства надрукував Франко в 1898. році в чеському журналі »Slovanský Přehled«, що виходив у Празі під редакцією Черного (Literatura ukrajinsko-rusinská) й подавав багато звісток про наше культурне життя (стаття появила ся перекладом і українською мовою в Чернівцях 1898. р. заходом редакції »Буковини« п. з. »Руссько-українська література«).

Іван Франко й Борис Грінченко
[підчас побуту Грінченка у Львові з кінцем вересня 1903. р.]

В 1905. році виходить у світ Франків »*Мойсей*« — найвище слово, що він дав у поезії, найсильніша й найкраща з мистецького боку річ, яка появила ся в нас від смерти Шевченка, поема, яка без сорому може станути побіч най-

кращих перлин усесвітнього письменства. Частини, як »Пролог«, десята пісня (Добігало вже сонце до гір . . .), діяльог між Мойсеєм і Азазелем, образи Палестини в бідах, притча про терен — це поезія невимовної краси, своїм змістом глибока, зворушлива, захоплює читача до дна душі. »Мойсеєм«, що змальовує відносини пеота-провідника до народу, дійшов Франко до найвищих вершків своєї творчости. Мойсей — це справді »весільний подарунок народньому генієві«, слізьми злитий завдаток будущині свойого народу, який іти ме »в вандрівку столить із печаттю духа« Франка[1]).

За »Мойсеєм« пішла в 1906. р. збірка ліричних поезій п. з. »*Semper tiro*« [Новенькчас новик][2]) — збірка віршів по більшій части, на ті як теми, на які, як заголовок каже, писав Франко, як був іще новиком у письменстві, на громадські теми. Тільки як із них говорить до нас не

[1]) Із »Мойсеєм« обїздила Франко, вже в часі своєї недуги, більші міста Галичини й Буковини, і всюди з великим ентузіязмом вітало його українське громадянство — і передусім шкільна молодь, якій усе ще укладники офіціяльних шкільних читанок уперто не давали змоги залюбомити ся з Франком із шкільної лавки. Цікаво, н. пр., що в о в і підручники українського письменства для середніх шкіл та вчительських семінарій подавали вже виїмки з творів (раз із біографією) Кобилянської — з Франка все ще не було (пор. Вибір українсько-руської літератури для III. і IV. року учительських семінарій, уложив Олександер Барвінський, у Львові 1910). У Чернівцях літком 1913. р. приїзд Франка з Мойсеєм — був для поета великим тріумфом. Без огляду на страшну злигу молодь облягла двірець і, серед величезного дощу, випрягши коні, сама повезла Франка до «Народнього Дому». Так Чернівці вітали ще тільки в 1904. р. Лисенка, хоч Буковина загалом привикла до різних офіціяльних тріумфальних брам і політичних фаєрверків . . .

»Мойсей« діждав ся досі перекладів на московську (Н. Дитлів) й німецьку мову (А. Ш. Вуцкі) — оба переклади гарні, дарма що перекладчики мали побороювати великі трудноші.

[2]) Лат. слово »tiro« означало: молодого воїна, рекрута, а далі значить стільки, що: початківець, новик, перший період у якійсь справі.

заналький молодець-борець, а виступає перед нами розважний громадський дїяч, зрівноважений, із довгим досвідом, виступає перед нами зі своїми порадами. Із цілої збірки справжнїми перлами являють ся поезії в віддїлї, названім »На старі теми«, а в ньому вірш »На ріцї вавилонській« — вірш, писаний кровю серця проти рабських інстинктів у нашого народа. Цїла збірка може гідно станути поруч із Мойсеєм — такий поважний її тон, стілько в нїй чуття, така в нїй сила вислову й такий лиску чий у нїй вірш. Вона відслонює нам справжнє обличчя Франка у громадських справах: суворе, затягнене смутком і болем, із оком, що певно дивить ся в майбутнє, а не те обличчя, що правда, босве, але як покалїчене подекуди їдцю та іронїєю — те обличчя з перших часів його лїтературної творчости . . .

Із незмірного багацтва його видань під той час назвемо ще »*Акорди*« — антольогія української лїрики від смерти Шевченка, 1903 (накладом Укр. Видав. Спілки). Вибір творів поодиноких лїриків до антольогії вказує на лїтературний смак Франка й дає свідоцтво про те, як він ставив ся до поодиноких поетів, і до котрих зі своїх віршів прикладав вагу[1]).

Тими часами розвинув Франко незвичайно широку наукову дїяльність. І с т а р о у к р а ї н с ь к е (Слово о Лазареві воскресенії, св. Климент у Корсунї) і с т а р о-

[1]) Ось які свої вірші помістив Франко в »Акордах«: Каменярі (З вершин і низин), Маєва елегія (Із днїв журби), Зелений явір, Як почуєш часом, Оце тая стежечка, Коли часом, Над великою рікою, Поклін тобі, моя зівяла квітко, Я не жалуюсь на тебе, доле (Зівяле листє), Ой, ідуть, ідуть тумани (Із днїв журби), Де не лили ся ви, На ріцї вавилонській (Semper tiro), Ходить вітер по жнивї (Із днїв журби), Важке твоє ярмо, Гей, розіллялось ти, руськее горе (Мій Ізмарагд), Вічний революціонер (З вершин і низин). Цїлий цей вибір творить заокруглену цїлість. Видання »Акордів« дуже гарне, на сильному олїйному папері, прикрашене ілюстраціями артиста Панькевича, було перед зїйною пастїльною книжкою.

славянське (Псевдоматвієве Євангеліє, Варлаам і Йоасаф) й середньоукраїнське (Про Острозьку Біблію, Charakterystyka literatury ruskiej XVI—XVII wieku в »Kwartalnik«-у »historyczn«-ім із 1892. р., Карпато-руське письменство XVII—XVIII в., Шумлянський, Вишенський) і нове письменство (літературні огляди, гл. стор. 67. Спомини про Терлецького, Молода Україна), і апокрифи [монументальне видання українських апокрифів із рукописів із науковими вводами][1]), і середньоукраїнська вірша (До історії вірші на Україні; Козак Плахта), і пасхальні й вертепні драми, інтермедії, вертеп, і фольклор (дуже важний збірник галицьких приповідок, Хмельниччина в сучасних віршах, Жіноча неволя в укр. піснях, Наші колядки, Студії над українськими народніми піснями, Пісня про Правду й Неправду), і Шевченко (видання його творів), і Федькович (видання його поезій), і українська, і всесвітня історія — все то однаково його цікавить, на всіх тих полях він працює, і з усіх тих ніль появляють ся одна за одною його цінні розвідки і праці. І коли Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові — Франко був головою філольоґічної секції Товариства — зискало признання в колах европейських учених, то, побіч проф. Грушевського, найбільша в тому заслуга Франкова. За його наукові праці університет у Харкові дав йому титул почесного доктора, поміж членами російської Академії Наук у Петербурзі ходили розмови про те, щоб вибрати Франка дійсним членом Академії. Нарешті, головний виділ найповажнішого в Галичині товариства »Просвіта« предклав загальним зборам у 1908. р. вибрати Франка почесним членом товариства — і збори прияли це з великим захопленням.

В тому ж часі, як забалакали в Галичині про від-

[1]) Апокрифи й легенди з українських рукописів (Памятки укр. мови й літератури, т. I—V), Львів 1896—1910; сюди ж належить: »Къ исторіи южнорусскихъ апокрифическихъ сказаній«, що друкували ся в »Кіевск«-ій »Старин«-і 1891, 1894. р.

криття українського університету, Франко почав було робити заходи, щоб одержати катедру славянських літератур — але ж, тимчасом, заскочила його недуга, яка в корінї підкосила його здоровля і вдаремнила всї пляни Франка. Почала ся боротьба з недугою, яка серед невідрадних домашніх умов і несприятливих обставин тягла ся ще цілих вісїм років . . .

VI.

Домашні обставини Франка. — Недуга. — Дальша літературна й видавнича праця. — Сорокліттій ювілей. — Світова війна. — Заповіт. — Смерть. — Похорон. — Закінчення.

З недуги виходу не було.

І це була тим більша трагедія, що Франко в тому часї, після довгої важкої боротьби за елементарне існування, міг нарешті, зі сїмєю зажити сяким-таким людським життям. Сїмя Франка була невелика — дружина й четверо дітей, і хоч заробітки були не які великі, то все ж останніми часами вона не потрібувала голодувати. Супроти тяжких заробітків перед вступом до редакції »Kurjer«-а, супроти голодівок і безвиглядних надій на поправу матеріяльного становища, супроти важких хвилин, які викликували такі вірші, як »Олї« (стор. 193), супроти того, що доводилось і йому й сїмї переживати 1897. р. — постійний заробіток у »Науковому Товаристві« і »Видавничій Спілці« давав змогу Франкові спокійніще віддавати ся праці й почувати себе незалежним, та ще до того у власній хаті, що її собі придбав було Франко в 1901. р. Правда, домашнє життя поета ніколи не було засване рожами, бо до ріжних матеріяльних скрут долучувала ся недуга нервово-хорої дружини, недуга, що безпастанно повторювала ся й закаламучувала спокій письменника нарівні з иншими клопотами особистої і громадської натури.

Та все-таки хоч будуччиною дітей не потрібував журити ся Франко.

Недуга, що в гострій формі вибухла з початком 1908.р., відразу перемінювала спокій на безнастанну метушню: лікарі, лічниці, поїздки на Адріяське Море (1909) та до

Хата Івана Франка у Львові
(вул. Пошинського, 4)

Лініку в Хорватії. Нарешті, як наслідок недуги, прийшла втрата влади в обидвох руках, з яких, як йому видавало ся, безнастанно сипав ся пісок, і появив ся психічний неспокій, наслідком якого його вухо стало, як він казав, ловити слова духів... І тільки непереможна сила волі мужицького сина й та любов та звичка до праці не дали Франкові знидіти

відразу, і його дух серед героїчних змагань із тілом, працював іще цілих вісім років . . .

У часі недуги Франко втрохи не кидає роботи: пише, перекладає, видає — в писанню допомагає йому

Іван Франко в Львові весною 1939. року.

зпочатку син Андрій, а після його смерти (1913) Франко сам собі рисує букви на зразок друкованих . . . Мають ся вражіння, що поета щось жене, що він поспішає ся, щоб повикінчувати позачинане, повидавати давне та призабуте, не тільки твори своєї власної молодечої Музи

(гл. »Петрій й Довбущуки«, »Із злоби дня« у збірнику: »Давнє й нове«, »Із літ моєї молодости«) — а й чужої (Вавилонські гимни і співи, »Герман і Доротея« Ґетого, друкований у »Всесвітній Бібліотеці« — там же заповіджений »Венецький купець« Шекспіра, Гезіод . . .) — а то ладить нові видання своїх творів (Давнє й нове, Панські жарти, Зівяле листє, Лис Микита) з просторими вводами та завважами, і людині, не зазнайомленій із фізичним станом письменника, і через голову не може перейти, що автор більш уже ногою в могилї, ніж на землї . . . Що більш, на ті часи припадає його »*Нарис української-руської літератури до 1890. р.*« (Львів, 1910, VI + 444) з систематичним викладом історії нашого письменства від найдавнійших часів до пятдесятих років XIX. ст. і з великою збіркою матеріялів від 50. р. по 1890. р., з відповідними Франковими оцінками авторів і їх творчости. Майбутній історик українського письменства тих часів черпати ме з того нарису, як із незглибної криниці, всї подробиці, які йому будуть потрібні.

Та вже на цій праці слїдна трохи недуга Франка, про яку він не скриває у своїому »Передньому Слові« до »Нарису«. Ще більш її видно з виданого Франком драматичного твору анонїмного польського автора п. з. »Wielka Utrata«. Опираючись на тому, що сам Міцкевіч ніби напечатав йому, що він, Міцкевіч, автор цього твору, Франко видав його за твір великого польського поета, і в передньому слові зазначує цей аргумент. Польська критика, що не знала стану здоровлї Франка, прийняла видання твору з посмішками, а Науковому Товариству ім. Шевченка, яке не хотїло робити прикрости Франкові й перебрало на себе наклад, довело ся знищити майже все видання . . .

У 1913. р. західна Україна святкувала сороклїтнїй ювілей літературної дїяльности Франка. Ювілейні свята відбували ся не тільки у Львові, а і скрізь по провінції, і в деяких із них брав участь сам Франко, викликуючи велике захопленя між громадою. З нагоди ювілею

Наукове Товариство ім. Шевченка визначило поетові постійну платню на вдержання; у Львові відбула ся велика академія в честь Франка, а ювілейний комітет зібрав до 30 000 австр. корон на ювілейний дар поетові, який дуже йому став у пригоді в часи московської оку-

Іван Франко, Михайло Коцюбинський і Володимир Гнатюк у часі переїзду Коцюбинського через Львів 1909. р.

пації Галичини і в останньому році недуги. Крім того, з нагоди ювілею мав вийти 1914. р. й літературно-науковий збірник[1]) у честь Франка.

[1]) Через вибух війни збірник цей появив ся великою книжкою (стор. 183+390) аж 1916. р. п. з. »Привіт Іванові Франкові в сорокліття його письменської праці 1874—1914«. В ньому взяли

Московську окупацію довелось би Франкові перебувати серед важких недостатків (до російських часописів часто доходили звістки зі Львова, що Франко голодує), та все-таки він роботи не кидає: пише вірші, в яких малюється би тодішній його настрій, і що найважливіше, видає друком у перекладі збірник своїх цікавіщих статтів із часу 1886—1890, що їх тоді поміщував у чужій пресі, п. з. »В наймах у сусідів« — статтів, які для українського читача досі були недоступні, а які ще й досі не втратили свойого значіння.

Іван Франко
в 1910. році.

Та здоровля чим раз гіршало. Опущений, самий (донька перед війною виїхала на Україну, сини на війні, дружина в лікарні) — Франко що раз більше запепадає і тратить сили. В осени 1915 р. було знати, що кінець не забарить ся . . . Та все-таки зиму перебув він іще під дбайливим оком дра Овчарського й Комітету Українських Січових Стрільців у львівській стрілецькій станиці — а на весну 1916. р. переніс ся до своєї хати. Там же

участь визначні українські письменники й учені (Вишиченко, Мартович, Л. Українка, Бордуляк . . . Щурат, Кревякевич, Томашівський, Стрипський, Сумцов, Гнатюк, Волянк, проф.

дня 9. березня зладив свій заповіт, записуючи ввесь свій маєток і авторські права своїм дітям, а бібліотеку, рукописи, листування, записки — Науковому Товариству ім. Шевченка. Щодо своєї хати, то часто висловлював побажання, щоб вона не перейшла часом у неукраїнські руки, щоб коли його діти хотіли б її продати, то щоб її куплено на якусь народню ціль. У квітні і травні в поета не стало вже змоги ходити; він або сидів, або лежав — і в неділю 28. травня в 4. год. зполудня замкнув на віки очі, до останньої хвилини зберігаючи повну память[1]).

Іван Франко
в сорокліття його літературної діяльности
[1913. р.]

Ціла галицька преса, українська й польська, заговорила про смерть Франка, українські часописи вийшли з чорними обрямками; забалакали про Франка й великі віденські часописи, подаючи то більші, то меньчі огляди діяльности поета; подали сумну звістку й більші берлінські ґазети; з'явили ся згадки й по російських часописях, і в білоруських, болгарських, чеських

Тимченко, Зілинський . . .) та й чужі автори, прихильники поета (Короленко, Ґорький, Полівка, Тодоров, проф. Корш, проф. Шахматов, проф. Ягіч, проф. Сизен, проф. Брікнер, проф. Бодуен де Куртене й т. д.)

[1]) Про останні хвилини життя Франка оповідає М. Колодій

журналах та часописах появили ся то більші, то меньчі статті.

Звістка про смерть Франка відбила ся сумним відгомоном по цілій Україні; крізь окопи докотила ся вона й до Київа, добила ся і скрізь туди, куди позакидало наших людей воєнне лихоліття: Відень, Прага, Будапешт, Льозанна, Берлїн, табори виселенців у Ґміндї, Хоцені, Вольфсберґу, табори полонених Українців у Австрії й Німеччині — Фрайштадт, Раштат, Вецляр, Зальцведель, Голешів, Будапешт, Візенбурґ, відбила ся вона й на Волині, занятій австрійськими військами. Наукове Товариство

Іван Франко
на початку 1916. року.

у львівському »Українському Слові« з 30. травня 1916. р. ч. 134. Оповідання передруковане у книжечці М. Возняка п. з. »Памяти Івана Франка«, Відень 1916, стор. 44. Там же поданий дуже докладний опис похоронів поета.

ім. Шевченка у Львові одержало силу-силенну спочутливих телеґрам, а там за воєнною лінією, в Київі, заяви спочутти приймала дочка покійного й сїми дружини. Відгукнули ся прихильники поета: проф. Шішманов із Софії, др. Виростек (с. д.) з Пйотркова й т. д.[1]).

Похороном зайняло ся Наукове Товариство ім. Шевченка. Воно взяло на себе кошти похорону й запоридило все, щоб він випав як-найвеличавіще. Похоронний обряд назначено на 31. травня 1916. р. на 5. год. зполудни, та

Похорон Івана Франка.
Похід шкільної молоді.

далеко вже до того часу цїла вулиця перед хатою була запруджена гістьми жалоби: українська молодїж із усїх львівських шкіл із учителями, українські орґанізації, Українські Січові Стрільцї, представники провінції ... Не було тільки, як би треба було, селянства. Як не сама війна, то гострі закони воєнного часу не пустили селян ув-останнє віддати пошану великому свойому

[1]) Усе це дуже докладно зібрано у згаданій що-тільки книжечцї М. Возняка, стор. 53—57, 84—85.

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No 2)

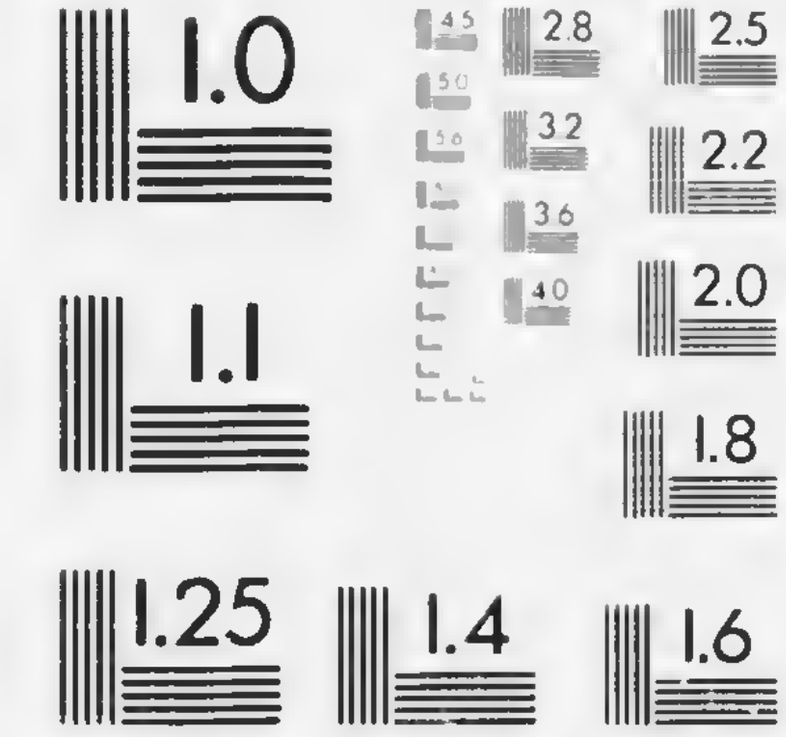

APPLIED IMAGE Inc

[illegible] East Main Street
Rochester, New [illegible] 14609 USA
(716) 482-[illegible] Phone
(716) 288-5989 - Fax

Вчителеві. Прийшов дехто з колишніх товаришів Франка Поляків — похоронний похід налічував до 10 000 учасників.

Домовину з дому й на Личаківському кладовищі несли на своїх плечах Січові Стрільці, співало багато ріжних хорів. Була восьма година, як похід спинив ся перед воротами кладовища. Вкладено тіло до грібниці. Грібницю геть дочиста вкрили вінки. По похоронній відправі почали ся жалібні промови. Пращало свойого

Похорон Івана Франка.
Дівочий і чоловічий хор поперед домовини.

невсипущого члена Наукове Товариство ім. Шевченка (проф. Колесса), свойого піоніра українська преса (др. Лозинський), свойого творця радикальна партія (др. Трильовський), була промова від Січового Війська (сотник Посковський), від Волині, від рідної Дрогобиччини (Василь Ратальський), від студенської модолежі (Федорців), від українського жіноцтва (О. Величківна), від української соціяльно-демократичної партії (М. Ганкевич), була, нарешті, промова й від молодих письменників і артистів (С. Твердохліб). Нахиляв ся до спочинку чу-

довий весняний день, доходила десята година. З погідного неба тисячами дивили ся зорі, як над свіжою могилою свого Мойсея сумує ця закутина великої української землі ...

Учасники почали розходити ся, несучи в душах гострий біль і невимовний смуток . . . Смерть Франка серед страшної воєнної завірюхи навівала непевність і страх за долю Рідного Краю. Почувало ся, що заранo він нас кинув . . .

* * *

Франко належить у нас до типу письменників-універсалістів, як ось Куліш, Кониський, Грінченко, письменників із дуже широкими культурними, політичними, громадськими інтересами. Через те така широка й різноманітна його діяльність. І як обхопити її цілу, то не знати, чому дати першенство. Чи Франко більший письменник, чи вчений, чи публіцист, чи громадський діяч. І в письменстві — чи його характеризує субєктивна поезія, чи більший у нього епічний талант, психольог він, чи рефлексист, чи вдасть ся йому краще вірш, чи оповідна форма, чи новеля його поле діяльности, чи лірика. Одне тільки певне, що краще виходить у нього оповідання, ніж повість, лінша знов повість, ніж драма. За те важко рішити, що більше найде читачів: чи безсмертний, хитрий, веселий крутій Лис Микита, чи глибокий відлюдок Каїн — хоч і одне і друге твори дуже високої літературної стійности.

Тим то Франко й перевищає всіх своїх товаришів-універсалістів ув українській літературі, хоч так, як і вони, затикає всї дїри, де тільки їх бачить, у національному життю, лишаючи за собою для грядучих поколінь гарне наслїдство. Тим то він і різнить ся від других універсалістів своїм педагогічним хистом — і на тому пункті підходить близько до Шевченка.

Він являть ся творцем окремої школи в нашому письменстві, реалістичної школи, названої радикальним

напрямком у нашій літературі — і велика сила т. зв. радикальних письменників, що працюють у його дусі, цілком переродкують літературу: із бідного на око галицького ґрунту добувають золото та самоцвіти (Стефаник). Зразок безпретенсійности, розуміння, що може й чого не може, зразок роботящости, що не цурається ся й найбільш чорної роботи — Франко зявить ся перед нашими очима аж тоді в повній своїй величі, як розкриється ся перед нами ціла його бездонна криниця творчости, як появить ся його ціле листування, як у друк піде кожна й найменьша дрібничка, колинебудь ним написана, коли стане відомою так тісно звязана з його творчістю й дїяльністю кожнїська подробичка з його багатого життя. Бо так, як воно тепер, то нам десь тільки здалека мріється ся щось велике, енергічне, з молотом у руках, вічно в роботі, всюди його повно, скрізь, де він, кипить боротьба, де він, там народкують ся нові ідеї, загоряється ся нове життя, і скрізь лунає його голос . . . Із усіх же слів так і найбільше доходить до вух: »будь чоловіком, хоч хвилиночку« . . .

Нові покоління ще більш будуть учити ся на Франку, ніж ті, що ханали кожний його новий твір, як яку принаду їжу, і, проковтнувши всї ідеї, замкнені в нїй, знов із нетерпячкою ждали появи свїжого твору. Чим для нас був Франко, що для поправи то тягав нас за вуха, то знов як батько простягав нам свої обійми — те ми всї потрохи пізнаємо, та чим іще він буде — це покаже краща будучина . . .

Василь Верниволя.

З ВЕРШИН і НИЗИН

Передне слово Автора

до другого видання.

Весною 1887. року вийшла невеличка збірка моїх віршів п. з. »*З вершин і низин*«, у котрій, крім кількох десятків дрібних пес, лїричних і епічних, містила ся також поема »Панські жарти«. Книжечка ся, ласкаво принята читаючою громадою Галичини й Украіни, розійшла ся досить швидко, і вже від двох років вичерпана у книгарському торзї. Довго я носив ся з думкою видати наново або цю збірку, або, бодаї, »Панські жарти«, коли оце явила ся змога видати у світ обширнїщу збірку моїх віршів, у котру ввійшло б також усе те, що було у книжечцї 1887. року. Книжцї тій я лишаю старий заголовок »З вершин і низин«, хоч обем ї, як усякий бачить, трохи не вчетверо більший від першого видання[1]). Може, під старим стягом не покине ї ї старе щасте.

Громадити в сїй книжцї все, написане мною в віршованій формі за 20 лїт моєї письменницької працї, не було в мене ні думки, ні охоти. Багато з того, що за тої час було мною надруковане, не варто тепер навіть читання, не то передруку. Кождому, що слїдив за розвоєм галицького письменства в тих 20 роках, ясно буде й без довгого викладу, що инакше й не могло бути з писаннями чоловіка, що ввійшов на лїтературне поле молодим і невпробленим, а й опісля, замість щирої поради й науки, аж надто часто стрічав болючі удари, шпичні насміхи, а найчастїще тупий індиферентизм і грубе незнанє. Хиба

[1]) Друге видання »З вершин і низин« мало стор. 468 VI.+

трьох-чотирьох людей міг би я назвати, котрих приязнь і щире співдіяннє помагали менї виробляти мову й форму моїх поетичних складань, їх композицію й основні думки. Думаю, що, наводячи тут імена В. Коцовського й Ів. Белея, хоч у части віддячусь їм за те, що вони зробили для мойого розвитку.

З моїх найдавнїйших віршів, друкованих у »*Друзї*«, подаю тут тілько дві-три пески, більш як документи моїх тодїшніх поглядів, нїж для їх літературної стійности. Пропускаю зовсїм збірочку: »*Баляди й розкази*«, видану в р. 1876[1]). Пропускаю також два політичні памфлетики: »*Дума про Малєдикта Плосколоба*« й »*Дума про Наума Безумовича*« — сей другий задля того, що, по видрукованню в »Молоті«, був сконфіскованнй[2]). Натомісць друкую тут уперве сатиричну поемку »*Вотокуди*«, написану в коломийській тюрмі зимою 1880. р., та й з неї даю тілько вирівки, переплітані прозовим рефератом з того, що, по мойому, не стóїть тепер друкувати так, як тодї було написане.

І в иньших частинах сеї збірки найдуть читачі чимало »фрагментів« та вирівків. Не хотїлось менї зовсїм викидати за пліт деяких розпочатих мною і не докінчених праць поетичних. Мов бервена старої, розваленої хати, в котрій не одно пережило ся й перетерпіло ся, ті вирівки нагадують менї не одно таке, без чого й життє, може, не життє б було. Звісно, з тих неподокінчуваних або

[1]) Вибір віршів, що друкували ся у »*Друзї*« й всї вірші зі збірки »*Баляди й розкази*« видав Франко в 1914. р. під заголовком: »*Із літ моєї молодости*«, збірка поезій Івана Франка з пятилїтя 1874 до 1878. Цїкава, як звичайно, передмова до того збірника.

[2]) Ці обидва памфлети появили ся у збірцї «Давнє й нове«, Львів, 1911. р., перша на стор. 166—178, друга на стор. 179—186. Обидва вони не великої літературної вартости, але ж один із них »Думу про Наума Безумовича« ми взяли у збірник, бо з цих слів, що їх Франко вгорі подав, ми відчули, що йому хотїло ся було мати її у збірнику, а що-тільки колишня конфіската була причиною, що він »Думи« не вмістив у другому виданню »З вершин і низин«.

набік відсунених поем, що лежать між моїми паперами, я подаю тут тілько те, за що хоч сяк-так можу взяти на себе одвіт перед своїм художницьким сумлінием — решта нехай іде мишам на снідання.

Укладаючи матеріял для сеї книжки, я покинув думку про хронольоґічний порядок, зовсїм непригожий у книжцї так ріжномасного змісту, котрій про те хотїлось менї придати яку-таку артистичну суцїльність. Та де тілько можна було, я під поодинокими віршами поклав дати, коли вони заховали ся чи в рукописї, чи у друку.

Не потребую й додавати, що вибираючи свої давнї вірші до отсеї збірки, я не вважав їх історично-лїтературними документами, котрі повинні друкувати ся, не зміняючи »нїже титли, нїже тії коми«. Я користував ся авторським правом і, не тикаючи основної думки, підправляв мову, вироблене котрої до ступня мови лїтературної за останнїх 20 лїт усе ж таки значно посунулось наперед, може, й не без моєї скромної підмоги. Що в моїх давнїщих віршах мова не все чиста, се ще тим лекше зрозуміти, що я особисто переходив деякі такі ступнї розвитку (а хто в Галичинї не переходив їх у тім часї!), де панувало намагане притлумити почутте живої, чистої народньої мови, котре змалку ще було в мене сильно розвите. На менї в мінїятурі повторилось те, що в великім розмірі бачимо на всїй галицько-руській лїтературі: школа, граматики і спори язикові прибили й закаламутили чистоту народньої мови.

Переглядаючи тепер ті віршовані листочки, між котрими так багато перед часом зівялого листя, почуваю разом і сум і радість. Двацять лїт життя і працї — може, не так пильної, не так свідомої й суцїльної, як би треба було, та все-таки, смію сказати, подиктованої щирим бажанием загального добра й поступу, щирою любовю до рідного народа й Рідного Краю . . . Не один широкий розмах наївної думки, не одна блискуча надїя — а які скромні здобутки! Та з другого боку потїшає мене певність,

що лід проломаний, що рух наш обще-народний, такий слабий, несмілий і несвідомий ще перед 20 літами, сьогодні став уже куди-куди не той. Помиляємось не в одному і тут і там, шкутильгаємо й падемо инколи — ще й як погано падемо! — та все-таки сума наших сил більшає, сума здобутого нами здорового й чистого зерна більшає, сума доброго, братерського, теплого почуття по сей і по той бік більшає. І в тому радісному почуттю я сміло говорю сам собі, що тих 20 літ, що пройшли між написанем сонета про »*Котляревського*« (стор. 260.) й вірші про »*Вандрівку Біди по Галицькій Руси*« (стор. 238.), хоч і не дали мені того, про що я колись зеленим хлопцем марив, то все-таки ані для мене ані для мойого Рідного Краю не пройшли марне.

Львів, д. 27. березня, 1893.

Іван Франко.

DE PROFUNDIS.

ГИМН.

Замість пролога

Вічний революціонер
Дух, що тїло рве до бою,
Рве за постуи, щастє й волю, —
Він живе, він ще не вмер.
Ні попівській тортури,
Ні тюремні царські мури,
Ані війська муштровані,
Ні гармати заштовані,
Ні шпіонське ремесло
В гріб його ще не звело.

Він не вмер, він ще живе!
Хоч від тисяч лїт родив ся,
То аж вчора розновив ся
І о власній силї йде.
І простує ся, міцнїє,
І спішить туди, де дїє;
Словом сильним, мов трубою,
Мілїони зве з собою —
Мілїони радо йдуть,
Бо се голос духа чуть.

Голос духа чути скрізь:
По куриїх хатах мужицьких,
По верстатах ремесницьких,
По місцях недолї й слїз.

І де тільки він роздасть ся,
Щезнуть сльози, сум нещастя,
Сила родить ся й завзятте —
Не ридать, а добувати
Хоч синам, як не собі,
Кращу долю в боротьбі.

Вічний революціонер
Дух, наука, думка, воля
Не устунить нітьмі поля,
Не дасть спутатись тепер.
Розвалилась зла руїна,
Покотила ся лявіна, —
І де в світї тая сила,
Щоб в бігу її спинила,
Щоб згасила, мов вогень [1]),
Розвиднюющий ся день?...

1880.

---

[1]) = вогонь (бойк. форма)

ВЕСНЯНКИ

I.

Дивувалась зима,
Чом се тають снїги,
Чом ледй присли всї
На широкій ріцї?

Дивувалась зима,
Чом так слабне вона,
Де той легіт[1]) береcь,
Що теплом пронима'?

Дивувалась зима,
Як се скрінла земля
Наливаєсь теплом,
Оживає що-дня?

Дивувалась зима,
Як посміли над снїг
Проклюнутись квітки
Запахущі, дрібні?

І дунула на них
Вітром з уст ледяних,
І пластом почала
Снїг метати на них.

---

[1]) легкий, весняний вітер

Похилились квітки,
Посумнїли, замкли́сь[1]:
Шуря-буря пройшла —
Вони знов піднялись.

І найдужше над тим
Дивувалась зима,
Що на цвіт той дрібний
В неї сили нема.

27. березня, 1880.

II.

Гремить! Благодатна пора наступає,
Природу роскішная дрож пронимає,
Жде спрагла земля плодотворної зливи,
І вітер над нею гуляє бурхливий,
І з заходу темная хмара летить —
Гремить!

Гремить! Тайна дрож пронимає народи,
Мабу́ть, благодатная хвиля надходить...
Мілїони чекають щасливої зміни,
Ті хмари — плідно́ї буду́щини тїни,
Що людськість мов красна весна обнови́ть...
Гремить!

1880.

---

[1]) скороч. форма: замкнулись

III.

Гріє сонечко!
Усміхаєть ся небо ясне,
Дзвонить пісеньку жайворóночок,
Затонувши десь в безднї-глибинї
Кришталевого океану...
Встань,
Встань, орачу! Вже прогулй вітри,
Проскрипів мороз, вже пройшла зима!
Любо дихає воздух леготом;
Мов у дівчини, що з сну будить ся,
В груди радісно весь здоровая
Молодая кров,
Так і грудь землї дихá-двигаєсь
Силов[1]) дивною, оживущою.
Встань, орачу, встань!
Сїй в щасливий час золоте зернó!
З трепетом любви мати цирая
Обійме його,
Кровю теплою накормúть його.
Обережливо виростить його.

Гей, брати! В кого серце чистеє,
Руки сильнї, думка чесная, —
Прокидайте ся!
Встаньте, слухайте всемогущого
Поклику весни!
Сїйте в гóловах думи вольнї,
В серцях жáдобу братолюбія,
В грудях сміливість до великого
Бою за добро, щастє й волю всїх!
Сїйте! На пухку, на живу рíллю
Впадуть сїмена думки вашої!

28. березня, 1880.

---

[1]) силою (Зах форма)

IV.

Вже сонечко знов по лугах
Почало́ весняную роботу;
І знов по широких полях
Полили́сь ріки лю́дського поту.

По тихій, по чистій ріцї
Знов сріблястая риба гуляє;
По голій, тїсній толоцї
Знов худоба худа шкандибає.

Дзвенить птахів співами лїс
І зозуля кує коло кладки;
Дорогою тягнеть ся віз —
Секвестратор [1]) в село за податки.

28. березня, 1880.

V.

Земле, моя всеплодющая мати,
Сили, що в тво́їй живе глибинї,
Краплю, щоб в бою сильнїйше стояти,
Дай і менї!

Дай теплоти, що розширює груди,
Чистить чуттє і відновлює кров,
Що до людей безграничную будить
Чисту любов!

Дай і вогню, щоб ним слово палити,
Душі стрясать громовую дай власть,
Правдї служити, неправду палити
Вічну дай страсть!

Силу рукам дай, щоб пута ламати,
Ясність думкам — в серце кривдї влучать,
Дай працювать, працювать, працювати,
В працї сконать!

1880.

[1]) збірщик податків

VI.

Розвивай ся, лозо, борзо,
Зелена діброво!
Оживає помертвіла
Природа наново.
Оживає, розриває
Пута зимовії,
Обновляєсь в свіжі сили
И свіжії надії.

Зеленій ся, рідне поле,
Українська ниво!
Підойми ся, колоси ся,
Достигай щасливо!
И щоб усяке добре сїмя
Ти повік плекала,
І щоб світу добра служба
З твого плоду стала!

1880.

VII.

Не забудь, не забудь
Юних днїв, днїв весни, —
Путь життя, темну путь
Проясняють вони.

Злотих снів, тихих втїх,
Щирих слїз і любвй,
Чистих порівів всїх
Не стидайсь, не губи,
Бо минуть... далї труд
В самотї і глушї,
Мозолї наростуть
На руках і душі.

Лиш хто любить, терпи́ть,
В кім кров живо кипить,
В кім надія ще лїк,
Кого бій ще мани́ть,
Людське горе смутить,
А добро веселить, —
Той цїли́й чоловік.

То ж, як всю життя путь
Чоловіком цїли́м
Не прийдеш тобі буть, —
Будь хоч хвилечку ним.

А в поганії дні,
Болоти́нії дні,
Як надія проиде,
І погасне чуття,
Як з великих доріг
Любви, бою за всїх
На вузькі та круті
Ти зійдеш манівці,
Зсушить серце жура,
Зколють ноги терій, —
О, тоді май життя
Вдячно ти спомяни!

О, тоді ясні сни
Оживли́ть твою путь...
Юних днїв, днїв весни
Не забудь, не забудь!

10. червня, 1882.

VIII.

Лице небесне прояснилось
І блиском розкоші займилось,
Надії румянцем палає[1]) —
Мені в тюрмі аж серце мліє.

Нараз в безмірному просторі,
Мов парус на далекім морі,
Маленька хмарка вирина
І звільна, зтиха надпливає.

Щось в ній мутиться і трепече,
Немов у серце молодече
Ввірветь ся думка сумовита,
Тривоги хмаркою вповита.

Та промінь сонця гнеть[2]) зцілує
З лиця небес хмаринку тую,
Лиш на рісницях золотистих
Дві-три краплиночки зависли.

О, небо, кришталеве море,
Що защеміло в серці твоїм
В тій хвилі? Чи землі дрібної
Велике, непроглядне горе?...

29. березня, 1880.

---

[1]) палениє, займаєть ся, горить
[2]) як-стій

IX.

Ще щебече у садочку соловій
Пісню любую весноньці молодій,
Ще щебече, як віддавна щебетав,
Своїм співом весну красную витав.

Та не так тепер в садочку, як було:
Вечір в маю, співом все село гуло,
По вулиці дівчатонька, наче рій,
На вишеньці висвистує соловій.

Не так нині, як бувало! Півсмерком
Не йдуть селом дівчатонька ходірком,
Не виводять співаночок на ввесь двір
Соловієві на вишеньці всупір[1]).

Ось з роботи, перемучені, спішать,
Руки й ноги мов відрубані, болять,
Не до жартів їм, сердешним, та пісень,
Лиш спочити б, наробивши ся ввесь день!

Важко якось соловію щебетать,
Важко весну, хоч як красну, зустрічать,
Голосить[2]) природи радість на ввесь мир,
Наче людському нещастю на докір.

А ще жаль йому й супірниць, що їх спів
По селу враз з його свистом гомонів.
Що то жде їх?... Шлюб з нелюбом, рій дітий,
Та вїдливая свекруха й муж лихий.

1881.

---

[1]) всу́пор, наперекір [2]) обявляти, оповіщувати

X.

Весно, ох, довго ж на тебе чекати!
Весно-голубко, чому ж ти не йдеш?
Чом замість себе до вбогої хати
Голод і холод, руїну і страти
В гості ти шлеш?

Вач, уже май зачинаєть ся! Маю,
Чом же мерцем ти приходиш на світ?
Пусто і мертво по полю, по гаю,
Лиш оловяній хмари вкривають
Ввесь небозвід.

Стогін іде по селищах убогих,
Дїти гуртами на за́давку [1]) мруть,
Сїна нема й стебельцй в оборогах [2]),
Гине худібка, по долах розлогих
Води ревуть.

»Згинем«, люд шепче. »Та ж горе не са́ме
Звикло ходить. Або пошесть прийде́,
Або — не дай, Боже, — Польща настане«.
От як сей рік зустрічають селяне,
Весно, тебе.

1881.

[1]) або задавлячка — жаба, ангіна

[2]) Оборіг — це покрівля зі соломи на чотирох дрюках, під якою складають сїно

XI.

Рад би я, весно, в весельшії[1]) нути
Радісним співом витати тебе,
В твоїй красї непаглядній втопути,
Злить ся з тобою, забути себе.

Рад би я ястрібом плавать в блакитї,
Травкою нїжною пнятись з землї,
Хвилею бурхать о скали розбиті,
Мушкою грать ся в вечірнїм теплї,

Вмерти, з життя розплисти́ ся на волю,
В рідній землицї спочити від слїз,
Щоб не чуть в серцї пекучого болю,
Людської муки не бачити скрізь!

1881.

XII.

Ой, що в полї за димове?
Чи то вірли крильми бють ся?
Нї, — то Доля грядки копле[2]),
Красу садить, розум сїє,
Примовляє, приспівує:
»Сходи, красо, до схід сонця,
Ти, розуме, зпозаранку!
Рости, красо, до пояса,
Ти, розуме, вище мене!
Іди, красо, поміж люде,
Ти, розуме, громадами!

---

[1]) веселїщі
[2]) копає (старша форма)

Не дайсь, красо, тому взяти
Хто ти[1]) хоче світ звязати;
Не дайсь, красо, тому в руки,
Хто тя[2]) хоче в пута вкути!
А як впадеш у неволю,
То розплинь ся слїзоньками,
То засохни без розплоду!

»Ти, розуме, быстроуме,
Порви пута вікові,
Що скували думку людську!
Двигни з пітьми люд робочий,
Двигни з пітьми — та до мене!
Розхитай в нїм ясні думи.
Розрости бажанне волї,
Вплекай братерську згоду,
Поєднай велику силу,
Щоби разом, дружно стала,
Щастя, волї добувала!

23. червня, 1880.

XIII.

Весняній пісні,
Весняні сни,
Чом так безутїшні,
Безвідрадні ви?

Чи для вас немає
Зелені в лїсах,
Чи для вас не сяє
Сонце в небесах?

---

[1]) тобі [2]) тебе

Чи для вас весела
Квітка не цвіте,
Що лиш вбогі села,
Людський біль здрите? [1])

Ох, живі діброви,
Ясний сонця світ,
Лиш життя, любови
В людських душах нїт! [2])

Втїшно птиці лине,
Гамір, співи, крик...
Тілько бідний гине
З голоду мужик.

Цвіти серед поля
Долом і горов [3]), —
Тілько тьма й неволя
Не народню кров.

Краще б то для моди
Заспівати, бач,
Про красу природи,
Нїж про людський плач.

Але не для моди
Се співаю я,
То й сумна виходить
Пісенька моя.

1882.

---

[1]) бачите
[2]) немає
[3]) горою

XIV.

Думи, дїти мої,
Думи, любі мої!
З усміхнутим лицем
В тій понурій тюрмі!

Наче запах весни
Налїтаєте ви,
Скорбне серце моє
Потїшаєте ви!

Де жура душу тлить [1]),
Живе серце болить,
Де в важкій боротьбі
Духа втома вялить,

Де хитаєть ся ще,
Сумнїваєть ся ще
Ум, де думка нова
Загоряєть ся ще, —

Там ви, думи, летїть,
Слабосилих кріпить,
В горя й сумнїву змрік [1])
Лийте радісний свїт!

6. квітня, 1880.

XV.

Vivere memento!

Весно, що за чудо ти
Творити в моїй груди!
Чи твій поклик з мертвоти
И серце к жизні будить?

---

[1]) тлити = зжирати
[2]) поль. zmrok = смерк, сутінь

Вчора тлїв, мов Лазар, я
В горя домовинї —
Що ж се за нова зоря
Менї блисла нинї?
Дивний глас мене кудись
Кличе — тут то, геп то:
»Встань, прокинь ся, пробудись!
Vivere memento!«

Вітре теплий, брате мій,
Чи твоя се мова?
Чи на гірцї свїтляній
Так шумить діброва?
Травко, чи се, може, ти
Втїшно так шептала,
Що зпід криги мертвоти
Знов на світло встала?
Чи се, може, шемріт[1]) твій,
Річко, срібна лепто,
Змив мій смуток і застій?
Vivere memento!

Всюди чую любий глас,
Клик життя могучий...
Весно, вітре, люблю вас,
Гори, ріки, тучі!
Люде, люде! Я ваш брат,
Я для вас рад жити,
Серця свóго кровю рад
Ваше горе змити.
А що кров не зможе змить,
Спалимо огнем то!
Лиш боротись — значить жить...
Vivere memento!

14. жовтня, 1883.

[1]) шемріт — джуркіт, шепотіння (поль. szmer, szemrać)

ОСЇННІ ДУМИ.

I.

Осїнній вітре, що могучим стоном
Над лїсом стогнеш, мов над сином мати,
Що хмари люто гониш небосклоном,
Мов хочеш зиму, сон і смерть прогнати.

Що у щілинах диким виєш тоном
І рвеш солому із сїльської хати,
Зівяле листє гоном-перегоном
По полю котиш — вітре мій крилатий.

Я довго, пильно слухав стону твóго,
І знаю, чом так стогнеш ти і плачеш:
Тобі жаль сонця, цвіту, дня лїтнóго!

О, вітре-брате! Як мене побачиш
Старим, зівялим, чи й по мнї заплачеш,
Чи гнївно слїд буття завієш мóго?...

9. жовтня, 1882.

II.

Журавлї.

Понад степи і поле, гори й доли,
Понад діброви, зжовклим листом вкриті,
Понад стернища, зимним вихром биті,
З плачем сумним, мов плач по кращій долї,

Попад селища бідні, непошиті
Хатки, обдерті і пусті стодо́ли,
Попад люд темний, сумовитий, голий —
Ви пливете по млистому блакиті.

Куди? Куди? Чи в кращий край зелений,
Залитий світлом, зїллєм умаєний,
На нитку мов нанизані мчите ви?

О, ждіть! Ось в млистій і вогкій ярузі
З крилом підтятим брат ваш сохне в тузі!
Візьміть мене в путь, браття! Де ви? Де ви?...

* * *

Післанці півночі, в далекім юзі,
В прекраснім краю барв, багацтва, пісні,
Перекажіть про сірі, безутішні
Мли, що стоять на нашім видокрузі!

Перекажіть про бідність, сльози вічні,
Про труд безсонний и болю і натузі,
Про чорний хліб твердий, пече́ний в спузі [1]),
Про спін жалібний, мов вітри долішні!

Перекажіть про те, що вас прогнало
З пещасного, хоч рідного вам, краю,
Щоб всяке щире серце й там ридало!

Та сли [2]) й там бідні схнуть, терплять, ридають,
Сли й там земля сее кров їх, сльози й піт,
А хліб дає не їм — мовчіть, мовчіть!

20—21. жовтня. 1883.

---

[1]) Спуза (спуз) — пояс
[2]) Сли — якщо

III.

Тихенько річка котить хвилі чисті,
Так тихо, що в ній чуєш, як тріпочесь
Сверщок, що впутавсь у зівялім листі, —
Що і самому розплистйсь в ній хочесь.

Тихенько зорі моргають искристі...
Зіркиці промінь, мов дитя, хлюпочесь
В хрустальних водах; голії, безлисті
Нависли лози — їм заснути хочесь.

На дні перловім щука снить спокійно.
Лїниво зїви шевелить[1]) кріваві.
І рак з пори виповзує повільно.

І в серці лю́дськім зорі золотаві
Митять, та й щука лютая дрімає,
І заздрість гострі щиці виставляє.

1881.

IV.

Паде додолу листє з деревини,
Паде невинно, чутно, сумовито,
Мов сльози мами, що на гріб дитини
Прийшла і плаче, шепчучи молитов[2]).

Осінки лист кривавий із гилини[3])
Паде, немов ножем його пробито;
Калїбно жовте листє березини,
Здаєть ся, шепче: »Лїто, де ти, лїто!«

Лиш дуб могучий, жолудьми багатий,
Спокійно в темну, зимну даль глядить. —
Та ж він не дармо теплe лїто втратив!

Хай вяне листє, хай метїль гудить,
Се сил його не зможе підірвати,
І плід його прийметь ся й буде жить!

1881.

---

[1]) зїви = зябри; шевелити (моск.) = рухати
[2]) молитву
[3]) гилячки

СКОРБНІ ПІСНІ.

I.

Не вінец я тому, що сумно співаю,
Брати мої!
Що слово до слова нескладно складаю —
Простіть мені!

Не радість їх родить, не втіха їх плод
Не гра пуста,
А в хвилях недолі, задуми тяжкої
Самі уста

Їх шепчуть, безсонний робітник заклятий
Склада їх — сум:
Моя бо й народня неволя — то мати
Тих скорбних дум.

9. травня, 1880.

II.

Бувають хвилі, серце мліє
І скорбних мислей рій летить,
Мов чорна хмара небо криє,
І грім у хмарі гуркотить.

І поглядом німої злоби
Гляджу на небо й світ живий
І жду, що з земної утроби
Ось-ось прорвесь вогонь страшний,

І вмить спалúть всю землю тую
З всїмá неправдами її,
Перелама хаóс твердую
Шкарлюпу скрінлої землї...

І наче золото в горнилї
Сей свїт очистить ся зовсїм —
І чиста, в невечернїй силї,
Засяє правда й воля в нїм.

2. квітня, 1880.

III.

До моря слїз, під тиском пересýдів
Пролитих, і моя вплилá краплина;
До храму лю́дських змáган, праць і трудів
Чень [1]) і моя доложить ся цеглина.

А як, мілїонів купленний сльозами,
День свїтла, щастя й волї засвитає,
То чень в новім, великім лю́дськім храмі
Хтось добрим словом і мене згадає.

2. квітня, 1880.

IV.

Нехай і так, що згину я,
Забутий десь під тином,
Що всї мої думки, дїла
Слїдý не лишать, мов та мла
На небі синїм —

Нехай і так! Я радо йду
На чесне, праве дїло!
За нього радо в горю вмру
І аж де гробу додержу
Свій прáпор цїло.

31. травня, 1880.

---

[1]) чень, ачень = а ось, адже, може

V.

Тяжко-важко вік свій коротати
У незна́нния сумерцї нїмім,
І хилитись, і в ярмі стогнати —
До могили простогнати в нїм.

Тяжко-важко вік цїли́й болїти,
А не знати навіть, де болить;
Мучитись у горю, і не вміти
Того горя й крихточку вменьшить.

А ще тяжше бачити всю муку,
Знати добре джерело її,
Але не могти подати руку
Тому брату, що так стогне в тьмі.

А ще тяжше гаряче бажати
Волї, правди, братньої любви,
Шарпатись у путах, гризти ґрати,
А на волю встати не могти!

1878.

VI.

Вій, вітре, горою
Над сею тюрмою,
Заплач наді мною,
Як рідний, як брат!

Розвій ті надії
Злудні [1]), хоч яркії,
Що серце мов змиї
Гризуть і пали́ть!

[1]) обманливі

Зморозь кров кипучу!
Невсипну, некучу
Втиши думок бучу,
Що в мізку бурлить,

Щоб дні нам за днями
Безслідно минали,
Мов дим понад скали
Безслідно шумить.

13. березня, 1880.

VII.

Думка в тюрмі.

Ой, рано я, рано устану,
На ясне небо погляну,
А небо, як синій кришталь,
А в серці важкий сум і жаль.

Всміхаєть ся небо без зміни,
Глядить на тюремні стіни,
А стіни пожовкли від слїз,
Що ними просякли наскрізь.

Гей, ясне небо, чому ти
Глядиш, так чудово всміхнуте,
Но що в ту проклятую клїть [1])
Ти шлеш такий любий привіт?

Тут сльози ти, радість голосиш:
Ти вільности запах приносиш,
А тут ось понура тюрма,
Могила тїсна та нїма.

[1]) клїтка, комора

Живий у могилу заритий,
Гляджу я на світлом облитий,
На вільний, веселий той світ, —
Кров жаром у жилах кипить.

За що мене в пута скували?
За що мені воленьку взяли?
Кому я, і чим завинив?
Чи тим, що народ свій любив?

Бажав я для скованих волі,
Для скривджених кращої долі
І рівного права для всіх —
Се ввесь і єдиний мій гріх.

1877.

VIII.

Невільники.

Лежу я безсонний. Ніч темна,
І дощ цюпотить у вікно...
Бог зна-що верзеть ся на яві,
А думка усе про одно́,

Усе про ту волю святую,
Що страчена так дорога,
Так чудно-хороша. На серце
Знов сум цїлоденний ляга.

Розпука обхоплює душу
І чорні думки шевелить:[1])
»Нї, воля — то сон, а на світї
Нїхто не зазнав і не вздрить.

[1]) гл. стор. 21., пом. 1.

»Гляди у вікно лиш щоденно,
Де вулиці видно циту —
Там люде проходить усякі, —
Та їх придивп ся життю!

»Ось бідний, обдертий зарібник
Голоден стоїть, як туман, —
Се черева свого невільник,
А черево — найстарший пан.

»Там служниця зранку на ринок
Із кошиком пильно біжить, —
Невільниця пані лихої,
З добра не пішла чей служить.

»А онде бабуся старенька,
В руках молитовник — пішла
У церкву — не Бога святого
Невільниця, але пона.

»Он в по́возї [1]) муж із жоною,
Напевно, в театер імчать,
Держать ся за руки, а з рук тих
Невольничі пута брязчать.

»Чи се ж та захвалена воля,
Де ти́сячі, ти́сячі сплять,
Живуть, і вмирають, і навіть,
Як ти, про свободу й не снять?«

Ні, що ж те? Хиба ж я не бачу?
В блискучих колясах летять
Построєні [2]) дами й панове,
Колеса о брук гуркотять.

[1]) карета
[2]) дуже гарно одягнуті

Построчні дами й панове
Глядять так свобідно на світ,
Сміють ся так голосно... Сміх їх
В мою аж доносить ся кліть.

»Се ж вільній люде,« — згадав я
На хвильку. — Та ні бо, й вони
Невільники забагів своїх,
Дурниць, зінсуття та пудьги.«

А втім погадав я про сльози,
Про тйсячів працю та кров,
Що лість ся в рабів тих кишені
Горючов ріков золотов.[1])

І довго я мучивсь думками
Про світ той, долівку рабів:
Кров стукала сильно о мозок,
Неначе налив її гнів.

Кров стукас сильно о мозок,
І чорнії думи летять,
Мов панські коляси блискучі
Но тїмю в бігу торохтять.

1878.

IX.

Відцурали ся люде мене!
Сей та той падійдé і мине!
Тілько боязько скоса зирне...
Чи боять ся ті люде мене?

Я блукаю, мов звір серед гір,
Серед шуму вулйць містовйх,
В серцї чую слова мов докір:
»Ти проклятий один серед них!«

[1]) = горючою рікою золотою

Самотою ходжу́ я, мов блуд,
З горем в серці нестерпно важким...
Всї знайомі минають, ідуть —
Подїлити си горем ні з ким.

Як би в сльози кривавії знов
Міг я все своє горе розлить,
Я би виплакав всю свою кров,
Щоб пїчого з людьми не дїлить.

18. падолиста, 1880.

X.

Мій раю зелений,
Мир-зїллєм маєний,
Стели ся круг мене
В далекую даль!

Пречудний [1]) спокою,
Вітай паді мною,
Святою рукою
Прогонюй мій жаль!

Як сонїчко сяє!
Як вільно гуляє
По вільному краї
Мій погляд кругом!

Луги за ланами,
Село між садами,
І мир між хатками,
Спокій над селом,

[1]) на причуд гарний

А люде щасливі,
Брати мов зичливі
На прадїдній ниві
Працюють поспів...[1])

І пісня лунає
Від краю до краю:
Тут пана немає,
Немає й рабів!

О, краю мій, світе!
Щоб раз тебе вздріти,
Я рад був терпіти
Ввесь вік у ярмі.

Тебе днесь що-днини
З утїхой[2]) дитини
Видаю, єдиний,
У снах, у тюрмі.

14. березня, 1880.

---

[1]) поспіл, разом
[2]) = з утїхою

НІЧНІ ДУМИ.

I.

Ночі безмірній, ночі безсонній,
Горе мос!
Мозок налягуть думки невгомонній,
В серці грижа́, мов навук той, полонній
Сїти снує.

Виром невпинним бажання сердечній
Рвуть ся, летять —
Вічно невтишені і безконечній...
Мов на свої мене крила безпечній
Схопить хотять.

Де ви так рве́тесь, куди ви лїтаєте
Думи-орли?
В гостї до зірки ви чень не бажаєте?
К земним зіркам же ви й стежки не знаєте
Тут по землї.

О, моя ясна, блискуча зірниченько,
Де ти живеш?
Чи за життя́ ще я вздрю твос личенько?
Чи аж по смерти на гріб мій, горличенько,
Плакать прийде́ш?

12. грудня, 1882.

II.

Непереглядною юрбою
Ідуть за днями дні мої,
Так страшно одностайні всі,
Як оловяні хмари ті,
Що звільна линуть наді мною.

Без дїл, з закутими руками,
Без мислей деревію я,
Минає молодість моя,
Мов чиста річка степова
Безслїдно гине між пісками...

Гинь, гинь, хоч жити ще не вспів,
І слїд загине за тобою,
Розслизнеть ся, мов сніг весною —
Лиш в серцї тиск важкого болю
Єдиний слїд минулих днїв.

14. березня, 1880.

III.

Світ дрімає. Блїдолиций
Місяць задрімав над ним, —
Знать, замкнули в небі двері
І поснуло ся святим.

То ж все горе світовеє,
Що від сонних утекло,
На мою безсонну душу
Мов горою налягло.

23 вересня, 1880.

IV.

Чи олово важке пливе у моїх жилах
Так сонно, звільна, зимно замість крови?
Чи мізку рух чия рука спинила
І бистрин потік мислей загатила,
Вгасила искру дотепу и розмови?

Так важко, звільна хвиль, годин і днїв
Повзуть безбарвні, непроглядні стада!
І дух у тїлї, бачить ся, зомлїв,
Мов в купелї пливак відважний ослабів,
І тисне к дну його лїнивих хвиль громада.

14. березня, 1880.

V.

Безкраї, чорні і сумні
За ночами минають ночі,
І безутїшному менї
Схід сонця спить ся. Бачуть очі
Крізь мур тюремний, як лютує
Завзята боротьба в природї.
Ще темний Агріман панує,
Розперши ся гордо там на сходї.
Та в царстві своїм чує він
Таємну дрож. Ось легкокрилі,
Мов стрїли, до понурих стїн
Летять від сходу свїтла хвилї.
Лютує Агріман, гасить
Непависне промінє враже,
Та хвиля свїтла все біжить,
Хоч що він робить, що він каже.
Хитаєсь трон його твердий,
І чуєсь Чорному цареві,
Як Ормузд ясний, молодий
Вже випинає з хвиль рожевих.

16. квітня, 1880.

VI.

Догоряють поліна в печі,
Понеліс червоная грань...
У задумі сиджу я вночі
І думок сную чорную ткань.

І коли ж то той жар догорить,
Що ятрить ся у серці мені?
І чи скоро те горе згасить
В моїм мізку думки вогняні?

Ох, печуть і бушують вони!
Гризе душу й морозить нуда!
Кров кипить і нутро все в вогні. —
Вколо як мур і неволя бідна.

Я боротись за правду готов,
Рад за волю пролить свою кров,
Та з собою самим у війні
Не простояти довго мені.

18. падолиста, 1881.

VII.

Не покидай мене, пекучий болю,
Не покидай, важкая думо муко
Над людським горем, людською журбою!

Рви серце в мні, бідна журо-марюко,
Не дай заснуть в постелі безучастя —
Не покидай мене, гриже-гадюко!

Не дай живому в домовину класть ся,
Не дай подумать ані на хвилину
Про власну радість і про власне щастя,

Докіль круг мене мілїони гинуть,
Мов та трава схне лїтом під косою,
І від колиски аж по домовину

Живуть з бідою, наче брат з сестрою.
Докіль життє тяжким нас да́вить валом,
На нїї ламає силою страшною, —

Докіль ще недосяглим ідеалом
Для мілїонів ситість, тепла хата, —
Докіль на лицях сльози нїби ралом.

Боро́зди риють, — доки зимна ґрата
Тюремна руки путає робучі,
Мруть з голоду бездомні сиротята,

Пишають ся під небом ті блискучі
Гнїзда́ розпусти, зопсуття́ й обмани
І світ заражують, — докіль могучі

Стовпи« отруту ллють в народнї рани,
Думки кують, для прихотї своєї
Люд труном стелють люті Тамерляни —

Ох, загнїздись на днї душі моєї,
Важкая думо! Сильними клїщами
Стискай те серце, якщо б від твоєї

Схибнув я стежки! Ночами і днями
Шепчи над вухом: «Ти слуга нещасних!
Працюй для них словами і руками

Без ба́жань власних, без вдово́лень власних!«

28. падолиста, 1883.

VIII.

Місяцю, князю!
Нічкою темною
Тихо пливеш ти
Стежков[1]) тасмною...
Нїжно хлюпочеть ся
Воздушне море,
Так в нїм і хочеть ся
Змить з серця горе.

Місяцю, князю,
Ти чарівниченьку!
Смуток на твойому
Ясному личеньку.
Із небозвідної
Стежки погідної
Важко глядїть тобі
В море бездонне,
В людськости бідної
Горе безсонне.

Місяцю, князю!
В нітьмі будущого,
Видно, шукаєш
Зїлля цїлющого,
Зїлля, що лиш цвіте
Зза райських меж...
Ох, і коли ж ти те
Зїлє найдеш?...

16 липня, 1883.

[1]) = стежкою

IX.

Пісня ґеніїв ночі.

По боях земного життя,
Чи в новій свіжих сил,
В утомі з довгого шляху,
Чи в першім маху крил,
Чи вниз літа склонили скрань[1]),
Чи в серці рай весни, —
Сюди, вандрівче, ти пристань!
Засни! Засни! Засни!

Що земний шлях, що земний бій,
Ненависть і любов?
Тут ніч, тиша і супокій
Без снів і без оков.
Тут болю ані втіх нема,
Морозу, ні весни,
Тут забуття, спокій і тьма —
Засни! Засни! Засни!

Приладь істотою цілóв[2])
Природі до грудий,
Туди вернись, відкіль прийшов,
Нашій безсмертя ний!
Почате в бою тіло те
Знов в вир бездонний ухни,
Що вічно смерть з життєм плете —
Засни! Засни! Засни!

А дух? Се ж искорка лишень,
Се вогник, первів рух!
Розпадесь мозок, то й вогень
Погасне, згине дух.
Воскресних не лякайсь казок,
Хай для дітей вони!
Останній біль — побідний крок!
Засни! Засни! Засни!

10. грудня, 1882.

[1]) виски [2]) = цілóю

ДУМИ ПРОЛЄТАРІЯ.

I.

На суді.

Судїть мене, судді мої,
Без милости фальшивої!
Не надійтесь, що верну я
З дороги нечестивої,
Не надійтесь, що голову
Пред вами смирно схилю я,
Що в добрість вашу вірити
Буду одну хоч хвилю я.

Судїть мене без боязни,
— Та ж сильні ви, те знаєте!
Судїть без стиду, та ж ви стид
На привязї тримаєте;
Судїть, як каже право вам,
Судїть гостріще, тяжче ще, —
Та ж ви і право, то одно
В одній машинї колїсце.

Одно лишень прошу я вас,
Скажіть вира́зно й сміло ви:
Яка вина моя і тих,
Що враз зі мною йдуть і йшли?
Скажіть вира́зно: Люде ті,
То зрадники! Вони хотять
Перетворить, перевернуть,
Звалити наш суспільний лад!«

Тай ще скажіть, за що хотять
Перетворити лад цїли́й?
За те, що паном в нїм багач,
А гнесь слугою люд нїмий;
За те, що чесна праця в нїм
Придавлена, понижена,
Хоч ввесь той ваш суспільний лад
Піддержує й живи́ть вона:

За те, що дармоїдство тут
З робучих рук ссе кров і піт;
За те, що тут з катедр[1], амбон[2])
Ллєсь темнота́, не ясний світ;
За те, що ллєсь мілїонів кров
По прихотї панів, царів;
За те, що люде людям тут —
Кати, боги, раби гірш псів.

А ще скажіте, як той лад
Перевернути хочем ми?
Не зброєю, не силою
Вогню, залїза і війни,
А правдою, і працею,
Й наукою. А як війна
Крівава понадобить ся —
Не наша буде в тім вина.

Та ще скажіть, що ви й самі
Не відмовляєте нам то, —
Що правду ми говоримо,
Що прямо, чесно ми йдемо
За правдою... Все те скажіть,
Суддї мої, по щирости,
Тодї в імя сього ладу
Судїть мене без милости!

30. квітня, 1880.

---

[1]) унїверситетських
[2]) амбона = амвон, проповідниця (поль.)

II.

Милосерним.

Нехай і так, що, мов червяк,
Затоптаний в багно життя,
Оскорблений[1], униженний,
З гнівом в душі вмираю я;
Нехай і так, що, в старця мов,
Похилий мій, нужденний вид,
Та все ж ваш дар непрóшений
Глибоко грудь мені рани́ть.
Нехай і так, що добрі ви,
І чесні ви, і щирі ви,
Що з милосердя даєте
Старцеві милостиню ви;
Та милостині вашої
Я не благав, я не просив, —
За що ж ви дар той тя́гнете,
Щоб руку мій наскрізь пали́в?
І хто ж вам право дав таке,
Щоб милувались ви сейча́с[2])
Над кождим, у кого лице
Не так щасливе, як у вас,
В кого уста безкровній,
Погас в очах веселий жар,
І одіж драна голосно
Говорить: бач, се пролстар?
Хто знає, може, драний той,
Бля́дний, нужденний пролстар
Не хоче милости, вважа
Пощочиною всякий дар?
Хто знає, може, слóва лиш
Прихильного від вас він жде,
А, може, найвдячнійший вам
За ваше мóвчанне буде́?

[1]) покривджений [2]) зараз же

А, може, дар той, за котрий
Вас ваша совість похвали́ть,
Його важким униженнєм,
Мов пясть, додолу повали́ть?
А, може, за той дар, що в вас
Із милостивих рук плине,
Він милість вашу де́шеву,
І руки ваші проклене?...

12. червня, 1880.

III.

Semper idem!

Проти ро́жна перти,
Проти хвиль плисти́,
Сміло аж до смерти
Хрест важкий нести́.

Правда — проти сили,
Боєм — проти зла,
Між народ похилий
Вольности слова.

З світочем науки
Проти бре́хнї й тьми —
Гей, робучі руки,
Світлії уми́!

Ще те не вродилось
Гострєє залїзо,
Щоб ним правду й волю
Самодур зарізав!

Ще той не вродив ся
Жар, щоб в нїм згоріло
Вічне дїло духа,
Не лиш вутле тїло!

3. квітня, 1880.

IV.

Ідеалісти.

Під ним перегнилим в болоті гнилому
Вертять ся, клубля́ть ся дрібні черв'яки.
І про́дались, виросли й гинуть у ньому,
А другі їх тілом живуть жалюбки.

І сни́ть ся їм, бідним, у нітьмі кромішній:
Десь сонце горить у всім чарі весни,
А в сонця промінню, у радости вічній
Гуляють і золотом сяють вони.

Ті сни свої черви складали в системи
З заключенієм[1]: так є найлїпше, як є;
Читали промови, співали поеми
Про гарне, щасливе в болоті життє.

Втім люде той день відвалили й попе́рли,
І дїйснє сонце вказалось зза мли;
На сонце те глянули черви й померли
І, мучи, убійчеє світло клялй.

1882.

---

[1]) із виеновком

V.

Всюди нїве́чить ся правда,
Всюди панує брехня,
В ваших серця́х лиш, о, браття,
Хай не постане вона!

Там ви для правди святої
Сильний збудуйте опліт[1]),
Там ви вогонь невгасимий
Чесної думки палїть!

Твердша від сталї твердої,
Сто раз тривкійша[2]), нїж мур —
Щирих, мягки́х серць твердиня
Супроти громів і бур.

Там з поколїнь в поколїнни
Правда просто́їть цїла́,
Поки не зломить ся лютий
Вал лицемірства і зла.

І мов те древо зимою,
Зверху безлисте, мертве,
В бурі, в морози пускає
Вічно корінне нове;

І мов пора та підземна
Триска ключем знід скали —
Трисне знід зла й пересу́дів
Правда жива на землї!

6. квітня, 1880.

---

[1]) мур, загорожу
[2]) трівалїща

VI.

Супокій.

Супокій — святеє дїло
В супокійній часи;
Та як в час війни та бою
Ти зовеш до супокою —
Зрадник або трус єси.

Бо коли народи в згоді
Враз працюють, щоб природї
Вирвать тайну неоднu,
В тьму життя влить світла досить —
Горе тому, хто підносить
Самовільную війну

Та коли в робучу пору
В нашу хату і комору
Закрадаєсь лиходій,
Щоб здобуток наш розкрасти,
Що й на нас кайдани вкласти —
Чи й тодї святий спокій?...

15. липня, 1883.

VII.

Товаришам.

І вас зі своїх зборів проженуть
Старих порядків лицарі гордії,
Імя і дїла ваші проклянуть,
І крикнуть: »Зрада! Нагубнії мрії!«
І вашу добру славу оплюють
Брехнею, й вас полічать між злодії,
Отрутою, замучених, напоять.
Надії ясні жовчею затроять.

На суд потягнуть вас, начинять вами
Всї тюрми, все покличуть проти нас
Людей і Бога. Дїлом і словами
Не проминуть ранйти раз у раз
Мягкеє серце ваше, мов тернами.
Подумаєш: »Оттак жить!« — і нераз,
Самому страшно, защемить у груди...
Чи ж так живуть з людьми-братами люде?

Не так повинні! Щоб не так жилй,
Щоб брата і в найменшому пізнали,
За те якраз до бою ви пішли,
На поклик правди проти бре́хнї стали...
Боріте ся! Терпіть! По всїй землї
Рівняйте стежку правдї! Де застали
Лиш гложже, терпе, там по вас нехай
Зазеленїє жито, наче гай!

19. квітня. 1880.

VIII.

Не люде наші вороги,
Хоч люде гонять нас, і судять,
І запирають до тюрми,
І висмівають нас, і гу́дять.

Бо люде що? Камінне те,
Котре, розбурхана весною,
Валами котить і несе
Ріка розлитая з собою.

Не в людях зло, а в путах тих,
Котрі незримими вузлами
Скрутили сильних і слабих
З їх мукою і їх дїлами.

Мов Лякóон серед змій,
Так люд увесь в тих путах вється...
Ох, і коли ж той скрут страшний
На тїлї велетня порветь ся?

9. квітня, 1880.

IX.

Не довго жив я в світї це,
Та встиг чимало вже зазнати.
Не що й далó менї життє,
Та все ж далó досить багато.

Далó менї пізнать добро,
Далó побачить світ науки,
Бажáннє правди у душі
І дві тверді, робучі руки.

Далó і приязнь, і любов
Взаїмну, хоч і не щасливу.
Сказало: »Сїй, хоч не твойóв[1])
Рукóв пожате буде живо!«

І ворогів далó, котрі,
Кленуть, гнетуть менe, бо сильні;
Далó й прихильників, котрі
Найбільш самі собі прихильні.

Та над усе цїню я ту
Малую мірку мук і болю,
Котрі прийняв я в сїм життю,
За правду, за добро, за волю.

1. квітня, 1880.

[1]) — твоєю рукою

X.

Ви плакали фальшивими сльозами
Над мо́єю недолею, жаліли
Мене, махали жалісно руками,
Та помогти мені не вміли й не хотіли.

»Жаль бідного! З дороги марне збив ся
І згиб! Ми се згори вже добре знали!
Дурний був, за пусту роботу, бач, вчепив ся,
І ось куди його фантазії загнали!«

А другі, ще милосерніїші, бистро
Здвигаючи плечима, промовляли:
»Ось до чого веде погане товариство,
Слїпая віра в мрії-ідеали!«

Пожалували всї мене, а далї
Пішли — хто на обід, хто в карти грати,
А хто судить запертих в криміналї,
А я лишивсь під тином умірати.

31. травня, 1880.

EXCELSIOR!

I.

Наймит.

В устах тужливий спів, в руках чеміги плуга —
Так бачу я його;
Нестаток, і тяжка робота, і натуга
Зорали зморщками чоло.
Душею він дитя, хоч голову схилив
Немов дїдусь слабий,
Бо від колиски він в недолї пережив
І в трудї вік цїлий.
Де плуг його пройдé, залїзо де розрис
Землї плідноï пласт,
Там незабаром лан хвилясте жито вкрис,
Свій плід землиця дасть.
Чому ж він зрібною[1]) сорочкою окритий,
Чому сїряк, чугá[2])
На нїм, мов на старцї, з полярнаної свити?
Бо — наймит він, слуга.
Слугою родить ся, хоч вольним окричали
Багатирі його;
В нуждї безвихіднїй, погордї і печалї
Сам хилить ся в ярмо.
Щоб жити, він житте, і волю власну, й силу
За хлїба кусник продас,

---

[1]) зі сирового полотна

[2]) верхня одежа, щось наче свитка, без рукавів і коміра, з сукна, косматого зверха; її носять, н. пр., Бойки; у Лемків вона вже инакша трохи

Хоч не кормйть той хлїб, і стать його похилу
Не вшрямить, і сил не додає.
Сумує нїмо він, з тужливим співом óре
Те поле, óре — не собі,
А спів той — наче брат, що гонить з серця горе,
Змагатись не дає журбі.
А спів той — то роса, що в спецї підкріпляє
Напів-зівялий цвіт;
А спів той — грім страшний, що ще лиш глухо грає,
Ще здалека гремить.
Та поки буря ще нагряне громовая,
Він хилить ся, проводить в тузї дні,
І зéмельку святу як матїнку кохає,
Як матїнку сини.
Байдýже те йому, що для добра чужого
Він піт кривавий лє,
Байдýже те йому, що потом труду свóго
Панам панóванє дає.
Коб лиш земля, котру його рука справляла,
Зародила опять,
Коби з трудів його на других хоч сливала
Небесна благодать.

* * *

Той наймит — наш народ, що поту лє потоки
Над нивою чужою.
Все серцем молодий, думками все високий,
Хоч топтаний судьбою.
Своєї доленьки він довгі жде століття,
Та ще надармо жде;
Руїни перебув, татарські лихолїття,
І панщини ярмо тверде.
Та в серцї, хоч і як недолею прибитім,
Надія кращая жиє —

Так часто під скали тяжезної ґранїтом
Нора холодна бє.
Лиш в казцї золотій, мов привид сну чудовий,
Він бачить доленьку свою,
І тягне свій тягар, понурий і суровий,
Волочить день по дню.
В столїттях пагнїту його лиш рятувала
Любов до рідних нив;
Нераз дїтей його тьма-тьменна погибала,
Та все він пережив.
З любовю тою він, мов велетень той давнїй,
Непоборимий син землї,
Що, хоч повалений, опять міцний і славний,
Вставав у боротьбі.
Байдýже, для кого — с п і в а ю ч и, він óре
Плідний, широкий лан;
Байдуже, що він сам терпить нуждý і горе,
А веселить ся пан.

* *
*

Ори, ори й співай, ти велетню, закутий
В недолї й тьми ярмо!
Пропаде нїтьма й гнїт, онадуть з тебе пута,
І ярма всї ми порвемо!
Не даром ти в бідї, пригнобленний врагами,
Про силу духа все співав,
Не даром ти казок чарівними устами
Його побіду величав.
Він побідить, порве шкарлюпці пересýду —
І вольний, власний лан
Ти знов орати меш — властивець свого труду,
І в власнім краю сам свій пан!

10. жовтня, 1876.

II.

Беркут.

З укритого гнїзда в скалистій десь щілинї
З тяжким він розмахом рванувсь під хмари синї —
З таємних мов джерел гнївлива думка рветь ся,
Облéтить світ, і аж о неба звід опреть ся,
І бє важким крилом, де лиш сягнути зможе,
І зве: »Де правда та? Де ти, великий Боже?
Всї зорі збігла я, атоми всї в природї
Перешукала скрізь, тебе як сліткати годї.«

* *
*

В блакитї він завис недвижний, розпростертий,
Мов над життєм грізний, невинний образ смертн.
Здаєсь, що до небес він гвоздями прибитий,
Та чуєш, що він гнеть [1]) вниз вéржесь [2]) — кров пролити.
Ти чуєш се, і жах тебе проходить зимний:
Та ж над тобою теж завис беркут нестримний!
Він не хибúе тебе, хоч як високо вúсить!
Чи много то ще хвиль тобі гуляти лишить?...

* *
*

Ось рушив він. Пливе без маху крил в блакитї,
Мов човник Долї тче днїв наших пасма скритї.
Спокійно колесúть, знижаєсь, знов зриваєсь,
За хмару крієть ся, в лазурі розпливаєсь.
Лиш гострий крик його вістúть, що він голодний!
Так в час тиші нераз прорветь ся плач народнїй,
І защемить в душах вельможних біль таємний,
Мов землетрясення віщун, той грім підземний.

---

[1]) як-стій
[2]) кинеть ся

* * *

Я не люблю тебе, ненáвиджу, беркуте,
За те, що в грудях ти ховаєш серце люте,
За те, що кров ти пєш, на низьких і слабих
З погордою глядиш, хоч сам живеш із них,
За те, що так тебе боїть ся слабка твар —
Ненáвиджу тебе за тее, що ти цар!
І ось блищить мій кріс, цїль добра, вистрíл певен.
І вбійчее ядро під хмари понесе він.
І замість нéсти смерть згори на земне ложе,
Ти сам спіткаєш смерть під хмарами, небоже.
І не як божий суд, але як труп бездушний
Ти впáдеш, судові тих мóїх куль послушний.
І не останнїй ти! Нас є стрільців стосот:
І все, що звесь беркут, полоще кровю рот,
Вивищуєсь над мир, трівогу й пострах сїе —
Те кулї не уйде, як слушний час наспіє.
А труп бездушний ми без жалю, без промови
Ногою копнемо, й підéмо дальш на влови.

22—24. травня, 1883.

III.

Христос і хрест.

Серед поля край дороги
Стародавнїй хрест стоїть,
А на нїм Христос розпятий
Вúсїв теж від давнїх лїт.
Та зчасóм прогнили гвоздї,
Вітер хрест розхолїтáв,
І Христос, вгорі розпятий,
Із хреста на землю впав.
Зараз же трава висока,

Що росла вокруг хреста.
Радісно в свої обійми,
Мягко приняла Христа
Подорожники й фіялки,
Що там пахли зміж трави.
Зви́лись, мов вінець любови,
У Христа край голови.
На живім природи лоні,
Змитий з крови, ран і сльоз,
Серед запаху і цвітів
Сýмирно сночив Христос.

Та якісь побожні руки
Спать йому там не дали,
І, хрестя́чись, зпоміж цвітів
Знов угору підняли
Та, нових не мавши гвоздів,
Щоб прибити знов Христа,
Хоч з соломи перевеслом
Привязали до хреста.

Так побожні пересу́ди,
Вачучи за наших днїв,
Як з старого древа смерти,
Із почитания богів,
З диму жертв, з тьми церемоній,
Із обмани, крови й сльоз,
Словом — як з хреста старого
Сходить між людей Христос.
І як, ставши чоловіком,
Ближчий, вищий нам стас
І святим приміром свóїм
Нас до вольности веде, —
Силують ся попад людськість,
Будь-що будь, піднять Христа,
І хоч бре́хні перевеслом
Привязати до хреста.

1880.

IV.

Човен.

Хвиля радісно плюскоче та лестить ся до човна́,
Мов дитя, цїкава шепче і розпитує вона:
— „Хто ти, човне? Що ти, човне? Відки і куди пливеш?
І за чим туди шукаєш? Що пробув? Чого ще ждеш?“

І повзе лїниво чо́вен, і воркоче, і бурчить:
»Відки взяв ся я — не знаю; чим приндеть ся закінчить
Біг мій вічний — теж не знаю. Хвиля носить, буря рве,
Скали грозять, надять-просять к собі береги мене.

»Хвилї — то життє, то гріб мій, пестощі і смерть моя;
Попад власним гробом вічно ховаюсь трівожно я.
Поти лиш живу правдиво, поки гріб той піді мною[1]):
Вітер гонить, хвиля ломить — і я вже на дно пішов.

»Що ж тут думать, що тужити, що питати ся про цїль?
Нинї—жити, завтра—гнити, нинї—страх, а завтра—бі́ль.
Кажуть, що природа-мати нас держи́ть, як їй там тре[2]),
А, вкінцї, мене цїлого знов для себе відбере́.

»Що ж тут думати? Тримає — то тримає, а візьме —
То візьме, ні в сім, ні в тому не питати ме мене.
Непогідний, несвобідний день мій, вік мій: жий, чи гинь —
Все одно! Шукати цїли? Вік борись, плисти не кинь!

Хвиля ве́село плюскоче та лестить ся до човна́,
Ніжна, мов дитина, шепче і припі́нтує вона:
— „Човне-брате, тїх шукати серед смерти верх могил —
Се ж не горе! Глянь на море, скілько тут несесь вітрил!

---

[1]) мною
[2]) треба

— „Не один втонув тут човен, та не кождий же втопув,
Хоч би й девять не вернуло, то десятий повернув
І дійшов же до приста́нї. Та нїде той не дійде́,
Хто не має цїли. Човне, як пливеш, то знай же, де!

— „Та ж не все бурха́є море, тихе́ю була частїна.
Та ж і в бурю не всї човни гинуть — тим себе потїш!
А хто знає, може, в бурю са́ме і спасени ся ти?
Може, тобі са́ме вдасть ся і до цїли долинути!“

Стрий, 13. червня, 1880.

V.

Товаришам із тюрми.

Обриваю́ть ся звільна всї пута,
Що вязали нас з давнїм життєм:
З давнїх брудів і думка розкута —
Оживе́мо, брати, ожиєм!

Оживе́мо новим ми, новїйшим
І любовю огрітим життєм:
Через хвилї мутні та бурливі
До щасливих країв поплывем.

Через хвилї пещасть і неволї
Мимо бур, пересу́дів, обмов
Поплывем до країни святої,
Де братерство́, і згода, й любов.

Ми ступаєм до бою нового
Не за царство тиранів, царів,
Не за церков, попів, анї Бога,
Нї за панство неситих панів.

Наша ціль — людське щастє і воля,
Розум владний без віри основ,
І братерство велике, всесвітнє,
Вільна праця і вільна любов!

Треба твердо нам в бою стояти,
Не лякать ся, що впав перший ряд,
Хоч по трупах наперед ступати,
Ні на крок не вертати ся взад.

Се ж остання війна! Се до бою
Чоловіцтво зі звірством стає,
Се поборює воля неволю,
»Царство боже« на землю зійде.

Не моліть ся вже більше до Бога:
»Хай явить ся нам царство Твоє!«,
Бо молитва слаба там підмога,
Де лиш розум і труд у пригоді стає.

Не від Бога те царство нам спаде,
Не святі його з неба знесуть,
Але власний наш розум посяде,
Сильна воля і снільний наш труд!

1878.

VI.

Каменярі.

Я бачив дивний сон. Немов передо мною
Безмірна, та пуста, і дика площина.
І я, прикований ланцом [1]) залізним, стóю
Під височенною ґранітною скалою,
А далі тисячі таких самих, як я.

У кождого чоло життє і жаль порили,
І в оці кождого горить любови жар,
І руки в кождого ланцй мов гадь обийли,
І плечі кождого додолу похилились,
Бо давить всіх один страшний якийсь тягар.

У кождого в руках тяжкий залізний молот,
І голос сильний нам згори мов грім гремить:
»Лупайте сю скалу! Нехай ні жар, ні холод
Не спинить вас! Зносіть і труд, і спрагу, й голод,
Бо вам призначено скалу сесю [2]) розбить.«

І всі ми, як один, підийли вгóру руки,
І тисяч молотів о камінь загуло,
І в тисячні боки розприскали ся штуки
Та відривки скали; ми з силою розпуки
Раз-по-раз гримали о камяне чолó.

Мов водопаду рев, мов битви гук кривавий,
Так наші молоти греміли раз-у-раз;
І пядь за пядею ми місця здобували.
Хоч не одного там калічили ті скали,
Ми далі йшли, ніщо не спиняло нас.

---

[1]) = ланцюг, ланц, pl. ланци

[2]) подвоєна форма заім.: сесь, сеся, сесе = оцей, оця, оце

І кождий з нас те знав, що слави нам не буде,
Ні памяти в людей за сей кривавий труд,
Що аж тоді підуть по сій дорозі люде,
Як ми пробем її та вирівняєм всюди,
Як наші кости тут під нею зогниють.

Та слави ж людської зовсім ми не бажали,
Бо не герої ми і не багатирі,
Ні, ми невольники, хоч добровільно взяли
На себе пута. Ми рабами волі стали:
На шляху поступу ми лиш каменярі.

І всї ми вірили, що своїми руками
Розібємо скалу, роздробимо ґранїт;
Що кровю власною і власними кістками
Твердий змуруємо гостинець [1]), і за нами
Прийде нове життє, добро нове у світ.

І знали ми, що там далеко десь у світї,
Який ми кинули для праці, поту й пут,
За нами сльози ллють мами, жінки і дїти,
Що други й недруги гнївнії та сердиті
І нас, і замір наш, і дїло те кленуть.

Ми знали се, і в нас нераз душа болїла,
І серце рвало ся, і груди жаль стискав;
Та сльози, анї жаль, ні біль некучий тїла,
Анї прокляття нас не відтягли від дїла,
І молота нїхто із рук не випускав.

Отак ми всї йдемо в одну громаду скуті
Святою думкою, а молоти в руках.
Нехай прокляті ми і світом позабуті!
Ми ломимо скалу, рівнимо правдї путї,
І щасте всїх прийде по наших аж кістках.

1878.

[1]) битий шлях

VII.

Ідил. в.

Давно було. Дітей маленьких двоє,
Побравши ся за руки, по квітчастих
Лугах підгірських, стежкою вузькою
Поперек нив, в жарку літню днину
Ішли з села.

Старшенький хлопчик був —
Біловолосий, з синіми очима,
З конем вербовим у руці. У нього
За пазухою добрий кусень хліба,
І квітка на кайстровім капелюсї.
А дівчинка вела його за руку,
Хоч менша. Наче терен оченята,
Мов вуглики, жаріли ся і живо
Все бігали кругом. Мов миший хвіст,
Косичка ззаду висїла, а в нїй
Червона стрічка вилетена була.
В маленькій запасцині підпинятій,
Знать, кілька бульб[1]) печених, а стручки
Зеленого гороху визирали
Зза пазухи.

Нерадо якось хлопчик
Ішов і боязливо озирав ся,
А дівчинка невинно щебетала,
Додаючи товаришу відваги.

— Стидай ся, фе! Такий великий вирiс,
А плакать хоче! Хлопець, а боїть ся!
Чого боятись? Як тобі я кажу,
То мусить бути правда. Вже мої
Бабуня не такі, щоби брехали!

---

[1]) картопель

А ти дивп, хіба то так далеко?
На сей горбок, а відтам Дїл близенько,
А там Дїлом угóру та все вгóру,
Аж на сам верх! Тай годї! Там спочинем —
А може ні, чого ще спочивати,
Коли вже відтам близько!... Крикнем: У!
Тай прóсто враз побіжимо до тих
Стовпів залїзних, що підперли небо.
А там сховаємось за стози і тихо-
Тихенько аж до вечера пробудем.
А ти щоби не смів менї і писнуть,
Не то що плакать! Чуєш? А то я
Тобі задам! А як настане вечір
І сонечко прийде додому на ніч,
Застукає до брами — то ми тихо-
Тихесенько прокрáдемось за ним.
А знаєш, що бабуся говорить?
У нього є донька така хороша,
Що просто страх! Вона то відчиняє
Що-вечір браму батькові й що-рана.
А вже дїтей вона так дуже любить,
Що просто страх! А сонце не пускає
Дїтей до неї, щоб із ними рáзом
У світ не втїкла[1]). Але ми тихенько
Прокрáдемось, тай шусть, і вхопимось
Її за руки, то вже сонце нам
Нїщо не зробить. Тільки ти не бійсь
І плакати не смій! Та ж то так близько,
І на дорогу маємо досить,
А та нам панна надає багато
Всього́, чого лиш будемо просити.
Ану, чого би ти просив?
Поглянув
На неї хлопець, палець вклав до уст

---

[1]) = втекла́

Тай каже:
»Мозе б лїпсого коня?«
— Ха, ха, ха, ха! — дївча зареготалось.
»Ну, сцо з, то, мозе, капелюх новий?«
— Проси, що хочеш, а я знаю, знаю,
Що я просити буду!
»Сцо таке?«
— Ага, не скажу!
»Ну, скази, а то
Заплацу!«
— Овва, плач, то я сама
Піду́ і не візьму́ тебе з собою.
»Ну, а цому з не сказес?
— Знаєш, ти
Дурний! Менї бабуся говорили,
Що в неї яблучка є золоті.
Кому вона те яблучко дарує,
То той ввесь вік щасливий, і здоров,
І гарний-гарний буде всїм на диво.
Але ті яблучка лиш для дївчат.
»Я хоцу яблуцка!« — заплакав хлопець.
— Не плач, дурний, лиш не забудь просити —
Я ставлюсь вже, щоб і тобі дала.
А як по яблучку такім дістанем,
То вернемось додому і нїкому
Не скажемо. Не скажеш?
»Не сказу.«
— Ну, памятай! А ска ш — відберуть.
Чи так?
»А так«, рік хлопець.
І пішли.

Пройшло чимало лїт від того дня.
Далеко над сподіванє дїтей

Тяжкою вийшла й довгою дорога
До сонїшних палат. І тра́ви, й ниви,
І небо, й сонце, все-усе змінилось
У хлопчика в очах. Лиш не змінилась
Подру́га та, провідниця його.
Щебе́тание її веселе, любе,
І усміх, і надїя невгасима,
Се та жива струя́, що вяже в серпї
День нинїшнїй з вчорашнїм і грядущим.
І цїль їх не змінилась за той час,
Лиш виросла, розви́лась, роз'яснилась.

І ось великим шляхом многолюдним
Посеред тиску, свару й товкітнї
Ідуть вони, ховаючи у гру́дях
Дитячі се́рця, як найкращий скарб.
Минає їх горди́й, надутий дурень —
І розсмієсь; мина нишни́й вельможа —
То і не гляне; зустріне́ мужик —
То в спрагу дасть погожої води
Напити ся, і стежечку покаже,
І підпочує, в сло́ту захисти́ть.

Вони ж, побравши ся за руки, тихо
І радісно, без огляду й трівоги,
Ідуть на стрічу сонцю золотому.

1886.

ПРОФІЛЇ Й МАСКИ.

ПОЕЗІЯ.

В життю, мов на шляху, лиць сотні стрічаєш,
Та в поспіху їх безучасно лишаєш.

Часом лиш попадесь лице характерне,
Що зір по-неволї до себе приверне.

Зирнеш, заговориш і стиснеш за руку —
Найблизча хвилина приносить розлуку.

Та довго ще в тямці відтіль і відсіль
Нераз визирає приязний профіль.

Та де з ким тіснійше злучив тя[1]) шлях долї
Чи в бою, чи в праці на рідному полї.

Живеш поруч нього, смієш ся і плачеш,
Здаєть ся, всї думи в душі його бачиш.

Здаєть ся, все ясне, і гнїв його, й ласка —
Аж глянеш пильнїйше: все маска і маска.

Лиш маску ти знаєш, її ти любив,
Що криєсь за нею — і хто ж се зглибив?

Часом лиш припадок ту маску відхилить —
Зирнеш і зжахнеш ся: »Чи зір мене милить?

Чи знав я сю постать, чи бачив уже?
Лице мов знайоме, та зовсїм чуже!«

[1]) тебе

Профілї і маски — ось поле розлоге!
Ось все, що дає нам життє наше вбоге.

І вбогі жили б ми, понурі як мари,
Як би не поезії дивнії чари.

Вона ті профілї хапа на летý,
Дає їм безсмертне життє, теплоту;

Всї маски свобідно вона відхиляє,
І в душах, мов в книзї, вигідно читає.

Укритє щастє, мов мати дитину,
Вона обгортає у теплу ряднину.

Незримій сльози, що плаче душа,
Вона поцїлуєм своїм осуша.

30. березня — 1. квітня, 1893.

ПОЕТ.

I.

Пісня і праця.

Пісне, моя ти сердешна дружино,
Серця відрадо в дні горя і сліз,
З хати вітця, як єдинеє віно[1]),
К тобі любов у житте я приніс.

Тямлю як нині: малим ще хлопчиною
В мамині пісні заслухувавсь я;
Пісні ті стали красою єдиною
Бідного мого, тяжкого життя.

»Мамо, голубко,« було налягаю,
»Ще про Гапусю, Шумильця, Вінки!«
— „Ні, спнку, годі! Покіль я співаю,
Праця чекає моєї руки.“

Мамо, голубко! Зарана в могилі
Праця й недуга зложили тебе,
Пісня ж твоя в невмираючій силі
В мо́йому серці яснїє, живе.

Ох, і нераз тая пісня сумненька
В хвилях великих невго́дин життя
Тихий привіт менї слала, мов ненька,
Сил додала до важко́го пуття.

---

[1]) придане

— „Синку, кріпи ся,“ менї ти твердила.
— „Адже ж не паном родив ся ти чей!
Праця, що в гріб мене вчасно вложила,
Та лиш тебе доведе до людей.“

Правда, матусю! Спасибі за раду!
Я її правди нераз досвідив.
Праця дала до життя мнї припаду,
Цїль дала, щоб в манівцях не зблудив.

Праця ввела мене в тайники темні,
Відки пісень бє чарівна пора,
Нею дива́ прояснили ся земні,
Загадка нýжди людськóї стара.

Пісня і праця — великі дві силї!
Їм я до скону бажаю служить;
Черен розбитий — як ляжу в могилї,
Ними лиш зможу й для правнуків жить!

14. липня, 1883.

II.

Чим пісня жива?

Кожда пісня моя
Віку мого день,
Протерпів її я,
Не зложив лишень.

Кожда стрічка її —
Мізку мого часть,
Думи — нерви мої,
Звуки — серця страсть.

Що вам душу стрясе —
То мій власний жаль,
Що горить в нїй — то се
Моїх слїз хрусталь.

Бо напнятий мій дух,
Наче струна-прім:
Кождий вдар, кождий рух
Будить тони в нїм.

І дарма, що пливе
В них добро і зло
В піснї те лиш живе,
Що життє дало.

7. березня, 1884.

III.

Співакові.

Будь ти, співаче, як божа пшениця,
Пісня твоя — золотеє зерно́!
Як у лушнинї доспіє воно,
Колос униз починає хилить ся.

Знає той колос, стебло і лушнина,
Що для зерна́ вони тільки й росли,
Що лиш тодї воно повне, коли
Ввесь живий сік свій в нїм зложить ростина.

Знає той колос, стебло і лушнина,
Що як доспіє зерно золоте,
Сери їх нещадний зітне і змете,
І що зерно те їх смерти причина.

Але ж, леліючи в темній обелонї
Сочні зерня́точка, знає стебло,
Що на-буду́ще воно принесло
Но́ве, багатше життє в своїм лонї...

Так ввесь свій мозок, і нерви, і серце
П ти в свою пісню, співаче, вкладай,
Віль свій, і щастє, й життє їй віддай,
Будь її колос, лушпина й стебе́льце!

4. червня, 1888.

IV.

Рідне село.

И знов бачу я тебе, село моє родиннe,
Як бачив отодї, коли життє дитинне
Плило немов малий потічок серед трав,
Що весь несміло між дрібними камінцями.
Дрібних утїх і я тут зазнавав,
Задля дрібних гризот лице росив сльозами.
Тодї цїкаво ще на свїт я поглядав,
Не знав, що́ далї там, за твоїми хатками,
За лїсом, що шумить довкола. І нераз
Питав я річки, де́ пливе вона від нас,
І думкою гонив її тїхенькі хвилї
Нова закрутину далеку і стрімку.
І дуба-велетня в сусїдському садку
Нераз розпитував, на чиїй він могилї
Щасливій виріс так високий і розлогий?
І люде всї були менї так близькі, милі,
І знав я всї стежки довкола, всї дороги,
І зрідка лиш моя душа за обруб[1]) твій
Летїла в ширший свїт.

[1]) за межу (поль. obręb)

Та чи дитям у тобі
Я був щасливий? Дух дитячий мій
Чи ж перших вдарів зла тут не зазнав на собі?
Чи ж перші золоті надії
Не розвівались тут, мов квіти весняної,
Морозом збиті? Чи пориви гарячі
Мягкої ще душі сміхом тут не топтались,
Докором не душились? Чи ж не лялись
Найперші сльози тут, найщирші, дитячі,
Під тиском вчасних ще і не дитячих мук?
Хибá ж душа моя, ще чиста, ніжна, біла,
Тут в рідному селі уперве не щеміла
Під дотиком твердúх, брудних і грубих рук?
Хибá ж не почала ще тут вписатись в груди
Та трута лютая, що й досі духа тлить?
Хиба ж не в тобі я пізнав сирітство, труди
І боротьбу з життєм?
Чого ж тепер болить
Душа моя, коли по довгому часі
Я в тобі опинивсь, на сугорби отсі
Злим вихром загнаний? Стоїш ти, як стояло,
Самотне і дрібне, дитя мов, що сховало
В зелені буряни голівку кучеряву.
Довкола лïс гуде тужний, таємний спів,
Що ще круг мóєї колиски гомонів,
Тебе мов обтулив в полу свою темнаву.
І річка та сама хлюпочеть ся, трівожно
Повзе поміж високих берегів,
І верби ті самі, і дуб той, що шумів
Понад дитиною...
Чого ж так судорожно
Щось тисне грудь мою у тóбі, ріднеє
Село? Чи жаль менї за тим тïсним спокоєм,
За тим життєм, що, хоч так бíднеє
І сïреє, пливе коритом[1]) тихим свóїм?

[1]) русло

За щастєм єлимака того́, що в шкаралющі
Ховаєть ся? За незнаний смерком?
Чи жаль менї, що я у світ пішов пішком
На бурі, громи й град, шукати, де сиґлюючий
Потік знаний пливе?
О, ні, о, ні!
Не то́го так сьогодні жаль менї,
Не тим душа моя так важко заболїла,
А тим, що тяжка ще пригноба тут засїла
На лицях, голови недоля вниз хиляє,
Під віддихом її вся радість завмирає,
І приязнь гасне враз з любо́вю,
Котрої сїмя тут менї у серце впало.
Оттим то тяжко так менї у тобі стало.
Прощай, село моє! Що тут мене держало,
Те щезло; що тепер держи́ть —
Таке важке, що мов гора тиснить
На серцї. Готь іду — і плачу над тобою.

14. червня, 1880.

V.

Поєдинок.

Клубами вив ся дим. Ревли гармати,
Свистїли кулї, мов незримі змиї,
Сичали, ви́лись, лускали ґранати.

Краснли землю струги[1]) кровяниї,
І рвались се́рця повні сил, відваги,
В кров́и топули тисячні надії.

[1]) потічки

Униз валились найпишнїйші стяги,
Валились трони, що ще вчора, певно,
Й не думали дожити до зневаги.

В рядї борцїв, заляканий смертельно,
Блїдий, в знесилї, пилом ввесь укритий
Ішов і я, щоби боротись ревно[1]).

Я на лицї чув жар несамовитий,
І в серцї чув докору крик зловіщий —
Я йшов в вогонь, мов зрадник стидом битий.

А прецїнь[2]) я, підданий найвірнїщий,
Ішов під стягом законної власти,
Сповняв свій обовязок найсвятїщий:

Ішов проти тих, що розірвать на части
Хотїли всї порфіри і корони,
З престолів у печі вогонь накласти!

Через бунні пшеничнії загони
Йшли ми, мов повінь[3]). Доки око сягне,
Все наших куки. Ген десь плачуть дзвони —

Село палає... Вітер димом тягне...
Реве музика, гонить геть всї мисли...
Кров міцно бєсь, душа нїщо не прагне.

І вже ось-ось ми ворога натисли!
Ряди їх бовванїють перед нами,
Пошарпані над ними стяги звисли.

Вони там перед нашими рядами
Блїді, втомлені, поганенько вбрані,
Та к зброї кождий мов приріс руками.

[1]) щиро, зі щирого серця
[2]) адже, одначе, тимчасом (поль.)
[3]) повідь, розлив.

Як гонить нітьму блиски сонця ранні,
Як птахи з гнїзд сполохані фуркочуть,
Так з стрільб[1]) їх кулї грають оловяні.

Та ба! Мов зе́рна градові толочуть
Буйний загін, мов буря снїгом вік,
Так наші кулї стелють їх, друхочуть[2]).

»Гей, хлопцї, далї! Поки воріг вспіє
Отямитись, на нього! Хай нї о́ден
Нам не втече, хто бунтувати сміє!

Валїть! Колїть! Пардону він не годен!«[3]),
Так ґенерал нас загрівав до бою —
І верглись ми, мов в стадо вовк голо́ден.

Не тямив я, що дїялось зі мною,
Лиш ввесь тремтїв, палав, немов у грані,
Не бачучи, куди біжу, де сто́ю.

Лиш тямлю, що в крові́ бродив ногами,
Що по мерцях топтав ще незастиглих,
Гоптав нескрінлі ще, глибокі рани,

Що дикі крики в слух менї ломились,
Що дим гриз очі, що свистали кулї,
І кони йшли, ревли, кляли, молились.

Та очі, вуха, ноги мов нечулі
На ввесь той безмір людської розпуки
Летїли, мов бджола в кишачий вулій.

К стрільбі мої немов прилипли руки,
І блискало раз-в-раз криваво з неї,
І вилїтали вогняні гадюки.

—

[1]) рушниця
[2]) розшматовують
[3]) гідний, варт

»Смерть бунтарим!« — із груди враз моєї
Крик вирвавсь і, залізо мов гостре́не,
Пронизь мене безмірною брехнею.

А втім з пожару вийшов проти мене
Бунтар з такою ж, як і я, стрільбою,
Одягненнй у шматтє все черлене [1]).

Та що се? В кождій черточці зі мною
Однакий вид, і ніс, і очі, й губи,
Немов я сам перед собою сто́ю!

Я остовпів. Хоч гучно грають труби
Я з нього вже звести не можу ока,
Від нього мов жду ласки або згуби.

Якась безмірна, темна і глибока
Трівога ледом обдала все тїло,
Мов птащї, що загляне в очі смока [2]).

А він глядїв на мене ясно, сміло,
Глядїв з докором на ту кров гарячу,
Що тут лилась, мов се — моє все дїло.

І чув я, що під поглядом тим трачу
Останню решту сили, віри в себе,
І закричав я: »Ти, котрого бачу

В рядах врагів — хто ти? Чом так до тебе
І дух, і око безупинно рветь ся,
Бо в тобі бачить форму, зняту з себе?«

Він мовив твердо, що він Мирон зветь ся,
Вказав і місце те, де я родив ся,
Де вчивсь, що дїяв, як мені ведеть ся —

[1]) червоне (гуц. слово)
[2]) змий, дракон

Все те про себе кажучи, хвалив ся.
»Брехня!« я крикнув. »Вороже безщасний,
Се я той Мирон! Зрадно ти підшив ся

Під назву, рід, ба й під мій вигляд власний!
Та він всміхнувсь і каже: — „Звільна, звільна.
Мій друже! Лиш не будь такий напасний!

І назва и доля вся обом нам спільна.
Лишень що я живий, правдивий, дійсний,
А ти мій привид, ти мара ставільна.

Нервової гарячки твір безвісний!"
Слова ті він сказав так прямодушно,
Мов доктор, діягнозою утішний.

Мені ж зробилось страшно, тісно, душно...
Адже ж життє, бутте, імя і тїло
Сей привид в мене відобрав будлочно!

»Ні, сам ти привид!« відповів я сміло.
„А чим же дійсність ти свою докажеш?" –
Сказав тамтой. — „Лиш за високе дїло,

За волю люду, на котру ти важиш,
За хлїб для бідних, за добро обдертих
Правдивий Мирон бесть ся — що ти ж скажеш?

Лиш на тирана в оборонї жертви,
На кривду в оборону правди стане
Правдивий Мирон, не злякаєсь смерти.

А ти, що идеш під стягами тирана,
Облитий кровю праведних героїв,
Ти смієш Мирона імя поганить?

Геть, привиде! В небутність, із котрої
Повстав, ось тут тобі назад роздить ся.
Щоб не спинив мя[1]) від борні святої!"

[1]) мене

Та хоч той голос, наче гостра криця,
Рвав серце в менї, з місця не вступавсь я,
Лиш враз до ока піднялась рушниця...

— „Ха, ха!“ — двійник мій з мене реготав ся,
— „Стріляти хочеш? Що ж, стріляй, прояво!
Я тїни куль нїколи не лякав ся!

Ось грудь моя! Намір і вистріль жваво!
А як живий від твоїх куль простóю,
На тебе стрілить буду мати право.

І, кулею прошиблена святою,
Оттою кулею, що освячéна
До найсвятїйшого за людськість бою,

Щезати мусить всяка твар мерзéна,
Усякий привид злудної[1]) уяви,
І пересýд, і вся мара злиденна!“

Я мовчки дýло в грудь його направив
І стрілив — та не чути й грюку того,
А воріг мій анї змигнув з постави.

— „Сам бачиш марність порвáння свого,“ —
Сказав. — „Під вид мій дурно ти підшив ся,
Нїщо єси, щезай же до нїчого!“

Він стрілив. Я між трупи повалив ся.

6.—9. січня 1883.

---

[1]) обманливої

УКРАЇНА.

I.

Моя любов.

Вона так гарна, сяє так
Святою, чистою красою,
І на лиці яріє знак
Любови, щирости, спокою.

Вона так гарна, а про те
Так нещаслива, стільки лиха
Знесла, що квилить лихо те
В її кождіській пісні зтиха.

Її пізнавши, чи ж я міг
Не полюбить Її сердечно,
Не відректи ся власних втіх,
Щоб Їй віддатись доконечно?

А полюбивши, чи ж би міг
Я божую Її подобу
Згубити з серця, мимо всіх
Терпінь і горя аж до гробу?

І чи ж перечить ця любов
Тій другій і святій любови
До всіх, що ллють свій піт і кров,
До всіх, котрих гнетуть окови?

Ні, хто не любить всіх братів
Як сонце боже, всіх зарівно,
Той щиро полюбить не вмів
Тебе, коханая Вкраїно!

27. червня, 1880.

II.

Національний гимн.

Не пора, не пора, не пора
Москалеві й Ляхові служить!
Довершилась Украíни кривда стара, —
Нам пора для Украíни жить.

Не пора, не пора, не пора
За невигласків лить свою кров,
І любити царя, що наш люд обдира,
Для Украíни наша любов.

Не пора, не пора, не пора
В рідну хату вносити роздор,
Хай пропаде незгоди проклята мара!
Під Украíни єднаймось прапóр!

Бо пора се великая єсть:
У завзятій, важкій боротьбі
Ми полягем, щоб волю, і щастє, і честь,
Рідний Краю, здобути Тобі!

1880.

III.

Ляхам.

І ми братали ся з Ляхами.
Т. Шевченко.

І що ж, що ми з вами братались?
Все-таки ми в дурнях остались.
Було колись волї доволї
Для нас і для вас на Вкраїнї,
І хлїба доволї на полї,
Лиш жити б та бути до нинї.
Та біс підкусив вас »брататись«,
Братерство ж навпак повернути:
Над братом панами остатись,
В ярмо його ниню пригнути.
І що ти братерства цїною
Загарбав у нас те, що наше —
Сусїди обох нас з тобою
І тиснуть, і друть, брате Ляше.
Та мало для тебе науки!
Як власти лиш крихту у руки
Дістав ти з нїмецької ласки,
Як крихта нам виалась свободи —
Для нас тобі жаль тої частки,
Нас тиснеш і кличеш — до згоди!
»Братаймось!« — кричиш, і над нами
Знов панство нове закладаєш,
Немов під братерства словами
Братерського серця не маєш.

Братаймо ся, Ляше, та щиро,
Громадою, дїлом і миром,
Братаймось, як з рівними рівні,
А не як пани і піддані!
Корйсти хай вяжуть нас спільні,

А не пересуди погані.
І кождий на своїйому полї
Для себе і живіймо й працюймо
Для власного щастя і долї!
Рятуїмось в бідї, та тямуїмо
Докладно слова ті хороші:
»Брат братом, а бриндзя — за гроші.«

21. падолиста, 1882.

IV.

Розвивай ся ти, високий дубе,
Весна красна буде!
Розпадуть ся пута вікові,
Прокинуть ся люде.

Розпадуть ся пута вікові,
Тяжкі кайдани,
Непобіджена злими ворогами
Україна встане.

Встане славна мати Україна,
Щаслива і вільна,
Від Кубанї аж до Сяна-річки
Одна, нероздїльна.

Щезнуть межі, що помежували
Чужі між собою,
Згорне мати до себе всї дїти
Теплою рукою:

»Дїти ж мої, дїти нещасливі,
Блудні сиротята,
Годї ж бо вам в сусїд на услузї
Свій вік коротати!

»Підіймайтесь на святе діло,
На щирую дружбу,
Та щоби ви чесно послужили
Для матері службу.

»Чи ще ж то ви мало наслужились
Москві і Ляхові?
Чи ще ж то ви мало наточились
Братерської крови?

»Пора, дїти, добра поглядїти
Для власної хати,
Щоб ґаздою [1]), не слугою
Перед світом стати!«

Розвивай ся ти, високий дубе,
Весна красна буде!
Геп, уставаймо, єднаймо ся,
Українські люде!

Єднаймо ся, братаймо ся
В товариство чесне,
Хай братерством, щирими трудами
Вкраїна воскресне!

17. березня, 1883.

---

[1]) хазяйном господарем

КАРТКА ЛЮБОВИ.

I.

Зближаєсь час, і з серцем бючим в груди
Я пирву ся, щоб бачити тебе,
Порвати пута фальшу і облуди,
Що тисне нас і по душі скребе,
Пробить стїну, котрою людська злість
Нас, друже мій сердешний, роздїлила,
Не знаючи, що в наших сéрцях сила,
Котрої ржа упідлення не ззїсть.

Зближаєсь час, і, радісно тремтячи,
В твої обійми щирі кинусь я,
І скаже поцїлуй менї гарячий,
Що будь, що будь, а ти повік моя!
Моя і невідлучна! Бо сльозами
І горем ти знїтована[1]) зі мнов![2])
Нема стїни, перегород між нами!
Не знає стїн, перегород любов!

Всї пута, що заслїпленнє й зла воли
На нас вложили, нам на біль — порвем!
Отруту, що нас нею щедро доли
Поїла — виллєм з серци, і затрем
Усякий слїд тих споминок важких,
Котрі мов черви серце підгризали,
Щоб навіть тїни темнії під них
На наше вольне щастє не лягали.

---

[1]) лютувати, споювати (нїм.)
[2]) зі мною

Зближаєсь час, коли подібно нам
По довговічних боях, муках люде
Прокинуть ся, гнилий розмечуть трам,
Що їх давив, і щиро грудь до груди,
Уста до уст притиснуть, мов брати
Приязним, щирим словом заговорять,
Позбувшись пут недумства, темноти
І зависти, і людовладства, й горя.

1. травня, 1878.

II.

Плив гордо ястріб в лазуровім морю,
Широко круг за кругом колесів.
А на горі, в ожиданню і горю,
Лежав я й лету ястріба слїдив.

Я ждав її, свою єдину зорю...
Мов ястріб бистро я сюди спішив —
Від ранку жду, думками поле óрю —
Нема голубки! Серце біль здушив.

Нема голубки! Тілько ястріб веть ся!
Нема голубки! Дармо серце бєть ся!
Вже ніч. — В розпуцї знов я геть пішов.

А за лїском на тій ж горі чекала
Вона ввесь день мене, і виглядала,
Й тужила важко, й плакала за мнов.[1])

10. травня, 1878.

---

[1]) мною

III.

Від того дня вже другий рік пройшов.
У чистім полі знов лежу я в горю,
Гляджу на небо ясне... Наді мнов[1])
Знов плавле встріб в лазуровім морю.

Обколесив, тепер шибнув стрілов[1])...
Оттак і я простір думками порю,
Та темно и нїм, на віки млов густов[1])
Закрила доля мóю ясну зорю.

Так темно, зимно! Наче серце стине,
І думка в мізку мов пилина гине,
І ворухнуть не можу я рукою,

Коли спімну, що нї одно гаряче
Дївоче серце не зітхне, не сплаче
І не затужить нищечком за мною.

10. травня, 1880.

IV.

Тріолєт.

І ти лукавила зо мною!
Ах, ангельські слова твої
Були лиш óблиском брехнї!
І ти лукавила зо мною!
І нетямущому менї
Затрули[2]) серце гризотóю[3])
Ті ангельські слова твої...
І ти лукавила зо мною!

---

[1]) Це все нарічеві форми: мною, стрілою, млою густою
[2]) затроїли (поль)
[3]) грижа, печаль

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

ANSI and ISO TEST CHART No 2

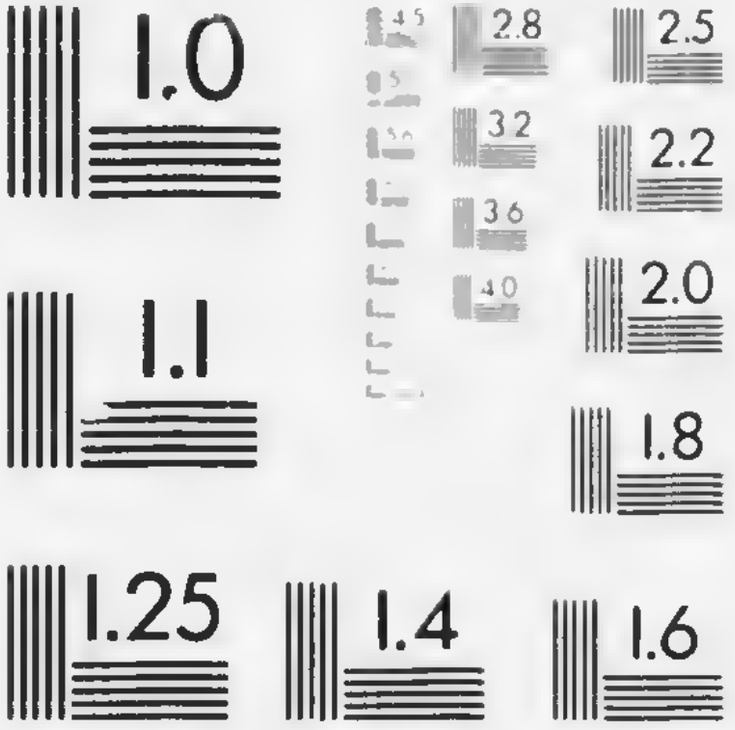

APPLIED IMAGE Inc

Неначе правдою самою,
Неначе золотом в вогнї
Без скази[1]) чищеним — ох, нї,
Неначе правдою самою,
Так в добрі і нещасні днї
Я величав ся все тобою!
Мов злотом чищеним в вогнї,
Неначе правдою самою.

Та під плїно́ю золотою
Ховались скази мідяні,
І цвіт розцвілий на весні
Під плинуто́ю золотою
Крив червяка! Ох, чи не в снї
Любились щиро ми з тобою?
І серце бідне рвесь в менї,
Що ти — злукавила зо мною!...

1880.

V.

Я не лукавила з тобою,
Клену ся правдою святою!
Я чесно думала й робила,
Та доля нас лиха слїдила:
Що щирая любов дїлала,
Вона на лихо повертала;
Що чиста щирість говорила,
Вона в брехню перетворила,
Аж поки нас не розлучила.

[1]) без хиби

Ти ж думаєш, я не терпіла,
В нові звя́зки радо бігла?
Ти ж думаєш, я сліз не ли́ла,
Но ночах темних не тужила?
Не я лукавила з тобою,
А все лукавство в нашім строю
Дороги наші віддалило
І се́рця наші розлучило,
Та нашої любви не вбило.

1880.

VI.

І ти підéш убитою дорогов [1]),
Котрою день-в-день тисячі ідуть!
І ти понижения й неволї путь
Пройдéш, як другі, до кінця самого.

Тепер ще ти борониш ся, небого,
Ще молодою кровю жили бють,
І свіжі думи сили додають,
Та швидко о́пору не стане твого.

В глиб звільна втягне тя [1]) багно гнилe
І в кров усїми по́рами ввіссть ся,
Повітре вколо тебе затрує [2]),

І сили волї в тебе не найдеть ся,
Щоб опратись довше! Затопéш ти,
І, труп живий, безвладно поплинеш ти!

---

[1]) нарічеві форми: дорогою, тебе
[2]) затроїть (поль.)

VII.

Я буду жити, бо я хочу жити!
Не щадячи ні трудів, ані поту,
При ділї, що наш вік береть вершити,
Найду́ й свою я тихую роботу.

З орлами я не думаю дружити,
Та я опрусь гниючому болоту;
Щоб через нього й другим шлях мостити —
На те віддам свій труд, свою охоту.

А як часо́м моя послабне сила,
І серце в грудях біль сціпи́ть некучий,
І лю́дська злість зморозить кров у жилах,

То човник мя[1]) перенесе легючи —
Твоя любов підійме мя[1]) на крилах,
Аж поки вал не зломить ся ревучий.

1880.

---

[1]) мене

ЗНАЙОМИМ І НЕЗНАЙОМИМ.

I.

Корженкові [1]).

Душно і хмарно,
Важко бурливий час!
Чи гинуть марно,
Щоб світ не знав про нас?
Йти в небезпечний бій,
Чи гнутись плазом?
Друже сердешний мій,
Ходїмо разом!

Щастя не ждїмо,
Щастє не де, а в нас!
К сонцю спішімо,
Хоч його промінь згас —
В день буде знов ясніть
Чистим алмазом.
В правди і волї світ
Ходїмо разом!

З гнетом і тьмою,
З розбратанием братів
Сміло до бою
До кінця наших днїв,
За серця й совісти
Ясним показом
В збройній готовости
Ходїмо разом!

22. жовтня, 1882.

[1]) псевдонїм В. Коцовського (гл. Передмову, стор. 94.), який під ним писав вірші

II.

Данилові Млацї[1]),

прочитавши його віршик: »*Не можна всїм догодити*«.
(Календар »Просвіти« 1883.)

Отче Даниле, ще не все той вільний,
Хто з своїх пут сміть ся і кепкує;
Не все ще той пост великий, чільний[2]),
Хто вірші нище і слова римує;

Не все ще той святий, хто богомільний,
Ні той високий, хто ся вгóру дує;
Не все нас сміх розвеселúть весїльний,
Ні розсльозúть нас той, що все сумує.

Не в тім, співаче, сила слова твого,
Щоб ти раз-в-раз мок в сльóзах, кис у горю,
Ні щоб сміявсь, чи є, чи не є[3]) з чого.

Ти будь керманич наш в бурливім морю,
Щоб в тобі бачив люд привідця свого
І все чув добре слово в добру пóру.

17. грудня, 1882.

---

[1]) псевдонім буковинського поета Сидора Воробкевича (панотця)
[2]) передній, визначний (чоло)
[3]) бойківська (й лемківська) форма: немає

III.

Молодому другові.

Чом голівку ти схилив додолу,
Спер на ручку скронь[1]) ту мармурову,
А очима в далї десь блукаєш,
Наче в далї доленьки шукаєш?
Що задумавсь, молоденький друже?
Ой, не думай, голубе, ту думу,
Бо та дума зрадливая дуже:

З разу сяє, сонце мов весною,
Наливає світ увесь красою
І чарує твоє серце й очі,
Наче любка у весільнім строю[2]),
Наче зірка моргає з дна ночі,
Наче бджілка мід з квіток громадить —
Та як того меду покоштуєш,
Жар незнаний в серденьку почуєш,
І тодї вона тебе ізрадить!

Сонця блиски на дрібки розщипле,
Зорі в безднy темную розсипле,
В квітів барві вкаже страсть кипучу,
В птахів піснях вкаже зойк розпуки,
У погодї вкаже скриту тучу,
У роскошї вкаже скриті муки,
В кождій перлї на красйвиць шиї
Вкаже зсїлі нещасливих сльози,
І твої всї втїхи молодії
Мов мороз нещадний поморозить.

---

[1]) висок (ноль.)
[2]) в весільнім одягу

Ох, і зблїдне щічка та румяна,
А чоло́, що добра доля зрана
Цїлувала, стратить блиск слоновий
І покреть ся зморщинами живо,
А твій зір свобідний, лазурозий
Потемнїє — самому на диво.
Бо важкий, колючий шлях розу́му,
Кождий крок щемить у серцї, друже!
Ей, не думай, голубе, ту думу,
Бо та дума зрадливая дуже!

1883.

IV.

N. N.

Вступаєш ти чемно, порядно,
І говориш розумно і складно,
І лице твоє гарне та йоне,
— Заглядїть ся дївча не одно —
Та мене щось відтручує власне,
І смутйть, і трівожить воно.

Все здасть ся менї, що налитий
Ти сльоза́ми і кровю селян,
Що людськóю ти кривдою ситий,
Що твій батько — дерун і тиран.
За життя носить пекло у груди,
Заливає вином червяка,
Та як з світом процати ся буде,
То некельная кара тяжка
За всї зла, за грабованє враже,
За обдерте, збіднїле село
Як клеймо братовбивчее ляже
На твоє мармурове чоло́.

І почуєш ти жар невгашéний,
Що палити ме серце твоє,
І трівога, мов меч нагостре́ний,
Твої думи зсіче і побє.
В твоїх грудях, мов вихор в погоду,
Дикі страсти зірвуть ся грізні,
І як вихор збентежує воду —
Так тебе вони вирять в багні.
І рука твоя кривдов[1]) силога́вить ся,
Перемінить ся в злóбу любов —
Ось чого мое серце кріванить ся,
Як подумать, що буде з тобов[1]).

І дарма, що такий ти приємний,
Що друзяка ти з ді́ла і з мови,
Що ти людяний, тихий і чемний,
Що бажаєш і стóїш любови!
Людська кривда, котров[1]) ти годований,
На добро не виходить нїкому —
Так вогонь, у соломі захований,
Спалить двір ввесь, не лиш ту солому!

15. березня, 1883.

V.

Михалинї Р.

Нї! Не однако для всїх сонце сяє,
Хоч безучасно над всїми блищить.
Бідний слїзьми його блиск заливає,
Щастям воно і терпи́ золоти́ть.

Серце дївоче! Красшйше сіяє
Щирість твоя, анїж сонячний світ:
Радісний усміх для щасного має,
Сльози для горя, пораду й привіт.

7. квітня, 1882.

[1]) парічеві форми: кривдою, тобою, котрою

VI.

Анні П.

Дівчина встала рано, рано:
»Піду я в поле мамо, мамо!
Піду я в поле до роботи,
Злоту пшениченьку полоти.
Годї сидїти дома тута:
Глушить пшеницю хонта[1]) лота,
Буряи буяє рісно-рісно,
За ним пшениці тїсно-тїсно,
Повій[2]) плететь ся геть на диво,
Хилить пшеницю криво-криво.«

— „Рано ще в поле, доню, доню,
Зимнїй роси в полю, в полю!
Зимнїй роси, зцїпнуть ноги,
Водичцем вкриті перелоги!“

»Та доки ж мамо ждати, ждати?
Не сходить сонце, не видати!
Зимнїй роси що ж удїють?
Та вони хонту грїють, грїють.
А пок зійти ще сонце мусить,
Хонта пшеницю здушить, здушить.«

— „Ей, доню, доню, бач, з півночі
Чорная хмара валом точить,
Чорная хмара, буйна злива —
Що ж зробиш в полю, нещаслива?“

»Я не бою ся хмари, зливи!
Що́ менї вітер той бурхливий?
Я про ті тучі сміло-сміло

---

[1]) буряи; рісно = рясно
[2]) кручені паничі, березка

Буду робити чесне дїло.
Нехай і повінь валом бухне,
Моя відвага не потухне,
Знесу я всяку злую долю,
Та не покину працї в полю.
Робити буду без упину,
І перестану — як загину!«

1880.

VII.

N. N.

Будь здорова, моя мила,
Я не твій!
Розлучила
Нас могуча сила.

Де поставить кого доля,
Там і стій!
Моя як доля —
Вітер серед поля:

Стогне, віє, рве і свище
В грі страшній...
Ближче, ближче
Наше боєвище...

Важко, душно, пітьма груба,
Лютий бій...
Ось-ось, люба,
Жде мя[1]), може, згуба.

А як гинуть, то самому!
Голос твій
З бою-грому
Звав би мя[1]) додому.

[1]) мене

То ж не плач! Очиць, мов зорі
Пожалїн!
Згасне вскорі[1])
Блиск їх у слїз морі.

Розійшлись, мабуть, по волї
Судьбиній
Наші долї,
Мов дороги в полї.

14—18. грудня, 1883.

VIII.

К. П.

Гарна дївчино, пахучая квітко!
Оком і словом стріляєш ти мітко
В серця чутливий потайник укритий —
Хто тебе бачить, той мусить любити.

Тілько ж не гнївайсь за щирее слово:
Світ і життє ти береш поверхово,
Мислиш, хто спів твій полюбить і очі,
Той вже нїчого на світї не схоче.

Сли[2]) для очей і для піснї твоєї
Кине він все, боротьбу за ідеї,
Працю для тих, що їх гиснуть окови —
Вір менї, серце, не варт він любови.

Сли[2]) ж крім очей і крім слова дзвінкóго
Ти не даси йому в жизнї нїчого,
В бій не загрієш і ран не загоїш,
Вір — і сама ти любови не стóїш.

Блиск чарівничий очей потусклїє,
Змінить ся голос, і спів занїміє —
Сли[2]) ж в твоїм серцї і думцї пустинно,
Чим ти тодї причаруєш, дївчино?

[1]) незабаром
[2]) якщо

1883.

IX.

Олі.

Коли часом на вулиці побачу
Вдову убогу, сиротя мізерне,
Що к мені руку простягне жебрачу[1]),
В німім благанні очі з мені зверне,

Тремтить в лахміттю, босе на морозі,
Слотою бите й гордуванням ситих —
Вогнем на серце капають ті сльози,
Той жаль голодних, нищих і невкритих.

І думаєсь менї: »Не довго, може,
Коли мене важка приїме могила,
І ти отак підеш на роздорожже
Хлїба просить, моя дружино мила!

І зжовкне, звяне те лице, що нинї
Так любим сяйвом, цнірістю ясніє,
Погаснуть очі, що сміялись к менї,
Журa звялить тебе, моя надїє!

І дїти нашї — ох, аж серце вяне! —
Слотою биті, босі, у лахміттю,
На сльози й горе непросвітно-тьмяне
Як сиротята геть підуть по світу.«

І тайком я, тремтячою рукою
Останнїй гріш їм ткну, й гадаю: »Може,
Колись хтось змилусть ся й над тобою,
І сиротятам нашим допоможе.«

1886.

---

[1]) старчачу; жебрак = старець, нищий

X.

О. О.

»Сумоглядні ваші співи,
Все лиш горе та неволя,
Мов нема нїяких квітів
Крім бодяччя серед поля.
Чорним вкривалом жалоби
Ясне небо ви закрили,
В лю́дських се́рцях горе, зло́бу
Й зопсуттє лиш ви відкрили.
Зависти пожар зловіщий
Серед люду ятрите ви,
Замісць радощів, любови —
Всїх до бою зовете́ ви.
Брудом буденним сплямили
Чисту красоти святиню,
Ви в шинок з висот небесних
Затягли пісень богиню!

Так гнївним говорять словом
Ситі су́ддї естетичні
І ридають, що засохли
Давнї хвилї поетичні.

»Висхли хвилї, занїміло
Чистеє вітхне́ння слово;
Як не ми його відно́вим,
То не відживе наново.«

Хухають вони і шепчуть
Естетичнії форму́ли [1]),
Крають, ла́тають і лїплять
Світ буду́щий із бібули [2]).

---

[1]) приписи
[2]) промочний папір

А життє йде своїм ходом.
Хвиля мислї, хвиля духа
Розливаєсь, їх рида́ння,
Лиї фо́рмул їх не слуха.

1881.

XI.

Тетяна Ребенщукова [1]).

Стáрцї [2]) і книжники грізно накинулись
Камінувати тебе:
Всїх їх покритая, непідсолоджена
Правда по серцї скребе.

Горе сердешнеє, лю́дське, великеє
Серць їх не ткнуло брудних;
Те лиш їх гнївае, чом так без стра́ху ти,
Прямо стаєш перед них?

Чом так покірно, так тихо, так прямо ти
Йдеш, куди́ серце веде,
Йдеш, не на ро́скоші, йдеш, хоч виразно ти
Бачиш там горе блїдé?

Чом не навчилась ти нїжностей, хитростей,
Підлостей свїтських жінок,
Чом ти закинула мову їх, клятви їх,
Пута звичаїв, думок?

Чом ти їм совість і серце поставила
Перед фальшивим лицем:
Хочеш отверто, свобідно те дїяти,
Що вони дю́ть тихцем.

5. квітня, 1880.

---

[1]) Героїня відомого оповідання М. Павлика. *Прим. автора.*
[2]) старе поколїння

XII.

Гриць Турчин[1]).

Муштруй ся, рекруте-небоже,
Слізьми оружжє обливай!
Хились, корись, а тілько, брате,
Оружжя з рук не випускай!

Учись владáти[2]) ним, учи ся
Стріляти цїлью і в лице
Безстрашно смерти заглядати:
Важкого бою час йде.

Прийдéсь за правду твердо стати
Хлоп-в-хлопа і плече-в-плечé,
Прийдéсь на ворога стріляти,
І кров рікою потече.

На вікóвічную неволю,
Понижение і гнїт твердий,
На зло, що наче гадь несита
Ссе кров із людськости грудий,

Прийдеєть стріляти й не одному
Життє покласти в боротьбі.
Учи ся ж, рекруте, хоч прикро
Нераз приходить ся тобі!

Учись, щоб був ти сильним мужем,
Як засвитає день новий!
Учись, щоб в ряд ти став готовим,
Як крик роздасть ся боєвий!

7. квітня, 1880.

---

[1]) Герой вірші про рекрутське житте (Молот, стор. 1—8), написаної селянином Романом Гудзманом. *Прим. автора.*

[2]) заправляти (поль.)

ОСИ.

I.

Ми оси, ми оси!
Хто любить приносн,
Хто любить чуже
До себе горнути,
Хто голих стриже,
Хто вміє тягнути
З робучих людей
Останнюю свитку,
Сирітських дітей
Здирає як лишку,
Хто надто турбується ся
Сусїдським добром,
Нехай нас шильнується ся,
Бо тнемо жалом!

Ми оси, ми оси!
Хто кльоцом [1]) і досї
Ченить у багнї,
Освіти лякаєсь,
Сучáсні вогнї
Клене-проклинає,
Хто Рідний наш Край
Твердою стїною,
Неначе Китай,
Бажає обдати,
Гужвою міцною

[1]) колодою (нїм. Klotz)

Наш поступ скувати,
Плащем єзуїтським
Нам сонце затьмить,
Туманом несвітським
Нам баки забить [1]),
Хай стихне й не рýхаєсь,
Хай геть біжить цїло,
Бо швидко почýхаєсь
Там, де й не свербіло!

20 березня, 1893.

II.

Був у нас мужик колись,
Що їв хлїб і сало —
Днесь такі перевелись,
Хлїба всїм не стало.

Був і піп у нас колись,
Працював як люде —
Днесь такі перевелись,
І вже їх не буде.

Був співак у нас колись,
Що співав »Буй-Тура« [1]) —
Нинї в нього, подивись,
Банко-аґентура.

Твердоруський був колись
З чорним піднебінием [2]) —
Нинї смирним став, дивись,
Ляцьким сотворінием.

---

[1]) обдурити, затуманити

[2]) Богдан Дідицький, москвофіл, написав поему: »Буй-Тур Всеволод« страшною мішаниною (язичієм)

[3]) Так лаяли Поляки т. зв. твердих Русинів (москвофілів)

Народовець[1]), проґресист.
З кутасо́м мав шапку —
Нинї, смирний канцелїст[2]),
Лиже старшим ланку.

Вільнодумець, що робив
Богу все обєкції[3]),
Нинї смирно иде, ади[4]),
В Юр[5]) на реколєкції[6]).

Боже, що за дивний світ!
Що за переверти!
Чи сміятись, чи жалїть,
Чи просити смерти?...

1881—1893.

III.

Якось то буде!

З голоду й нужди вмірає мужик,
Крадїж, рабунки[7]), ввесь край — один крик.
Мати вбиває голодну дитину,
Батько кидає кохану родину,
В Росію, Молдавію тягнуть плачучії
На заробітки отарами люде...
Радьте, розумні! Рятуйте, маючії!
— Якось то буде! Якось то буде!

---

[1]) Українофіли (народовцї) — носили молодими козацькі шапки з кутасиком (китичкою)
[2]) дрібний канцелярський урядовець
[3]) закиди
[4]) скороч.: а диви!
[5]) церква св. Юра у Львові; Юр — осїдок клерикально-назадницької партії
[6]) церковні науки, владжувані для духовенства, сполучені з постом, проповідями, молитвами, сповідю й т. д.
[7]) грабіж (нїм.)

Поле мужицьке в жидівські йде руки,
Школи мужицькі не сіють науки,
Але незгоду й ненависть народню;
Слово правдиве і думку прир[illegible]ду
Тровлять [1]) ґазети, хорти мов летючії,
Право, сумлінне потоптані всюди...
Радьте розумні! Рятуйте, могучії!
— Якось то буде! Якось то буде!

1880.

IV.

Послухай, сину, що премудрість каже:
Коли два стільці маєш до вибору:
Тут ко́ристь власну, тут святу льояльність,
То на обох старай ся ра́зом сісти.
І будь певаче те теля покірне,
Що сее дві мамі за свою покору.
Та ще мудрійшим можеш показатись,
Коли стілець льояльности поставиш
На ко́ристи стілець, і аж наверха
Сам сядеш, вищий попад тих піздарів,
Що на самих худих льояльних стільцях
Сидять, худі, мов сім корів з Єгипту.
Амінь, амінь, кажу́ тобі, мій сину,
Що не худі товстих зїдять корови,
Але товсті худих зїдять з кістками
І не подохнуть, тілько потовстїють.

1881.

[1]) цькують

V.

»Хлїбороб«[1]).

Ґей, хто на світї кращу долю має,
Як той, що плугом святу землю оре?
Святую землю в банку заставляє[2]),
В довги впадає, як в бездонне море,
І поти бється ся, аж остання рація[3])
На нього спаде — ґрунту лїцитація[4]),
І пока в наймї не пошкандибає —
Ґей, хто на світї кращу долю має?

Ґей, хто на світї кращу долю має,
Як той, що вірно цїсареві служить,
В касарнї[5]) пишком рід свій споминає,
Зітхає пишком, і клене, і тужить,
Махає »ґвером«[6]), в »ґлїдї« манерує,
На вартї мерзне, в »шпанґах« крепірує,
В »ібушках« пріє, »комісняк« снїдає —
Ґей, хто на світї кращу долю має?

Ґей, хто на світї кращу долю має,
Як той, хто щирим патріотом зветь ся,
Податки точно рік-за-рік складає,
Шанує власть, перед жандармом гнеть ся,

---

[1]) Є це парафраза вірша гал. поета, пан-отця М. Устіяновича: »Хлїбороб«, який вихвалював селянський рай. Вірш цей починаєть ся такими ж словами, як у Франка.

[2]) закладає

[3]) правда, найка

[4]) спродажа на авкціонї

[5]) казарма

[6]) Все це слова з воякького жарґону: касарня (Kaserne) — казарма; ґвер (Gewehr) — рушниця; ґлїд (Glied) — чета; шпанґа (Spange) — залїзя, якими сковували в австрійському війську за кару ногу з рукою; крепірувати (krepieren) — мучити ся; ібушки (Übungen) — муштра (вправи); комісняк — черствий вояцький хлїб (Kommisbrot).

Цїлуєсь в возним[1]) і, хоч дуже бідний,
Як треба дати, дасть і гріш послїдний,
А на що, за що дав, і не питає —
Ген, хто на світї кращу долю має?

Ген, хто на світї кращу долю має,
Як той, що все лиш ту науку чує,
Що тільки бідних Го́сподь Бог карає,
Що ласка божа тільки багачу є,
Що чорт усюди чоловіка кусить,
А бідний все в покусї впасти мусить,
Що хлоп[2]) лїнюх, пяни́ця і св... є —
Ген, хто на світї кращу долю має?

1880

VI.

Ужас на Руси[3]).

Лихо, сусїдо! Ой, горе нам, свату!
Світ вже кінчить ся! Вже буря гуде!
Чув ти? На нашу нещасную хату,
Кажуть, страшенная змора[4]) іде.

Десь проявились якісь нїгілїсти —
Кажуть, що се людоїди, хотять
Русь нашу матїнку з кашею ззїсти,
Перевернути тепе́рішнїй лад.

---

[1]) щось наче прйстав

[2]) мужик

[3]) Такий крик підіймали звичайно по своїх часописях галицькі москвофіли. Та ця сатира відносить ся до всїх, що стояли проти радикального руху.

[4]) кошмар, примара

Все переве́рнуть унпа головами:
Учнї професора[1]) стануть напчать,
А як азбуки не вміє — різками,
Як він їх нинї, буду́ть його прать.

Вірні тодї парастас будуть править,
Але поклони нїн бити ме сам;
Купчик над склепом сей напис поставить:
»Хто дасть найменше, товар йому дам.

Суд буде та́кож для них відповідний:
Неук судити ме вчених панів.
Хто вкрав, а хитро — той вийде свобідний,
В цюпу — хто вкрасти хотїв, а не вмів.

Красти, ошукувать всїм буде вільно,
Чесний зарібок — отсе буде стид,
Злодїя зловиш в коморі — постій-но!
Злодїй тебе до уря́ду тащить.

Не хлоп державі з крівавого поту
Буде, як досї, податки зносить,
Але держава за хлопську роботу
Премії буде рік-річно платить.

Волї назадники[2]) стеклі запрагнуть.
А лїберали її проклепуть,
Взад поступовцї[3]) мов раки потягнуть.
Прямо вперед невидющі піду́ть.

Вівцї муть, кумочку, пастиря пасти[4]),
Яйця муть, кумочку, курку учить;
Люде леґальні муть грабити й красти.
Чесних почнуть злодїяки тїснить.

---

[1]) в галицькій звичайній говірці — вчитель (народньої й середньої школи)
[2]) ретроґради, консерватисти; стеклі = скажені, завзяті
[3]) проґресисти
[4]) = пасти муть, вчити муть, грабити муть, красти муть

Горе, сусїдо! Ой, лихо нам, свату!
Світ вже валить ся! Тріщать вже стовпи!
Треба покинуть і жінку, і хату
Та вандрувать на кубанські степи.

14 грудня, 1880.

VII.

З екзамену.

З испитової кімнати
Вибіг лютий кандидат;
Збіглось в сїнях товариство
І давай його питать:
»Ну, а що, ти здав екзамен?[1])
Маєш вчительський диплом?« —

Він мовчить, лиш чорна хмара
Висить над його чолом.
Далї каже: »Нї, камраття[2]),
Правди нинї не зіськать!
Той професор зоольоґії —
То тиран і лютий кат!
Три завдав менї питання,
Як закон йому велить,
Два я знав, не знав одного,
І він смів мене спалить![3])

— Був ти у саду? — питає.
»Був«, — говорю сміло я.
— Бачив ти бджолу? — питає.
»Бачив,« — кажу сміло я.

---

[1]) звичайна фраза, як хто відповів на екзаменї (видержав)
[2]) товариші (нім. Kameraden)
[3]) це шкільні слова, означають стілько, що »провалити на екзаменї«; ще кажуть: спекти (гл. далї)

— Скілько ж ніг бджола та має?
— »Ніг я їй не рахував...

І за се одно питанне
Спік мене, бодай пропав!

13. вересня, 1888

VIII.

Поступовець.

Отдей роди Івана,
Иванъ роди Петра:
Отъ дѣдушки болвана
Какого ждать добра?
А. С. Пушкін.

Він щирий чоловік — ні слова проти того!
Він любить все своє і не попустить свого,
Хоч рака лазь!

Він кождому якраз у очі скаже сміло:
»Се зле, а се дурне!« і »Не твоє в тім ділО.«
»До сього зась!«

Він чесний чоловік. Коли свариться з вами,
Доказувати вам не стане кулаками,
Що »Ось я прав!«

Він чесно вас зганьбить, хоч в запалі не знає,
Що правди й льоґіки в словах його немає,
Мов біс їх взяв.

Та лиш одно біда, що хоч іще й пів кони
Не чйслить лїт, уже одну незмінну вхопив
Ідею він:

Уже якраз дійшов до джерела науки,
Всю мудрість висьорбав без праці і без муки,
І лиш гуде, мов дзвін.

Тепер уже ні кус! Він чоловік скінчéний.
Йому й які думки, аби й який учений —
Не повинá.
Хоч думаєш: „Де він того ума набрав ся?
Хибá тодї, як ще із букваря навчав ся,
Що *наш-аз* — на.
Та жарт набік! Він муж май моцно[1]) серіозний.
Для нього ввесь ваш труд нікчемний, куріозний,
Дитяча гра.
Він виріс вже давно із працї для народа.
Гм, гм, бо то менї часý і труду шкода,
Робить на себе тра!«[2])
Та хоч не Ціцерон, хоч не оратор славний,
Він на слова скупий, та воріг вічний явний
Екстремін всїх:
»Я, я за поступом. Та ті гадки новії —
То згуба наша. Гм... і на екстреми тії
Пристати — гріх.
Люблю я свій народ! Та хто ‚ъ' викидає[2]),
Де можна, там якісь провінціялїзми пхає,
Той воріг мій.
Я згоди хочу, та не зміню гадки своєї[3]),
Бо так чіпати ся раз тої, а раз сеї,
То... гм... застій!
Люблю я свій народ! Та хто ‚ъ' викидає,
Той — будьте ласкаві... Усе тут упадає!
То... то... дарма!
Хай буде поступ, та екстреми — храпь нас, Боже!
А, впрочім, говоріть хоч сто лїт — не поможе!«
Даруйте! Коли так, то ради вже нема.

1876.

---

[1]) у буковинськім (і покутськім) говорі значить стілько, що: сильно (май — ром. більше, дуже)
[2]) треба; »ъ« — читай: »йор«
[3]) у волинськ. говірцї — своєї

IX.

Дума про Наума Безумовича[1])

Ой, були віки Трояна
Славні, кажуть, і багаті,
Хоч ні один ще Рутенець[2])
Не сидів тоді в райхераті.[3])

Густо часто ще й опісля
Сонце і на нас світило,
Хоч про книжечки »Просвіти«[4])
Ще й нїкому і не снилось.

Була, кажуть, честь і слава,
Вїйськова, лицарська справа,
Що по свїтї гомонїла,
Гомонїла, тай пропала.

Все пропало! З тїла Руси
Облетїли давнї шмати, —
Тра[5]) нового вже кожуха,
По новому треба вбрати.

Все пропало, — а пропале
Нїщо в пісні й споминати,
В нас нові тепер герої,
Про нових нам і співати.

---

[1]) Ця сатира має на оцї провідника галицьких москвофілів із 60. років Івана Наумовича, відомого москвофільського діяча, популярного письменника (Наука), основника »Общества ім. Качковського«, посла до Державної Ради в Відні. Сатира й малює його дїяльність у »райхераті« (Державна Рада)

[2]) Рутенець — наємшлива назва для всїх галицьких Українців Галичини (гл. стор. 33). »Рутенцїв« добре характеризує ще Франко в »Ботокудіх«, стор. 215

[3]) райхерат (Reichsrat) — Державна Рада для цїлої Австрії

[4]) Львівська »Просвіта« (заснов. 1868. р.) видавала що-місяця книжечки для народу; тільки ж під той час зміст м вони були нецїкаві

[5]) треба

Гей, засіли депутати
Геть у Відні, наше брате, —
У віденському райхсратї
С й рутенські депутати.

Є там славні »батьки Руси«[1]), —
Се нові у нас герої,
Се надія нам — вони нас
Виведуть з біди старої.

О, вони нам, бра', обчистять
Не лиш тїло, але й духа
Від піянства, від лїнивства[2]),
І від ґруиту й від кожуха —

Геть обчистять! Будем, брате,
Чисті, більні, мов святії.
І тодї для всеї Руси
День свободи надосніе.

О, тодї аж увійдемо
Наче Лазар із берлога,
З того падолу податків
І додатків в царство Бога.

О, тодї аж станем легкі,
І свобідними устами
Заспіваєм так, що Христе!..
Словом — рай будé між нами.

Лиш заждїм! До благодати
Лиш дрібниці нам хибують;
Решту наші депутати
Незабаром домайструють.

---

[1]) наємницька назва на тодішніх провідників
[2]) так усе нарікали »провідники« на наш народ, що він, мовляв, пиячить і лїнивий

Лиш заждім! А поки ждати
Тої з неба благодати,
Слухаймо, що депутати,
Будуть в Радї глаголати!

II.

Пан мінїстер хоче грошей
На казарми, на гармати,
На мундури, окупацї[1]. —
Райхсрат гроші мусить дати.

Пан мінїстер чемно просить
Грошей зо сто милїонів,
І рахунок розкладає
Серед жартів і уклонів.

Хоч рахунок недокладний,
Аж крізь дїри вітер віє. —
Але що кому до того,
Де мінїстер гроші дїє?

Хоч край в нýждї, темний, бідний,
Та мінїстер бо хороший,
Такий милий, такий чемний,
Так то любо просить грошей!

Тра нові мундури шити,
Тра нові гармати лляти,
»Тра піддержати повагу[2]...
Тра в розвою не вступати[3]...

---

[1]) Тут поет має на думцї окупаційні краї: Босну й Герцеґовину
[2]) розумість ся: держави
[3]) розумість ся: иньчим державам

Грошей тра сто мілїонів.
Правда, що здалось би більше,
Та на сей рік досить того, —
Решту додасьте пізнїйше.«

Пан міністер красно просить,
Чому б, бачить ся, не дати?..
Але райхерат починає
Розговори і дебати.

Розговоря і дебати:
Чи все дати, чи не дати,
Чи край може, чи не може,
Чи потрібні нам гармати?

Розговори сюди-туди,
Пан міністер чує пуди [1])...
»Що« гадає, »нанести дуби? [2])...
Як я схочу, так і буде!«

Пан міністер добре знає,
Куди дїло за чуб взяти. —
Камердінра [3]) посилає
Між рутенські денутати:.

»Камердінер, осьде пачка!
Що в тій пачцї, не питай ся, —
На — де посол Безумович, —
Швидко д ньому перехай ся,
Дай йому.« Слуга полетїв.
Пан міністер вже не дбає.
Що гадає — Господь знає,
Але райхерат знать не знає.

---

[1]) його пудить, робить ся млісно
[2]) дурницї говорити, крутити
[3]) послугача (нїм. Kammerdiener)

У райхсратї при дебатї
Всї Рутенцї шепчуть зтиха:
»Треба дати й без дебати, —
Но що крику, но що лиха!«

Тїлько славний Безумович,
Прозваний Рак Постунович,
Підгортає сивий волос,—
Просить смїливо о голос.

Пан мінїстер тес бачить,
І думки йому вїщують:
»Безумович бере гроші,
А Рутенцї голосують!«

III.

»Гей, панове депутати,
Австріяцькі вірні люде!
Слухаю я вашу мову,
Тай гадаю: Що то буде?
Що то буде з нашим краєм,
І з урядом і з церквами,
Коли дух гордиї, безбожний
Вкоренив ся вже між вами?
Пан мінїстер хоче грошей
На мундури і гармати,
А ви в гордости плетете:
„Чи все дати, чи не дати?"
Пан мінїстер! Ви згадайте,
Що се власть! А час вам знати,
Що усяка власть від Бога. —
А власть може розказати!

Уважайте: він не каже,
Тілько просить дуже ґречно[1]), —
Що вам мало?.. Раджу: дайте!
Бо не дати — небезпечно!
Він рахунки розкладає,
І толкує[2]) перед вами,
А ви смієте сварить ся
Богохульними словами!
Впрочім — ох, мої панове,
Важко серце розпороти.
Ви ж згадайте: хто ви? що ви?
Ви австрійські патріоти!
Так ви стоїте на сторожи
...сти і повагп краю?
...сть, повага упадає.
Сторожі міністра лають!
Ох, панове депутати,
Сумно навіть погадати:
Наш міністер грошей хоче.
Ви вагаєте ся дати!
Уважайте лиш на мене:
Я ось і мої собрати!
Наш міністер зажадає, —
Ми не смієм відказати.
І не думайте, панове,
Що в нас роскіш і достатки!
Ні, і в нас не одна нужда
Обдирає з пліч мапатки.
Наш народ страшенно бідний,
Так страшенно, депутати,
Що не буде вже мав далї[3])...
За що службу[4]) раз напяти!

[1]) чемно (в речі)
[2]) розясняє
[3]) не мати ме (паріч.) ось-ось уже
[4]) розуміть ся: — службу божу — за яку, звичайно, панам платять

В нас хати — свинячі кучі[1],
А церкви мов обороги[2],
Люд живе в нас лободою,
Аж 'му[3] цухнуть руки й ноги.
В нас Жиди дрють за горілку,
Грунт за лихву лїцитують[4],
А Ляхи ще нашу мову
І наш обряд геть нехтують.
Ми досить уже терпіли,
Така була воля неба,
Та протерпимо ще більше,
Коли того буде треба.
Бо терпіти і корить ся,
Сього нас батьки навчили,
І як треба, мем корить ся[3]
І терпіти й до могили.
Отже ж, хоч таке в нас горе,
Хоч так тяжко кренірусм[5]),
То про те ми смілю, явно
За міністром голосусм.
Ми не були ворохобні
І не будемо нїколи. —
Треба побільшить податки,
То й побільшусм поволи.
Ми австрійські патріоти, —
Ми для Австрії готови
Не то гроші — кров віддати
Як би було треба крови.
Що ми скажем, люд те зробить,
Лиш як слїд його стиснути.
Край великий, — сто мілїонів
Можна буде ще добути!

[1]) хлів на свині
[2]) оборіг, г.п. стор. 109., пом. 2
[3]) 'му = йому (наріч.); мем корить ся = коритимемось
[4]) продають на авкціони
[5]) мучити ся (нім.)

Ми, австрійські вірні дїти,
Не покинем пеньки свої,
Будем вірні їй до смерти. —
Ні, до торби дїдівської!
Хоче грошей наш міністер. —
Як ми смімо не дати?
За міністром голосуєм,
Бо ми руські депутати!
Лиш одну надію маєм,
На міністра... Ясний пане, —
Чень же, хто вам вірно служить,
То й заплату той дістане?
Ми за вами, більшість з нами,
Що ви хтїли, те і буде.
Але зважте, — ось о тріпґельд [1]
Просять бідні руські люде.
Просять руські депутати,
Що терпїли так багато,
Щоб ви зволили за вірність
Їм маленький тріпґельд дати!
Як вода потрібна морю,
Хлопам полотняник зрібний [2],
Як волам потрібна паша,
Так і тріпґельд нам потрібний
Як належить Богу свічка,
Хрест владиці, а серп женцям,
Так і тріпґельд, ясний пане,
Нам належить ся, Рутенцям.
Як дождику чекає каня [3],
А душа спасення з неба,
Так чекаєм ми тріпґельду,
Бо тріпґельду всїм нам треба...

---

[1]) Те, що ми кажемо: »на чай«, як дають прислузі по гостинницях (нім. Trinkgeld), питне

[2]) з сирового полотна

[3]) шулика (що хапає курчат)

IV.

Так преславний Безумович
Говорив при тій дебаті,
І пішла хороша слава
Про Рутенців у палаті.

Говорили ріжні люде,
Говорили сьо́ди й ту́ди,
А міністер усміхнув ся:
»Як я хочу, так і буде!«

Наш міністер усміхнув ся,
І думки йому віщують:
»Безумович бере гроші,
А Рутенці голосують.«

Влітку, 1878. р.

X.

Ботокуди.

Від Автора.

В лютім і березни 1880. року під сим заголовком написав я був невеличку сатиричну поемку, в котрій під назвою Ботокудів осміяв відому часть нашої галицько-руської інтеліґенції й деякі моменти з її історії від 1848. року. За радою М. Драгоманова я не друкував її досі. Прочитавши тепер рукопись, я побачив, що друкувати сю поемку в цілости не стоїть, хоч деякі її уступи й досі не стратили інтересу. Не хотячи переробляти цілости в дусї теперішніх моїх поглядів політичних і артистичних, я звязкив ся подати тут тільки деякі шматочки моєї поеми, злучуючи їх у одно коротенькими прозовими переповідками того, що пропущено.

Поема починаєть ся апострофою до Музи:

Музо, мученице бідна,
Не від вчора, не від нині
В новитуху зеленугів
Здеґрадована з богині!

Всяк тебе зве з того часу,
Як Гомер ще довгобразий
Запросив тя[1] скандувати
Гексаметри для гімназій.

Геп, се давня, давня штука,
Ще тодї дївчам була ти, —
Та як з рук до рук пішла,
Стало чорт-зна-що з дївчати.

І багато ти, небого,
Он, багато нагрішила,
І недородків ти много
На сей світ понаводила.

Днесь в кого лиш є пустая
Голова, а повне пузо
І лїниві руки, зараз
Кличе к тобі: »Музо! Музо!«

І через таких то ти
Віру стратила, небого —
Дехто нинї вже за тебе
І гроша не дасть дурного.

Жаль менї тебе, та що ж —
Старість, бач, не радість! Лихо
Молодити ся старому,
Лїпше вже сидїти тихо.

Я як нї, то не до співу,
Не до любощів, причудів,
Не до вигадок би братись,
А до серіозних трудів.

---

[1]) тебе; скандувати = вибивати такт, читаючи

Далі йде коротка характеристика краю Ботокудів; з погляду сих останніх:

В краю тім живуть прикуні
Всумішку троякі люде:
Неприя́зні елементи,
Бидло, й праві Ботокуди.

Під »неприязними елементами« розуміють ся Поляки, в трих характеристика кінчить ся словами:

Дїл їх якось не видати,
Лиш страшнії чути вісти,
Що всїх правих Ботокудів
Вони раді б в каші заїсти.

Бидло — що сказать про нього?
З масти сїре, їсть невинно
(Як є що), спить, робить, родить,
Ну... і Богу душу винно.

Але третїй люд — герої,
Просвічені, грубо вчені;
Не живля́ть ся лободою,
А що-день їдять нече́нї.

Ботокуди, — то підпори,
То стовпи порядку й віри:
Ла́тають усїм сумлїння
А в сорочцї роблять дїри.

Ботокуди, — то борцї:
Бють ся сміло, мов Горації
За посади, ад'юнктури,
За стипендії та дотації.

Ботокуди — ціцерони,
Ботокуди — то артисти:
Як говорять — то з амбони,
Як співають — акафисти.

Ботокуди — лїкарі!
На первовую дразливість
Бидла мають лїки: ніст
І святую стремезливість [1])

Ботокуди — педаґоґи:
Щоб у бидла відібрати
Всю охоту до науки —
Требника дають читати

Ботокуди — мудрі люде!
Що там ваші европейські
Лїберали, націонали!
Краці в нас свої — рутенські!

Не хвали ся ж ти, Европо!
Шкода твоїх праць і трудів!
Що там маєш, те і маєш,
Та не маєш — Ботокудів.

Другий розділ оповідає про початок Ботокудів. Стан краю перед 1848. роком характеризують ся отсими словами:

Кажуть люде: зпочатку
Світ тонув у тьмі кромішній;
Зверха уносивсь канчук,
Внизу гнулись душі грішни.

Грішні душі, просте бидло
Гнуло в праці карк свавільний,
А канчук гуляв свобідно,
Лад піддержував суспільний.

І тиша була. Міг кождий
Препрнємно проживати,
Хто при свисті канчука
Мав охоту танцювати.

[1]) поздержливість (пол. wstrzymieźliwość)

Надійшов 1848. рік, »дивний ледзень на народи«, бидло розгуляло ся, канчук пропав, а в Галичині урядник Стидіон, по словам неприязних елементів, натворив Ботокудів.

Ну, відомо, Стидіон[1])
Не був Бог, то й ті особи,
Що він натворив, не мали
Й крихти людської подоби.
Руки в них — лиш к собі горнуть.
Рот кричить лишень, чоло́
З міди й юхту, анї мізку,
Анї серця не було.«

Проти такої клевети протестують праві Ботокуди гаряче:

»Брешете, щоб Стидіон
Не на людськую подобу
Сотворив нас і за те
Гріх тяжкий поніс до гробу.
Не якийсь там Стидіон
Сотворив нас мов нелюдство,
А сам Пан-Біг сотворив
Нас і наше ботокудство.
І зпоміж усїх народів
На землї лиш ми єдині
Так як вийшли з рук Господнїх,
Так лишили ся й до нинї.
Так, до нинї ми лишились
З серцем, з розумом дитини.
Наче вчора духом сво́їм
Оживив нас Бог із глини.
І та глина — ми те чуєм —
В нашій ще лежить істотї,
Вічно нас мани́ть і тягне
В ріднім бабратись болотї.«

---

[1]) Стадіон [то про нього казали, що він вигадав Українців у Галичинї]

Коротко розказано далі важнійші факти від р. 1848: завязанне »Ботокудської Ради« й заснованне »Голодного Дому«. Докладнійше описано мало відомий епізод із гербом сеї інституції.

Славна »Ботокудська Рада«[1])
Аж спотіла вся в утомі,
Три дні радивши, який он
Геро дать на »Голоднім Домі«[2]).

Три дні радять — годі врадить!
Вже четверта днина чеше,
І урадили такий геро:
»Злотий пес на сонце бреше.«

Рік робили того пса,
Рік несли, і рік ставляли.
»Стій же тут на нашу славу
І бреши!« — вони сказали.

І стоїть той лютий пес
На »Голоднім Домі« й досї,
Став на ковбицю ногами
І до сонця морду зносить.

І сидить в »Голоднім Домі«
Ботокудська Рада й досї,
Проти мрій, думок, теорій
Сміло голос свій підносить.

Але тихо ясним небом
Сонце радісно пливе, —
В ботокудськім тихім краю
Племя родить ся нове,

---

[1]) »Руська Рада«, що зробила ся з часом політичним москвофільським товариством

[2]) Народній Дім, що був дарований »Русинам міста Львова«, та його захопили були у свої руки москвофіли

Племи люте і безбожне,
Що сміють ся з тих героїв,
Зі стовпів тих ботокудських
І з покори їх старої.

Але бис їм, тим новим!
Не вони нас тут обходять,
А ті древні Ботокуди,
Що діла великі плодять.

Бо чень кождий догадаєсь,
Що на неї вони не стали,
Але далї в світ широко
Ботокудство прославляли.

Правда: нес той золочений,
Що на дах аж вилїз сміло,
Безперечно и непохибно,
Був найвищес їх дїло.

Вище вже не йшли вони,
Та за те в недовгій хвилї
Вшир і вздовж усю країну
Наче мо́рські хвилї вирили.

Про широку ту дїяльність,
Що лилась, мов ріки з моря,
Ось яке в той час писала
Славна »Ботокудська Зо́ря«[1]):

»Слава Богу, час минає!
Не те диво, що минає,
А те, що, збудившись раз,
Наш народ вже не дрімає.
Не дрімає і не спить,
А кріпить ся і ликує,

[1]) Газета »Галицкая Зоря«, виходила до 60. років XIX. ст.

Славить Бога і монарха,
З ворохобників кепкує.
Бог нам дав життє й здоровлє,
Цар — руїни з академії[1]),
Ще як би нам хто дав грошей,
То були би ми в Едемі.
Ми льояльні! Ми за волю
Шабельками не махали, —
Що дали — ми брали смирно,
Ще й у ручку цїлували.
Ми тверді, бо мов скала
Стоїмо на вірі грунтї.
В вірі вся будучність наша,
А не в вільнодумнім бунтї.
Ми й учені! Ще дяки
Нас псалтир читати вчили;
З книг святих вся мудрість наша,
І плювать нам на машини!
Ми великі! Сян, і Буг,
І Дністер наш безконечний —
Се границї наші! Тут
Ботокудськии край сердечний.
Для своєї вітчиний
Ми дамо без тїла душу,
Ми в вогонь підем за неї,
В воду, найрадше — на сушу.
Та як вона, багата й щедра,
Не залишить нас ніколи —
Ми не лишимо її,
Аж доробимось поволи.
Доки молоком і медом
Ти плинеш, наш Рідний Краю,
Доки весело, в достатку

---

[1]) Інститут »Народний Дім« — подарував »Русинам міста Львова« австрійський цесар. Це були звалища давнього університету.

Передн твої гуляють —
Доти й ми усе при тобі,
Невідступні патріоти,
Аж дійдемо ми — до панства,
Ти — до голої голоти.«

Черговий розділ поеми описує найважливіше діло Ботокудів — славну битву за азбуку.

О, преславні Ботокуди,
Де ж я гідних слів найду́,
Щоб як слід звеличати
Вашу першу боротьбу?

Ні давнійше, ні пізніш ви
Не робили стілько гуку,
Як тоді, коли вела ся
Славна битва за азбуку.

Неприязні елєменти,
Люд підступний і завзятий,
Ваші найлюбіші букви
Ъ, ы[1]) вам хтіли взя́ти.

Ба, не лиш *ъ, ы, ѣ* —
Всю кирилицю забрати
Хтіли, а за те накинуть
Альфабет латинський клятий.[2])

Ще в додатку величались:
»Ми не вороги вам, де там!
Ми лиш просвітити раді
Вас латинським альфабетом.

Та ж слова всї ботокудські
Альфабетом мож писати,
А тоді писання ваші
Буде світ увесь читати.«

---

[1]) У Галичині ці букви звалися: йор *(ъ)*, йори *(ы)*, ять *(ѣ)*, йр *(ь)*.

[2]) Ці заходи виходили нераз і від Українців.

Але ви, герої добрі,
Не дали сим піддуритись,
Бо то ж вам ішло за теє,
Щоб від всього світа скритись.

»В порах, ятях« — ви сказали —
»Тут вся наша вартість людська,
Вся будучність, сила, слава,
Вся надїя ботокудська!

І ви сміло підняли ся,
Щоб за них до бою стать,
І що сили закричали:
»Згинем за йори, за ять!

Ви три днї и чотирі ночі
Ненастанно так кричали,
Тимчасóм піднори ваші
Три брошури написали.

В них показано доочне,
Що вся мудрість, всї науки,
Всюди і у всїх народів
Почали ся від азбуки,

Що за тим народ усякий
Над всї скарби сього світа
Найвище цїнить азбуку,
Бо азбука — то освіта.

Та не тим так Ботокудам
Їх азбука дуже мила,
Але тим ще, що походить
Прямо від отця Кирила.

Правда, що святий Кирило
Ботокудом не родив ся,
В Ботокудії не був
І для неї не трудив ся.

Та його азбуки ми
Не повинні відчужитись
Раз- тому, що він святий,
Міг би в небі прогнівитись,
А по-друге, що вона
Тисяч літ уже трівас,
І прекрасно від Римлян
Та Жидів нас віддаляє.
А по-третє, що тоді,
Як її зробив Кирило,
Нею всї слова славянські
Мож було писать, аж мило.

»Ба, що більш, азбука — верх
Всеї мудрости й науки:
Вся наука й мудрість наша
Не йде далї від азбуки.
Хай вам ваші академії,
І ґімназії, і школи
Промислові — лиш азбуки
Нам не руша. е нїколи.
Так, не рушайте азбуки
Нам, кирилиці святої!
Ми за нїо [1]) й на смерть готові,
Ми, азбучнії герої!
А латинських альфабетів
Ми не хочемо і знати,
Злі вони для нас, бо ми
Їх не вмісмо читати.«

Так твердої сили волї
Вороги злякались куці
І лишили Ботокудів
При їх мудрости й азбуцї.

[1]) за неї

Знаменитій обрядовій боротьбі посвячені три розділи поеми, з котрих тут наводжу тільки дещо.

Най святійше в чоловіка —
Як він Ботокуда хватський —
Крім азбуки, є святий
Обряд греко-уніятський.
Та бо ж обряд се хоровий!
. . . . . .

І таке його багацтво
І краса його такая,
Що ніхто його докладно
В повній цілости не знає!
Чи клякати, чи стояти,
Чи раз, два, чи три дзвонити,
Чи »мир православний«, чи
»Православірний« говорити,
Як вівтарі будувати,
Як ікони малювати,
Чи попам лице голити,
Чи їм бороди держати —
Все те вкрите тьмою спорів
Ритуально-доґматичних,
Все те тягне до таборів
Нашьких або схизматичних.

Неприязні елементи при помочі відомої польської інтриґи роздувають сі спори для ослаблення Ботокудів. Ті спіймали ся на сю принаду.

Мов на знак: одні в церквах
Всї дзвінки покасували,
Другі знов позаводили
Ще й орґани та цимбали.

Почали ся спори — зразу глухі, далї по газетах.

А вкінцї ревнули крики,
Сварн, лайки, що аж страх —

По соборчиках [1]), касинах [2]),
По ниварнях і шинках.

Роздала ся давня пісня;
»Зрада! Схизма! Гей же! Гала!«
Декуди отверта навіть
Революція настала.

Як характерний епізод тої боротьби зведена історія о. Нещасного Филимона.

У турецькім здиханаті [3])
В горах, борах з всїх сторон
Жив преславний Ботокуда,
Звавсь Нещасний Филимон,
Муж великий во язицї.
(Ботокуди всї великі,
Кождий в чімбудь). От заки ще
Почались за óбряд крики,
Филимон зібрав до себе
Із цїлого здиханату
Ботокудів. Як зійшли ся,
Він казав заперти хату,
Заслонити вікна й так
До згромаджених промовив:

»Ботокуди, стережіть ся,
Бо чорт ланку нам зготовив!
Слухайте, яку покусу
Наводив сам Бог на мене!
Слухайте, й вогнем надїї
Серце розпалїть студене:

В третїй день святого посту
Ляг я, трошки утруджéний,

---

[1]) попівський зїзд

[2]) клюбах

[3]) = деканат — адмінїстраційна одиниця; тут поет має на думцї Турку над Стриєм; декан — щось наче благочинний

І такий мені нараз
Сон приснив ся божествéнний.
Десь немов вхóджу́ я в церкву,
Придивляюсь: що за диво!
Не свої якісь ікони,
Тай стоїть вся церква криво.
Ба, глядáю: іде свящéник,
Причáкнув і щось потихо
Шепче, і лиш раз хрестить ся...
— „Ов!“ гадаю, „що за лихо.“
Слухаю: орґани ґрають,
Хлопці десь дзвінками дзвонять,
Люде раз-в-раз то клякають,
То встають... Гадаю: „Он як!
Певно, я в костьолї!“... Нї!
Придивляюсь: край престола
На іконах тут святий
Михаїл, а там Микола.
Я задеревів. Ляк чую:
Роздасть ся голос з неба:
„Хай такий ваш óбряд буде!“
— »Нї, такого нам не треба,
Господи!« — відмовив я.
— „Чом, хиба як вам сей поганий?“
Знов питає голос з неба,
І ґудуть при тім орґани.
— »Не кажу́'« — відмовив я —
»Щоб поганий, сохрань, Боже,
Та сумлїнне ботокудське
Зжитись з ним нїяк не може.'«
— „А як я вам сам накáжу,
Зробите по моїм слові?“
— »Господи, ми й проти тебе
За свій óбряд стать готові!'«

Оттодї проссяла церков
Світлом велїїм без міри,
І пронїс ся голос: „Радуйсь,
Мужу камяної віри!
Так твердого обрядовства,
Як в тім смирнім Ботокудї,
Не було нї в Авраамі,
Анї в Якові, нї в Юдї.
То ж за тебе й через те
Ввесь той рід благословл я
Стійте вічно при однім
І співайте аллилуя!
В вашім краю хай вовік
Релїґійних війн не буде!
Не за віру, лиш за обряд
Ботокудські бийтесь люде!
І вовіки твердо стійте,
Хоч би як враги вас тисли,
Не за зміст, а лиш за форму,
За слова, а не за мисли.
Мов апостолам, даю вам
Дар пречудний[1]) і великий
Говорити всуміш всїми
Іностранними язики.“
Ледво втих небесний голос —
Все довкола відмінилось:
З храму щезло все латинство,
Православне все зробилось:
Всї ікони візантійські
З сонцем, місяцем, звіздами, —
Попри мене йдуть єреї
З оттакими бородами.
Всї по три разй хрестять ся,
І поклони покладають,

[1]) чудовний

І трираменні хрести,
Де поглянь, усюди сяють.
І слїду нема орґанів,
Лиш дяків зо сто нараз
Прогреміло ‚аллилуя'
І тропар на пятий глас.«

Зі свого сну Нещасний Филимон пророкує будущі напади на обряд, загріває Ботокудів до твердости й сам запускає довгу бороду, за котру опісля закипає довга й уперта боротьба. Та даремно власти духовні і світські напирають із ріжних боків на Нещасного Филимона — він не піддає ся.

І та борода його
Історичною зробилась,
Ботокудія на неї
З гордощами вся дивилась.

Навіть чув я, що зложились
Ботокуди околичнї,
Щоб по смерти Филимона
Заховать на віки вічні
Бороду його. Є думка,
Щоб, немов святії мощі,
Дать її в »Голодний Дім«
І поставити на дошцї
У плящинї хрусталевій,
Намочену в оковитї.
А над нею написати
Ті слова, зі срібла литі:

»Тутки спочиває з Богом
Ботокудії прикраса —
Борода, що наче прáпор
В лютім бою нам здала ся.
Сила сильних, ум розумних
Не могли дійти до того,
Щоб сю бороду звернути

З раз повзятої[1]) дороги.
Той, що вивлекав її,
Побідив у лютім бою,
Та не силою умóм,
А отсею бородою.
Ввесь свій вік на бороді
Опирався той Ботокуда —
Її давнійшие, її пізнійшие
Не було такого чуда.
То ж зітхнїть і тямте час той
Ви, потомки молоді,
Як все ботокудство висло
На ось тій тут бороді!«

Дальший розділ посвячений боротьбі за календар, у котрій також побідило ботокудство. В тих побідах розвились і зложились його ідеали, ілюстровані в поемі при помочі ось якої параболї:

Уявіть собі: ввесь світ —
Величезний кинш плескатий,
Зверху сонце — як цибуля,
Місяць — як часник лукатий.

Звізди — мак, котрим ввесь кинш
Поприсипуваний згуста,
А в нутрі його лежить
Всяке благо, мов капуста.

В середині є земля,
Мов варена бараболя,
Нею як по Госпóдній волї
Ботокудська править воля.

На землї такий порядок:
У долині бидло сїре
Робить, мре, хрестить ся, й твердо
Все держить ся предків віри.

---

[1]) надуманої (поль.)

Понад ним вітй[1]), жандарми,
Полїцейські своїм трудом
Лад піддержують суспільний,
Шлях рівняють Ботокудам.

Наверху ж вони всї стали
У великій церкві враз
І по всїх безбожних правлять
Соборовий парастас.

В трунї перед аналоєм
Разом складені розличні
»*Ізми*« неблагоподобні
І всї мрії еретичні.

А у стіп хреста на віку
Цвяхами прибиті в ряд
Черепи Прудона, Штравса,
Маркса й Дарвіна стоять.

Се той ідеал, котрий
Всї правдиві Ботокуди
Серед сварів всїх і боїв
Невідступно носять в груди.

Розохочені побідами, вони пускають ся пропагувати сей свій ідеал у сусїднїх краях, а поперед усього в Холмщинї, та тут пропадають. Також проби навернути решту Европи на сей ідеал не повели ся, з чого в посмї виведено ось яку мораль:

Добре рибам у водї,
Але кепсько їм в окропі;
Добре Ботокудам дома,
Та загибіль їм в Европі.

---

[1]) сїльські старшйни

За одною невдачею йдуть другі. З Холмщини находять Холмаки й забирають Ботокудам чимало масних посад. У головній ботокудській газеті наст[illegible] також зміна: уступає перейсний редактор, а його місце займає новий, про котрого сказано:

Муж той, хоч великий ростом,
Не дістав за довгі премії,
І свою всю мудрість виніс
З угнівської[1]) академії.

Ставши шефом у »Ослові«[2])
Зараз він завів засаду:
Не читать його ніколи
Ані спереду, ні ззаду.

Оттака надмірна скромність
Здивувала вже й самих
Ботокудів, і ходили
Дивні вісти поміж них.

Неодин питав: »Чи правда,
Що новий редактор, де
Треба підписатись, тільки
Знак св. хреста кладе?«

Другі говорили: »Де там!
Се правдивий ґеній в нас!
Все, що тільки він уміє,
Він навчив ся »в адін час«.[3])

Инші мовили: »Він хитрий,
Лиш прикидусь дурним,
Та колись як проговорить,
То всї щезнуть перед ним.«

---

[1]) Угнів — містечко на північ від Львова, славить ся своїми шевцями та хитрими (на свій спосіб) міщанами.

[2]) москвофільське »Слово«, шеф його від 1871. р. (після Дідицького) — Венедикт Площанський

[3]) Була така брошура »В адін час научітьса малоросіянину па-вєлікарусскі«; її написав В. Дідицький, який, до речі, умираючи 80 літнім дідусем, усе ще [illegible] по-московськи

Оттак міркували Ботокуди, не знаючи, що новому редакторові суджено було раз за свій вік зробити чудо, а більш нічого. Він проглаголав до Ботокудів ось якими словами:

Всечеснійші, премудрійші,
Любезнійші Ботокуди!
Дух святий, що всюди є,
Хай і в ваших серцях буде!
Наша слава не загине,
Не загасне наша зо́ри,
Наші дїла всї запише
В своїх при́мітках історія.
Каже приповідка: „Кождий
Про свою хай дбає хату" —
То ж з вас кождий хай спішить ся
Заплати́ть пренумерату[1]).
Дикими звірями люде
Без релїґії стать готові;
Тож статтї з »Москвитянина«
Я друкую вам в »Ослові«.
Неприя́зні елєменти
Нанесли нам шкоди много,
Та в письменстві нашім видно
Новий зворот до старого.
Знавцї кажуть, що яви́ть ся
Ґенїй в нашій лїтературі —
Та бо й зародів багато
Гарних в нашій є натурі.
І в полїтицї на нашу
Користь появляєсь зворот,
Та про се сотрудник мій
Иньшим разом поговорить.
Тільки вражі елєменти
В своїй злости безграничній,
Напосїли ся і нам

[1]) передплату

Творять пакости розличні.
Не говорю вже про те,
Що забрали нам всї школи,
Але жаден з них менї
Не поклонить ся нїколи!
Але чистий ще наш обряд,
І наш Бог не спить сю днину,
Він трираменним хрестом
Всїх змолотить їх на трину[1].

Слова ті справили чудо: ввесь ботокудський народ заснув відразу сном блаженних.

Ріжні сни бувають. Є
Сон невинної дитини:
Так сплять старцї ботокудські,
Раду радивши за днини.

Иньший знов є сон голодний.
Де в лицї терпіннє видно:
Сном таким, як кажуть, спить
В Ботокудії тільки бидло.

Иньший знов роскішний є
Сон здорової телицї:
Сном таким, відомо, сплять
Ботокудські красавицї.

Иньший сон злодїйський, спить ним
Ботокуда, й на нїм шкура
Вся трясесь, як в нього в хатї
Є часом »така брошура«.

Але кождий зрозуміє,
Що зовсїм инакший буде
Сон, як ввесь народ засне,
Ще й такий, як Ботокуди.

---

[1] труха, потерть

То вже буде сон медведя,
Що у ґаврі [1]) зазимує:
Хай шумить, гремить і віє,
Він не бачить і не чує.

Оттаким зимо́вим сном
Ботокуди всї заснули,
Тай то разом, скоро тільки
Маледикта мову вчули.

Що там час несе з собою,
Відки вітер в світї віє,
Як іде наука, думка —
Їх се не студи́ть, ні гріє.

Все те, мов пусті вітри,
Понад ботокудським кра́єм
Прошумить і пролети́ть,
Наче хмара понад гаєм.

Довго здавлювана правда
Проснулась в серцях лю́дських,
Тільки тихо, темно, сонно
В сонних серцях ботокудських.

За добро, за правду лється ся
Кров широкою рікою,
Та се й крихти не бентежить
Ботокудського спокою.

Повстає кругом по світї
Племя сміле, восвячене,
Що для люду права, хлїба,
Волї і освіти кличе.

Тільки в ботокудськім краю
Не чувати бою, стуку,
Тільки хра́п [2]), часо́м лиш сонним
Спить ся битва за азбуку.

---

[1]) зимовий берліг ведмедя
[2]) хропіт

Понад сонним краєм сонце
Пробігає неохітно [1]),
Радо б перескочить, щоб там
Ніч стояла безрозсвітно.

Спіть борителї [2]), герої!
Хай вам буде сон спокійний!
Сніть про обрядові бої,
Про свої азбучні війни!

Спіть, нехай вам дійсність люта
Супокóю не трівожить,
Хай вам сон новую славу
І панованнє ворожить!

Най ніколи вам не сниться
Хлоп обдертий і голодний,
Хай ніколи не щемить
В серці вавім плач народній!

Спіть, моральности підпори:
Світ так красний і багатий!...
З чистим серцем у перині
Так соло́дко, любо спати...

Спіть, покіль зима лютує —
До весни ще довго ждати...
Змеркни, сонце! Стихни, світе!
Щоб нам тихо, тихо спати!

1880.

---

[1]) неохоче, нерадо (поль.)
[2]) Слово »борителъ« (= борець) має в Галичині іронічне значіння; його часто вживають і Поляки (borytel) у своїй пресї в відношенню до Українців.

XI.

Вандрівка Русина з Бідою.

Їхав Русин попад воду,
Здибав Біду, як колоду;
Їхав Русин попад Сян,
Здибав Біду, не рад сам.

Каже Біда: »Гей, Русине,
В тебе Біда не загине —
Візьми мене на свій віз,
Поїдемо на обїзд!«

Ізняв Русин рукавицю,
Почухав ся в потилицю;
Ізняв Русин кленапю [1]),
Садить Біду як паню.

Приїхали до Лежанська —
Як кипеть ся цар. я панська,
Ну ж від хати до хати
На Русина брехати.

Біда царині підморгує,
Хай Русина підторгує:
Деруть свиту на шматки,
Ще й хапають за литки.

Стали на ніч в Ярославі:
Лежить Русин десь на лаві,
Всю ніч ока не стулив,
Костомахи надавив.

Біда собі пішла просто
На латинське пробоство [2]),
Там радила з ксьондзами,
Як Русь пустить з торбами.

---

[1]) гуцульський бриль [2]) попівщина, оселя пароха

Тай зробила у Тучапах[1])
Таке, що аж пішов запах
На всї села, на ввесь край,
Що хоч носа затикай.

Крикнув Русин: »Щезай лихо!«
Біда каже: »Сиди тихо!
Звяжи язик у пута,
Коли Roma locuta![2])«

Почухав ся Русин дуже,
Біда ж йому моркву струже[3]);
Скулився Русин як борсук,
Біда ж дуєсь як каншук.

А як стали в Перемишлї,
Руснпові очі блисли,
Веселїйше відітхнув,
Добру новину почув.

Розпяв рота й дивусть ся:
Твердий[4]) з мягким цїлусть ся,
Антоневич і Горбаль
Аранжують руський баль.

Біда зразу сумна стала,
Аж зубами скреготала,
Далї каже: »Гов, га-гов!
Чи на довго ся любов?«

Пита Русин: »А де ж Пелеш?«[5])
Біда каже: »Що ти мелеш?
Хиба ж місце владицї
Тут при танцях, музицї?«

---

[1]) Свого часу цїле село Тучани перейшло на латинство

[2]) инчими словами: пропало (католицька фраза: що як, мовляв, сказав Рим, то все скінчене, — а Рим станув за перехід)

[3]) Стругати моркву — тріумфувати

[4]) Москвофіл (Антоневич) із Українцем (Горбалем); »твердими« звали москвофілів, »миякими« — Українців

[5]) епископ, др. теольогії, автор великої праці »Історія злуки української церкви з Римом«

Каже Русин: »Годї, Бідо!
Я до нього в хату піду!
Веди мене ід вікну,
Хай на нього хоч зирну.«

Русин в вікно зазирає,
А там Нелеш походжає
По покою, сарака[1]),
Сам до себе балака.

То на голос, то знов зтиха,
Мов та леді Макбетиха:
»Ось ще пляма є одна!
Тутки витер -- там вона!«

Русина, що був несвічний[2]),
Аж мороз пройшов траґічний.
»Чи він хорий, чи він спить?
Біда каже: »Та бо цить!
Пригадай собі помалу,
Як він в соймі сїк Качалу[3]),
А пани його, аж страх,
Цїлували по руках.
Ось тепер ті поцїлуї
. . . . . .
. . . . . .
. . . .«

Іде Русин, поплакує,
Біда при нїм підскакує.
Каже Русин: »Почуймо!«
Каже Біда: »Кочуймо!«

Виїхали з Перемишля,
Стала Біда кінець дишля;
Приїхали в густий лїс,
Ізламала Біда вісь.

---

[1]) сердешний [2]) несвідомий, необзнайомлений [3]) Степан Качала, провідник »народовців« у 60 роках, тоді опозиціонїст

»Гей, Русине, бігáй просто,
Ось тут живе Жид за мостом:
Він тут держить мою часть,
Він нам зараз раду дасть.«

Побіг Русин, втепенив ся[1]),
Жиду низько поклонив ся:
»Гей ти, Хаїм, чи чуєш,
Чим ти тутки торгуєш?«

— „Ни,“ — Жид каже — „чим торгую?
Я все тутки арендую:
Коршму, шлябант[2]), баюри,
Мости, кости й фіґури[3]).
Чи горівки, чи підківки,
Чи парубка, або дївки,
Чи козу, чи телицю,
Чи там свічку в каплицю —
Все у мене дістать можеш,
Як лиш гроші менї зложиш;
Коваль, стельмах, швець, кравець —
Як я скажу, все найдесь.“

Дав наш Русин, що жадали,
Зараз вісь йому зладнали;
Він хрестить ся тай дріжить:
»Та то дїдько, а не Жид!«

Помаленьку, покрадемки
Приїхали аж на Лемки —
Там їм була парада:
Обступила громада.

HOME LIBRARY
WINNIPEG
REV. JOHN R. KOVALEVITCH

[1]) найшов ся на місцї, прийшов
[2]) царину, рогачку (Schlagbaum)
[3]) Фіґурами звуть у Галичинї камінні статуї, але і справочні стовпи, що вказують, куди веде дорога, яке село й т. д.

Лемки Біді не пізнали,
Канелюхи поздіймали,
Приязненько витають,
»Відки пані?« — питають.
»А, може, ви з Америки?
Що там наші вуйки, стрийки?[1])
Що мій тато? Що мій внук?
Заробляють грошей гук?«[2])

Каже Біда: »Стійте, люде!
Вже як без Біди й там не буде.
Є там моя прислужка:
Андрухович і Грушка[3]).«

Приїхали до Сянока,
Там Русь тверда як опока[4]),
Кричить мов би впала в дур:
»Русь од Сяна по Амур.«

Каже Русин: »Добре, братку!
Хай вам буде й по Камчатку!
Та менї здасся чомусь:
Як би мала наша Русь
Навіть двістї мілїонів
Отаких, як ви, патронів[5]),
То й тоді б з них, накінець,
Ще не був один мудрець.
Поки за Русь ‚великую‘
Наші тверді викрикують,
То Жиди, тимчасом, тут
Нам зпід ніг ‚малую‘ рвуть!«

---

[1]) дидьки;вуйко брат матері, стрийко брат батька
[2]) Лемки дуже еміґрували до Америки.
[3]) відомі свого часу еміґранти-пани, які в Америцї наробили були багато скандалів
[4]) скеля, мур
[5]) Патрон — опікун; тут у насмішливому значінню: людців.

Їде Русин катарами:
Там вівчарі з отарами.
»Чиї вівці?« — „Ґаздівські[1])."
»Чиї гори?« — „Жидівські.
Колись були гори наші,
Досить було сира й маші;
Нині вівцю в гурт даси,
Кварту сира дістаси.«

Русин далі поганяє,
Він сю пісню здавна знає:
Жид, шинк, векслї — поміщик,
Хлоп, шинк, крейдка[2]) — небіщик.

Приїхали аж на Турку,
Ходять Бойки як на шнурку —
Біда з ними знайома,
Поміж ними — як дома.

Каже Біда: »Гей, ви Бойки,
Скачіть менї полегойки!
Покажіть нам в тій хвилї,
Яких штук вас навчили!«

— „Навчили нас патріоти
Вчора шити, днесь пороти:
Вчора-м посла викляли[3]),
Днесь паново вибрали."

Каже Русин: »Чи здорова
Ваша Рада Повітова[4]),
Та не тая торічна,
А та давня, предвічна?«

---

[1]) хазяйські

[2]) що нею записують собі коршмарі довги, які роблять у них селяни

[3]) ми викляли

[4]) галицькі »Повітові Ради« — автономічні повітові установи, щось як повітові земства, мали дбати про »повіт« (селян), але їх склад (дякуючи виборчому законові) був такий, що з них користи селянам не було

Кажуть Бойки: — „Давню Раду
Засушили-м[1]) про нараду,
Тай новую в тую ж мить
Здало ся би засушить."

Пита Русин: »Є в вас школи?«
— „Є, та дуже вчать поволи:
Школа в селї вже лїт сто,
А письма не зна нїхто."

А в Хировї Єзуїти
Засїли ся Русь ловити[2]).
Русин живо тїкає,
Біда за ним гукає:

»Гей, Русине, не спіши ся,
Єзуїтам поклони ся!
Вони дїтей навчають,
Добра твого бажають.«

Русин каже: »От то й глупо!
Добра в мене й собі скупо,
А всї його бажають,
Мене голим лишають.«

А в Самборі оказії[3]):
Щось луснуло в ґімназії
І вилетїв — не ґранат,
А директор-ренеґат.

Приїхали у Дрогобич.
»От тут, Бідо, що нам зробиш?
Русин послом, бурмістром,
Ґімназії міністром!«[4])

[1]) ми засушили

[2]) Під Хировом, у селі »Бонковіце« Єзуїти удержують ґімназію; у нїй учили ся панські дїти, яким денде було »за тяжко«. Чимало там було й українських дїтей (поповичів), які набиралися там польського, шляхецького духа.

[3]) яритична: директор — Керекярто, зроду Українець, потім був у Станиславові

[4]) Ксенофонт Охримович, що належав у парляменті до ґрупи угодовцїв

Каже Біда: »Лиш помалу!
Доберу я причандалу:
Тут доносів, там вищи,
Тай доїду їм кінця!«

З Дрогобича у Борйслав
Русин Біду саму вислав.
»Іди, Бідо, не гай ся,
Здоровенька вертай ся!«

Їдуть Жиди по дорозї,
Двацять штирі в одним возї,
Ще й шканами худими —
Сїла й Біда між ними.

Бачив Русин як сїдала —
Три днї потім пропадала,
Аж четвертоїночі
Ледви ноги волочить.

Забризькана, захлянана,
Аж по вуха вталапана,
Вид подряпанній увесь,
А голодна, як пан пес.

Сїла мовчки, не питає,
Саламаху уплїтає.
Пита Русин по хвилї:
»Якже нанї гостили?«

Каже Біда: »Що питаєш?
Глянь на мене, сам пізнаєш!
Сьорбала там солене,
Аж за много для мене.
Здохну, як йде туда піду!
Там, небоже, біда біду
Осїдлала, як коня,
Ще й бідою поганя!

Як я тільки там показалась,
Між такі жидки попалась,
Що мені б ще й них вчитись,
Як над людьми глумитись —
Вони гар-гар: „Яка мана?
Візьмім її за гамана!“
Обіцяли три шістки[1]),
Перебили всї кістки.
Там би мені й смерть негладка,
Та здибав ся Стефан Пятка[2]),
То він мені Бориславе
Ввесь дрібненько описав
Тай говорить: „Ні, небого,
Тут вже твоїх сестер много!
Тікай відси що духу,
Щоб не було розруху!“
Як те слово я почула,
З Бориславa дременула,
Не діждавши й заплати —
Хай їм дідько кудлатий!«

А у Стрию славнім місті
Там Русинів більш як двісті
Зібрало ся на віче —
Відси Біда геть втїче.

Каже Русин: »Чекай, Бідо!
На те віче і я піду,
А ти собі лишай ся,
Іди в Стрию[3]) скупай ся!«

Пішов Русин на ті збори,
Прислухусь — хлоп говорить,
І гуде народу клич:
»То наш Берник з Лисятич.«

[1]) шістка — 20 сотиків
[2]) Степан Ковалїв — письменник, автор оповідань із бориславського життя
[3]) місто Стрий лежить над рікою Стрием

Як промовив Олесницький,
А потому Могильницький,
А наренті Давидяк [1]),
То аж Русин геть розмяк,
Тай міркує: »Таких нам шлять
Но два, но три в кождий повіт,
То б з нас Біда не кпила,
Швидко б вязи скрутила!«

В Болехові баталія,
Там Кобринська Наталія [2])
В величезний будинок
Всіх зібрала Русинок.

Одна варить, друга місить,
Третя хлопські дїти тїшить,
Ті годують маленьких,
А ті миють пеленки.

А Наталька з старшенькими,
Пильно держить школу з ними,
Учить хлопців і дівчат,
Як з Бідою воювать.

Каже Русин: »Щасть вам, Боже!
Отсе справдї дїло гоже!
Вперве бачу не в жартї,
Що й попівни щось варті!«

Приїхали в Станиславів,
Русин Біду знов зіставив,
Поклонитись пішов сам
Желехівського [3]) кісткам.

---

[1]) відомі тодїшні дїячі й посли: Євген Олесницький, Андронік Могильницький — Українці, Василь Давидяк — москвофіл

[2]) відома укр. письменниця і громадська дїячка

[3]) Євген Желехівський, відомий автор нїмецько-українського словаря, похований на станиславівському кладовищі

По Липовій по вулиці
Іде панок, аж кулить сп,
Несе пачок зо сорок
Навязаних до торок.
Іде, потом обливаєсь,
А так птїшно усміхаєсь,
Що аж Русин задивився,
Йому чемно поклонився:
»Чи купецтвом, панцю, крутиш?«
Панок каже: — „Я звусь Лукич[1]).
Я не купчик, підрядчик,
Але »Зорі« впорядчик.
Чи бач, дядьку, як плигаю!
Все письменство я двигаю,
Драми, казки, поемки,
Віршів три оберемки:
Від Карпенка і Чайченка,
Подоленка, Школиченка,
Жука, Жарка і Панька.
Ще й від Кримського Хванька,
Від Кецира сто-дві байки,
Ще й від Пчілки, Лесї, Чайки,
Зірки, Дарки, Монтаря,
Дрозда, Щогля й Комаря.«

Каже Русин: »Що за зміна!
Розмахалась Україна!«
Зняв кленаню з голови:
»Боже вас благослови!«

Приїхали в Коломию,
Похилила Біда шию;
Приїхали аж на міст,
Підтулила Біда хвіст

[1]) Василь Лукич (Володимир Левицький), довголітній редактор »Зорі«, був нотарем у Станиславові й жив на Липовій вулиці; йому закидали, що в »Зорі« містить майже виключно твори Наддніпрянців

Тап говорить: »Слухай, брате,
Обїдьмо те місто кляте!
Радикали тут сидять,
Вони мене іззїдять.«

Іще Біда не скінчила,
Аж тут радикалів сила
З усїх боків, знай, летить,
Давай Біду молотить.

З сього боку Данилович,
А з того Герасимович,
А з третього Трильовський
Беруть Біду на гоцки [1]).

Запаренюк з заду парить,
А Сандуляк [2]) в груди жарить,
А всї кричать укупі:
»Стовчім Біду у ступі!«

Тільки Павляк простяг руки:
»Не рвіть її так на штуки,
Не мордуйте захланно,
Треба з нею гуманно!«

Одні кричать: »Не дармуймо!«
Другі кричать: »Поміркуймо!
Живцем її візьмім враз
До музея на показ.«

Стали вони перечитись,
Якби Біду зівечити, —
Біда ж тому вже й рада,
Як балака громада.

---

[1]) дошкулювати комусь
[2]) відомі селяни-радикали

Помаленьку відітхнула,
Тай Русина в плечі пхнула,
Той по копях, коні в чвал —
Втекла Біда — дуже жаль!

В Матіївцях[1]) ще хлипала,
У Снятині вже пищала,
А як стала в Чернівцях,
То минув ся її страх.

Руснн шука́ кладо́вища,
Почтити гріб Федьковича,
Біда ж спішить у той двір,
Де Русинів видно збір.

Там стови стоїть чорножовтий[2]),
При нім руських людей г ни:
Православні й папісти,
Прості, вчені й юристи.

Самі бють ся, як ворони,
Перед стовпом бють поклони,
А хто у стови чолом грим —
Копне того, що за ним.

Кричать, плачуть, а товплять ся...
Стала Біда їх питать ся:
»Чого ви так то́впитесь?
Чи до стовпа молитесь?«

Їй говорять: — „Ой, світику,
Ми робимо полїтику,
Покірненько, як той трусь[3]),
Спасаємо бідну Русь.“

---

[1]) село за Коломиєю, заліз. станція

[2]) австрійський державний колїр; буковинським Українцям усе закидували їх австрійський »патріотизм« і сміяли ся з їх »льояльности« та угодової полїтики

[3]) крілик

Каже Біда: »Ось наро́дні
Спасителі новомодні!
Товчіть, товчіть лобами,
Хай утїшусь ще вами!«

Довго вона там дивилась,
Як Русь чолом у стови билась —
Аж спотїла, зомлїла,
Далї їхать велїла.

В Садаґурі[1]) Біду знають,
Жиди її там витають,
Цадик вийшов назустріч,
Виголосив довгу річ.

Хоч як Біда спішила ся,
А тут на піч лишила ся;
Її цадик чтив, як міг,
Дав вечерю і пічлїг.

Приїхали до Кіцманя[2]).
Надибали поліціяна:
Щось міряє, палькує[3]),
Но паперах мишкує.

Біда його питаєть ся,
Чим так пильно займаєть ся.
Зразу не чув пїбй-то,
Потім буркнув сердито:

»Та ось маю турбацію:
Мушу робить реляцію.

---

[1]) містечко під Чернівцями, славить ся своїм чудотворним рабіном (цадиком)

[2]) Кіцмань — місто; боротьба за ґімназію (яку, нарешті, Українці дістали в 1904. р.) тревала цілих двацять років; ворожі елементи (Німці, Волохи) здали все на несвідомих (неграмотних) радних міста Кіцманя, які довго заявляли, що пінкої ґімназії ім непотрібно

[3]) забиває палї

Тут Русь наша здуріла,
Ґімназії схотїла.
Виписали полїтично,
Вичислили статистично,
Що ґімназія потрібна,
Тай вислали до Відня.
З Відня поту шлють завзяту
До нашого маґістрату,
Чи справдї ми так нагле
Ґімназії забагли?
Маґістрат взяв під розвагу
І дав менї сю бумагу,
Щоб я на ню відповів,
Русь всю ad absurdum звів.
Маю вказать до листика,
В чім хибна їх статистика,
Нефахові їх плями,
Ввесь рахунок поганий.
Все те б я ще сяк-так зробив,
Та ось чим Бог мене побив:
Як писати сю хрію?
Скороппсп не вмію.«

Доїхали до Залїщик,
Став наш Русин як небіщик,
Так при Бідї зсох і схуд,
А конята ледви йдуть.

Сам він мов дїд, обдершп ся,
Біда ж кричить, розперши ся:
»Хоч на смерть їх тут замуч,
Вези мене понад Збруч!«

Не хтїв Русин сварити ся,
Мусїв Бідї корити ся:
Хоч як нерад тому був,
На Мельницю повернув.

А над Збру́чем на вигоні
Плеще Біда у долоні,
Регочеть ся як пуга́ч,
Їй вторує лю́дський плач.

Глядить Русин: Що за диво?
Юрба люду біжить живо,
Чоловіки і жінки,
Старі, слабі й дітваки́.

Одні на Збруч улав ідуть,
Другі з дітьми убрід бредуть,
Инъших гонить дикий страх
По баюрах, тросниках.

Русин крикнув: »Ой, Господи,
Що се тутки за ро́зпуди?
Чого вони тїкали?
Чи Татари напали?«

Каже Біда: »Щоб ти знудивсь!
Се мене так люд напудивсь,
Та ось на лоб, на шию
Утїкає в Росію.
Про їх втечу я не дбаю,
Я за Збручем сестру ма[illegible];
Вони біжать чорт-зна де,
А вона ниже на них жде.«

Їде Русин байра́ками,
Аж тут пани з собаками,
З арканами в долоні,
За збігцями в погоні.

Біжать, біжать, спотикають ся,
Кричать, кричать, задиха́ють ся:
„Ой, линенько! Ой, біда!
Вся двірня нас покида!

Ой, рятуйте! Поможіте!
Ловіть хлопів, задержіте!
Се ж манйть московський цар
Наш робу́чий інвентар!
Гей, жандарми, гей, фінанси[1]),
Держіть „людек найкоханьши“[2])
Ще й кордон хай військови́й
Стане попад Збруч цїлий!
Ловіть хлопів, розбійників,
Бо в нас нема робітників!
Як всї за Збруч забіжать,
То не буде кому жать,
Ані жати, ні косити,
Но пять центів[3]) молотити,
Но пять центів від руки,
Ще й по штирі канцуки!
Ловіть, держіть, арештуйте,
Вяжіть, бийте і катуйте,
Збруч стїною застуніть,
Лиш нам їх в село пришлїть!“

Каже Русин: »Гей, вельможні!
Будьте ж трохи осторожні!
Та ж їм право дозволя
Бігти хоч до Москаля!«

Гей, як Біда тес вчула,
Кулачищем замахнула,
Гуп Русина у плечі:
»Не балакай від речі![4])

---

[1]) скарбова погранична сторожа; її звичайно звуть у Галичинї левізорами (ревізорами), терєбилюльчами, бо вони вимірюють засїяний тютюн та й дають на кару тих, що заховають для себе трохи тютюну (тютюн у Австрії був держа́вний)

[2]) Іронїчний висказ польських газет і польських панів (ludek najkochańszy) найдорожчий народець

[3]) 5 крейцарів (пол. cent) 20 сотків = 4 копійки

[4]) не до речі

Чого в чуже мішаєш ся?
Чи на праві ти знаєш ся?
Ваше право: цїп до рук,
Гній, борщ, бульба[1]) і канчук!«

Зойкнув Русин, іскорчив ся,
Від уда́ру наморщив ся,
Аж хруснула в хребті кість,
Закипіла в серці злість.

Їде далї тай міркує:
»Що се Біда з нас кепкує?
Чи ми в світї послїдній,
Що терпіти їй гідні?«

На закрутї на вигóнї
Затис зуби, затяв конї,
Шарпнув, нїби одурів,
Тай висипав Біду в рів.

А як шарпнув, добре вважав,
Що у рові камінь лежав:
Біда лобом в камінь гуп!
Тай простерлась нїби труп.

Русин про те не журить ся,
Жене кіньми, аж курить ся,
В душі шепче Отченаш,
Щоб там Бідї був шабаш.

Аж надійшли ревізори.
»Хто там в рові? Чи не хорий?«
Витягають із рова,
Бачуть: Біда неживa.

За спільною порадою
Кличуть віта з громадою.
»Візьміть Біду, схоронїть,
У всї дзвони заздвонїть!«

[1]) картопля

Стали люде міркувати:
»Де ж нам її поховати?
Візьмім її на тачки,
Завезїмо в бодячки!«

Пок громада надумалась,
Аж ось Біда прочунялась —
Підпіймавсь огида:
»Ведїть мене до Жида!«

Бачуть люде: жива Біда!
Розбігли ся, Бог-зна, куда,
Біда встала, простяглась,
Дальше пішки поплелась...

Тут ми з нею прокуємось.
Чи ще коли спіткаємось?[1])
Дасть Бог ще нам всїм прожить,
Біда й сама прибіжить.

20. березня—13. квітня, 1893.

[1]) здибаємось (поль.).

СОНЕТИ.

ВОЛЬНІ СОНЕТИ.

I.

Сонети — се раби. У форми пута
Свобідна думка в них тремтить закута,
Примірена, як міряють рекрута,
І в уніформ так, як рекрýт, уихнута.

Сонети — се пани. В них мисль відроду
Приглушено для форм; вони вигоду,
Пожиток кинуть, щоб ловити моду:
Се гарний цвіт, що не приносить плоду.

Раби й пани! Екстреми ся стрічають.
Несмілі ще їх погляди, їх речі,
Бо своїх[1]) сили ще раби не знають.

»Простуй ся! В рýд!« Хлоп-в-хлопа, плечі-в-плечі
Гнеть стануть свідомі одної мéти,
Живі, грізні, огромнії сонети...

1880.

---

[1]) своєї

II.

»Чого ти, хлопе[1]), вбравсь у стрій лицарський,
Немов боїш ся насміху і сварки?
Чого важкий свій молот каменярський
Мінюєш на тонкий різець Петрарки?

Замісць валити панський гніт і царський,
Ти скрив ся в поетичні закамарки!
Гіркий, та нешкідний удар писарський,
Мов полинівки[2]) чарка у шинкарки.«

— „Ні, я не кинув каменярський молот,
Усе він я моїй, хоч слабій, долоні,
Його не вирве насміх ані колот.

І як невпинно він о камінь дзвонить —
Камінни грюк в душі мені лунає,
З душі ж луна та співом виринає!“

1881.

III. Котляревський.

Орел могучий на вершку сніжному
Сидів і оком вдовж і вшир гонив,
Втім схопив ся і по снігу мілкому
Крилом ударив і в лазур поплив.

Та груду снігу він крилом відбив,
І вниз вона по склоні камяному
Котитись стала — час малий проплив,
І вниз ревла лявіна дужше грому.

Так Котляревський у щасливий час
Вкраїнським словом розпочав співати,
І спів той виглядав на жарт нераз.

Та був у нім завдаток сил багатий,
І вогник, ним засвічений, не згас,
А розгорівсь, щоб всїх нас огрівати.

1873.

---

[1]) мужику. [2]) горілка, настояна на полині.

IV. Народня пісня.

Глянь на криницю, що із стіи могили
В степу сльозою чистою дзюрчить;
В її очі личко місяця блищить,
І сонця промінь грає в чистій хвилі.

З грудей землі бють водиині жили.
Струї живої рух не кінчить ся й не спить,
Вода як погожа тисячі живить
Весни дітей, що вкруг її обсїли.

Криниця та з чудовими струями —
То люду мого дух, що, хоч у сум повитий,
Співа до серця серцем і словами.

Як початóк тих струй усїм закритий,
Так з темних джéрел ті слова повстали,
Щоб чистим жаром серце запалити.

1873.

V. Наука.

Хоч вічно злий тиран її вбивця
І переслїдують підніжки власти,
Хоч пітьма рада в гріб її укласти,
Про те вона вовік, вовік жива.

Хоч вихор злоби, знай, при ній шалїє,
Хоч божим іменем і пів її клене,
Хоч деспота рука її визнáвців гне,
Вона все проста, все росте й міцнїє.

Хоч людськість блудить часто манівцями,
Вона — спокійний, щирий провідник,
Шукає виходу з стежок блудних.

Хоч в горю й тьмі розпучними словами
Кленуть її людці, вона проклять не чує
І для добра їх раз-у-раз працює.

1878.

VI. Дві дороги.

Ввік до заслуги дві ведуть дороги,
І дві корони жизнь нам може дати:
Одна — трудить ся і калїчить ноги,
А друга — з вірою й молитвою страждати.

Щаслив муж і народ, якого воля
Судьби веде з одної та на другу,
Із поля працї до терніння поли,
Щоб мовчки йшов через вогнї й наругу,

Аби ступав, мов піччю путник и полї,
З сльозою в оцї та з надїєю в душі,
Що ще діждéть ся ранку, світла й волї.

І нас, брати, отак веде рука судьби:
Йдучи з молитвою, на перекір недолї,
Ідем до світла, щастя та любви́.

1875.

VII.

Незрячі голови наш вік кленуть,
В котрім, говорять, перед правом сила,
А чесній думцї перетяті крила,
А правду й волю як звіря́ женуть.

Та що ж то — право? Право, се лиш сила,
А сила — право, се закон природи.
В життю лиш сила ломить перешкоди,
До лету вгóру розпускає крила.

А серця вашого вогонь святий,
А думка, що світи нові будує,
Та що ж се — сила? Лиш пястук та збруя? [1])

А волї вашої залїзні крила,
А перекóнань, правди блиск яркий,
Чи ж се не тáкож непропаща сила?

1880.

---

[1]) зброя

VIII.

Жіноче серце! Чи ти лід студений,
Чи запашний, чудовий цвіт весни?
Чи світло місяця? Вогонь страшенний,
Що нищить все? Чи ти, як тихі сни

Невинности? Чи як той стяг воєнний,
Що до побіди кличе? Чи терни,
Чи рожі плодни? Ангел ти надземний,
Чи демон лютий з пекла глибини?

Чим бєш ся ти? Яка твоя любов?
В що віриш? Чим живеш? Чого бажаєш?
В чім змінне ти, і в чім постійне? Мов![1])

Ти океан — манїш і потоплясш,
Ти рай — добутий за цїну оков,
Ти лїто — грієш враз і громом убиваєш.

1875.

IX.

Вам страшно тої вогняної хвилї,
Коли з мілїонів серць, мов божий грім,
Закута правда бухне, і застилі
Шкарлющі світа розірве на нїм?

Ви боїтесь, щоби криваві хвилї
Не потекли і не підмили дім
Блискучої освіти, не змулили
Швидкого поступу думок зовсїм?

Не бійте ся! В кривавих хвиль навалї
Не згине думка, правда і добро,
Лиш краще, ширше розівєть ся далї.

Не бійте ся! Не людськости ядро
Та буря зломить, а суху лушпину —
Ядро ж живе розростесь без впину.

1880.

[1]) кажи

X.

В снах юности так скванно ми шукаєм
Прями́х стежок, і молодим умо́м
Так просто, гарно вік свій укладаєм,
Так чесно, сміло боремось зі злом...

А втім в життє, мов в пяних стиск, вступаєм:
Сей відси што́вхне, відти той часо́м;
Сяк-так вємо́сь, удари обминаєм,
Ба й других пхнем самі набік плечом [1]).

Оглянемось — і де наш замір дїв ся!
Жизнь наша, наче манівцї, блудна́, —
Ще щастє, як вокруг ти не вертїв ся.

Будь мов та хвиля! Хоч грізна й мутна,
Та де ва.. верг [2]) її — по нїй осїв ся
Осад новий, живий — земля плідна́.

1880.

XI.

Як те залїзо з силою дивно́ю,
Що другеє залїзо тягне к собі
І маґнетизмом зветь ся, не в споко́ю
Зцїпляється, а в ненастанній спробі.

А як його бездїлле вкриє ржою,
Під ржою й сила гине, мов у гробі. —
Оттак і серце, що, грижі стрілою
Прошиблене, само ззїдаєсь в собі.

Лиш праця ржу зотре, що грудь ззїдає,
Чуттє живе, неткнуте заховає,
Непросихальную пору́ живи́ть.

Лиш в працї мужа виробляєсь сила,
Лиш праця світ таким, як є, створила,
Лиш в працї варто і для працї жить.

1880.

---

[1]) плечем [2]) кинув

XII.

Смішний сей світ! Смішнїйший ще поет,
Що все в нїм хоче серіозно брати,
Що в тій погонї до незнаних мет
Розумну думку рад би відшукати.

Смішний сей світ! В нїм правом — дикий гнет,
А чесна праця в перегнилі шмати
Вкриваєть ся, й щоб мала лиш відмéт
З страв дармоїдів, щоб живіт запхати,

То мала б доста для потреби свóї! [1])
Смішний сей світ! Неробів горсть мала
Себе вважає світом, паном всьої [1])

Землї і цїллю всього, що на світї!
Смішний поет, що хтїв би, окрім зла,
В тім світї правди й розуму глядїти.

1881.

XIII. Сикстинська Мадонна.

Хто смів сказать, що не богиня ти?
Де той безбожник, що без серця дрожі
В твоє лице небесне глянуть може,
Неткнутий блиском твóї [1]) красоти?

Так, ти богиня! Мати, райська роже,
О, глянь на мене з свóї [1]) висоти!
Бач, я, що в небесах не міг найти
Богів — перед тобою клóнюсь тоже.

Про Бога, духи можна сумнїватись,
І небо й пекло казкою вважати,
Та ти й краса твоя — не казка, нї!

І час прийдé, коли ввесь світ покине
Богів і духів, лиш тебе, богине,
Чтить буде вічно — тут, на полотнї.

1881.

[1]) нарічеві форми: своєї, всеї, твоєї

XIV.

Ось спить дитя, невинний ангел чистий.
Сміє ся в снї — се ангел з ним играє...
Сплакне́ у снї — се ангел, в облак млистий
Розпливши ся, мани́ть його й щезає.

І сон отсей нестертий, віковистий[1])
В душі його по собі слїд лишає;
З дитячих снів той ангел промінистий
Раз-в-раз бажанни, тугу в нїм збуджає.

Рвесь молодець від батька і від мами
Чогось шукати десь в чужій чужинї,
А ангел з далї кличе: »Д' ми́нї! Д' ми́нї!«

Любви, надїї він спішить стежками,
Там плід здобуде, тут лиш квіти звилї,
А ангел з далї кличе: »Далї! Далї!«

1881

XV. Пісня будущини

Знов час прийде́, коли з погорди пилу
Ти отрясеш ся й ясною звіздою
Зассяєш людям, і піду́ть з тобою,
Серця твою почують давню силу.

Знов час прийде́, до на́йтяжшого бою,
Останнього, за правду й волю милу
Ти поведеш народи, і прогнилу
Стару будову розвали́ш собою.

І над обновленим, щасливим світом,
Над збра́таними, чистими людьми
Ти зацвітеш новим, чудовим цвітом.

Прийде́ той час! Істотою цїло́ю
Ми чуєм хід його поза собою,
Та доживем його — не ми... не ми!

1880.

[1]) віковічний (поль. wiekuisty)

XVI.

Досить, досить слова до слів складати,
Під формою блискучою, гладкóю,
Мов хробака під гарною лускою
Некучий біль і сльози укривати!

Лїкáр іде! Не час тепер ховати
Поганих струпів. Смілою рукою
Розкрить їх треба, мимо стиду й болю
Всю гниль нещадно з тїла вирвати.

Час показать, що людськість мужем стала,
Дитинячих играшок відреклась,
Своє важке призначенне пізнала;

Що снїгова метїль вже упялáсь,
Безцїльних поривів пора пропала,
Розумних дїл пора розпочалáсь.

1881.

XVII.

Ні, не любив на свїтї я нїкого
Так, як живому с їх живих любить,
Щоб, не зрікаючись себе самого,
Ввійти в другóго душу, переймить

Його думки, його бажанням жить,
Не думавши добро творить із того,
І так, незамітно зовсїм для нього,
Вести його, де вища цїль манúть.

Відразу бути паном і слугою,
Зректись себе і буть самим собою —
Оттак любить нїколи я не вмів.

Чи самолюбства в мнї за много стало,
Чи творчих сил живих було за мало?
Чи шлях життя мене фальшиво вів?

2. жовтня, 1889.

XVIII.

І довелось менї за се страждати!
Де лиш любви правдивої шукав я,
Усе за неї був готов віддати —
Те са́ме все безсилле зустрічав я:

То вбране в гордощів холодні шмати,
То в слів цукрових стрій[1]) конвенціональний,
В мрії, слїз, зітхання плащ сентиментальний,
Та в бій життя зовсїм незгоже стати.

Лиш де я не шукав її, де навіть
І зло чинив, щоб стать її негіднім,
Там я найшов її. От тим то гра́вить

Мене подвійне горе жа́лом мідним.
Те зло, що сво́їм прогріхом вважаю,
І те добро, що без заслуги маю.

2 жовтня, 1889.

XIX.

Колись в сонетах Данте і Петрарка,
Шекспір і Спенсер красоту співали,
В майстерну форму, мов різьблена чарка,
Свою любов, мов шум-вино, вливали.

Ту чарку Нїмцї в меч перекували,
Коли зняла́сь патріотична сварка:
»Нащирший« їх сонет[3]) як ка́праль[4]) гарка,
Лиш краску крови любить і блиск стали.

Нам хлїборобам що з мечем почати?
Нову зробить прийдеть ся перекову:
Патріотичний меч перекувати

На плуг — обліг будýщим орати.
На серп, — щоб жито жать, життя основу,
На вила — чистить стайню Авґійо́ву.

24. вересня, 1889.

[1]) одяг, убір [2]) їсть, жере, ранить (поль.) [3]) Мова тут про відомі в нїмецькій лїтературі »Geharnischte Sonette« Фр. Рїккерта *Прим. автора.* [4]) австрійський унтерофіцер (Korporal)

ТЮРЕМНІ СОНЕТИ.

I.

Се дім плачу, і смутку, і зітхання,
Гніздо грижі, і зопсуття, і муки!
Хто тут ввійшов, сцїни і зуби, й руки,
Спини думки, і речі, і бажання!

Кукіль тут полють з жита, видасть ся,
Та рівночасно снїжний засївають;
По параґрафах правду вимірюють,
Але неправда і без міри ллеть ся.

Тут стережуть основ, але основу
Усїх основ — людського серця мову,
І волю, й милль знепажують як дранте.

Ви, що, попавши в западню ту, хтїли
Найти в нїй людський змисл і людські цїли —
Lasciate ogni speranza — мовив Данте.

19. вересня, 1889.

II.

»Вузька, важкая до добра дорога« —
Се сказано десь у письмі святому.
Та я перечу тим словам як мога,
Пізнавши вхід до вязенного дому.

Вонючі сїни — перша осторога.
Скрипливі двері в хіднику тїсному.
Відтак[1]) ідеш по манівцю крутому,
А там — подвірре, мов пуста берлога.

А по подвіррю вояк патрулює,
У сїнях варта, стражники понурі
І гарештанти, наче тїнь, снують ся.

Сей шлях важкий — чи до добра прямує?
Спитайте тих, що мучать ся в тім мурі!
Зрахуйте сльози, що день-в-день тут ллють ся!

10. вересня, 1889

III.

Гей, описали нас, немов худобу:
І назву, й вік, і ріст, і всю подобу,
Волоссє, очі, зуби, всї приміти —
Тепер хоч в Відень нас на торг гонїте!

Гей, обшукали нас, немов бандити:
Всї кишенї, всю одїж, всю особу,
Ножі, й тютюн, і гроші, й всю оздобу
Забрали — хоч в турецький рай ведїте!

Ну, от тепер ми чисті! Глупі, глупі!
Ножі, оздоби й скарби наші з нами,
Тих вам не взять бандитськими руками!

І розвели нас у апартаменти
Державні. Злишні тут всї комплїменти:
Сальон, їдальня, спальня й с... — все вкупі.

16. вересня, 1889.

---

[1]) опісля

IV.

Сиджу в тюрмі, мов в засїдцї стрілець,
Усякий звір поперед мене мчить ся,
Не криєть ся від мене, не боїть ся,
Показує, в чому хто є мистець.

Лис — злодїй тут, не скромник, не святець,
І вовк — не музикант, а просто вбійця,
Ведмідь — дерун і лютий кровопійця,
Забув про жарти, бубон і танець.

Тут всяку видно наголо особу,
Мов фрак роздївши й мундур урядовий,
Вони і людську скинули подобу.

Я в засїдцї дрібнії точу стріли
І напинаю лук свій все готовий —
Ну, бачність [1]), звірі! Не хиблю я цїли!

9. вересня, 1889.

V.

Вам хочесь знать, як нам в тій казаматї
Проходить час? О, страх патріярхально!
Як господарські дїти йдемо спати
Ураз з курми, лиш що заснуть, звичайно,

Не можемо. Нї про що розмовляти,
То й мовчимо. Лиш сей та той нечайно
Зітхне. Минає осьмий час, девятий...
Втім Герсон [2]) стука о стїну нагально

І лїзе до вікна. »Ти спиш, Реєнте?«
— „Нї!“ — »Так подай там знак до Розпоряки,
Mir wellen eppes machen düll den Mente!« [3])

Стук, стук по стїнах! Гомонять тихцем...
Пост насторожившсь, став к вікну лицем —
Втім з права хтось як рявкне: »Лут [4]) табаки!«

---

[1]) позір! [2]) Герсон — Жид-конокрад (гл. *Жидівські мельодії*); далї прізвища гарештантів. *Прим. автора* [3]) В жидівсько-злодїйськім жарґонї значить: Ну-мо, подразнити трохи вояка! *Прим. автора.* [4]) колишня міра: 32. частина фунта (льот)

VI.

»Не будеш тихо!« — крикнув пост і шпарко
Побіг туди, відкіля крик роздав ся.
— „Рахміль! Рахміль!“ — крик злїва обізвав ся.
Знов пост біжить, клене, аж небу жарко:

»Чекай но, я вас тут навчу кричати!«
Та поки ще добіг на місце крику,
Вже Герсон став неначе кіт мянчати,
А зправа хтось там вие: »Кукуріку!«

Із всїх вікон посипалось як град:
»Козидра![1]) Шпичка! Rich da'n Tat'n aran«[2])
Пост став, немов підрізаний баран.

І раптом стихло все, мов в домі смерти
Хто? Де кричав? І по що? — годї знать.
Се наші є вечірнїї концерти.

17 вересня, 1889.

VII.

Вже ніч. Поснули в казні всі, хропуть.
І пітьма налягла. Лиш візитирка[3])
Підслїпуватим своїм оком зирка,
Немов моргає злобно: Ось ви тут!

Десь на завісах скрипнула кватирка,
Плюскоче дощ, і грубі краплї бють
О ринву, — ринва так жалібно дирка
О мур, мов хоче вирвати ся з пут.

Та нї, не вирвеш ся! Залїзні таки
Держать тебе, дозорцї як собаки
Пильнують, ходить шельвах[4]) під вікном,

Не вирвеш ся! І глухне зойк розпуки.
В тяжкій знесилї опадають руки...
Заснуть, заснуть, хоч би мертвецьким сном!

17 вересня, 1889

[1]) козолуп [2]) чорти твойому батькові [3]) віконце в дверях (вовчок) [4]) вартовий (нім. Schildwache)

VIII.

А ледви-тільки сон нам зломить очі,
Гнеть північна його сторожа згонить:
Гремить корйтар, колодй[1]) скрегоче
При дверях, думаєш зпросоня: дзвонить

Пожарний дзвін... Зриваєш ся — аж нї!
Пан ключник входить з лямпою, погливне
На крати, чи здорові та міцні,
На піч, на кибель[2]), ганчани[3]) — тай зникне.

Знов колодки скрегочуть, а Погайцї
Казню за казнею плїндрують далї,
Мов Лопотова та війна у байцї.

Що сон із змучених повік украли,
Грижі[4]) неситій не дали заснати —
Байдуже їм, коб лиш здорові крати.

17. вересня, 1889.

IX.

А рано, поки час ще вибє пятий,
Знов Лопотове славне військо грюка:
Іде »кибльованиє«[5]). Що се за штука —
Їй Богу, сам не знаю, як сказати.

»А гій,« — почнуть естетики кричати, —
»Ось до чого у них доходить штука!
Яка де в світї погань є, грязюка,
Вони давай її в сонети бгати.

Петрарка в гробі перевернесь, пробі!«
Нехай! Та тільки він ходив в саєтах,
Жив у палатах, меч носив при собі,

Тим то краси, пишнот в його сонетах
Так много. Ми ж тут живемо в кльоацї,
То й де ж нам взяти кращих декорацій?

17. вересня, 1889.

---

[1]) замок [2]) відповідає російській параші (нім. Kübel = відро) [3]) ніл [4]) печалї [5]) виношення кибля (параші)

X.

Колись в однім шапошнім руськім домі
В днї юности, в днї щастя і любови
Читали ми »Что дѣлать?«, і розмови
Йшли про часи будýщі, невідомі.

Домашнї дами ось як побивали
Нераз мої гарячі дитирамби:
»Е, спільна праця! В такім разї[1]) й вам би
Прийшло ся чистить виходки́ й кана́ли.«

Не знали дами, що важке всесвітнє
Питаннє те вже Австрія рішила.
Тюремний кибель — щó в ньому за сила!

І ви́ходок, і мебіль враз! Вигідне
Береш його, виносиш, ну, і прямо
На поле лий, чи в компостову яму.

17. вересня, 1889.

XI.

Встаєм раненько, миємось гарненько,
Вбираємось і стелим ліжко вмить,
Пісочком казню метемó чистенько,
Тодї давай ходить, ходить, ходить...

Шість кроків там, і шість назад — доси́ть,
Щоб не крутив ся світ, та трьом тїсненько:
То два нас ходить, а один сидить,
Той встане — з нас один сїда смирненько.

Колись в Бори́славі були землею
Два рівники́[2]) присипані: три дошки
Над ними стали скісною крівлéю.

Лиш люльку мали і вода сльозила
В кутку: сей воду ссе, той курить трошки...
Сїм діб! І нас тогó ж тюрма навчила.

18. вересня, 1889.

[1]) якщо так, то (воль.) [2]) рівник — робітник, що добуває гас (нафту)

XII. Прохід.

Прохід — не хлопський й не ольї, і не панський
В садках тінистих, не фільософічний
Той Шіллєрівський, а гігієнічний
Прохід, реґляментовий [1]), арештанський!

Зима, чи лїто, дощ, сніг, чи погода,
Мороз, чи спека, на годину в добу
Женуть дозорцї вязнїв мов худобу,
По чéрзї на прохід до огорода.

Дерев там стілько, що паркан з ялиць,
А зелені, що поза ним доглянеш,
А неба, що доглянеш з два криниць.

А в грудь як свїжого повітря втягнеш,
То свїт закрутить ся, мов у нинищї,
І ще сумнїйший, безсильнїйший станеш.

16. вересня, 1889.

XIII.

Ні, наш тюремний домовúй порядок
Бува часóм дотепний! Ну, скажіть:
Кнбльованнє полудньшнє й обід
Ураз — чи дотеп се, чи лиш припадок?

І запах саламахи й киблів смрід!
Рядком з водою ставлять коновку
І хлїб кладуть, і в кибліï ллють карболку —
Ніс арештанський все знесе й живіт.

Щаслива Австріє! Той ум великий,
Що видумав сей дотеп, варт новіки,
Щоб святкувать імя його празнично!

Перед його ідесю я клóнюсь:
Не апетитно, та за те — практично;
Minus de genus, si constructio bonus [2]).

19. вересня, 1889.

[1]) приписовий (Reglement)
[2]) Лиха школярська латина — не важний рід, як складня добра.

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

ANSI and ISO TEST CHART No 2

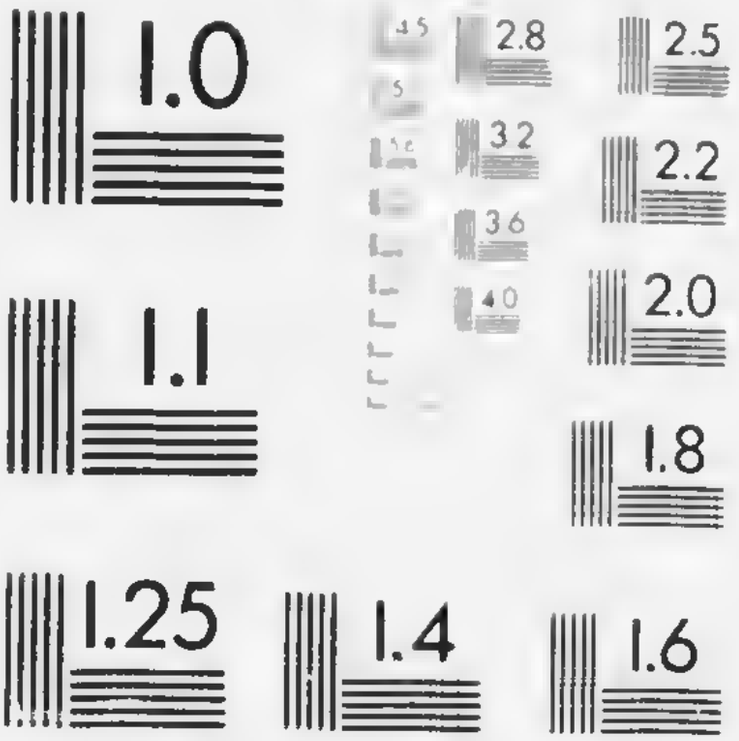

APPLIED IMAGE Inc

XIV.

Беруть дїру, залїзом обкують,
Приправлять курок і язик для маху —
І самопал готов. Оттак, мабуть,
І арештанську вáрять саламаху.

Беруть котел води і жменю круп —
Ось вам і зуп; доспилюють кмину жмінку,
То звесь кмишковий; краяну печінку —
Звесь лебересуп; а хлїб — хлїбовий зуп.

На друге йде капуста й воловúна
В педїлю (евфемічно — жил і лою
Бува нераз в тім мясї половина!)

В будні горох, фасоля (в-пів з гнилою!),
Логаза, каша гречана й »дубова« —
Ось вам вся паша »карта страв« готова.

19. вересня, 1889.

XV.

Та ви не думайте, що вища власть
Липає так се дїло, без призору!
Вона пильнує прав у всяку пору,
І параґрафів скривдити не дасть!

. . . . . .

А як обід готов, то відкладають
Найкраще мясо, хлїб і відливають
В тарілки саламаху — ще густою.

Дадуть омасти і несуть хоробре
До президента. Той скоштує. »Добре!«
Тодї для нас розбовтують водою.

19. вересня, 1889.

XVI.

В тих днях, коли неначе риба в сїти
Мій вольний дух в тїсних тих стїнах бєть ся,
Смертельний холод в душу аж крадеть ся,
І нїкому потїшити, огрїти,

Одним-одна лишила ся менї ти,
Мужицька пісне, в котрій люд ввесь плаче,
І мому серцю лекшає неначе
З народнїм болем в один такт болїти.

О, ви, кристалїзованії стони,
Ви, сльози, перетоплені в алмази,
Зітхання, влиті у тужливі тони —

Не покидайте ви мене в тій хвилї!
Кріпіть, щоб ті безумства, муки, врази
Мойого духа глиб не помутили!

8. вересня, 1889.

XVII.

Замовкла пісня. Чи ж то їй, свобідній,
Золотокрилій птаниї тут вітати,
В тій западнї понурій, непривітній,
Де чоловік потоптаний, проклятий?

Чи ж їй огидний образ той писати,
Як страж встромляє свої лапи мідні
В мою кишеню, чоботи, в послїдній
Рубець одежі і в послїднї шмати?

Тютюн, вогонь, папір і олівець.
Ось чого власть шукає так пильненько,
Що вїзла б аж в нутро тобі, здасть ся.

І мовкне пісня. Так і соловейко
Втїкає від гнїзда, писклят, ясць,
Коли людська рука їх доторкнеть ся.

16. вересня, 1889.

XVIII. Hausordnung.

Надво́рі, там, за парканом тюремним,
Є конституція, якісь закони;
Для нас вони є тільки мітом темним,
Лиш дзвоном, що, не знати, де він дзвонить.

Вся конституція, закон увесь
У нас упрощені, що годі далі:
Один існує ко́дедкс[1]) в криміналі,
А ко́декс дивний той — Hausordnung[2]) звесь.

Не писаний се кодекс, а існіє
Лиш в усній і пястучній передачі,
З практичних лекцій його вязень вміє.

Його встанови бистрі як штафети.[3])
Директор, ключник, стражники добрячі
Їх знавці виконавці й інтерпрети.

15. вересня, 1889.

XIX.

Не вільно в казні тютюну курити,
Книжок читати, ні свічок світити,
Не вільно в візитирку говорити,
В вікно глядіти, грішми що платити.

Папір і олівець при собі мати —
Для арештанта се тяжка провина;
Ножа теж казня мати не повинна,
Хліб пістями й зубами треба рвати.

А ключник, стражник може в кождій хвилі
Перетрясти все в казні, обшукати
Вас до сорочки, »мачку засвітити«,

І язиком, як хоче, вас честити,
За кару вас в »густую« казню дати,
Де б вас кумпани обкрадали й били.

15. вересня, 1889.

[1]) збір законів [2]) домашній порядок [3]) післанець (спішний) на коні

XX. Ключники й дозорці.

Ні, вас забути був би гріх великий,
Чесні панове, ключники й дозорці!
Тай як похвал відмовити вам порції
Там, де над всім царюють ваші крики?

Ви продали себе в кати й на муки.
За триста ґу́льденів[1]) річної плати
Готові з друга, брата шкуру драти,
Як лиш він тут попа́деть ся вам в руки.

Понижені до розряду собаки
Порядком паним, ви й мстите ся та́ки,
Понижуючи других яко мога.

Грим, грим! »Дїд« входить: хлїб приніс. З порога
На під покинув і пошпнув ногою —
І я почув, що є власть наді мною.

16. вересня, 1889.

XXI.

Что ми шумить, что ми звечить, мов в хмарі
Грім? Декретові[1]) бігають до вмору,
Гуркочуть ліжка, мнють коритáри,
Труть, білять, мнють в казнях і знадвору.

»Комісія, комісія!« — гуде,
Мов шелест листя, як надходить буря.
»Висока урядовая фіґура,
Сам пан надрадця на контролю йде!

В неділю рано дух дунув Господній
Над океаном, все аж до безодні
Стряслось — фіґура в кримінал явилась.

Із казні в казню йде — ввесь штаб круг неї...
»Замкніть вікно!« — »дїд крикнув нам крізь
Щоби фіґура не перестудилась. (двері,

20. вересня, 1889.

[1]) ринських = 600 корон
[2]) прислуга за декретом (папір, у якому зазначене чиесь іменованнія), а то ще є тимчасова прислуга, поденна

XXII.

Ввійшла фіґура. »Як звете́сь ви?« — „Франко."
»Гм, Станко?« — „Франко!" — »Станко, запишіть.«
»Давно тут?« — „Місяць." — »Гм! А ти, коханку?«
— „Сім день." — »А ти?« — „Я взавтра йду на світ."

Побачив книжку. »Маєте дозвілля
Читать?« — „Так." — »Гм!« На ліжка, на суфіт [1])
Зирнув. »Гм, гм! А тут нема вентиля?«
— „Нема." — »Нема? Гм, добре, запишіть!«

Тут ключник кинувсь: — „Є за те вентиля
В двох казнях, там!" — »В двох казнях? Запишіть!
А ви о часом вікно тут отворили!«

(Мабуть, у ніс фіґурі вдарив смрід!)
— „У нас вікно отверте день і ніч!" —
»Ага, гм! Запишіть!« — І вийшли пріч.

19. вересня, 1889.

XXIII. Тюремна культура.

Хоч в криміналї крати, грубі мури,
Ковані двері, варти й не злічити,
А все, щоб не змовлялись інквізити [2]) —
Го таки й тут озвавсь наш вік культури.

Тут телеґраф є свій — і досконалий!
Ввесь апарат — стіна й кавалок тріски,
І з казні в казню йдуть по ній сиґнали.
Се теж культурний виплід, „echt" [3]) австрійський.

І почта йде з вікна в вікно по ночі,
Безплатно перевозить хліб, »манятки«,
Тютюн, вогонь — про письма й не казати!

Бува й смітяр при дверях заскребоче
І крізь шпарў [4]) »грипсанку« спішно всуне,
І тій Темідї в слїпі очі плюне.

20. вересня, 1889.

[1]) стелю [2]) оскаржені, взяті [3]) чисто [4]) щілину

XXIV. Розмови.

А прочий час заповнюють розмови.
Сей свóїм »дїлом« мучить всїх і нудить,
Той жарти строїть, всїх смішить готовий,
А иньший в споминах колишнїх блудить.

Хто казку каже, хто знов тугу в собі
Гне й ходить, ходить, тільки чути кроки...
Часóм на всїх наляже сум глибокий,
І довго в казнї тихо, наче в гробі.

»Вдуріти можна!« — буркне хтось, і люте
Прокляттє влїпить. — »Гей, брати, а ну-те,
Чого похнюпились? Нехай на панську

Макóву[1]) смуток! Грим об землю лихо!
Зберімось лиш на-голоси, і тихо
Затягнем нашу пісню арештанську!«

21. вересня, 1889.

XXV. Пісня арештанська.

»Хто любить місяць, я без сонця вяну,
В тюрмі про волю вже й не нагадаю!
Сиджу й клену свою судьбу погану,
Тих вороженьків, що зза них страждаю.

До суду кличуть, бач, до протоколу.
Суддя мій лютий, став грозить киями...
— „Скажи всю правду, то підéш на волю!“ —
Я визнав правду — і пішов в кандани.

Читають дéкрет.[2]) Стали батько й мати,
Плачуть, не сміють і руки подати...
— „Бач, синку, де непослух той доводить!

Господар в путах, в бурій[3]) куртцї ходить,
В довбáнцї вбутий, стрижене волосся,
В полї ж пшениця спилеть ся з колосся.“

20. вересня, 1889.

---

[1]) голову (маківка) [2]) присуд [3]) темносивий колїр арештанської одежі в Австрії; довбáнцї — обува з дерева (видовбана)

XXVI. Хто її зложив.

»Не єпіська пісня, пане,« — Герсон каже,
»Стара бриґідська [1]) пісня! А зложив
Її хлоп простий, простий хлоп, а-якже!
Не тямлю, чим на кару заслужив.

А кару довгу мав, вже десять літ
Сидїв, а ще, мабуть, мав пять сидїти.
От раз комісія якась, адїть [2]),
Прийшла в Бриґідки, щось там оглидїти.

А він сидить коло вікна й співає
Сю саму пісню — а співав чудово —
І плаче так, що аж ся серце крає!

Пани тихцем списали слово-в-слово,
І вислали до Відня. Ну, й за пару
Неділь прийшло: змазáв 'му [3]) цїсар кару.«

21. вересня, 1889.

XXVII.

Народ наш в бідах добрий практик: зла вість
Його злякать, ні здивувать не може.
Не даром він зітха: не вводь нас, Боже,
Під панську карність, а людськýю ненависть!

Людськá ненависть — се ж найтяжше горе,
Найгірша кара для громадянина!
Він без людей — слаба в степу билина,
Котру, хто хоче — стопче й переóре.

З тим горем, з тою карою страшною,
Що бит людськúй стинає мов косою,
Він панську карність ставить нарівні —

Ту, що про себе шумно так голосить,
Немов вона, мов другий Атляс, носить
Ввесь лад суспільний на своїй спині.

16. вересня, 1889.

[1]) львівська тюрма — популярно: бриґідки [2]) скороч: а, дивіть [3]) йому

XXVIII.

Нї, ви не мали згляду наді мною!
Хоч око-в-око ви не сміли стати,
Не сміли свої[1]) правди нам сказати
Ви підступом змогли мене, без бою!

Щоб над безсильним, хорим показати
Звірячу силу, ви добов[2]) нічною
Напали, наче вовк за звіриною
Ви чатували на порозї хати.

Ви права сторожі? Нї, право в вас
Лиш щит, котрим безправє закриваєсь!
Судїть мене, та вас осудить час!

Нехай тепер безсильно розбиваєсь
Мій крик об зимні стїни, то все ж раз
Він вирветь ся, й ваш сон його злякаєсь.

7. вересня, 1889.

XXIX.

У снї менї явились дві богинї.
Лице одної — блиски промінисті,
Безмірним щастєм ссяли очі синї,
І кучері вилй ся золотисті.

Лице другої чорний крив серпанок,
І чорні очі, наче перун з тучі,
Блищали, коси чорні та блискучі —
Була немов лїтний, бурливий ранок.

»Не плач, дитя самотне, цить, мій світку,
Сказала перша (що за голос милий!),
»Ось, на тобі мій дар, чудову квітку!«

І соняшник дала менї розцвілий.
А друга мовчки терн втиснула в руку —
І враз я й радість вчув, і люту муку.

18. вересня, 1889.

---

[1]) своєї [2]) добою

XXX.

І говорила перша: »Я любов,
Життя людського сонце невечерне.
Як сонячник за сонцем, так за мною
Хай раз-на-все твоє ся серце зверне.

І світ і люде, всї перед тобою[1])
Являтись будуть світлим боком; скверне,
Погане, зле лиш з наслуху, немов
Крізь сито, тільки будеш знать. Оберне

Мій дар до тебе щирих серць багато,
І від найлїпших, найчеснїйших твóго
Віку — добра й любви зазнаєш много.

То ж хороши, дитя, сей дар мій свято!
Любов людей, мов хлїб той до засїка,
Громадь і ступінюй в любов до чоловіка!«

18. вересня, 1889.

XXXI.

І говорила друга: »Я ненависть,
Любви сестра й товариш невідступний.
Ненáвиджу я все, що звесь лукавість,
І кривда, й лад нелюдський та підкупний.

Ненáвиджу я всю оту неправість,
Що чоловіка ниха на путь непутнїй,
Що плодить в душах підлість, брéхні, зависть,
Крутїж отой могучий, каламутний.

Не в серцї людськім зло! А зла основа —
Се глупота і та міцна будова,
Що здвигнена людьми і їх же губить.

Се зло й тобі прожре до кости тїло,
Щоб ти зненáвидїв його і бився з ним сміло.
Хто з злом не бореть ся — людей не любить!«

18. вересня, 1889.

[1]) наріччві форми: мною, тобою

XXXII.

Сидїв пустинник біля свого скиту
Серед лїсів безмірних та безлюдних
І слухав пташок голосів пречудних,
І вітру в гиллї пісню сумовиту.

Аж бач, голубка, його пташка біла,
Що вже два днї не знать де пропадала,
Ту ж понад ним крильцями стріпотала
І тихо в нього на колїнах сїла.

Старий погладить хтїв її руков[1]) —
Тай обімлїв: ті крильця снїжнобілі
Оббризькала червона людська кров.

І зойкнув дїд: »Прокляті, зсатанїлі
Часи, коли з осель людських в сей лїс
На крилах голуб людську кров приніс![2])«

13. вересня, 1889.

XXXIII.

Росіє, краю туги та терпіння,
Чи ж не такий ти час проходиш нинї?
В трівоги й самолюбія пустинї
Позабивались старші поколїння.

Тремтить вся сила краю як заклята,
А, тимчасóм, на лютий бій за волю
Летять малії дїти-голубята,
Кістьми лягають у снїжному полю.

Росіє, краю крайностів жорстоких!
Твій витязь Святогор дріма в печарі,
Козацька воля спить в степах широких,

А дївчина-голубка на бульварі
Платком, а не лицарською трубою,
Сиґнал дає до кроволиття й бою.

13. вересня, 1889.

[1]) рукою [2]) Мотив із Ленав'а. *Прим. автора.*

XXXIV.

Як я ненáвиджу вас, ви машини,
Що трéте кости, рвéте серце в грудях,
Вбиваєте живую душу в людях,
І потім кажете: Що ж, ми невинні!

Нас на такі заведено пружини,
Ми мусимо! В самих нераз вся суть, ах,
Бунтусть ся... Та що робить! Не будь, ах,
У нас тих пут, становища, родзинх ..

Як я ненáвиджу вас, добрі, щирі,
Що служите неправді, підлоті —
Чи служите у злій, чи в добрій вірі!...

Ні, ті, що в добрій вірі служать, ті
Ненáвистні менї в найбільшій мірі,
Як на рабі тім пута золоті.

9. вересня, 1889.

XXXV.

Що вовк вівцю їсть — жалко, та не диво,
На те він вовк, розбійник, душогубець;
Та як би віл, спокійний травоскубець,
Прийняв ся враз живих рвать мясиво?...

Що ширить тьму у ряєї темнолюбець,
Що кат у фрáку точить кров, як пиво,
Що злодїй-фарисей основи живо
Спаса — се зле, та злий в злім не проступець.

Та чесний чоловік, що злому служить,
Своєю честю покриває мідний
Лоб підлоти, а зтиха плаче й тужить —

Се вид найвищої погорди гідний,
Се вид Пилата, що Христа на муки
Віддав, а сам умив прилюдно руки.

9. вересня, 1889.

XXXVI. Легенда про Пилата.

1.

Пилат Христа віддав катам на муки
І мовив: »Я невинен, вам бажалось!«
Взяв воду і, прилюдно вмивши руки,
Пішов обідать, мов нїщо й не сталось.

Та сталось так: немов на вид гадюки,
На вид його у-розтїч все пускалось —
Раби, прислуга, навіть заметалось[1])
Безстрашне серце в воїна-звірюки...

Пішов на крівлю, де чекала жінка,
Так та з страхў лиш скрикнула в нетями,
Вниз вéрглась[2]) і розбила ся об камінь.

Пішов в покій, де в пуху спить дитинка,
Так та лиш витрїщила оченята
На нього й вмерла, диким жáхом стята.

9. вересня, 1889.

2.

І Бог поклав клеймо на грудь Пилата,
Життє, смерть, тїло й дух його проклив
Гірш Каїна, бо Каїн, вбивши брата,
Не мив рук з крови, виннім чувсь, тїкав.

А сей, що правду чисту в руки ката
Віддав, одвіт від себе відпихав;
То й правда вся була йому відпята,
Все, чим він жив, гордивсь і віддихав.

Сїми його пропала наче тїнь,
І кесар з служби з гáньбою прогнав,
І рідний гóрод вихнув з свóїх стїн.

Старий, слабий, край шляху він стогнав,
Шматка просив, та до кінця ворожі
Камінцем в нього кидали прохожі.

9, вересня 1889.

[1]) забилось, заворушилось [2]) кинулась

3.

А як умéр, хтось трупа взяв за ноги,
І вкинув в яму, и кáмінями прикидав;
Та через ніч труп знов покрай дороги
Лежав — гріб тїло клятє з себе видав.

Тодї стягли терпів, бодячча купу,
І трупа вéргли, и жар підвéргли лютий;
Терни згоріли, та нїчого трупу
В вогнї не сталось — він лежав неткнутий.

Тодї камінне жорнове на шию,
На руки и ноги начепивши, в море
Прокляте тїло вéргли в чорторию.

Та повривались шнури конопляні,
І труп Пилата, всїм землї на горе,
Ще й досї плавле десь по океанї.

9. вересня, 1889.

XXXVII. Кріваві сни.

1.

В тюрмі менї страшливі снять ся сни,
Тай чи то сни лишень — і сам не знаю,
Такі вирáзні та тривкі вони,
Такий песонний бíль менї вчиняють.

Найтяжші муки, лютії тортури,
Які лиш людям люде завдавали,
І ті, що в них страждали і вмирали,
Заповиюють тюрми моєї мури.

Мов рій товплять ся привиди кріваві:
Страшні злочинцї, і святі герої,
І рани їх я бачу мов на яві.

І з ран тих наче грім лунає в мóїй
Душі: »І нам частину співстражданя.
Частину пісні за важке конання!«

22. вересня, 1889.

2.

Христос, бичами зсїчений, кріваві
Терни в волоссю, хрест свій приволік,
В руках, ногах від гвоздїв дїри рѧкаві —
Стоїть і шепче: »Ось я, чоловік!«

Джордано Бруно на кострі горючім,
З язиком, що-лиш вирваним клїщами,
З тїлом від свіжих ще тортур болючим
Глядить у жар під своїми стопами.

І Кампанелля висить на тортурах:
Двацятий раз йому дрохочуть кости,
Сустави крутять і печуть підошви.

І з стогоном глухим, несвітським, в мурах
Тюремних віє щось мов легіт в полю:
»Се муки й кров за світло, поступ, волю!«

22. вересня, 1889.

3.

»А за що ж ми терпіли муки й мерли?« —
Нова громада стогне відкись зліва.
»Ми — гній історії, ми — негатива,
Чи ж в нас не людське тїло, з дроту нерви?«

Ось Даміян. Яку приняв він муку
За те, що короля ранив блудного!
В еспанських чоботах ламали ноги,
На сїрковім вогні палили руку,

Горючими клїщами тїло рвали,
І олово та сїрку в свіжі рани
Лили, і кіньми рвали й чвертували!

»Цїлу годшу я вмирав, тирани!
Посивів з болю!« І було се вчера,
В Парижі славнім, в вік Русса й Вольтера.

22. вересня, 1889

4.

Ось Гонта йде, ввесь синій від побою,
З відтятим язиком він і рукою;
Його садя́ть на розжарёну нишу,
І шкуру друть, аж всю обдерли спину.

А далі сотні-тисячі проходять
Крівавих тіней нїмо наді мнов[1]):
Їх бють, рвуть, на́лять, в колесо городять,
І в ямі ко́деньскій булькоче кров.

Геть, геть, нещасні тїни, спіть спокійно
В могилах сво́їх темних, позабутих!
Чи ж мало людськости мук ваших лютих,

Щоб з вами й ми терпіли ще подвійно?
Пропав вже час тортур і мук таких!
Спіть, не трівожте наших серць мягких!

22. вересня, 1889.

5.

»Минув час мук? Брехня! Чи ж давнїй час,
Як гибли Пестель, Каракозов, Соня?
Як мучивсь Достоєвський і Тарас?
Хиба́ ж тепер вже кандали́ не дзвонять?

Хиба́ різки ще не свистять у вас?
Цїлими селами в тюрму не гонять?
Хиба́ гармати мідних гирл не клонять
Над містом, всїх готові зжерти враз?

Мягкі серця в вас, бо трусливі вчасти!
А звір зневаги до людей, і власти,
І темноти росте й висйть над вами!

Ми, його жертви, вас звемо́ з могили:
Не мякнїть без часу́! Гартуйте сили!
Гонїте звіря, бийте, рвіть зубами!«

22. вересня, 1889.

[1]) мною

XXXVIII.

Багно гнилеє між країв Європи,
Покрите цвіллю, зеленню густою,
Розсадниче недумства і застою,
Росіє! Де лиш ти поставиш стопи,

Повзе облуда, здирство, плач народу,
Цвіте бездушність, наче пліснь з муру.
Ти тиснеш і кричиш: »Даю свободу!«,
Дереш шкуру й мовиш: »Двигаю культуру!«

Ти не січеш, не бєш, в Сибір не шлеш,
Лиш мов упир із серця соки ссеш,
Багно твоє лиш серце й душу душить.

Лиш гадь і слизь росте й міцніє в тобі,
Свобідний дух або тікати мусить,
Або живцем вмірає в твоїм гробі.

4. жовтня, 1889.

XXXIX.

Тюрмо народів, обручем сталеним
Ти обцінила їх живі сустави
І держиш — не для пожитку, не для слави,
А лиш для жиру клевретам мерзеним.

Отак пастух попута коні в полі
Через-ногу: здаєсь, три ноги вільні,
А йти вони, ні бігти не зусильні —
То ржать, гризуть ся спільники неволі.

Оттак і ти попутала народи,
Всім давши зверхні вигляди свободи,
Щоб одні-одних гризли і душили.

І хоч всі дружно рвуть ся з твого круга,
Та в ріжні боки шарпають друг-друга.
Сей колот — джерело твоєї сили.

4. жовтня, 1889.

XL.

Епільоґ.

(Присвячено українським сонетарям)

Голубчики, українські поети,
Невже вас досі нікому навчити,
Що не досить сяких-таких злїпити
Рядків штирнацять, і вже й є сонети?

Пятистоповий ямб мов з міди литий,
Два з чотирьох, два з трьох рядків купласти,
Повязані в дзвінкі рифмові сплети —
Лиш те імям сонета слїд хрестити.

Тій формі й зміст хай буде відповідний:
Конфлїкт чуття, природи блиск погідний
В двох перших строфах ярко розвертаєсь.

Страсть, буря, бій, мов хмара підіймаєсь,
Мутить блиск, грізно мéчесь, рве окови,
Та при кінцї сплива в гармонїю любови.

Прерів, 6. травня, 1893.

ГАЛИЦЬКІ ОБРАЗКИ.

І.

У шинку.

Сидів в шинку і пив горівку,
Бо коло серця щось пекло.
Згадав про дїти, хору жінку,
Згадав про щастє, що втекло...
Згадав, як був господар він,
Як шанували всї сусїди,
Всяк віддавав йому поклін
І слово добре завсїди.
А далї... далї не хотїв
І згадувать!... Настало лихо!
Чому мовчати він не вмів,
Коли казали бути тихо?
Коли громаду кривдив пан,
Чому він мусїв вимовчатись,
Хоч не його зорали лан,
З панами права добиватись?
І не добився з панами права,
Ще й сам від них біди назнався:
Громадська пропала справа,
Він сам докрихти зруйнувався.
Худоба, хата, поле і сад
Пішли за кошти судовії...
В широкий світ, немаче в ад,
Його з сїмєю без надїї,
Без хлїба пхнули. Жінка мре
Із голоду на передпівку,
У наймах дїти... Тато де? —
Сидить в шинку і пє горівку.

1881

II.

Великдень.

Я. Великдень! А ти ниї, хлопче, в шинку?

Він. А де ж маю бути? Ще добре, що ту[1])
Посидіти ось супокійно дають,
А вийди що, з хати надвір не женуть.

Я. Великдень! Від самого досвітку чуть:
Воскресні дзвони гудуть та гудуть!
А звичай наш каже старому й малому
В той день бути дома.

Він. Нема в мене дому.

Я. Ну... дому нема, збудувати не вспів...
Та — ні, я не тое сказати хотів,
А те, що, діждавшись воскресної днини,
В родині пробудь.

Він. Я не маю родини.

Я. Га, так, твоя правда! Не маєш родини!
Чи також не маєш дівчини-дружини?
Вона розговорить, вона приголубить —
У неї б пробув...

Він. Хто бідноту полюбить?
В господаря вчора ввесь день я робив.
Над вечір, що згода, мені заплатив —
На свята не просить, скупенько й самому.
Іди! А куди? Без родини, без дому...
Ну, звісно, в шинок. Дещо випив, закусив,
За те й за нічліг вже платити не мусив!
Просидів так свята, коби до по свят.
І знов треба нової роботи шукать.

1881.

---

[1]) ту і

III. Максим Цюник[1]).

Девять ще годин кричав ти,
Як та штольня завалилась,
Де нещасний працював ти —
Девять ще годин конав ти.

А юрба їх там тїснилась,
Слухаючи крику твого,
Та рука й одна не йнилась,
До рятунку не ступилась.

Девять ще годин страшного
Конання — чи не за много
Горя випало для того,
Хто за ввесь свій вік не взнав

Девяти годин роскішних,
Девяти новин потїшних
В вічній нуждї, сльозах вічних
Ввесь свій вік не жив, конав?...

1881.

IV. Михайло.

Добрий був газда Михайло,
Тихий чоловік:
По-сусїдськи, згідно, гарно
Проживав свій вік.
Все веселий, хоч убогий,
Других веселив.
»Чень ще станемо на ноги!«
Раз-в-раз говорив.

---

[1]) Так звав ся робітник із Нагуєвич, котрий у Бориславі погиб, працюючи у штольні. Штольня, лихо збудована, завалила ся в середині так, що засипаний у глухому кінці робітник мав іще довкола себе трохи вільного місця. Девять годин чути було відтам крик нещасного, і девять годин слухали того крику надзорці й робітники, не пробуючи прикласти рук до рятунку. *Прим. автора*

Та не довело ся стати,
Бо тїсний став час:
Треба гнутись і мовчати
І платить раз-в-раз.
То Михайло хоч сміяв ся. —
Та гірким сміхом:
Страх в-знаки йому давав ся
Арендар з довгом.
Аж вкінцї злі днї настали:
Арендар вчепивсь,
Ґрунт за довг злїцитували[1],
А ґазда розпивсь.
І що-день в шинку однако
Він в кутї сидїв,
І сміяв ся, і балакав,
І »мандрони плїв«[2]).

Швидко пивку Жид послїдню
За горівку взяв,
І з хатини жінку бідну
Геть з дїтьми нагнав.
Жінка голосно ридала,
Йдучи здовж селом,
В голос мужа проклинала,
Ставши під шинком.

А Михайло коло кварти
У шинку сидїв
І сміяв ся, строїв жарти
Та »мандрони плїв«.
Вийшов, спорожнивши мірку,
І вже не прийшов:
Жид 'го[3]) рано на одвірку
Звислого найшов.

1881.

---

[1]) дурницї плїв [2]) на авкціонї продали [3]) = його

V. Баба Митриха.

»Я кумко Иванúхо, вмирáю!
Не дав менí Гóсподь дíждати,
Щоб свого Климкá оглядати,
Як верне з далекого крáю!
Погнали його на-в-кран свíта,
І вістки від нього нема,
І годí менí вже по шлúху глядíти
За ним! Наступає зима,
Снíг білий дорогу заносить,
В очах менí меркне вже свíт...
Смерть, кумко, надходить, хоч що ви кажіть,
Душа вже з гостини додому ся просить.

»Я, кумко Иванúхо, вас прóшу:
Останню ще волю вчиніть!
Ось тут, в тій хустині, дивіть,
Нять римських[1]) паперами нóшу.
Се я заробляла три лíта,
Складаючи гріш до гроша —

То, кумко, на погріб ви мій оберíте,
Як з тíлом розстанесь душа.
А тут, в другім розí хустини,
Є срíблом нять римських, дивіть!
Се, кумочко, ви для моєї дитини,
Як біднятко з вíйська прийдé, збережіть!

»Я, кумко Иванúхо, робила
Гірéнько на грошики ті:
Ні смачно я вíла, ні випила,
Дрíжала нераз на слотí.
То чень хоч синок мій єдиний
З них кóристь якую пізнасть[2]),
Заплаче за мною сльозами рясними,
На-боже за душеньку дасть.«

[1]) римських (10 корон), звичайно звали їх: нятьками
[2]) мак.-укр. форма (неправильна, на зразок: дасть) = пізнає, спізнає (буд. час), щоб одрізнити від: пізнає (тепер. час)

Ще трохи Митрйха стогнала
Тай вмерла в куми у сїнцях —
А в той сам день карта в село причвалала,
Що син її в Боснї від кулї поляг.

1881

VI.

Галаган[1]).

— »Мамо, мамо!« — кличе Йван,
Хлопчик може шести лїт, —
— »Подивіть ся, подивіть,
Маю дзїньо[2]), галаган!«

— „Де ж ти, синку, теє взяв?
Чом ти, синку, так дріжиш?
Боже, босий десь бував,
Босий по снїгу біжиш!«

— »То менї паничик дав...
Я з ним бігав по снїгах:
Я босоніж, а він мав
Черевички на ногах.
»,Як доженеш, дзїньо дам!«
Так він мовив, тай побіг.
Я... дігнав його... ма... мам...
— »Синку, синку, що тобі?«

Зсинїв, наче боз[3]), Іван,
Зцїпив зуби, одубів,
З ручки випав галаган —
Впав на землю і зомлїв.

А за тиждень в недїлю
Плаче мати — пропало!
Пройшла коса по зїллю,
Бідне зїлле зівяло.

---

[1]) Мідяна монета, що стоїть 4 кр. вал. австр. (8 сот.). *Прим. автора.* [2]) Дзїньо — в лїточій мові гріш (усе, що дзвенить). [3]) бузок

В труні тихо спить Іван,
Не бажає більше нич[1]):
В ручці має калаган
Той, що дав йому напич.

1881

VII.

Журавлі.

Журавлї ключем летять
Піднебесним пля́сом[2]),
Дїти радісно кричать
І довкола ну скакать
Прастарим звичаєм:
Кручю, кручю, журавлї,
Ваша мати на водї![3])

І глядять на-нїв з страхо́м,
І на-нїв цїкаво,
Чи ключ змилить ся й кругом
Запертйть ся, чи тягом[4])
Геть полетить право?
Кручю, кручю, журавлї.
Ваша мати на водї!

Полетїли журавлї,
З дороги не збились,
А хлопята ті малі
За ключем, пок щез у млї,
Довго ще дивились.
Кручю, кручю, журавлї,
Ваша мати на водї!

---

[1]) нїчого, нїщо (бойк.)

[2]) стежка (в горах, звичайно між лїсами)

[3]) С народня повірка, що, коли весною журавлї летять із вирію, можна змилити з дороги цїлий ключ, застромивши ніж вістрєм у землю та крутячись довкола нього, держачи руками за ручку ножа і співаючи пісеньку, вжиту ось-тут як рефрен. *Прим. автора*

[4]) далї таксамо (поль.: ciągiem)

»От неправда, що мені
Баба говорили!
Від їх пісні журавлї
Не знижалис до землї,
Шляху не змилили!«
Кругою, кругою, журавлї,
Ваша мати на водї!

Правда, дїти, не все так,
Як бабуся каже,
Та сю казку першим знак,
Перша спроба, хоч і як
Зроблена, покаже.
Кругою, кругою, журавлї,
Ваша мати на водї!

Та рости мете, и казки
Не згірш »злотих ўтят«
В тисячнїй вузлики
Ваші простії думки
Спутають, окрутять.
Кругою, кругою, журавлї,
Ваша мати на водї!

І не ваш ум — з пут берхнї
До правди добитись!
Гірш, нїж птахи ті блудні,
Мете за слова марні
Ввесь свій вік крутитись [1])...
Кругою, кругою, журавлї,
Ваша мати на водї!

1881.

[1]) за слова марні крутитиметесь увесь вік гірше, нїж птахи

VIII.

ГАДКИ НА МЕЖІ.

1.

Ся питка зелена, що мов ота гадина
Отсе здовж загона спує,
Се Terminus наш, се межа, перекладина,
Знак, поки »моє« і »твоє«.
Но сей бік чотирі загони Трохимові,
Но той бік Михайлові три:
Жий кождий на своїм, уплачуй дачки нові,
Чужого ж і кядь не бери!
І що кому в тім, що Михайло й Трохим
На своїх загонах кріваво бідують,
Хоч рук собі й ніг від роботи не чують,
Прийде́ передівок — зане́стись[1]) пічим?
І що кому в тім, що худібчина їх
»Чомусь« не держйть ся, чахліє, марніє,
Що поле їх рік-в-рік гірша́є, пустіє,
Хоч о́рють і полють не гірше від всіх?
І що кому в тім, що вже руки у них
В розпуці безпомічній вниз опускають ся?
»За мало земниці! В часах тих трудних
Довги вже дверима і вікнами ихають ся.
Прийдеть ся пропасти... Мов риба в сакý,
Так бе́мось, і годі що вдати!«

Аж слухати важко тих слів, та яку
Пораду їм дати — не знати.
А станеш у полї отак на межі:
В обох сїм загонів, і вдовж є куди дивить!
Ну, нивка незгірша, що хоч те й кажи —
При добрій роботї і вісїм душ вижившть...
А в них обох шість душ! І що б за завада

[1]) Раз щось і взїсти. *Прим. автора*

Зложити ся полем докупи обом,
Зложитись хатами, знаряддєм, тяглом?
І, може, для них се єдиная рада.
Та ба, ось межа! Ся попруга вузька
Несильну їх силу роздерла на части,
І де в спільній працї жили б до-віка,
Там в роздріб прийде́ть ся їм спільно пропасти.

2.

Малим ще, тямую, всї межі я знав:
За мамою лїтом що-день тупцював.
Коли для дійної корови вона
Трави узбирати над вечір ішла.
То межі й на ступінь широкі були,
З одної нажнеш дві веретї[1]) трави.
А я неміцними ногами межею
Безпечно ступаю мягкою стернею.
А нинї погляну на межі: невже ж
Нема стародавнїх, широких тих меж?
Всї нинї тоненькі, як нитка отак,
Чужий ледви б здужав намацати знак.
Сей з того, той з того їх боку підтяв,
Рад кождий, що лишнюю скибу дістав.

І чом кождий так тої скиби бажить?[2])
Чом тїсно так в світї, нелюдяно жить?
Чи люду за много наплодилось нам,
Чи більш до життя потребує він сам?
Нї люду за много на нашій ріллї,
Нї в нього самого потреби зросли,
А більш його дома стїснили чужії,
На рук його працю мов трутнї падкії.

---

[1]) рід грубого простирала, яким застелюють ізверха постелю
[2]) прагне, бажає

І дармо то дехто незрячий нераз
Говорить: »Війна би здала ся у нас,
За много людей, світ тїсно... всїм, мов сак,
Просїкли б — вільнїйше би стало відтак.«
Вільнїйше, се так! Та крім знищення й мук
Не стало б до праці що найкращих рук.
А джерело нужди як било, так било б,
Лиш що до старого нове причинило б.

А люд через межі, його що тїснять,
Не може добачити всїх тих завад.
Добачить всїх сплетених коренїв лиха,
Що сили його підлоточує зтиха.
Ей, межі, ви, межі, вузенькі, куці,
В які бездорожжя, в які манівці
Ви втисли незрілий ще погляд суспільний!
Хто шлях нам покаже широкий і вільний?

3.

Приходить до мене один чоловік:
»Порадьте, що маю робити?
Ось тут на тім полї мій дїд прожив вік,
Хоч правду сказавши, нема чим і жити
Три прути! Та, ну, якось, певно, тодї
Не так було тїсно, як нинї —
Досить, що оттак ні в добрі, ні в бідї
Пройшов цїлий вік старовинї [1]).
Мав дїд два сини, поженив їх і враз
Жили в одній хатї з дїтками.

[1]) старому (поль.)

Все дїд було каже: »Дїлив би я вас
Тим полем, тай бю ся з гадками.
Тепер воно ледви живи́ть нас, а що ж
Тодї, як ту дрібку надвоє роздерти?
Нї, я вас не буду дїлити! Як мож,
Так живіте прикупі, а схочете тож
Дїлитись — дїліть ся по мо́їй аж смерти!«
Та стало ся, бачте, що дїд і сини
Померли на тифус одної весни,
Лишивши по двоє дїтей малолїтнїх.
Я найстарший був, мав три роки з весни,
Стрикїв[1] хлопець півтора; в мами й стрийни[2]
При грудях дївчатка були. По бездїтних
Багатших сусїдах мами р и
Нас хлопчиків — бач, не було з чого жити.
Дістоть-то[3]: годуйте, доноки малий,
А виросте, мусить за се відслужити.
І ми наслужились, назнались біди!
Мамй повмирали. Менї вже тодї
Було двацять лїт, я покинув служити,
До хати пішов, оженився і як слїд
Обняв усе поле, що нам лишив дїд,
І став на нім в бідности жити.
Гадав я: силачу́ малолїтнїм тамтим,
І поле, по дїдовій волї,
Остане цїле́, то хоч я на тім полї
Вдержу́сь, а то вийде у руки чужим
Дївчат повійную[4], а старшим братїй
Пристане дебудь до вдової . . .[5]
То так, як би двом у сорочцї тїсній:
Волить хоч один та ходити в цїлій,

---

[1]) дядько́в (брат батька)
[2]) дядина (жінка батькового брата)
[3]) достоту, то ніби так:
[4]) дам віно (придане)
[5]) — до вдови

Нїж дерти сорочку надвоє,
Бо жáден не мати ме що тодї вбрать.
Оттак я бувало частенько
Говорю тамтому. Та ба, любий брат
Лиш вислухав все те чистенько,
Тай зараз до суду. Списать зажадав,
Що там на всї дїти лишилось,
І щоб все на пів поміж них подїлилось,
Так як би їх тато окремо вмирав.
Я вчув се, і сумно зробило ся. Шлю
До нього людей, щоб згодúлись на спла́ту;
Сам хóджу за ним і благаю-цвілю[1]:
»Вважай, передїлимо поле і хату,
То що ж на тих кусниках будем робить?
Вважай, дїд-небіжчик не хтїли дїлить,
А ти хочеш дїдову волю ламати?«
Дарма, він про спла́ту не хоче і знати!
Минуло два роки, і з суду ми нинї
Декрети[2] дістали: усе, що дїд мав,
Між нас подїлити по рівній частинї,
А кождий щоб з того сестру звінував.
І що тут робити, порадьте, як ласка!
Зруйнують дочиста, як вкрóять оттак
Пів ґруту! Моя вже задóвжена частка,
Сестри не звіную, і сам я жебрак.
Я думаю свідків до суду вести,
Що дїд не хотїв дїлить поля, —
То чень йому скажуть на спла́ту пíти, —
А нї, га! — то дíйсь божа воля!«

---

[1]) дошкулюю
[2]) присуд, рішенець

4.

Я думав про лю́дське братерство нове,
І думав, чи в світ воно швидко прийде́?
І бачив я в думці безмежні поля:
Управлена спільним трудо́м, та рілля
Народ годувала щасливий, свобідний.
Чи се ж Україна, чи се край мій рідний,
Обдертий чужими і світом забутий?
Так, се Україна свобідна, нова!
І в мо́їому серці біль втишувавсь лютий

Щез привид. Я глянув довкола. Онтам
За зорану межу весь з Грицем Степан;
Там дід оре поле, старенький, як гриб,
І плаче за сином, що в Боснії згиб,
Там батько за сином з дрюком угинаєсь,
Там мачухи лютий прокліп розлягаєсь...
О, Краю мій Рідний, недолею спутий,
Пропасти би краще Тобі, ніж коли б
Така твоя доля повік мала бути!

1881.

IX.

ГАДКИ НАД МУЖИЦЬКОЮ СКИБОЮ.

1.

Стану я ранком на зораній ниві:
Ну́рцуром сонце на сході горить,
Пташечки в гаю щебечуть, щасливі,
В мо́їм лиш серці гризота[1]) кричить.

Пане всіх творів, властивче природи,
Глянь, що́ в нїй щастя, що в нїй красоти!
Чом в твоє серце краса та не входить,
Чом так нещасний, пригноблений ти?

[1]) жура, печаль

Поле плодюче, царйна[1] відкрита,
Трави густі по лісах і лугах —
Чом же тебе не годують досита,
Чом же ти з голоду мреш по хатах?

В гір твоїх лонї залїзо чимáло,
Чом же тунії твої леміші?
Чи лиш на тес залїзо те здало,
Щоб тебе в пута кували чужі?

В твоїм підгіррю ллєсь світло жарюче
В струях хрустальних, бурлить і кипить;
Чом же ти, світло в чужі землї шлю́чи,
Сам мусиш темний, непро́світний жить?

Соли святої твій край також ситий
В бючій порі, хрусталевій скалї;
Чом же несо́лений хлїбець їси ти?
Чо́м же не став ся ти сіллю землї?

2.

Серце мос припадає, тремтя́чи,
К тобі, о, скибо мужицька, тверда,
Дух мій в нутро твос то́пе гарячий,
Наче у море блискуча звізда.

Кожду пилинку твою проникає,
Кождий каміньчик, коріньчик, сучок,
В кождої часточки сквапно питає:
Хто се з вас виссав плодючий ваш сок?

Адже ж століття замерклі, закляті
Трупом і кровю вас щедро гноїли —
Чом же тепер ви на хлїб не багаті?
Де ви святії ті соки подїли?

1881.

[1]) левада, город

X.

У лїсї.

Як люблю я по лїсї блукати
У гарячую днину лїтну́,
В темнім тїнї дерев спочивати,
Де тиша́ нїби просить до сну!
Самота вкруг, а все ж не пустинно —
Оживуща, свята самота:
Долїта́ аж до серця невинно
Безконечная пісня життя.

І щасливий я, поки гублю ся
Без доріжки в гущаві рясній —
Та людей я спіткати бою ся,
Люде рай розбентежують мій.
Люде всюди, й до божого раю,
Своє горе і сльози несуть,
І нераз я, трівожний, стрічаю
Те проклятеє горе аж тут.

От обдертий дїдусь старови́на
Шкандибає, аж гнесь до землї,
Гне додолу його сухарина[1],
За плечима ж гриби в кошелї.
Я відмалечку знаю старого
І хатину його край села,
Де живе він самотно, убого —
Ті гриби його живність[2]) цїла́.

Він за них має страву й одежу —
Та як трудно тепер їх здобуть!
Здибле злїсний[3]), веде на Медвежу,
А з Медвежі в арешти запруть.
Як я пильно від нього ховаюсь,
Щоб не вздрів він нечайно мене, —

---

[1]) сухе хабазя, хмиз
[2]) харчі
[3]) лїсничий

Бо — я знаю — дїдусь злякавсь.
Чорне вбрання для нього страшне!
Та дарма! Мене заздрів в гущаві,
З груди вирвавсь стрівожений крик.
Кинув вязку свою на муравї,
І подав ся в яр темний, і зник.

Та я довго ще чув, як хрустїло
Сухе гилля, куди він біжить,
І щось в грудях старечих хрипіло,
Мов підрізаний в болю хрипить.

І я думав: О, будь же прокляте
Тес панське одїння тїсне,
Що для тебе, убогий мій брате,
Так страшним учинило мене!

Нагусевичі, 1882.

XI.

ГОЛОД.

(Уривок із поеми: »*Різуни*«).

Кривавий сорок шестий рік[1])
Клонив ся к осени. Кінчились
Вівсяні жнива, наблизились
Дні віддиху. Де-де волік
Ще з поля коні до стодоли
Мужик суминй. Не ласкав був
Сей рік для нього: ще нїколи
Він не затямив і не чув

[1]) Тоді польські селяни вирізали багато польської шляхти.

Про так страшний недо́рід! Жито
Хибло́, пшениця заснїтилась,
Картопля вперше зогнила...
Овес пржа присїла. Вбито
Народню радість! Не котилась
По полю пісня, тільки йшла
По селах дума невесела:
«Помилуй, Господи! Тепер
Прийдесь згибати! Вимруть села
Небавом з голоду! Простер
Господь гнїпну над нами руку!
Щаслив, хто до Нового Року
Дотягне з хлїбом, — більша часть
Хиба дотягне до Покрови!«
Нї про що більш думок, нї мови
По селах, лиш про те, чи дасть
Бог чудом деяким пропхати
Сю зиму. В душах сум і холод:
Упир мов загляда до хати,
Важкая змора: Голод! Голод!

Тут плаче жінка: день увесь
Вона на пині працювала
Копала бульбу [1]): лиш отсесь [2])
Маленький цебрик накопала
Здорової — а гнилякiв
Цїла́ гора! День пролетїв,
І з рук їй випала мотика,
Грудь похолола, і велика
Жура, розпука і трівога
Її прошибли. Затряслась,
І заридала, й поплелась,
Заводячи, в село небога.

---

[1]) картоплю
[2]) подвоєна форма заімен. — оцей

А он господар на тоцї
Ввесь день без втоми і без тями
Із сином промахав цїпами,
Проціяв намолот і власним
Очам не вірить. Чи ж отеї
Три гарчики — то ввесь пожиток
Із трьох кіп жита? Чи не витовк
Колосси добре? Не гаразд
Провіяв, може, так, що часть
Лишив в полові? І з пекучим
Страхóм, безумний і тремтячи,
Він у забаві мов дитячій
Полову ще пересипав,
І шепче: »Ні, се ж жарт твій, Боже,
Бо щоб над мужиком нещасним
Ти так знущавсь, се буть не може!«

XII.

МАРІЙКА.

(Уривок із поеми)

1.

Слотливий, зимний і понурий
Осїнній день уже смеркав ся,
Димились гори, світ ввесь в бурий
Сїряк, мов змералий, обгортав ся,
Смереки жалісно стогнали,
Наскрізь промоклі в темній пущі.
Розсипані хатки стояли,
Мов скулені, в холоднїй хлющі.
Здовж невеличкого, гірського

Сільци ріка мутна шуміла,
З корита шиступивши свого,
В закрýтах грізно клекотіла.
Що крок о скали люто билась,
В кожух мов, в білу піну вкрилась,
І геть летїла з пру того,
Де так пустинно, мрячно, вбого,
Летїла швидко, мов не хтїла
Вдивлятись довше, глибше, ближче
В життє нужденне, в бідні стійла
Тих, що засїли те селище.

Серед селища, над рікою,
Попівська хата самотою
Серед вориння[1]) з гиль смереки
Стояла гола, похилéна;
З її вікóн вид недалекий
Гора спиняла обпалéна.
Від вітру хвіртка, знай, скрипіла,
Ріка бурлила і шуміла,
Сосновий бір стогнав іззаду,
І вітер хмар котив громаду,
Сїк зимний дощ у шиби й стїни,
І сїк, і сїк без впину й зміни.

В такий то день, в такій то хатї
На горе й біль на світ прийшла ти.

Смеркалось. Сумерки крилаті
Стояли вже в кутах кімнати,
А батько твій ще думав думу,
Сидя́чи в кріслї край віконця,
Мов зноза хмар, і мли, і суму
Глядїв потїхи, світла, сонця.
Втім зза стїни твій крик дитячий

---

[1]) огорожа з понакладаних одна поверх одної жердок

Дійшов з жіночим криком поміж[1]);
Вказалась баба, шепотячи:
»Дав Бог вам дочечку, сгомость[2]).

Здрігнувсь старий, із крісла встав,
Проходжуючись, поркотав:
»Оттак ти жий, оттак ти будь!
Потреби раз у раз ростуть:
Три хлопці, в школу вже б пора,
Хорус раз-у-раз стара,
А тут четверте Бог послав,
Тай ще доньку, ни хто видав!
Доньці убрання, строї[3]) лады,
Посаг[4]) складай, алюмнів[5]) надь!
А тут у мене бідота...
Кишеня з року-в-рік пуста,
Сільце мале, бідак народ,
Самому нїщо взяти в рот,
Не то, щоб дать на-боже міг,
Не то, попа щоб підноміг.
Нужденний ґрунт: роби, працюй,
А хліба все-таки купуй!
Лїс вигорів, довги гнетуть...
Ог тут то жий, от тут то будь!

Замовк на хвилю і важкою
Поник додолу головою,
Поник додолу, мов прибитий,
І далї так став говорити:
»За що ж мене так Бог скарав?...
Я в семинарії[6]) гуляв,

[1]) змішаний
[2]) так звуть у дуже багатьох місцях Галичини пан-отців
[3]) чепурна одежа
[4]) придане
[5]) богословів-семинаристів
[6]) студентом теольогії (богословія); ці студенти живуть у семинарії, рід інтернату для богословів

Довги робив... Щоб з них сплатитись,
Шукав багато оженитись,
Шукав, шукав, по селах нюхав,
Аж вийшло так: любви послухав.
Сподобались румяні лиця —
І довелось менї женить ся
Без посагу. Що взяв дробину,
Жиди забрали в першу днину.
І підколи попом зробив ся,
Мов риба та об лїд я бив ся.
Тут дбай про статки господарські
Тут рвуть тебе довги лихварські,
Вчи люд, грай ролю патріота,
А тут нема що взять до рота.
З біди нераз, не з злої гадки
Щось буркнеш на лихі порядки —
Ого, вже зараз є услужні!
Пішли доноси осоружні
І в намістництво[1]), й в консисторію[2]),
Про бунти, схизму[3]), всю історію.
А там в кого плечей немає,
Хай Бог його в руках тримає!
Ох, ох! Зазнав я горя й труду!
Пятнацять лїт, як того Юду,
Гонили так без пристанівку
Із голодівки в голодівку[4]),
Тай ще сміялись, мов з дурного:
— »Не слїд би дати вам і того!
Які ви вірні, ми те знаєм,
На лїпші місця лїпших маєм.«

---

[1]) найвищий полїтичний уряд Галичини

[2]) найвищий попівський уряд

[3]) Підозріння, що деякі пан-отці тягнуть пишком за православіє, були ще доведавна звичайним явищем у Галичинї

[4]) поганий прихід, погана парохія

Знов зупинив ся і важкою
Поник додолу головою,
І знов непосидючі мисли
Його давили, гнали, тисли:
»Тепер вмре жінка леда[1]) днини
Не пережить їй ті родини!
Справляй і погріб, і хрестини;
Найман ще мамку для дитини,
Годуй, пестуй і слухай крику,
На віно суму ладь велику,
Аж знов який ній задовжéний
Для віна з нею побереть ся,
І гріш мій так, як мого тестя,
В жидівській утоné кишені!

Такими мислями важкими
Отець вітав твої родини,
Не бачивши тебе й на очи,
Такий талан тобі пророчив!

А мати в болях умірала
И, тебе вроди́вши, прошептала:
»О, щоб я більше не діждала
Ні жити, ні на світ глядіти,
Ні ро́дить ті нещасні дїти!«
Відтак зжмурила згаслі очі,
За серце вхопилась нещасна,
Стогнала тихо, тихо гасла,
І згасла таки тої ночі.

А ти безпомічна лежала
В руках у баби-повитухи,
Мов мишеня, ледви пищала,
Немов грізні, ворожі духи
Тебе в життя найпершій хвилї

[1]) кожної днини можна смерти сподіватись (поль. lada dzień)

Юрбою густо обступили.
Цілувала баба, і хрестила,
І хухала, і положила
Тебе у теплу купіль зтиха —
Твоє ридання не вгавало,
Немов ти чула, скільки лиха
Тебе в життю тім зе́мнім ждало...
Бере тя[1]) баба на коліна,
Голише, цмока, пленце, хуха —
„Дарма! І шепче повитуха:
„А цур! Та се якась відміна!“
Відтак у пеленки повії
Тебе повила, обмотала,
І ти втишилась і лежала,
На стіни дивлячись брудні,
Немов здивована питала:
„За що мене ті люде вяжуть?“
Та дармо відповіди ждала!
Замучать, а за що́ — не скажуть.

2.

У семинарії духовній.
Мов у Христовій чаші повній
Вдово́лення і радість тиха,
Ні шуму, ні грижі[2]), ні лиха!
В годині пізній і поранній
Час гладко тут пливе во віки,
Як з молока і меду ріки
Пливуть в землі обітованній.
Тут стежка пряма і постійна,
Наука — чисте слово боже,
Ума змилити тут не може
Проклята мисль революційна.

[1]) тебе
[2]) жури

Вже ж ті благую часть ізбрали,
Що бурі світа понехали,
Повергли[1]) шлях блудний, гріховини
І, з серцем тихим, нелукавим,
Ходити вчать ся шляхом правим
У семинарії духовній!

Ось бач, лїторости духовні
Із лекцій[2]), слів Господніх повні,
Вернулись. Мов голодне стадо
Вони, аж скачучи, так радо
До семинарського порога
Тїснять ся. Коритáри темні,
Брудні, вонючі, неприємні —
Важка до доброго дорога!
За те благая цїль чекає!
Вже дзвоник голосно скликає,
Пищить десь геть там, мов з безоднї:
„Прийдїть до мене, всї голодні.
Прийдїть, прагнущі! Я в спокóю
Вас нагодую і напóю!«

І ось ідуть купками, в парі...
Гремлять і стогнуть коритáри,
Сміють ся, гомонять алюмни —
Та ж їсти йдуть, а не до трумни![3])

В великій салї рефектарській,
Мов у якій маштарнї царській
Столи дубові і ослони —
Лиш стїни чорні, як ворони,
Верства болота на помостї —
Та не горді тутешнї гостї!
Щоб в мисцї много і смачного
До брудів дїла їм не много.
Вже всї зійшли ся дїти божі:

[1]) кинули [2]) на виклади ходили богослови на унїверситет
[3]) в труну (трумна — поль.)

Хлоп-в-хлопа всі, охочі, гожі,
Румяні, кремкі і здорові,
Мов дуб при дубі у діброві.

І вже рідмовили молитву,
Вже й озброїли ся на битву:
В руках ножі, і вилки, й лйжки[1] —
І всї ждуть ворога, ждуть миски,
Щоб кинутись на ню з розгону
І сокрушати без пардону.

»Апуте, братіс, дерзайте.
І плоть волову умерщвляйте!« —
Пронїс ся оклик над столами,
І захрустїли під ножами
Волові шницлї[2]), рвана, тята
Хрумтїла у зубах салата,
І радувались се́рця в Бозї,
Що шницель був у добрім сосї.

Аж ось остання брань ворожа
Валйть: се двигає сторожа
Великі ми́ски з пирогами...[3])
»Лиш сміло, браття! Го́сподь з вами!
Рвіть навожденіс мізерне,
Хай віден вже живе не верне!
Вилками люто пробивайте,
В сметану, в масло потопляйте!
Аж решту як зметем послїдню,
То заспіваєм піснь побідну.«

І Бог поміг борцям. Їх сміли́й
Скінчив ся бій: всї їли, їли,
Аж в ми́сках пирогів не стало.

---

[1]) ложки (наріч.)
[2]) нїм. Schnitzel — котлет, сїканець
[3]) вареники

Що сей та той проворкнув: Мало —
Та в кухні люде там твердії,
І більш дістать нема надії.

Тоді всї з місця повставали.
Духовну пісню заспівали:
«Царю небесний, духу правий,
Усюди сущий, новий славо,
Всїх благ скарбнице, живодавче,
Прийди до нас і жий в нас завше,
Спасп нас від всїх змаз і кари,
І дай нам стравить тії дари!«

Скінчивши співи ідеальні,
Повиходили із їдальні
І потягли в свої нумера [1]) —
Що ж там робити муть тепера?

От тут в тиші несамовитій
Хропуть алюмни, мов побиті,
І своїм храпанпем, як знають,
Господню славу возвіщають.
Опті знов столик обступили
І фербля ріжуть, що є сили,
Що хоч позбутись і сорочки:
В руках їх кепські образочки,
Між ними слів, розмов не много,
Лиш «блїнд», і «пас», і «без одного» [2]).
Та другі оклики чудесні
Свідчать перед людьми і Богом,
Що се не тварп безсловесні.
Он там знов у однім нумері
Співають, затуливши двері,

[1]) Кімнати семинара під числами, як по готелях.

[2]) Терміни при грі ферблп (газардова гра: блинд — наслпо (нім. Blind) і т. д.

Виводять гучно: »Козак пана
І »Дай, дівчино, нам шампана! [1])

За тес на четвертім році[2])
Ні сонність не тяжить на оці,
Ні пісні не лунають скочні
Там люде старші і статочні,
Що швидко мури ті покинуть,
Що швидко, мов орли, полинуть
В життє громадське, до роботи:
З них повиходять патріоти,
Отці, борці, підпори трону,
Підпори віри і закону.
То ж про будущії надії,
Про плани й замисли важкії,
Про бої й жертви ґрандіозні
Тут йдуть розмови серіозні.
Важка іде духова праця:
Вони хлопістики[3]) учать ся.

3.

Пан Едмунд був не злий з природи —
Та се й про чорта може сказати.
И коли б багацтва, блиску, вроди,
Памєтної[4]) душі й свободи
Йому не довело ся мати,

[1]) Пісні ці співали ся по інтелігентних домах іще в 80. роках XIX. ст.; перша — це слова Падури (*Козак пана не знав звіка*), друга Адамського (*Дай, дівчино, нам шампана, і любов, прогуляєм ніч до рана . . .*)

[2]) курс (богословський факультет наличує чотирі курси-роки)

[3]) як для »хлопа« працювати (іронічна назва)

[4]) пристрасної (поль. pamiętny), памєтність — пристрасть (pamiętność)

Він з своїм розумом спосібним,
З своєю волею твердо́ю
Став би робітником потрібним,
Став би борцем у чеснім бою.
Та всї оті природні дари,
Котрі на тисячу одному
Дають ся. — мов злуднїї мари
Його тягли — а все ід злому.
Відмалку без границь пещéнни,
Пихи́ і гордости навчéнни,
Звик до неробства, і до лїни,
І до розпусти для відміни.
У всьому мав він вольну волю,
Не знав в життю — не то що болю,
А навіть прикрости малої;
Над ним трясли ся батько й мати,
Чого забаг, те мусїв мати,
Хоч муки, прикрости чужої.
Як батько не хотїв що дати,
Давала тайком люба мати;
А як і мати не дала що,
Найшовсь між слугами ледащо,
Що паничеві для прислуги
Готов був в горе ихнути других.
Тому ж не чудо і не диво,
Що всї памєтности[1]) неситі
Пожаром розгорілись живо.
Нездержувані і некриті,
Підсичувані що-хвилини,
Без тями, мов бурливе море.
Нїчим для нього плач дївчини,
Нїчим важке батьківське горе.
На просьби в нього, на закляття
Зовсїм мов не було поняття,

[1]) гл. стор. 231, пом. 4.

Лиш сміх веселий, жарт дотїпний...
Чужеє горе відчувати
Він мов зовсїм не був спосібний.
Немов у тім прекраснім тїлї,
В котрім, здаєсь, всї ясні, смілі
Природи замисли сповнились,
Котрого б Бог сам не поверг ся, —
Всї дари вно́вні находились,
Крім найкращого дару — серця.

XIII.

НОВЕ ЖИТТЄ.

(Уривки з поеми)

Прольоґ.

Погідна ніч лїтна́ в підгірськім краю —
О, кілько чарів, кілько в нїй краси!
Там в далї гори-велетнї дрімають,
Тут цвіти, трави в перлах із роси;
Лящать так дзвінко соловії в гаю,
Чорнїють грізно бо́ри та лїси,
Ріка шумить, бурлять холодні, чисті води,
Таємна казка мов про дивний сон природи.

І люде сплять. Сторчить он плуг у полї,
В горо́дї конї спутані хрумтять
Траву росисту; пес вокруг стодоли
Вартує; другий гавкнув зноза хат
І стих... Про горе, чи про кращу долю
В хата́х малії і старії снять?...
Вітайте, ясні сни, на віках сього люду,
І золотїть хоч ви життє їх, повне труду!

А понад всім тим сонним, тихим раєм
Склепить ся чистий, тьмавий звід небес
Крівавий місяць вирина за гаєм,
На хвильку поза срібну хмарку щез
І знов явив ся. Незміримим плаєм[1]
Пливуть зірки, і кілько то чудес,
Святих, великих мрій о щастю і любви,
О, земле, в ніч таку нашіптують тобі!

О, краю мій, Підгірре ти прекрасне,
Як я люблю, як я люблю тебе!
Мов зірка та, що світить і не гасне,
Так та любов в душі моїй живе.
О, чом же ти, хоч гарне, так нещасне?
Хоч вічно юне — хоре та слабе?
Як радо дав би я для щастя люду твого
Пролити зараз хоч всю кров із серця мого!

Та ба, минув той час, коли лїкóм
Була кров чиста й щира на проказу.
Не жертви треба днесь, а бою з злом!
Побіду не виборюєсь відразу,
А треба в скварі, в стужі йти пішком
Без стежки, кладки і без перелазу;
Без слів шумних, а то й без слави і заплати
Тра вміти жить тепер для тебе — не вмірати.

Уміти жить — отсе велике дїло,
Найбільша загадка грядущих днїв,
Щоби одним життє так не летїло,
Немов пусті вітри поверх степів,
Або мов буря, що не лишить цїло
Нїчóго, а все ломить пів-на-пів,
А другим не повзло так важко в горю й бою,
І не поїло їх отрутою гіркою.

---

[1]) гл. стор. 301, ном. 2

Уміти жить! Трудне, високе вміннє,
Котрого жадна книга не навчить,
А лиш навчає досвід і терпіннє,
Й любов, що всїх рідніть і єднить.
Щаслив народ, щасливе поколїннє,
Що зможе жить як слїд, зуміє жить!
Для нас же, по котрих котилась доля вáлом,
Нове життє є днесь лиш піснї ідеалом.

1.

В чудову ніч через Підгірре сонне,
Мов лютий звір, зірвавшись з пут, жене
Якесь диво чорне, невгомонне,
Могуче, гримотяче і грізне.
Під ним земля тремтить і глухо стогне,
Простір тїка край нього, лиш мигне,
Крівавий зір його сверлує нітьму пізну,
І сто залїзних ніг дудніть о путь залїзну.

За ним зриваєсь вітер з дрімоти,
Але за пізно схопив ся в погоню.
Куди летиш, куди чвалаєш ти
З могучим розмахом, залїзний коню?
Земля тїсна для твої бистроти,
Крізь гори ти пробіг, мов по болонню,
І межі ти прорвав, предвічні перешкоди,
В одну сїмю з'єднав всї землї, всї народи!

Ось мигнув блиск — се з вартової будки.
Ось тїнь густїйша — се дрімучий лїс.
Ось шум глухий — ріка в близї десь тутки.
Ось стогне міст під грохотом колїс.
Ось тут село: в тихесенькі закутки
З труби стальної посвист ся пронїс,
Аж пси завили враз, затряс ся лист рокити —
Ще свист — і потвір став на пять хвилин спочити.

Тень-тень-тень-тень! — зазонкав проразливо
Дзвінок над входом сонного двірця.
В червоній шапці, сопучи ліниво,
Начальник вийшов, буркнув два слівця
До машиніста і пройшовсь важливо
Здовж поїзду. Теленькав без кінця
Бренячий телеграф, неначе джміль великий,
І чувсь машини сап і кондукторів крики.

Там видавали посилку листовну,
Тут знов з двірця тягли пакунків міх;
Кондуктор від ваґону до ваґону
Кричачи: »Хто вилазить? — живо біг.
В ваґонах гості спали всї; котрому
Не стало лавки, той під лавку лїг.
Хрін всякий, лиш часом, як надто крик докучить,
Хтось буркне десь крізь сон: »Кий біс тебе там
мучить?

В однім купе — там хтось у шибу стука.
Підбіг кондуктор, двері гнеть відмок[1].
З ваґону вийшла невелика штука:
Непишно вбраний молодий панок.
Волоссє чорнеє зпід капелюха
Спада на плечі, стан мов в панянок
Стрункий, не кремезний, дрібнії руки білі,
І очі без вогню, і лиця помарнїлі.

З постави, з ходу, з уст тонких, стиснутих,
З чола хмарного видко, що над ним
Пройшло вже много бур і громів лютих
І розчаровань походом сумним,
Що з днїв щасливих і терпінь пробутих
Одну він мудрість виніс — все те дим!
Що вчасні сумнїви о світі й людській жизни
В ту чару гарную досипали трутизни.

[1]) відімкнув

Одітий він в пальто був попелясте
І груди грубим пледом обгорнув;
В руках ручний куферок[1]: знать, покласти
Не мусів много в нім, бо легкий був.
Спіткнувсь на шину і тут-тут мав впасти.
«Овва, злий знак!» — сказав він, посягнув
В кишеню і слузі віддав білет дорожний,
А сам в вартзаль[2] пішов, що був зовсім порожний.

«Ну, от я й тут!» — сказав він, на підлозі
Поклавши куфер, і на софці[3] сів,
Немов втомлений по такій дорозі.
Безладний гамір ріжних голосів
До нього доносивсь: в залізнім возі
Свистіли труби, дзвін дзеленькотів,
Начальник в сінях знов кричав, мов оглашений:
«Де термометр?» — а сам мав термометр в кишені.

Панок сидів так час якийсь безчинний,
Нїщо не кажучи, в простір дививсь,
Відтак оглянув той «сальон» гостинний...
До стелї з лямпи довгий ґніт димивсь,
Крізь зойту шибу віяв вітер зимний
Знадвору, столик сїрим пилом вкривсь.
На голих стїнах, місць святого або чорта,
Анонси висїли Клєнтона й Шетлюорта[4].

«Ну, добрий знак,» — сказав панок комічно. —
«Що гнеть[5] на вступі в те *нове життє*.
— Тут стис усталь крихітку іронїчно
«Мене вита культурне дрантє те!

---

[1]) чамайдан (нім. Koffer)
[2]) ждальня (Wartesaal)
[3]) канапка
[4]) відома на заході фірма хліборобських машин
[5]) зараз же

Значить, мені судило ся довічно
Орать, збирати „жниво золоте“,
І пасти кіз, свиней пренепорочні стадка,
Як „божественний“ той свинар в Гомера-батька.

Еге ж, еге! А я ганявсь, дурний,
За чимсь по світі, прив на шкільній лаві,
Ловив ідеї образ світлиний,
О щастю снив, і о любві, и о славі!
А хлоп робучий, глупий і брудний
Так низьким був для мене, що в уяві
Буйній містивсь аж десь в найнизшій части плину!
Чи думав и коли, що и сам ось хлопом стану?

Та ба, поблїдли давні ідеали,
Розвіялись чарівні, злудні сни!
Ті, що мене любили — пощезали,
Ті, котрих я любив — не варт любви.
В життя гонитві сили всї пропали,
І, замісць плодів, виросли терни,
Покута и пізний жаль!... Та нї, не пізний! Годї!
Нове життє манить! Вернїмо ся к природї!

„Nimm Hack' und Spaten“[1]), — як говорить Ґете,
Ори, копли, і гнїй вози, і сїй!
Ввесь світ твій — то тїсне, брудне життє те,
І сам ти стань як віл, як плуг, як гній!
Ох, спомини, чого ви душу рвете!...
Чи то ж колись був шлях зористий мій?
Та ба, орел без крил стає з курми нарівнї!
І в мене щезла міць, надїї и сни чарівні.

Вся стать його схилилась, подалась,
Опали руки, наче після втоми.
Нерушно так сидїв він довший час,
Уперши очі в лямпи блиск рухомий.

[1]) Берв заступ і лопату.

Чого, за чим він тут тепер якраз —
Не думав. Лиш розсіяні атоми
Вражінь, почувань, знань, в душі його клубились,
Не вяжучись в-одно, вертілись і губились.

А втім якась тверда, міцна рука
Його плеча нечайно дотулилась.
Здрігнувсь, зирнув... Висока і важка
Якась постава з усміхом дивилась
На нього. Одяг не то мужика,
Не то шляхецька. Постать похилилась.
Куферок підняла, на пальці помахала,
І знов на панича, сміючись, поглядала.

Панич підскочив, мов зі сну збудивсь,
І гнівно запитав: »Чого потрібно?«
Мужик мовчав і, сміючись, дививсь
На нього. Звільна пригадав подрібно,
Мабуть, де він? До постати зблизивсь
І мовив: »А, се ви, правдоподібно,
Від пана Дороша! С віз? Ви довго ждали?
Пакунок мій взяли? Ну, в путь! Чого ж ви стали?

А постать все стоїть. „Зажджть хвилину!
Там хлопець трохи коні покормить.
Так ви панич Євгеній! І в гостину
До нас? І довго будете гостить?
Олекса щось писав нам про причину,
Що каже вам в пустині нашій жить,
Та раз побачить вас, то вже й питать не треба:
Повітря треба вам, води, і ліса, и неба.“

»Так ви — панич почав був і занявсь, —
»Так ви пан Дорош? Пане, Бога ради,
Даруйте! Я задумавсь, загадавсь...
Прийняв вас за слугу!...« — „Ну, ну, не вадать!

Я не який то й пан!" — »Не сподівавсь.
Признáюсь вам, такої маскаради.
Олексин батько ви! Поміщик! В хлопській свитї!
Признайте, се в умі не легко погодити.«

„Погодите," — відмовив Дорош живо, —
„Коли побачите, як ми живем.
Поміщик на сто морґах [1]), от все диво!
Туг штуки треба, щоб кінець з кінцем
Звести. А з роду я мужик. Те ниво
Культурне, що колись я нив хильцем.
Мене не онянило дуже так, як кажуть.
Шоб рвать всї ті нитки, що нас з мужицтвом вяжуть.

„Живу, працюю разом з мужиками,
В потребах мало чим рiжнюсь від них.
Хиба часом думками та книжками
З границь тих наших вибiжу тїсних.
Тим, що добуду власними руками,
Що власним я трудом навчиться встиг,
Но змозї, тих братів убогих спомагаю.
А далї — нї умом, нї хїттю не сягаю."

»Го, го, значить фільóсоф ви кругом!«
— Сказав Євгеній трохи насмішли́во. —
До плуга з академії бігóм,
Paterna rura оброблять щасливо!
Ще й філянтроп, мужиколюб, з часóм
І депутат! Ну, що ж, на сес мливо
Я дуже рад хоч раз поглянуть зблизька пильно...
Наш круг глядить на се крихітку неприхильно.

Наш круг! Даруйте, я не так сказав...
Той круг, в котрім я виріс і ховав ся.
Та я тепер від нього вже віднав,
Здаєть ся, з ним навіки попрощав ся.

[1]) Морґ = 1600 сяжн.², менше ніж ½ десятини.

Ох, той шляхецький круг! Як я спізнав
Його наскрізь, від нього відцурав ся!...
Ви смієтесь? Ну, що ж, фільо́соф ви, ні слова,
То й сумнїв є у вас усїх думок основа.

Всміхав ся Дорош на слова ті скорі.
— „Ан, панцю, панцю, що дурниць наплїв!
Ентузіяст ви непоправний! Д' го́рі
Вас тягне все так, як мене долів.
Фільо́соф я лиш в полї та в оборі,
В високі сфери зроду не летїв.
І сумнїв мій не брат, не сват, не друг, а ворог:
Хоч порох чоловік, та вірю я в той порох.

„Я твердо вірю в труд його могучий,
В ті мілїони невсипущих рук,
І твердо вірю в людський ум робучий
І в ясний день по ночі горя й мук.
В тій вірі й сам я свій маленький ру́чій
Посеред тих підгірських піль і лук
В рівно́біж величним струям часу́ простую,
І, роблячи свій най, для загалу працюю.

„Як я на фільософії[1]) терпів,
Як в Відень їхав панським тарантасом,
А з Відня пішки йшов назад домів[2]),
Як Мазурі вели мене цюпасом[3]),
Що́ дома я при повороті вздрів,
Як дїдич на й зробив мя[4]) свинопасом,
І як потому вмер, як панщину зносили, —
Все розкажу́ я вам колись у вільній хвилї.

---

[1]) на фільософічнім факультеті який відповідає історично-фільольоґічному й природописно-математичному на колишніх російських університетах

[2]) додому

[3]) етапом (нім.)

[4]) мене

„Що вже й казать, цікаві то часи!
Я пережив, переболїв чимало!
Було там дещо радости, краси,
Але найбільше по хребтї вдаряло.
Мужик — то кінь: що вложать, те й несе!
Одно йому, чи камінь там, чи сало,
Чи тьма тиранїї, чи Wolność, Równość, Zgoda...[1])
От тим то вірю я в движучу міць народа.

„Коли вона не зницїла до лиш,
Посипши майже тільки камінь все
На тюрми, на палати, на твердиш,
То є над'я, що як принесе
Здоровий хлїб робучій всїй родиш
І світла в себе ясного насе,
То розростесь не так і процвіте роскішно.
От тим то, бач, мені з всїх песимізмів смішно."

Здрігнув Євгеній. По лиці блїдому
Ізнов іронії пробігла тїнь,
Та щезла гнеть. У серці молодому
Заворхнулась найглибша глибінь.
Якесь чуттє, немов тоска до дому,
Тоска за скарбом віри, сил, стремлїнь,
Котрі й його колись у тихий рай манили,
Збудилась, мов дитя зіснеть ся і заквилить.

І жаль притьмив ввесь вид його, як дим
Гіркий, що весь, як свічка допалить ся;
Уста нервово дрóгнули, слабим,
Бездушним усміхом стягли ся лиця:
– »Щаслив, хто вірить всїм сердцем своїм,
Хто в бою, наче сталь в вогнї, сталить ся!
Щоб вірить, треба кров здорову мати в жилах...
Я сумнїваюсь лиш, бо вірити не в силах.

[1]) Воля, рівність, згода — фрази, яких Поляки все вживають у своїй політичній ідеольогії

Немов червяк підточує билину,
Так підточило те життє мене.
Мов звялий лист, що здавсь на хуртовину,
Котра його і топче і жене —
Так я живу; де вна́ду, де спочину.
Про те не дбаю; чую лиш, як схне
У серці джерело життя, і вже не трисне
Напово! Ні, я жду, чень як-найскорше висхне.

Бо нерв життя у мене перетятий,
Зруйновані підвалини буття;
Бо щастя фонд залізний [1]) я розтратив,
І розміняв на мідь срібло́ чуття.
Не маю сили навіть, щоб попяти
Ту вашу віру в вартість, в ціль життя.
І жаль, що вам мене оттак накинув друг мій,
Бо не найдеть ся в вас лі́кý на той недуг мій.

— „Ну, ну," — рік Дорош, — „хоч ми й не доктори,
А розпізнати зможем ваш недуг.
Ви, бачу, тріпки на байро́нїзм хорі,
На Weltschmerz [2]), як казати звик ваш друг.
І перви в вас страх до зворушень скорі,
Роздразнена уява, бо ввесь круг
Мрій, мислей, ба́жань — все к одній змагає ці́ли:
Ятрити рани, що зго́їтись ще не вспіли.

„Та чень же рани ті — Госпо́дь ще ласкав —
Не так тяжкі, щоб їх не міг зго́їть.
Ще й ваш батіг весе́ло буде траскав [3]),
А праця Weltschmerz ваш прогонить вмить.
Ще не погиб, хто із упадку в час встав,
Лиш в власному нутрі не треба рить!
Та що тут говорить, — ходім на віз сїдать!
Не близький шлях, то щоб ня рано дома стати!"

[1]) Залізний фонд по товариствах — непорушний.
[2]) світовий бі ль.
[3]) західно-укр. форма (стара) буде траскати

Візок легенький, і дорога рівна,
Здорові коні, небо, повне зір,
Праворуч недоступна, мов царівна,
Гора темніє. смерековий бір
Покрив її, заслона мов чарівна,
Ліворуч річка з шумом в темний звір
Бурлить, і холодком від неї потягає...
Грудь ширше дихає, кров живо в жилах грає.

Грудь вільно дише, в жилах грає кров,
І рвуть ся мисли в темінь за водою,
Мов узники, позбувши ся оков,
Мов облаки по небі чередою —
І розпанахання важкий покров,
Що серця твого тайни крив собою,
І хочеть ся тобі все накипіле горе,
Мов краплю, вилити в тиші бездонне море.

Євгеній був нервовий і дразливий,
Їзда була ненависна йому.
»То не їзда« — мовляв — »то ад правдивий!
Ні стій, ні сядь, ні мислей, ані спу«.
Тепер же він почувсь зовсім щасливий
На тім візку, тонучи в тиху тьму.
В той рай живий, в лугів тих озера бездонні,
Під шемріт рік дзвінкий і лїса шепти сонні.

І чув він, як у нього в серцї тає [1])
Ввесь біль, що там віддавна наболїв, —
Немов рука могуча відчиняє
Понурий гріб, в котрім він гиб і тлїв,
Як серцю свіжість і життє вертає,
І ясність мисли, і свобода слів.
І на товарища він глянув щиро, дружно,
І мову розпочав зовсім вже небундюжно:

[1]) тане (пол.)

— »Бапрóнїзм! Weltschmerz! Знать, були колись
Такі, що горем світовим страждали,
І, риби мов об лїд, ввесь вік товклись
О стїни, що їх волю и ум стїсняли,
Що, хоч під молотом, не подались
На підлість і, хоч в путах, підіймали
Грімкий протест, коли не дїлом, то проклоном,
Докором сміливим, погордою і — скопом.

»Ви кажете: на Weltschmerz хорий я!
Гай, гай, немудра ваша діяґноза!
Цїле життє, цїла судьба моя
Не романтизм, а проста, груба проза.
Не біль над горем світа, не змия
Знання́ підгризла! Із прудкого воза
Піднебних поривів, як Фаетон, не впав я,
Нї квітки синьої по світї не шукав я...

»А прямо ска́жу: брив я по болотї,
Без тямки скарб найкращий розкидав:
В утїхах підлих, у бездїйстві, в злотї
Я щастя — нї, вдоволення глядав.
І поки на́ймильшій, святій істотї
В безумстві я отрути не завдав,
То доти спала в мнї, не прокидалась совість...
Та що тут колеси́ть! Ось вам моя вся повість.«

2.

»Родив ся я на золотім Поділлю,
Котре не всїм однако золоте.
У батька, справдї, хлїб бував на кіллю[1]),
Бо був багатий дїдич він на те:

[1]) Народня приповідка про Поділля: »на Поділлю хлїб по кіллю», така багата країна, що по кіллю родить

Що-свята празник[1]) мав, що-дня неділю,
Де óреть ся, що сїсь, як росте,
Хто там товáр пасе, хто жне, санáє, косить,
Про все те він не убав — готового мав досить.

»Нїчим на світї він не вмів журить ся,
То й був округлий, повний, мов гарбуз,
Як всмак обід і повна с нивниця,
То він живе собі й не дує в вус;
Пробдеть ся вранцї, по нівдї проснить ся
Так твердо, як дитя, що ще покус
І бур життя не зна; часóм у гостї їде,
Часóм і в нього теж збирають ся сусїди.

»Тодї в дворі бувало шумно й рійно:
Гремлять поперед ґанком четверні,
Витають, обіймають ся постійно
Панове, шовком шелестять панї,
А батько ніс, біга неспокійно,
Нюхтить, чи вже дають обід, чи нї?
А в кухнї жар і вар, і кухар кухтів штурка,
Щоб, Боже борони, не припалилась курка!

»Обід такий трівав зо три години,
І йшли розмови всякі за столом:
Панї своїх знайомих тут судили,
Пани хортів і коней... Инш часóм
На полїтичне поле заходили,
Тай то несмiло якось. Загалом
За панщини була полїтика »не в тонї«,
То вже й за Ваха[2]) теж плелось про пси і коней.

»Я панщини не тямлю. Батько мій
Був для піддaних, кажуть, незлим паном;
Та все ж любив він панщиняний стрій,
Вважав його природним, не поганим,

[1]) Празник — рокове свято, велике.
[2]) австрійський міністер

Опертим на минувший святій,
Вязкав незгідними з шляхецьким станом
Усякі бесїди про волю, і ввесь вік
Він комунїстів кляв за сорок осьмий рік[1]).

Усїм хазяйством занималась мати —
Свята людина! Де, з яких скарбон
Вона могла те щире серце взяти,
Оту любов до бідних загалом,
Який дім панський в час той дикий, клятий,
Міг виховать в нїй тихість, простий тон
І працьовитість ту й для праці других шану,
Сього́ не збагну я, то й міркувать не стану.

Та, все занята тьмою справ розличних,
Вона в душі любови скрила скарб.
Дитячий вік мій плив без поетичних
Пригод, та все ж і без попурих фарб.
З дїтьми сїльськими я в играх вуличних
Не бігав, вчасно я дізнавсь, що карб
На них карбований инакший, нїж на мене,
Що я панич, а го все хлопство несоле́не.

За те онїкувались мнов[2]) дївчата,
Усякі бони, покоївки, слуги —
Звичайно одна-в-о́ду зухувата,
Безжурна, сита, молода, без туги,
Лиш їй до строїв[3]), танцїв та до свата;
Робота легка, сненки, анї хуги
Не знали... От вони мене все забавляли,
Чи то мене собі за забавку вживали.

„Та мама все ж таки мене любила,
Не потурала мо́їй пустотї.
Добра, любови, лагідности вчила, —
Та не дались мені науки ті!

---

[1]) рік лисення панщини
[2]) мною
[3]) гарної одежі

Бо вчасно вже гаряча кров бурлила
У мо́їх жилах. Мов рої густі,
Так всякі вигадки по голові снувались,
Все в безвісти кудись прудкі бажання рвались.

Фантазія була мій перший ворог,
Вона мене й до згуби довела.
Все, що здобув я, розбивала в порох,
За чимсь новим і рвала, і тягла,
Від змін до змін потручувала скорих,
Нї в що вглибитись, вжитись не дала,
Мов фатамо́рґана манила без перерви,
Зглушила совість в менї й притупила нерви.

Я тямлю, дома ще, хлопям малим,
Лежу було на софі у кімнатї,
Зажмурю́ очі: грохіт, брязьк і дим!...
Фуркочуть з вітром корогви хрещаті,
Панцирні шляхом стугонять твердим,
Я передом на воронім бахматї —
Штурм, битва, крик і зойк, рев труб і брязькіт міди...
Гурра! Побіда в нас, — і я герой побіди!

То знов гора висока аж до хмар,
На нїй блищить чи за́мок, чи палата...
Червоний дах яріє, мов пожар,
З вікна глядить краса́виця заклята,
У брам лежить триглавий смоків[1]) цар,
Внизу ватага лицарів завзята...
Я випередив всїх, рубаю смока в штуки,
Царівнї подаю освободющі руки.

Смішні ви днесь, дитячі сни, менї,
Але тодї я упивав ся вами!
Зірвусь, бувало, по такому снї,
Немов дурний розмахую руками,

---

[1]) змий, дракон

Лечу до станції... Мрії навісні
Ввесь світ мені вкривають облаками...
Я скачу на коня, жену й жену без тями
Почерез поле й ліс, через яри та ями!

»Жену для руху, мигкання, розгону,
Для стукоту копит посеред нив,
Для храпання коня й гучного тону,
Для шуму трав, для небезпек ярів,
Щоб дух спирало в груди, в горлі мому;
Я на красу природи не глядів —
Любив я одур лиш, перестрах і тривогу,
Ненавидів спокій і рівную дорогу.

»Та ті геройські пориви бурливі
Змінились живо. Як лиш я підріс,
У инъший бік рвонулись сни чутливі,
І инъший чар вогонь у жили вніс.
Лиш чорні очі, лиця все вродливі
Мені маячились, і силети кіс,
І круглі рамена, палкі уста дівочі,
І травила [1]) мене жага і дні, і ночі.

»Я не зітхав, не плакав, не молив ся,
Про романтичні любощі не снив,
Не цілував реліквій, не томив ся,
А пестощі, хоч куплені, пив.
І поки ще з одною я пестив ся,
Думками вже за другою гонив.
І хоч я кождою переситивсь поволи,
Сама погоня та не збридилась ніколи.

»Доснів я швидко у такім вогні,
Що клекотів раз-в-раз у моїй крови,
І стала гнеть ненависна мені
Наука й школа, не було і мови
Про пильність. Вдень я плентавсь мов у сні,
Мертвіла думка, спутана в окови,

[1]) жерла, ила (поль.)

Багато перейшов я прикрих сцен, оказій,
Й мене, здається, проганяли з трьох ґімназій.

»В ту пóру мати в гробі вже лежала —
Покваплилась, щоб стиду не дожить!
І поки мною зла судьба металa
З кутка в куток, не дбаючи скінчить
Ґімназії, нова доба настала
В домівці. Батько наче стовп сидить,
Не бачить і не зна, що творить ся вкруг нього,
Лиш їсть, і плаче, й не, й не гляне ні до чого.

Який там лад пішов у господарстві
По смерти мами — я й згадать боюсь!
Злодії там пишались, наче в царстві,
Рабівники, немов на хвилї гусь!
Жид Жида перегоповав в крутарстві,
І кождий якомусь частку рвав якúсь.
День-в-день гармідер, стук, розпуста, ґвалт і сварка,
І батька голодом морила куховарка.

Почув я те, як сгій покинув школу
Тай остогидла як бо вона менї!
Мов сироту обідрану і голу,
Так рідний дім застав я. На гумнї
Розбита скирта, свинї в нїй посполу
З гусьми й качками рились; в сторонї
Гнила поносована машина у баюрі,
І свіжі висїли аж три волові шкурі.

»Плотів[1]) нема, полунані всї брами,
Обломані гилляки з деревин,
Нять шкап у стайнї перед жолобами —
Нужденна решта з батькових стадин;
В стодолї пусто, серед току ями,
Зачинений не торохкоче млин...
Хоч як чуже менї булó хазяйське дїло,
Та серце на той вид у мене заболїло.

[1]) тинів

Як бомба впав и поміж ту двірню,
Що мов Татари рвались на рабунку,
Зібрав сусїд і близчую рідню,
Щоб їх просить поради і рятунку,
Розбуркав батька, кидавсь день по дню
Розслїджувать всї справи, з постерунку [1])
Зазвав жандармів, щоб грозй ще більш додати,
І троє слуг велїв в тюрму запакувати.

Ну, словом, розпочав и енерґічно,
І бачилось, що зразу й побідив.
Поганих слуг прогнав безвідволічно,
Нових наймив, усюди сам ходив,
У все вглядав, ганяв ся денно й нічно,
Як знав, так лад і послух заводив —
Аж батько мій радів, сусїди дивувались,
І охали Жиди и на мене жалкувались.

Прийшла зима, і я не тямив сам,
Коли пройшла в тім шумі і турботї,
Мов переродивсь я, немов із плям
Очистив ся, змицнів я при роботї.
Мов иньша кров бурлила в жилах там,
Думки нові взялись в новій істотї;
Утихли пориви фантазії буйної:
Я працю, ціль найшов, і жив для цїли тої.

Щасливі днї! До нинї ще про вас
Я згадую, немов про той єдиний,
Проведений в хосеннім [2]) трудї час,
Де не морозить серця жаль, мов инеи!
Тодї то зрозумів я перший раз,
Що не Баярд, борець непоборимий,
Не Дон Жуан, усїх жіночих серць побідник
Героєм наших днїв, а продуцент, робітник.

1883—1885.

[1]) постій, казарма жандармерів
[2]) корисний

ЖИДІВСЬКІ МЕЛЬОДІЇ.

Від Автора.

Після відомих жидівських погромів на Вкраїні в р. 1881, панувало між нашими Жидами, особливо на Підгір'ю, велике занепокоєнє. Носились дивовижні слухи, тріпожні оповісти, зловіщі пророкування. Жидівські народні співаки складали навіть пісни про ті факти, то гумористично висміваючи жидівську тривогу, то наслідуючи тон давних псальмів і благаючи в Єгови помочі. Мені лучилось чути кілька таких пісень і оповідань. Особливо вразило мене сучасне приноровленє знаної мені вже давнійше казки про кипуче море Самбатіон, і пісня (жаль, що я не міг її записати), зложена в жидівськім жаргоні, з повторюваною в кождій строфі анастрофою до пірря з розбитих жидівських перин. Отсе й були сюжети двох перших «Жидівських мельодій».

I.

САМБАТІОН.

Гадаєте, вже й побідили
Отті, що в безумнім гнїві
Мордують[1]) Жидів на Вкраїнї?
Побачим, як будем живі!

А я напере́д вам те ка́жу,
Як в наших це письмах стоїть:
Завчасно з побіди хвали́ть ся,
Живе бо ще цар наш Давид!

Ви чули, Жидів много тисяч
Іде на всї кінцї землї!
Вони йдуть шука́ти Давида
Край моря в дворі на скалї.

Там з божої волї живе він,
Щоб племя своє боронить:
Він вчу́є про нинїшнї кривди,
І страшно ті крив - пімсти́ть.

Вже раз з свого замку край моря
Сходив він Жидів рятувать;
Коли ще й тепер його вросять,
Він певно яви́ть ся опять.

---

[1]) вбивають (нїм.)

Та трудно се, дуже се трудно!
У краю далекому десь
Є море страшенне, кипуче,
Самбатіон море те звесь.

Лиш раз один досї те море
В далекій, незнанім землї,
Шукаючи в поміч Давида,
Побожні Жиди перейшли.

Ви знаєте дивну ту повість?
Раз цар був безбожний, хотїв
У своїому царстві живучих
Усїх повбивати Жидів.

І вислали своїх рабинів
Жиди до царя і рекли:
»Не тїкай нас, цярю! Живе ще
І наш цар Давид на землї.

А цар розсміяв ся безбожний:
»Ідїть, се дурному скажіть!
Умер і зотлїв цар Давид ваш,
Якраз тому тисяча лїт.

»А, врочім, беру вас за слово:
Ідїть, і нехай ся явить
До мене на учту [1]) велику
За сорок день цар ваш Давид.

»А як не явить ся до мене
Давид на означенний день,
То всїх вас Жидів в моїм царстві
Без милости вріжу в пень«.

І далї говорить та повість,
Як з трудом великим запили
Жиди над кипучее море
В далекім, незнанім землї.

[1]) бенькет

А море реве, і клекоче,
І парою в небо бухтить,
За морем тим в замку високім
Невмерлий живе цар Давид.

І впали Жиди ті на землю,
Молились три ночі й три дні,
Стогнали і плакали тяжко,
Аж поки слїзьми підилили.

А сльози їх в море влили ся
І в кригу стялись ледову,
А хвилї кипучі на кризї
На той бік несуть Жидову...

Минуло днїв трицять і девять,
Послів як нема, так нема,
Жидам вже погасла надїя,
Лишилась трівога нїма.

На славную учту зібрались
З цїлого пів-світа царі.
І шумно, і говірно, й гучно
У царськім високім дворі.

А оддалїк в тюрмах і мурах
Пильнують Жидів сторожі,
Кати походжають гуртами
І гострять мечі та ножі.

Ось учта в дворі почала ся.
Як гучно музика гремить!...
І плачуть Жиди і ридають:
»Не їде наш цар, наш Давид!«

Пів учти скінчилось, пів пяні напились
Вельможнії гостї в дворі;
Кати походжають, в руках їх играють
Блискучі ножі и топорі.

Вже учта скінчилась, цар пяний
Жидів мордувати велить, —
Втім чути: гремить, наближається...
Ах, їде наш цар, наш Давид!

У чорній, замкнутій карітї,
І коней воро́них шість пар,
Без слуг, без погоничів їде
Жидів невмираючий цар.

Стає, відчинивсь карита,
Дїд з неї, зігнутий до в-нів
І сивий як голуб, тремтячов[1])
Ногою ступає долів.

Ступає тремтячов ногою,
От-от дотикає землї,
Та диво — земля подасть ся,
Немов полотно на водї!

Все нижче, все глибше!... Вже двір ввесь,
І місто, і царство цїле́
Хитаєсь, хвилює, і звільна
Все нижче, все глибше тоне.

Злякались царі і благають
Давида: »Вертайсь, не ступай
Ще другов[1]) ногою на землю.
Бо згинемо ми і ввесь край!«

Дїдусь усміхнув ся і каже:
»На учту просив ти мене!
Не хочеш — вертаюсь, та слухай же, царю,
Не тикай ти племя моє!

»Ти ж бачив, ввесь двір і ввесь край твій
Не в силї мене удержа́ть;
То ж знай, уся власть твоя — пїщо,
Щоб племя моє звоювать!

[1]) парічеві форми: тремтячою, другою

»А що не приняв ти до учти
Мене, то прийде такий час,
Коли мов племя засяде
До царської учти між вас!«

Оттак наші книги говорять,
І правду говорять святу;
Живе цар Давид наш і бачить
Усї наші кривди й біду.

Нещасне село те і місто,
Де в муках, в понижению Жид —
І горе землї тій, як стане на неї
Обома ногами Давид!

1883.

II.

ПІРРЄ.

Розвіяне злими юрбами,
Мов снїгу платки знад руїн,
Летиш ти до хмари з вітрами,
О, пірре з жидівських перин!

Мов снїг ти летиш аж до хмари,
Вкриваєш поля мов килим,
О, свідку великої кари,
О, пірре з жидівських перин!

Мабуть, бачить горя не хочеш,
Що ми тут в тій хвилї терпим,
Снїжними крильцями тріпочеш,
О, пірре з жидівських перин!

Як грубі мужицькії руки
Рвуть наше добро без причин
І нам завдають люті муки —
О, пірре з жидівських перин!

Як наші хати розкидають
Аж геть до останнїх делин,
Як наші шинки розбивають —
О, пірре з жидівських перин!

Ввесь ґород від краю до краю —
Руїна одна, плач один!
Гляди ж на тих варварів зграю,
О, пірре з жидівських перин!

Гляди, що тут нашої втрати,
Що наших тут впаде сльозин,
Щоб Богу се все розказати,
О, пірре з жидівських перин!

Хай наші всї зважить терпіння,
До нашого горя долин
Хай шле нам потїхи проміння,
О, пірре з жидівських перин!

Хай тямить, що люд ми ізбранний,
Його напукóханий син,
Годований зéрнами манни, —
О, пірре з жидівських перин!

Хай дасть нам народ сей посїсти,
Хай дасть нам помститись над ним —
Неси йому, ті неси вісти,
О, пірре з жидівських перин!

1882.

III.

Асиміляторам.

Пригнути Жидів, покорити
Ви раді б під ваші права,
Їх мову й закон розорити?...
Пусті це, безумні слова.
А знаєте ви, що за сила
В тій мові, в законі тому?
Вона від віків нас водила,
Мов стовп огняний через тьму.
Се щит наш від напору вражого,
Се звязок, що час не порве,
В ній Якова, праотця нашого
Незломне серце живе.
Той Яків, що в юності своїй
В пустині з Сговою бився,
Ви знаєте, як він на старість
Перед Фараоном явився?

Як Йосип у ласці великій
Ото в Фараона вже став,
Тоді Фараон його батька
Побачити ще забажав.
Приїхав старий патріярх наш
З стену к Фараону у двір;
Дванацять верблюдів горбатих
Шліфований тончуть порфір.
Посеред двора Фараонів,
Де сфінкси стояли німі,
Сини патріярха розбили
Пустинні памети свої.

Щоб Якова к ньому проводить,
Шле цар той міністрів своїх;
Говорять старому міністри:
»Клони ся цареві до ніг!
Та гордо в весь ріст свій високий,
Мов пальма та, випрямився він
І каже: »Лиш Богу одному
Я звик віддавати поклін.«
І мовили се Фараону
Міністри — той зморщив чоло
І каже одвірре низеньке
Покласти в ніч росту його:
»Сюди проведіть патріярха,
Тут мусить схилити ся він,
І так, хоч і як по неволі,
Віддасть мені царський поклін.«
І Якова в царські покої
Ввели — ішов прямо він скрізь
Аж перед низеньке одвірре...;
»Туди к Фараону проліз!«
І, бачучи хитрість єгипську,
Старий патріярх зупинивсь...
Сміють ся в душі Єгиптяни,
Він Богу в душі помолився,
І сталось... Свою громовладну
Правицю Єгова простер:
Стіну, мов марну павутину,
Згори аж додолу роздер.
Крізь блиск і, куряву, й гуркіт,
Спокійний і прямий, немов
Та пальма в стену, патріярх наш
Перед Фараона ввійшов.
А цар затремтів і, побліднів,
Припав патріярху до ніг...
»Великий твій Бог!« — він промовив,
І більше промовить не міг.

Тямуйте ж сю давнюю повість
Ви всї, що хотїли б нагнуть
Жидів на новї закони,
Вести на неходжену путь!
Не думайте, що вже послабла
Рука, для котрої стїна
З порфірів шлїфованих слабша,
Анїж павутина марна!

19. вересня, 1889

IV.

ЗАПОВІТ ЯКОВА.

»Як умру я в тім краю Міцраїм,
І життє се мов тїнь промине,
Не ховайте єгипським звичаєм
У єгипських гробницях мене.
Я не хочу петлїшним лежати,
Світ живий своїм трупом дразнить —
Хай те тїло, із пороху взяте,
Знов вертасть ся в порох зогнить.
В степовую обгорнувши рогожу,
Серед шляху зарийте мене,
Що в єгипську столицю ворожу
З благодатного Гозен верне.
Отим шляхом на панщину люту
Швидко йти муть потомки мої,
То щоб стогін їх, муку і скруту
Почував я що-день у землї.
Буде дух мій незломний, могучий
Їх надїсю волї кормить,

А їх сльози гіркії, пекучі
Не дадуть моїм костям зогнить.
А як блисне нам ранок свободи,
Й моє племя здійметь ся як рій,
Щоб іти на Червонії Води
В край далекий, обіцяний, свій —
Заклинаю вас Богом єдиним,
Не лишіть моїх костей отут!
Хай у рідній землі Палестини
Коло батька і дїда спічну́ть [1]).
Бо велика зближаєть ся кара!
Без лїку́, мов пустинї піски,
Налетять на сей край наче хмара
Несї мухи, і воші, й сверщки.
Остогидне життє всїм у краю,
Заповня́ть вони всякий куток —
Так нехай же, молю вас, благаю,
Не скверня́ть моїх вольних кісток.
І ще гіршая кара їм буде,
Поки випустять вас із оков:
Кровопійцям, що пи́ли кров люду,
Батько Ніль перемінить ся в кров.
То не дайте тій крові неправій
Омочи́ть мої кости отут,
Щоб не став я в сорочцї крівавій
Перед троном Єгови на суд.«

20. вересня, 1889.

---

[1]) спочинуть (наріч. з польс.)

V.

СУРКА.

(Поема)

Я Сурка, бідна Жидівка.
Не дав Бог росту, ні вроди:
Мала я, ростом похила,
Лицем і зо́всім погана.
Та й як було вирости
Струнко́ю й простою Сурці
Без батька й рідної неньки,
Відмалку поміж чужими,
Відмалку в тяжкій роботі,
У поштурковицу людськім!
Оттак жила́ я лїт двацять,
І не жила́, а хилялась,
Із коршми в коршму тинялась.
Робота денно і нічно,
Коршмарка зла і лїнива,
Кошмар побожний, та злодій,
І вередливії гостї...
Усяке те тільки й дума —
Слузї роботи завдати,
Слугу щипнути та штуркнуть,
Слуга ж — і писнуть не сміє,
Ще й усміхати ся мусить,
Хоч гнїв і сльози наверха.
Оттак жила́ я лїт двацять.

Аж раз коршмар менї шепче:
»Приходь ти, Сурко, до мене
Вночі, як жінка поїде!«
Я хоч негарна й похила,
Хоч глупа виросла й темна,

Читать, писати не знаю,
Молитись Богу не вмію —
А таки я здогадалась,
На що я Юдиї здала́ ся.
Гадала зразу тїкати,
Потім — коршмарцї сказати,
А далї так розгадала:
»Однако вік мій минає,
Як та вода по болотї,
Без щастя, радощів жадних!
І вмру, і знати не буду
Того, чим тїшать ся другі,
А там, у небі, безплодним
Немає вступу, ні чести.
Нехай же буде і в мене
Дитя малесеньке! Боже,
Якже ж любить його буду!
Ті ручки й ніжки дрібнії
Своїми гріти устами!
Собі від рота відійму,
Щоб лиш воно було сите.
Саму хай бють, зневажають,
Щоб лиш воно, моя квітка,
Росло, як людськії дїти!«

Оттак я ду́мала часто,
Із річки носячи воду,
У кухнї миючи ми́ски,
Неручи шматте жидівське.
І чула, як там під серцем
Воно все дужше і дужше
Ворушить ся починало.
Нераз бувало, аж дух в мнї
Запре, я стану мов пня,
Робота з рук випадає —
Зажмурю очі і си́джу...

І вже ввижаєсь, півсонній,
Воно — маленьке, рожеве,
Цїле мягенько, пухкеє,
Треплеть ся в мами на груди,
Сміється, дриґа ніжками.
І так сидїла б хоч вік ввесь,
Як би коршмарка не вздріла,
І в карк не вдарила міцно
Та не прикрикнула грізно.
А я з мрій своїх прокинусь,
Гляджу на неї — не злісно!
Не було злости й крихітки
У моїм серцї в ту пóру —
А гордо так, як царівна,
От так сказала би злюцї:
»Хоч ти коршмарка багата,
А я лиш слýжниця бідна,
А я тепер тобі рівна!
Я мати, злюко, я мати!«

Аж як прийшлось менї рóдить,
Тодї коршмарка дізналась.
Ой, ой, що ґвалту, що крику!
Мене із коршми прогнала,
Хоч снїг був, вітер і студїнь.
А Юдка жінки бояв ся,
Не смів і писнуть нїчого.
Та все ж ще мав милосердє:
Запряг кобилу в санчата,
Відвіз мя[1]), хору, до баби
І тайком дав кілька риньских,
І мовив: »Сурко, небого,
Живи ти в баби, док' можеш,
Я буду дбати про тебе.
Лиш бій ся Бога, нїчого
Не кажи моїй коршмарцї,

[1]) мене

Що ся дитина від мене!
А то зжене мене з світа!«

Дав Бог, родив ся мій хлопчик,
Здоровий, гарний, як ангел!
Живу я місяць у баби,
Уже й зовсім я здорова,
Та не приходить мій Юдка!
А баба бідна, старенька,
В самої їсти нема що,
Заробків також пяких —
Прийшлось нам круто, ой, круто!
І каже баба до мене :
»Ти бачиш, Сурко, небого,
Що нам тут жити не можна,
Тра гнізд теплїщих шукати.
Запру я хату на зиму,
Піду до війта в комірне[1]).
Ти ж бери собі дитину
Та йди, небого, до Юдки.
А як не прийме Юдчиха,
Іди де далї між люде!«

Мороз був лютий і вітер,
Курило снїгом по полю.
Я майже гола і боса —
Що тільки мала теплїйше,
Всїм обвинула дитину,
Самій про себе байдуже!
Іду до коршми до Юдки.
Прийшла до коршми. Юдчиха
Лиш глип на мене, мов каня[2])...
(Слуга вже ниьша при кухнї).
»Чого ти хочеш?« — питає.

---

[1]) в підсусїдки
[2]) шулїка

— »Пять лїт я'« — мовлю — »робила,
Прийшла по плату зарібну'« . . .
Ех, як не крикне Юдчиха:
— »Скажи, гадюко погана,
Скажи, чия се дитина?«
— »Моя'« — говорю — »та й Божа.'«
— »Скажи, хто батько дитини,
Бо не побачиш заплати!«
— »Сього не скажу нїколи!'« —
— »Так, дранте, марш менї з хати!
Щезай у безвість від мене
Із своїм плодом погани !«
— »Юдчихо, бійте ся Бога!'« —
Говорю, — »бачте, там студїнь,
Я майже гола і боса,
Дитина в мене маленька,
Куди ж під ніч я дїну́ ся?'« —
— »Геть, не погань менї хати!
Іди й до вовчої мами!«
І прискочила змиюка
Й вихнула мене за двері
Під ніч у куряву й студїнь.
Пішла я мов божевільна.
На серцї в мене так важко . . .
І де се Юдка подїв ся,
Чом не явив анї ока,
Чом не сказав анї слова,
Не вговкав жінки-гадюки?
І де тепер я дїну́ ся,
Куди попро́шу ся в хату?
Пять лїт у коршмі жила́ я,
Але села я не знала,
Людей не знала, що в сїрих
Отих хатах проживають.
Страшні були в'ни для мене,
Усї здавали ся пяні,

Усї здавались охочі
Побить Жидівку, полаять.
І стало так менї страшно,
Немов я в лїсї густому
Поміж вовками.

Темнїло.
Розплакала ся дитина.
І чую я, що ще в грудї
Є молоко. От я й сїла
У снїг під плотом в затишку,
Щоби дитя покормити.
Воно, малюсїньке, зараз
Взяло ся ссати так міцно —
Морозу ще не почуло,
Тільки що щічки червонї.
І ссе, а очка ті чорні
Звернуло прямо на мене,
І так глядить, мов розумне,
Мов ось-ось хоче сказати:
»Не бій ся, мамо, не бій ся!«
І стало якось так ясно
Довкола мене і любо,
Неначе снїг ввесь розталяв,[1])
І вітер теплий повіяв,
І крутте зеленню вкрилось...
А я дивлюсь, не надивлюсь,
На ангелятко маленьке —
Про світ, про горе забула...
Втім пси завили десь близько,
І вітер свиснув над вухом,
І снїгом кинув у очі —
І я прокинулась разом...
Аж чую: руки і ноги
Вже одубіли, мов крига,

[1]) розтанув

Дитина змерзла і плаче,
Мене сон клонить додолу —
О, Боже, я замерзаю!
Була хвилина — і думка
У голові моїй блисла:
»Що ж, замерзаю, то й добре!
Не буду більше терпіти.«
Та плач тихенький дитини,
Мов ніж, пройшов моє серце.
Прогнав ту думку погану.
Ні, ні, сама я хай гину,
Та за що ж гинуть біднятку?
І, всеї сили добувши,
Я викопалась зі снігу,
Що вже мене в-пів присипав,
І загорнула дитину...
Хотїла б бігти, Бог зна, де.
Та сил немає. Хотїла б
Огріти бідну дитину,
Та в мнї тепла вже не стало.
А тут дороги не видно,
І ноги вязнуть в замéтї,
І вітер свище, бє в очі...

Я йшла без думки, аж бачу:
Стоїть хатина, мигоче
Слабеньке світло з вікóниїв.
І я надумала зразу
Під те віконце в загату
Свою дитину покласти.
Тут чень не всї ще поснули,
Хтось плач дитини почує,
Її візьмé, обігріє...
Сама ж підý світ за очі,
Поки де згину в замéті.
Як нагадала — зробила.

Поцілувала те личко,
Що вже мороз був обхопив
І сніг присипував вперто,
Пообвивала як мога,
І у загату в затúнку
Ту ж під віконцем поклала.
Сама ж, як сонная змора,
Пішла снігами у поле.

Тяжка була та дорога!
Що крок, здавалось, на ноги
Тягар якийсь сотнаровий [1])
Наляже — двúгнуть не сила.
А вітер бє мене в очі
І свище — чую виразно,
Словами свище: »Ти підла,
Погана Сурко, щó робиш?«
То йду, то стану... У серці,
Немов иглами, щось коле.
І ловлю слухом всї звуки,
І все, здаєсь менї, чую:
Пищить і квúлить дитина.
І почалú менї мисли
Страшнiї в голову лїзти.
»Ану ж всї в хатї поснули,
Плачу дитини не вчують,
Моя дитина замерзне!
Ану ж почують собаки,
Зсїдять дитину живою!«
І я, мов вкопана, стала.
І, оберпувшись, що сили
Кричати стала: Рятуйте!
Моя дитина, дитина!«
Та пусто, глухо довкола.
Ковтáє вітер мій голос...
І я, мов кінь із припону

[1]) сто кіль

Рванулась, кинулась бігти
Назад в село. Спотикаюсь,
Упаду, встану, знов упáду,
Кричу і плачу — даремне!
Біжу, біжу так і мучусь,
Здаєсь, годину, і другу,
Здаєсь — вікú вже цілíї,
А хати з снітлом не видно.
Якісь стогú все та верби.
Собаки виють далеко,
Якісь рови глибочезні,
Плотú [1]) — а хати не видно!

І стала люта розпука
Прокрадувати ся в душу:
Я мечусь, мов божевільна,
Кричу що-сили і плачу.
Аж тут хтось цап мене ззаду.
»,Ти що тут робиш?'« — питає.
Я озирнула ся — шáндар!
Блищить на плечах карабін,
Ліхтария блима при пасї [2]).
Хоч я, у коршмі ще бувши,
Шандарів дуже боялась, —
Боявсь ще дужше їх Юдка! —
То тут менї анї крихти
Страшним той шáндар не здав ся,
І я припала до нього,
Мов до спасителя свого.
»Ойí, пане« — мовлю, — »я Сурка,
Що в Юдки в коршмі служила —
Гляджу своєї дитини!«
І все йому розказала.

Взяв мене шáндар за руку
І по селу попровадив,

[1]) тини [2]) печі

Аж поки світло ми вздріли.
— »,Чи та се хата?'« — питає.
— »Не знаю, пане! Поглину!«
Пішла я — Боже, мій милий! —
Та сама хата й загата,
Але дитини немає!
І стала я, мов мертва́я.
— »Нема дитини!« — говорю.
А в хаті світить ся, горіи...
Застукав шандар... Ввійшли ми.
Та вже при вході я чую:
Кричить дитина. »О, Боже!«
Лиш тільки скрикнуть змогла я,
І впала в сінях омлі́ла.
Що сталось далі — не тямлю.
Лиш мов крізь сон спомина́сь,
Що в хлопській хаті лежу я,
Тепло, і чисто, і ясно...
Сидить бабуся край мене
І головою хитає,
І зтиха, зтиха говорить:
»,Дурна ти, Сурко, та глупа!
І чом було́ не застукать?
Ми як не собаки, як Юдка
І його Юдчи́ха, ми люде!
А то як чи чуване ді́ло
В снігу дитину лишати!
Ще ґаздє, що я не спала,
Молилась Богу, аж чую:
Щось під вікном у загаті
Мов котеняточко мявка'«...
І знов нетяма...

Аж тут я
Прийшла до себе, в шпита́лї
Тюремнім. Кажуть, в гарячці

Я три неділі лежала...
Кажуть — судить мене будуть.
Та що, хай судять, Бог з ними!
Байдуже суд менї їхній,
Байдуже їхняя кара!
Я суд найтяжчий пройшла вже,
Знесла найтяжчую кару
Отої ночі страшної.
Що буде далї — не дбаю!
Я не боюсь роботи,
І не лякаюсь нїчого,
Як лиш дитина зі мною.
Для неї все я готова
Знести!... Говорять, хотїли
Менї відняти дитину, —
Ну, та спасибі гарячці,
Не допустила до того!
Я, кажуть, так верещала,
Металась, рвалась невинно
І все дитини шукала,
Що доктор, врешті, промовив:
»Віддайте їй ту дитину,
Бо за життє я не ручу!«
Воно тепер вже більшенькє,
Уже й сміяти ся вміє.
Глядїть, як грасть ся, дриґа,
Ручками хапа за груди!
Моя ти роскіш єдина!
Ти мій пестунчик маленький!...

7—8. вересня, 1889.

VI.

У ЦАДИКА.

Присвята Наталії Кобринській.

Ох, цадик[1]), я бідна Жидівка, я все
В тобі шанувала власть божу!
З далеких сторін, із підгірських країн
Я з вірою к тобі прихожу.
Ох, цадик, потіш ти мене, не гордуй,
Що я така бідна й недужа!
Без тебе мені погибати! Рятуй,
Рятуй мого бідного мужа!
І що йому сталось, не знаю, хоч вбий!
Я певно невинна, Бог видить!
Та тільки здаєсь мені, цадик святий,
Всьому тому справка с дибик[2]).

Жили ми з собою, як Бог приказав,
Літ десять. Минали нас біди.
Сим-тим торгували, торг добре ішов...
Зробили три „чесні кріди“[3]),
І добре на них заробили. Вже ж я
Не дармо молила ся Богу!
Дітей у нас троє, хотілось би їх
Направить на чесну дорогу.
А втім припливло щось до мужа: почав
Мовчати і думать що-ночі —
Не спить, то зітхає, то встане, то щось
Таке несуразне мурмоче.

— „Ти що се“, — питаю, — „Елькуно, не спиш?“
— „Та так, мені важко щось, Малко.“
— „Чого ж тобі важко“ — „Не знаю, а так

[1]) рабін-чудотворець. *Прим. автора*
[2]) чорт. *Прим. автора*
[3]) невиплатність

Чогось нїби страшно і жалко.'« —
— „Тьфу, що ти морочиш? Ти ясно кажи!“ —
Озлив ся. — »,Ба, ясно! Як би то
Я сам знав! Здасть ся, здоровий, а десь
Болить щось, гризе мене скрито.
Все хочеть ся думать про наше житте,
А що в нїм було? Біганина
За крейцаром, здирство, ошука, брехня,
А щастя — ну, хоч би година!'«
— „Ти стїк ся[1])!“ — говорю. — „А дїти? Чи ж ти
Не рад прихилити їм неба?
Хиба не здорові, не гарні ростуть?
Що ще за рожна[2]) тобі треба?“
— »,Ох, Малко, сього менї й страшно,
Трясусь, мов від вітру перо...
Ану ж нашим дїтям не вийде в пожиток
Неправдов[3]) наживте добро?'«
— „Тьфу, тьфу, скостенїв би язик твій![4]) — кажу“, —
„Се що ти верзеш, оцанїлий?“
— »,Послухай лиш, Малко, а бачила ти,
Як вчора по вулицї бігли
Жиди, жиденята, кричали, ревли,
А по серединї громада
Хлопів з патиками, з дрючиннєм страшним
До суду вела конокрада?
А знаєш ти, Малко, хто той конокрад?
Герш Цвілїх! Ти тямиш, Берль Цвілїх,
Отець його, склеп[4]) в нашім містї держав,
Склад всяких матерій і білих
Полотен. Багач був, і також збирав,
І гарбав, і грабив, про сина
Все думав, для нього на душу брав гріх —
А син його от чим став нинї!

[1]) сказивсь ти (поль. wsciekł się)
[2]) рога, рогатого чорта
[3]) неправдою
[4]) крамниця

Ох, Малко, і чи ж то не ми довели
Тих Цвілїхів аж до банкрутства?...'«
— „Здурів ти!“ — кажу йому, — „адже нас суд
Очистив від того паскуства!“
— »,Очистив нас суд, та сумлїнне моє
Бунтуєть ся в мене теперка.
Хто зна, може, пасть вже розпята, що й нас
Пожре, як пожерли ми Берка!
Хто зна, може, й наші так дїти підуть,
Як Гершко, як Сура... Ох, Малко!
Подумаю се, то аж серце в м'нї рвесь,
І страшно менї щось, і жалко.'«
— „Та цур тобі!“ — мовлю йому. — „От найшов
Про що ще під ніч міркувати!
Лиш Богу моли ся і дурнем не будь,
То Бог нам не дасть загибати!“

І що я йому говорила, товкла,
Нї-руш отих мислей прогнати.
Нуда його бє, помарнїв, попіснїв,
Спусєь, мов не свій, мов заклятий.
Ба, ще що: до ґалеха[1]) став він ходить.
І з ним про книжки розмовляти.
Аж світ мнї затьмив ся! Кричу вже йому:
— „Що робиш, мешіґенуватий?[2])“
А він все своє: — »,Нї, не можна так жить!
Хиба ж то ми пси, а не люде,
Щоб гризтись і жертись отак? І коли ж
Кінець тій ненáвисти буде?'«
Почав він ходити зовсїм, як дурний,
До склепу, хоч ріж, не загляне!
Почав упадати інтéрес[3])... Пішло
Життє поміж нами погане.

---

[1]) піп
[2]) дурноватий
[3]) дїло, ґешефт

Вже лаю, і плачу, й клену. Та куди!
За шапку та в ноги! І до хати
Вже на віч не ходить! Пішла я тоді
Усіх своїх кревних скликати.

І що вже ганьбили його, то й ало́![1])
Він мовчки, понурившись, слуха.
А далі найстарший віком, мій дідусь,
Як трахне його поза вуха!
А з другого боку поправив мій стрик[2])...
Ой, ой, почала ся содома!
Ну, ледви мій вирвавсь і втік. Минув день,
Ба й тиждень — нема його дома.
Шукаю, питаю — ні вісти! Минув
Вже місяць, нема чоловіка.
Ба, й кревні розбіглись — на силу найшли.
І слухай лиш, що за публіка![3])
У хлопа в селі він до служби наявсь.
— »Не верну до міста'«, — говорить, —
»Тут лїпше, бо лиш хлїбороб заробля,
І кривди нїкому не творить.'«
Ну, що з ним балакать?... Звязали його,
І вадили, цадик, до тебе
Везти його й слїзно благати: »Рятуй
Спріт в тій великій потребі!
Се дибик проклятий опутав його!
Найди, святий цадику, слово,
Що є найміцнїйше, заклятте страшне,
І вижени ворога злого!
Нехай він, проклятий, його не мутить,
Спокійний хай сон його буде!
Нехай те сумлїннє його замовчить,
Щоб жити він міг, як всї люде!

28—30. серпня, 1889.

[1]) гал. народній вислів на знак здивованя — дуже
[2]) брат батька — дядько
[3]) ганьба, сором

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

ANSI and ISO TEST CHART No 2

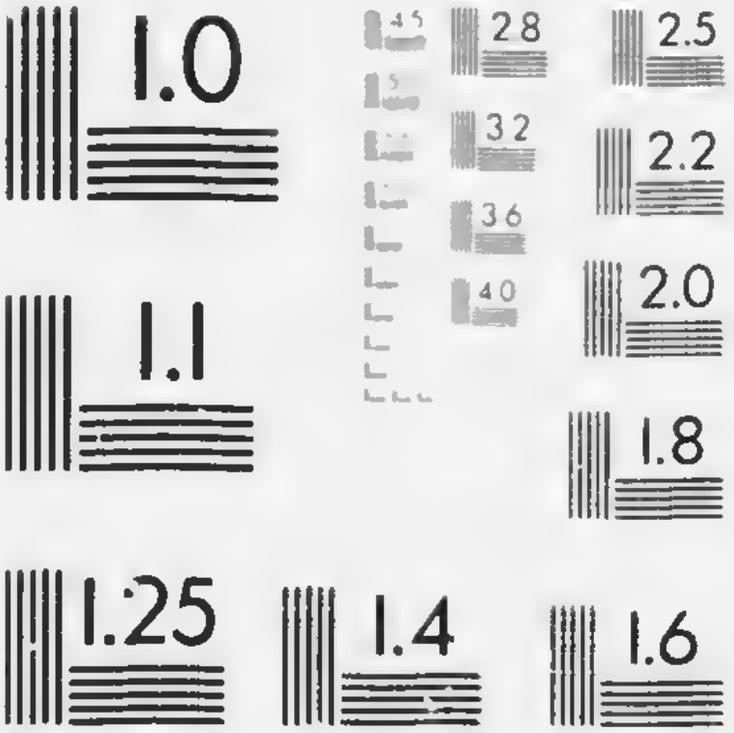

APPLIED IMAGE Inc

VII.

З ЛЮБОВИ.

I.

З ґешефту лиш, кажете, женить ся Жид,
А серця у нього немає...
А знаєте, кілько ґешефт той нераз
Любви в собі й горя скриває?
Ґешефт! А який то, спитайте, ґешефт?
Що, всякими бідами битий,
Відмалку в тій думці ховаєть ся Жид,
Щоб хоч, оженившись, пожити!
Сто раз не доїсть, не допе, не доспить,
І голод і бійку приймає,
То й знає він добре, що в нужді такій
Любов, наче цвіт, увядає.
Не бійте ся, вміє цінить він любов,
І всю благодать її божу!
Та що, як землі під картоплю нема,
Куди його думать про рожу!...
Та от хоч би й я! Чи сидів би я тут
У клятому сьому застінку,
Як би я з любови не був оженивсь,
Як би не любив свою жінку!

II.

Я з першою жінкою, бачте, розвівсь.
Тай досі в'на з тямки не никне —
Любив я її!... Чоловік наче хміль,
До всякої тички привикне.

Хоч смійтесь, а таки любив я її.
З любви навіть з нею розвів ся...
Ни, ни, розкажу! А то скажете ще:
Плете, мов дурищї[1]) наїв ся.

Я змалку до поля, до коней, коров,
До хлопської всеї роботи,
До плуга, мотики, пилй й топора́
Найбільше над все мав охоти.
Ни, батько й найшов менї дївчину тут,
В Жовтанцях: здорова, вродлива
І простого хову — піде до коров,
До сїна, до цїпа, до млива.
Вподобав я Файґу. А батько її
Коршмар був, багатий, як дїдько,
Хоч шляху в Жовтанцях тодї не було,
А гостей в коршмі було рідко.
Вподобав чомусь і мене той коршмар,
Хоч я і зовсїм був убогий.
Женивсь я, і жить перейшов поки що
До тестя, в коршму́ край дороги.

Ба, десь так за тиждень, за другий — гляджу:
Спить тесть мій ввесь день, мов убитий.
Смерком якісь хло́пи прийду́ть, пють, їдять
Тай ще собі кажуть платити.
Питаю я тестя — мовчить та бурчить,
Питаю у тещі — як риба,
У жінки — нї слова. Ходжу́ мов дурний
І думаю: що тут за хиба?

Аж бачу раз до́світа, тесть мій яко́сь
З поблизького лїса житами
Веде пару коней — тай конї ж були,
Що тії галки, й з хомутами!

[1]) ростина, від якої можна зійти з глузду (народня фраза); ще кажуть подекуди: дурійки

Запряг в тарадайку, до Львова махнув —
Зполудня вернув... під охотов...[1])
Дві шкапи в традайці, лиш шкіра та кість,
А в пересї кілька банкнотів.
Ни, думаю я — а ще був молодий,
Не звик до такого ще гендлю[2]),
Тут, брате, нечисто, тут буде біда —
Тай мовлю ось тестеві Мендлю:
— »Послухай, реб Мендель, віддай ти менї,
Що дать обіцяв за дочкою,
Нора нам на свій хлїб. Я може б тобі
Завадив — нам треба спокою.«

Озвірився на мене старий. — »,На свій хлїб?
Якого ж ще хлїба забáг ти?'« —
— »Я нахту[3]) візьму тут в сусїдстві.« — »,Дурний!
Рожна[4]) тобі треба, не нахти!
Сиди при менї, заробляймо ураз,
За пару лїт вийдеш на пана!'« —
— »Або зогнию в криміналї!« — »,Ага!'« —
Відворкнув мій тесть, і погана
Усмішка заграла в його на губах —
— »,Ти вже криминал тут занюхав!...
Ну, йди ж, але знай, не минеш ти його,
Коли ти мене не послухав!'«
В злу хвилю, мабýть, він сказав ті слова, —
Скарай його, Боже, за вік мій!
Він нині напус, я ось де зайшов
Все стало ся так, як пророк він.

---

[1]) підхмелений, підохочений
[2]) торгівля
[3]) аренду (нїм.)
[4]) гл стор. 367, пом. 2

III.

Дав він менї грошей. А трапилось нам
Два морґи города, пів хати,
Сад, стайня... За все сорок римських[1] у рік.
Інтéрес як цукор, лиш брати!
Я взяв, зараз сад в мене зняв садівник
За трицять, без сїна. З города ж
Я мав ярний[2]) і собі на ввесь рік,
І ще й зоставалось на продаж.
Купив я й корову. А ще в мене був
Зарібок: до міста, бувало,
Іду на худобячі й кінські торги —
Я баришівни́к[3]), яких мало!
Тут ку́плю коня, тут корову, и продам,
То знов сторгувати поможу,
А все не задармо: що-тижня хоч пять
Шість римських додому привожу.

Прознав[4]) я й для жінки зарібок, як би
Вона його хтїла держати.
Взялись, бачте, бігать з сусїдства баби
Частенько до нашої хати —
А кожда приносить по кілька яєць,
Пшона, то муки, то пшеницї.
»Купіть« — каже — »Гершон, у мене кума,
У мене сю ніч вечерницї!«
Ни, звісно, в коршму́ їм іти з тим не мож:
Побачить хто, муж перечує, —
Менї ж за щобудь дасть, бо раз, що я блят[5]),
По-друге — готівку плачу їй.

---

[1]) римських (80 корон)
[2]) городини
[3]) посередник при купівлї, фактор
[4]) провідав, винайшов
[5]) Блят — вираз злодійський, значить чоловіка, що переховує крадені річі, а далї й загалом такого, що вміє всяку річ держати в тайнї — *Прим. автора.*

Ни, словом скажу вам: такий се гешефт,
Що з нього одного може жити.
І думав я так, що ним жінка займесь,
А я по торгах му ходити [1]).
Та ба, не те вийшло! Файґуня моя
Що-рана, як лиш протре очі,
Зварить там щонебудь, тай нимг до вітця,
Тай там вже сидить аж до ночі.
Піду я на ярмарок — хату замкне
Так нимг, мов жене хто від свого.
Скажу що робити — глядить, мов дурна,
Тай нимг, не сказавши нїчого.
А в батька, прочув я, вона мов слуга
Все робить. Тьфу, що за причина!
Став ла́скаво їй говорити — стоїть.
Мов стови, тільки луна очима.
Став я не пускати її до вітця —
Ого, не минуло й години,
Вже теща прибігла, цокоче, кричить:
— »Не смій ти моєї дитини
Спиняти!« — »Хиба ж я не муж їй?« — кажу.
— »А я їй,« — та каже, — »не мати?«
Ни, слово-по-слові, ми в сварку зайшли,
І вигнав я тещу із хати.

Сидить моя Файґа тай плаче. Що я
Говорю, і про́шу, і гро́жу —
Мовчить або ходить сама не своя,
Ну, просто, дивитись не можу!
Аж далї дитина у неї найшлась —
Ну, мислю, слава тобі, Боже,
Дитина привяже до хати її,
Тепер устаткує ся [2]), може.
Ага, чи не ще! На роди́ни вона
До батька пішла. Вже по всьому —

[1]) ходити му
[2]) присяде (поль.).

Лежить там. І встала, і робить, і мов
Не дума вертати додому.
Привів я її. А що крику було,
Що сварки, того́ й не казати.
Та що, день-в-день гірше: то в'їла до вітця,
То теща від нас не йде з хати.
І йбіг вона при дитині, а тут
Все шепче щось, Файґу бунтує!
Я з злости аж мо́чусь, сварю, то мовчу...
Вже й праця менї не смакує.

IV.

Раз якось я з ярмарку з Ковкви прийшов —
Нема мої Файґи: ще зранку —
Говорять сусїди — до батька пішла
З дитиною, жати поганку [1]).
Над вечір вернулась. Ов, чую: кричить
Дитина! »Чого воно плаче?«
— »,Та що ж би, нїчого!'« — Гляджу я, дитя
Лежить все червоне, гаряче.
— »Ти брала, мо', в поле з собою його?«
— »,Та брала!'« — »І на сонцї лишила?«
— »,Та ні, під снопом, лиш крихіточку раз...'«
— »,Ой бий тебе, божая сила!«
— »,Ти що розкричав ся? Він зо́всїм здоров!'« —
Кричить моя Файґа, й не дбає.
Дає йому груди, він хопить, і враз
Знов пустить, знов хап, знов пускає...
Озлився я. »А Rich'n danen Taten arán! [2])
Не бачиш, дитина недужа!«
— »,Ти дурень!'« — вона кричить, — »,Мама менї

[1]) гречку (*прим. автора*) [2]) гл. стор. 173., пом. 4.

Казала: не слухай ти мужа!«
Розлютився я, вдарив її... А найгірш
За серце мя[1]) брав плач дитини.
Ще й нині болить мене в серці той плач!
Ох, сину мій, сину єдиний!
Кричить тай кричить. Що йому? Що робить?
Не знаю, тай як мені знати?
А жінка дурна, як полїно, тремтить,
Лиш зна: грудь в рот йому ихати.
А в'но все лиш хопить тай пустить... Побіг
До тещі. Прийшла стара, оха,
Щось шепче, то куніль готовить якусь —
Дитина не втихла ні троха.
Промучились ми! А по доктора слать
Її думки! Ніч, роскаль[2]), три милї...
Що кошту!... Коротко сказать: до трьох днїв
Синок мій лежав у могилї.

V.

Не стало між нами життя з того дня,
Могилка ога нас дїлила,
Мов корч[3]) бодяковий. Все думка в менї:
Се Файґа дитя моє вбила!
Дарма, що я бачив жаль, сльози її.
»Дурна, як полїно!« Сї мисли
Вертались усе, як лиш бачу її,
Вертались і грудь мою тисли:
»Дурна, як полїно! В неволї зросла
У батька, як жаба в болотї —
Лиш вирне на сонце, та й зараз назад
В болото по власній охотї!

---

[1]) мене
[2]) грязюка
[3]) кущ

Їй матїррю буть? Господинею буть?
І що ж вона вміє? Робити
Лиш те, що їй кажуть, і ро́дити, й груди
Дитині до рота встромити.
Казала їй мати не слухать мене —
Не слухала, хату лишила,
Зарібок пове́ргла, щоб мамі служить,
І власне дитя погубила.«

Такі мене мучили мисли день-в-день,
Обридла і жінка, і хата,
Зарібок, ввесь світ. І ввесь день я нераз
Сидїв і мовчав. Як заклята,
Мовчала і Файґа, крутилась, мов тїнь,
Но хатї, а ніччю ридає...
І рад би промовить, потїшить, так — ні,
Щось мов менї горло стискає.

І в иньший бік думи важкії пішли:
»Невже лиш сама вона винна?
Чим лїпший і я? Чи ж моєї вини
Нема, що померла дитина?
Роблю, заробляю, все к хатї гребу,
А першу підва́лину хати —
Її, свою жінку, я таки не вмів
До хати життєм привязати.
Не вмів її, зломану волев[1]) вітця,
Знов випрямить, духу нового
Додати. Одно лиш зумів — долучить
Нове ще ярмо до старого.
Чи маю ж я право від неї ждать
Того́, що иїзвідки було їй
Здобуть? Попрікати[2]) її дурноту,
Не бачучи власної свої?«

[1]) волею
[2]) обвинувачувати, докоряти, ганьбити

Роздумавши, хтїв я осилить себе[1]).
Буть к нїй ласкавійшим. Та нї вже!
Занадто тяжка була рана, і йшло
День-по-день усе поганїйше.
І бачу, що дурно лиш мучимось ми,
Кажу їй: »Файґуню, нам вкупі
Не жити!« — Поблїдла, стоїть і тремтить,
Лиш очі на мене ті глупі
Витріщує... »Дам тобі розвід«, — кажу.
Ще дужше поблїдла й сказала:
— »Як знаєш. Я бачу й сама«... Тут урвавсь
Їй голос, вона заридала.

І ми розвелись. Все, що мав — їй віддав.
І ще й наганьбив мене тесть мій.
Лиш в тім, що на собі, пішов я від них —
Такий то був перший ґешефт мій.

VI.

Пішов я, у бровар[2]) в Янові[3]) напявсь,
Живу, заробляю рік, другий, —
Згадаю про Файґу, згадаю дитя,
Нїт-нїт[4]), тай заплачу із туги.
»Женись!« каже батько. — „Женив ся б,“ — кажу, —
— „Та от що: шукать неспосібно.“
— »Ни, що там шукать! Я тобі сам найду!
Тобі лиш одного потрібно:
Щоб мала кус[5]) грошей, щоб проста була,
Сїльська, до роботи придатна.«
— „Нї,“ — мовлю, — „досить менї простих уже!

[1]) перемогти себе
[2]) пивоварний завод
[3]) коло Львова
[4]) нї з цього, нї з того, не думаючи
[5]) шматок, трохи

Хай кулі побє їх гарматня!
Говорю вітцеві: — „Лишіть ви мене,
Хай сам я собі пошукаю!"
І став я потрохи сик так між людьми
Питати, і все помічаю.

А близько тут Еттінґер має село —
Жид дуже ж то вчений, багатий.
Тепер він у Львові за рабіна став,
Тай то за сам гонор[1]), без плати.
Прочув я: Жидівочка в нього живе,
У наймичках-дї[2]), молодиця,
Чи розвідка[3]), хлопчик у неї трьох літ.
Є и гроші й одежа... Вертиться.
Усе моя думка круг неї. Сю взить!
Розмуна чей, чесного стану. —
Бо вже ж в такий дім якубудь не вільмуть,
Ану ко піду та поглипу!

Пішов я так в шабас. До кухні зайшов,
Глядаю: по-міщанськи убрана,
А гарна, жива молодиця така...
»Ви, певно,« питає, »до пана?«
— „Нї," — мовлю. — „Я чув, тут живе Лібе Зіс"...
— »На що вам вона?« (Сналенїла!)
— „Я чув, вона теє то... замуж би їй"...
Вона тілько глипи, тай присїла,
Немов там вогонь під кітлом поправляя.
— „Мене," — мовлю, — „брат посилає,
Такий і такий, і господар, гендлир"...[4])
— »Він, може, багатки шукає?«
— „Нї," — мовлю, — „а чув він, що має вона
Три сотки готовими грішми,

[1]) за гонор робити — за честь, не за плату
[2]) На Підгіррю додають таке »дї« після слова у значінні »кажуть», а дивн, справді.
[3]) розведена з чоловіком
[4]) торговець

Що ро́злідка, хлопчик у неї трьох лт ..
Не знаю, чи так се, повідж ми!“ [1])
— »І так, і не так. Хлопець, правда, що є,
А грошей трьох сог я не маю.
Та маю одежу... одежі досить ...
— „Що ж, добре і то!“ — повідаю.
Поглянула пильно на мене. — »А ось
Мені щось ядасть ся,« — сказала,
»Що в нас нема брата. Ви сам є той орат ...
Ну, бачите, хитра — вгадала!
— „А як би так, мере,“ — кажу я, — „то що?“
— »Та що ж« — каже, — »я за вас піду.
Ви, бачить ся, добрий ... Се зго́вір наш був.
Просидїи я там до обіду,
Поглянув, як робить, поїв, що варить —
Все чисто і гарно, аж мило.
Пішов я, вітцеві кажу: так і так.
— »Що ж« — каже, — »цисти-бі на дїло,
Та тільки я все б таки радив тобі
Простенької де пошукати.
Така практикована баба — го, го!
То можна біду напитати.

Немов батого́м мене цвйгнули ті
Слова, — та мовчу, лиш в утробі
Мов щось повернулось. Три місяцї я
Не дав їй ні вісти о собі.
Надумавсь. Пішов. Застаю ї, якраз
Панам подавала печене.
— »О, гості рідкі! Я гадала, що ті
Вже гості забули про мене!« ...

[1]) скажи (повісти) мені

VII.

Побрались ми. Батько мій каже: »Ходїть
До мене!« Ба, [illegible] я вісти,
Що в Крехові[1]) він [illegible]
І хоче на ґрунтї осїсти.
Смішна була річ: се для мене старий
Почав був шукати селянки,
Аж на́ тобі! Чисто старий одурів,
Тай бух, сам опутав ся тамки.
Я з батьком відмаленьку вкупі не жив,
Міркую: се що він щедри́ть ся?
Та швидко піймив я[2]), що він лиш бажав
Із нашої працї розжить ся.

Прийшли ми до Крехова. Зараз я три
Корови купив, сїножати
Наняв, — загадали ми, бач, молоком
Із батьком наспіл торгувати.
Орудує батько мій тим молоком,
Я знов баришництвом[3]) заняв ся,
І добре пішло нам. Та швидко ввесь крам
Дотла ізза баб і розпав ся.
Моя розумнїйша і старша була
Від мачухи, — та знов уперта,
Горда́. І пішла проміж ними війна
Щоденна, невинна, зажерта.
Жінки, бач, все дома, їх дїло хатнє́,
То їх і найменша дурниця
Дразни́ть і доводить до лютости гнеть[4]),
Тай нуже сварить ся, ганьбить ся.
Прийде́мо, бува́ло, з торгу, а вони
Кричать, і цокочуть, і плачуть

---

[1]) коло Стрия
[2]) зрозумів, схопив
[3]) факторством
[4]) швидко, як стій

Содома! Лиш плюнем і з хати біжим,
Хай їх твої очі не бачуть.
Та далі не зміг я терпіти: мов міль,
Гризе мене жінка: »Ой, пробі.
Не можу тут жить! Забираймо ся геть!
Там в мене є стрик в Любачові [1].
Там паші багато, там можна держать
Худобу, там добрії люде,
Там гані [2] хатй, і там гана земля. —
Побачим, там добре нам буде!«

VIII.

Пішли ми в поганцу годину. Гай, гай,
І паші нема, і не тані
Хати, а землї й не докупиш ся — ну,
А люде, то й дуже погані.
Стрик жінки моєї був також гендляр,
І все гендлював баранами.
»Продай,« мот [3]), »корови, а гроші менї
Давай, буде спілка між нами!«
— „Що спілка," — кажу, — „коли я анї в зуб
Гешефту сього не капую [4])?" —
— »Дурний ти! Сиди та проценти бери,
Та тільки дивись, — я торгую.«

Поля́комивсь я на проценти, продав
Корови, дав грошей три сотки.
Собі ж на свій гендель лиш сотку лишив...
Гай, гай, ти, мій Боже солодкий,

[1]) недалеко Ярослава
[2]) дешеві (поль.)
[3]) скорочене: мовить (каже)
[4]) не розбіраю (лат. сарio, схоплюю)

Пів року пройшло, грошенята мої
З процентами к бісу пропали —
Все стрик пропустив. Усіх нас з ним ураз
Із хати з зашийок прогнали.

Прийшло ся нам круто — і я став крутить...
Почав по торгах відновляти
Знайомства з людьми, що до тестя колись
Вночі приходили гуляти.
До коників змалку охочий я був,
До них то я й кинувсь з розпалом,
Та що, не багато прийшло ся гулять —
Я швидко спізнавсь з криміналом...

IX.

Так Гершон, старий конокрад, говорив —
І стих. Уже сумерки темні,
Немов каламутна вода, залили
Вонючії казні тюремні.
А ми, слухачі мимовільні його,
На чрічах[1]) лиш кулились тихо:
У всякого свойого лиха досить —
Що нам конокрадове лихо!
І чув я: ще довго він важко зітхав
І з боку на бік обертав ся,
І кашляв, стогнав, кости битії тер, —
А далі я трохи здрімав ся.
По хвилі проспув ся я. В казні мигтів
Промінчик від лямпи знадвору —
На прічі, понурившись, Гершон сидів,
Він спати не міг в таку пору.
Тихенько, мов джміль той старий у траві,

[1]) на полу, на нарах (нім)

Бренїв собі пісню жидівську:
Кінець її довго не дав мені спать,
Крутивсь, мов оса, в моїм мізку:

»Гей, посадив я вишний сад,
Зацвів сад не на жарти;
Програв, програв я свій вік молодий,
Як той ка́рточник в карти.

»Гей, посадив я вишний сад,
Побили сад морози;
Програв, програв я свій вік молодий,
Мене облили сльози.

»Карточник грає й на́дїється
На виграшє хоч би мізерне;
Пропав задаром мій вік молодий,
І більше вже не верне.«

21—28. серпня, 1889.

VIII.

ПО-ЛЮДСЬКИ.

I.

Онучкарський[1]) заробіток,
Звісно, хлїб то не масни́й:
Ходиш, бродиш, мокнеш, мерзнеш,
Як той пес, за гріш марни́й —
А згадати якось любо,
Їй же Богу! Поле, лїс,
Ріжні села, ріжні люде...

[1]) Онучкарі або міняйли розїжджали ще донедавна по галицьких селах та міняли ганчірря за всякі дрібнички: перстені, сережки й т. ин.

Й де мене Бог тільки нїс,
І якого тільки дива
Між людьми я наглядївсь!
Правда, і добро траплялось,
Та сліз, горя, кривди більш.
Серед сьтолоки[1]) тої
Наче зорі ті ясні,
Так дві постатї жидівські
Спомінають ся менї.
Ви видали, як з криницї
Полевої косарі
Лїтом воду пють, всїм тїлом
Ниць приявши до землї —
Так оба́ мої знайомі
В працї, з потом на чолї,
Черпали життє й здоровлє
З мами нашої, землї.
Кривди людської нїколи
Не прилип до них окрух[2]),
А від них у мир добро йшло,
Мов вода з нори на луг.
Край наш бідний, люд наш темний
У бідї затверд, окріп,
Ще й сміють чужому горю,
Брату з горла видре хлїб.
От тому годить ся тямить
Про людей, що з тої тьми,
З тої вовківиї страшної
Вирвались, щоб буть людьми.

---

[1]) метушня, біганина
[2]) шматок, чогось трошки

II.

Я в Рудї близь Маґерóва[1])
Вже нераз давнїш бував,
Про родину Шльоми Штенґля
Теж нераз се й те чував.
Аж в дорозї раз зполудня
Лїтом дощ мене застиг[2]), —
Я до Штенґля й схоронив ся.
У гаєчку груш товстих
Хата Штенґлева стояла —
Хлопська хата, не шинок!
Обістє[2]), стодола, стайня,
Пасїка, і знов садок —
Всюди лад, порядок, дозір,
Хтось, мабýть, за всїм глядить,
Що не тільки гроші любить,
Але в працї любить жить.
Чу! Гуркочуть жорна в сїнях!
Входжу — скрипнули чопи:
В сїнях дїд старий при жорнах
Меле гречку на крупи́.
Сива борода по пояс,
Похилилась голова, —
Але плечі — наче двері,
Руки крепкі — мов гужва.

Поздоровились. »Тут«, — мовлю, —
»Шльома Штенґель? Я гендляр,
Від дощу хтїв схоронитись,
Щоб не змок менї товар.«
— „Шльома в полї при роботї,
Але ти за те не дбай!

---

[1]) коло Львова
[2]) садиба, хазяйство
[3]) заскочив

Я є Хаїм, Шльомин батько...
Ну, сїдай лише, сїдай!
Шльома в полї і всї дїти —
В нас робітний час тепер...
Для кісьби сей дощ не шкодить!
Лиш мене мій вік припер
В хатї нинї... Ну, та що вже!
Не дармую, бач, і я:
От домéлю, зварю каші, —
Повечеряє сїмя.
Так то, сину, в нашім станї
Все працюй, док лиш здоров,
От на старість на жіноцьку
Я роботу перейшов!"
Усміхнув ся добродушно.
— „Я не жалуюсь!" — сказав, —
„І за те ще слава Богу!"
Тай ізнов до жóрен став
І, змоловши, виїс сито
І зчинять почав круй.
— „Ну-ко, сину, йди по дрóва,
Та в печі-по затопи!"
Затопив я. Швидко каша
Закипіла. Виїс старий
Масла, молока, сметани.
Тай до мене: — „На, бери
Миску, ложку, підвечіркуй!
Ти ж у мене нинї гість!
Шльома пізно верне з поля,
Гість тимчасом поноїсть."
Підвечіркуючи, Хаїм
Все балакав, видно, рад
Був чужому чоловіку.
І хоч дощ почав стихать,
Не пустив мене в дорогу:
— „Ти лишись ся, заночуй!

Завтра шабас, гріх ходити, —
Так ти з нами шабасуй!“

І здалось менї так тихо,
Тепло, гарно в хатї тій,
Що й самому захотїлось
Перебути довше в нїй,
Захотїло ся пізнати
Хлїборобину ту сїмю.
От і вижда́в я, як Хаїм
Перервав щось річ свою,
І озвавсь: »Скажіть, реб Хаїм,
Много краю я сходив,
А Жидів я хлїборобів
Щось нїде не находив.
Як се ви дійшли до того —
Чи то ви, чи хто другий,
Що жидівські всї panusses[1]),
Що шинкарство і торги
Ви покинули й робити
Коло ґруиту приялись?«

Вислухав старий, до столу
Головою похилився:
— „Мудро, сину, ти питаєш!
Знать, не дурно ти блукав
Поміж люде, придивлявсь їм,
Правди думкою шукав.
Ой, тай час вам всїм шукати
Правди тої! І коли б
Всї Жиди її шукали,
Не сидїло б, наче гриб,
Племя наше в сьому краю,
Сучи з нього кров саму —
Сотнї лїт живу́чи в ньому,

[1]) Зарібки. *Прим. автора*

Сотнї лїт чуже йому
Знаю, знаю я, небоже,
Як то тяжко навернуть
Із наїжджeного шляху
На нову, непевну путь —
Ну, та треба! Тай чи так то
Тяжко нинї, як було
В ті часи, коли на иньший
Шлях вертать менї прийшло?..
Я не думаю хвалитись
Тим, що к правдї я звернув —
Ой, важким мене удáром
На сей шлях Госпóдь напхнув!
І йшов зразу я тим шляхом,
Мов крізь полумя і дим...
Слухай же, придатись може
Повість ця вам молодим!“

III.

„Ох, старий я! Доживаю
Семий вже десяток лїт.
На очах моїх доґрунту
Ввесь перемінив ся світ.
Колїї[1]) пішли, машини,
Телеґрафи, сїрники,
Панщину знеслú, послами
Були в Віднї мужики,
Шляхта побанкротувала,
Дїдичами скрізь Жиди:
Ґраф — комісар, князь — поліцай...
Тьфу, щезайте до біди!
Ой, не те було давнїйше!
Страшно, сину, погадать,

[1]) залїзницї (поль.)

Як на-дїлї виглядала
Панщизняна благодать.
Ой, проклятий час був, сину!
Бачив, простий я жидок,
А прокоштував основно
Я перцю її й сидок.
Ласков панськов[1]) я гордив ся
Бог мя[2]) змів, мов помелом,
І сидїв я, як то кажуть,
За столом і під столом.

Пан в Рудї сидїв багатий,
Графськии рід його старий —
Але був без милосердя
Для піддапих — Боже, крий!
Я за вірника був в нього.
Він любив мя[2]), що й казать!
Як то Жид: пізнавши пана,
Гнув ся я на панський лад.
Бачу, що пан любить бити,
Любить плач — ну, и я ж ото
Гну так, щоб в селї небитим
В тижнї не остався пїхто.
Бачу, що пан любить гроші —
Я данини все нові
Винаходжу: празникові[3]),
Хмелеві та грибові.
Бачу, любить пан дївчата,
Хоч мав жінку й дочок пять —
Вже я духом все обладжу..
Тьфу, аж гидко се казать!
Ну, та треба! І нїчого
Я не крию, щоб ти знав,

[1]) ласкою панською
[2]) мене
[3]) від свят, від забав від хмелю, від грибів

Із яких поганих дебрів
Бог на світ мене підняв!

Так пять літ за нса служив я
Непастанний плач стоїть
По селї! Нераз на мене
Засїдались, щоб убить,
Нана брали ся спалити...
Та все якось ми уйшли [1])
Засїдок тих, а злочинцї
В криміналї, знай, гнили.
Почали тодї піддані
Утїкати із села.
Пан сміявсь! За втїкачами
Все слїдóм погоня пиша.
Хто впав в руки, той брав буки [2])
І ярмо знов волочив;
Хто пропав, того ґрунт швидко
Пан до свого прилучив.
А у всїм тім словом, дїлом
Помагаю пану я,
І затвердла, озвіріла
Аж до дна душа моя.
Оженивсь я... жінка гарна...
Було трос в нас дїтóк,
Та на радощі родинні
Мое серце Бог замóк [3]).
Прийду: буркну, крикну, вдарю —
Тай у двір біжу онять,
Як той пес куса щенята,
Панську руку йде лизать.

Втім прийшов рік тридять перший,
Рік холери, рік тїсний.

---

[1]) втїкати перед чимось (поль.)
[2]) діставати, одержувати
[3]) скороч. форма = замкнув

І в мою сім'ю і душу
Разом гримув грім страшний.
Нічию в дім наш, наче злодій,
Ангел смерти загостив —
Жінка, діти тої ночі
Всі померли, мов скосив.
Крики їх, стогнання, муки,
Ті страшні конання всі
Стрясли мною, спину, перши
Раз до глибини душі
Бачучи їх сині лиця,
Почорнілі уста,
Чув я, як в нутрі у мене
Прірва творить ся пуста,
А на дні її глибоко
Ворухнулась чорна гадь,
І страшне щось, незосвітнє
Почала шептать, сичать:
»Бач, що тут добра і щастя
Бог у тебе, ніса, забрав!
Так і треба! Ти ж ще вчора
Не любив їх і не знав!
Ти не смій за ними плакать!
Твій собачий плач в ту мить
Неповинні тії трупи
Оногáнить, оскверийть!«
І почув я страх великий
Навіть глянути на їх, —
Мов безумний вибіг з хати,
Мов безумний в двір побіг.
А в дворі тривога, пострах.
Все поблїдло, все тремтить...
Я й не бачу, йду до пана.
Глянь, аж пан і сам спішить,
Тай до мене: »Ісе! Такий ти
Вірник? Так мене встеріг?

Гей, кладіть 'го[1]), хлощі! Спите,
Щоо в штани забрать не міг!«
Он, не встиг я змркувати,
Що се, за що, відки є? —
Мене вéрги, придавили.
Гаран тіло рве моє!
Я лежу як стови, ті лупять,
Кров додолу капотить...
Далі пан одумавсь, каже:
»Ну, пустіть його, досить!«
Підвели мене. — »Ну, Жиде,
Признавай ся! Знав се ти,
Що дочка моя з ротмістром
Мала тайком утекти
Сеї ночі і забрати
Всї дукати, скарб мій ввесь?
Признавайсь, бо буду бити,
Доки в тобі дух товчесь!«
Затремтїв я. — »,Пане,'« мовлю,
»,Ні про що це я не знав,
Але, бачу, сеї ночі
Бог обох нас покарав.
Та тебе діткнув ще легко,
Знать, хотїв лиш пригрозить,
А мені взяв жінку й дїти!
Ну, кажи мене дальш бить!'«
Бачу: пан пополотнїв ввесь.
»Що. холера?« — прошептав. —
».Так,'« кажу, »,холера, пане!'«
І перéляк всїх обняв,
Мов стовпи всї поставали...
Ледво стóя на ногах,
Мокрий кровю ввесь, так вийшов
Я з двора на битий шлях,

[1]) його

І, куди тоді пішов я,
Як сім'ю похоронив —
Нічогісінько не гямлю.
І що далі я чинив —
Я пригадувать бою ся.
Знаю лиш, що дикий страх
Перед кождим чоловіком
Чув я. В дебрах і лісах
Пробував я, тільки нічию
Наче вовк між хáти біг,
По пустках шукав поживи
І ховав, що вхопить міг."

IV.

„Раз отак зайшов я в пустку,
Де не світить ся. Там, знать,
Всї померли. Чую: втиха
Мов котяти десь пищать.
Стисло щось мене за серце!
Засвітив я світло вмиг:
Батько й мати серед хати,
Вже зчорнїлі, а круг них
Трое дїточóк маленьких
Ледви лазить і пищать,
Мов три ангели, зіпхнуті
У вопючий, чорний ад.
Світло вздрівши, разом стихли.
Із голодних очей ят
Виглянуло стілько горя,
І страхý, і просьб нїмих,
Що я сам себе не стямив
Та, припавши коло них,
Став ридати, мов дитина.
Власне горе, власний біль,
Слїз не витисли мнї з серця,

Аж ті дїти... Боже мій!
А як тії небожата
Руки к менї простягли
І блїдими устоньками
Просить їсти почали,
То я скочив, мов із терни,
І поклив ся все віддать,
Вік свій, силу, щоб тим дїтям
Чесним, щирим батьком стать.
Зараз виволік я трупи
До стодоли, затопив,
Винайшов муки і масла,
Дїтям їсти наварив.
А як дїти попоїли,
Я поклав їх спать, а сам,
Кинувшись на голу землю,
Волю дав гірким сльозам.
Много я в ту ніч продумав,
Все минуле перебрав,
І тут рішенéць незмінний
На будуще я прийняв."

V.

„Поховати давши трупи,
Я пішов до пана в двір.
Пан вже не боявсь холери,
Вчер смішливий в мене зір
І сказав: »Ну, Хаїм, що там
Чути в лїсї? Масєь гіт[1])
Вовча мама? А просили
Медведї тебе на мід?«
Я вклонившсь і мовлю: »,Пане,
Річ одну менї зробіть:

[1]) добре (жид.)

За мій труд на рустикальним [1])
Мене ґрунті осадіть.'
— »Що ти, стїк ся [2]) .— пан аж крикнув,—
»Чи доразу одурів?
Зле тобі на службі в мене?
Панщини ти захотїв?«
„Добра служба ваша, пане,
Та туди я не піду!
Коштував добра доволї,
Прокоштую ще й біду.
Тут померли батько й мати,
Сироти по них дрібні
Полишились — в моїм стратї
Бог ті дїти дав мені.
Вам тепер би ґрунт той, певно,
Довго пусткою стояв,
Так позвольте ж, щоб вам з нього
Я повинність відбував.'«

Слухав. слухав пан ту мову,
Далї сплюнув тай сказав:
»Ну, досить я бачив світа
І досить великий зріс,
А не бачив Жида, щоб так
Самохіть в неволю лїз.
Що ж, як хочеш! Лїзь, небоже,
Я спинять тебе не йму,
Але як вернути схочеш,
Знов на службу не приму.«

Я вклонивсь, зітхнув до Бога,
Щоб він сил менї додав,
Щоб я більш у панську службу,
Доки віку. не вертав,
І пішов. От так то хлопом

---

[1]) селянським — супроти панського, дїдичівського [2]) сказавсь

Став я, спиу! Бачиш сам,
Що не легкий був для мене
Перший вступ у хлопський стан,
Та ще тяжче було далі.
Як почула мужичня,
Що їх воріг заклятущий
Став від нині їх рівня,
Хлопський ґрунт держить, ще й хлопські
Дїти взяв ся годувать —
Ґвалт підняв ся в селї, мов я їх
Всїх хотїв обрабувать[1]).
»Вбиймо Жида! Прожеиїмо!
Відберім дїтей, він їх
Думає на кров порізать,
На жидівську віру всїх
Повернути!« — Вся ненависть,
Що в їх душах за пять лїт
Проти мене накипіла,
Вилїзла тепер на світ.
І прийшлось тепера їсти,
Що колись я наварив,
І бороти ся з тим лихом,
Що колись сам натворив...“

VI.

„Що робить! Іду до віта[2]),
Щоб громаду він зібрав,
А громадї мовлю: »Знайте,
Ґрунт по Процю я обняв
Для спріт його. Повинність
Відбувати му я сам,

[1]) ограбити (нїм)
[2]) громадський старшина

А як доростуть ті дїти,
Я все чисто їм віддам.
А що, може, не подоба
Жиду в себе їх держать,
То скажіть, кому їх маю
На виховання віддать.
Я їх буду стравувати[1]),
Зодягать, давать, що слїд,
Ви ж для догляду над ними
Чоловіка назначіть.'«

Вчувши ті слова, громада
Мов води набрала в рот —
Та ненависть но хвилиї
Знов заговорила. »От
Жид присїкався!« — закричали.
»І чого він хоче в нас?
Мало з нас пассав ся крови
За цїлий тяженький час?
Геть з села, проклятий Жиде!
З нами тут тобі не жить!
Не доводь нас до нещастя!
Волимо ми положить
Тих спріт живих у яму,
Нїж щоб ти нам був сусїд!« —
Так кричали люде люті.
Втихомирив їх аж віт,
Кажучи, що панська воля,
Не зміпить її хлопам.
»А що Хаїм мот[2]) — то правда!
Я те саме раджу вам.«
Ледви-ледви мир уговкавсь
І опікунів обрав.
З тяжким серцем дїточок я

[1]) годувати
[2]) мовить (каже)

Тим опікунам віддав,
Та не довго довело ся
Годувать їх. В скорім час[1])
Всї померли. От тодї вже
Оженивсь я другий раз."

VII.

„Не скажу тобі, як тяжко
Приходили ся менї
Хлопська праця, панські буки,
І ті погляди страшні,
Погляди нїмої злости
І ненависти, що їх
Я стрічав день-в-день довкола
Від усїх сусїд моїх.
Але серце було в мене
Засталене: все-м пройшов,
Бо-м[2]) ненависть в власнім серцї
До людей переборов.
Що менї не виробляли,
То і в казцї не сказать!
Вікна били, збіжжє пасли,
Обкрадали разів пять.
А щоб помогти в потребі,
Як сусїдові сусїд,
Щоб хоч добре слово мовить —
Нї таї нї! І десять лїт
Вибув я в такому неклї,
Мучивсь, горя нїс за трьох,
Постачав і пану панське,
І у себе. Тільки Бог

[1]) незабаром
[2]) галицькі нарічеві форми = все я пройшов, бо я... переборов

Додавав мені надії,
Як нераз уже от-от
Приходило ся пропасти.
Честь йому від рода в рід!
Жінку взяв собі я бідну,
Роботящу, принайняв
Слуг. Се поле опустїле
Пан на мене записав.
Далї своїм добрим дїлом
Я й громаду побідив.

Я сказав тобі вже, сину,
Як то пана я підбив,
Щоб у інвентáр громадський
Лїс як панський записать.
За той лїс громада з паном
Правувалась лїт вже пять.
Але де то було хлопу
Нашти право в ті часи!
Хоч то й нині: хочеш права —
Книшеню потряси.
Все громада програвала...
Пан вже лїс відмежував
І нові за нього драчі
Та данини накладав.
Чую я — кипить в громадї,
Пошепти грізні пішли:
»Вбиймо пана! Все-одно нам!
Нема правди на землї!«
Думаю, погано буде.
От громада як зійшлась,
Я й кажу: »Успокійтесь, люде,
Є ще правда серед вас.
Я про лїс той добре знаю,
Хто й коли його виписав, —
Я за свідка проти пана

Стану, ліс вам не пропав!
Сміло рекурс[1]) подавайте!
Я нів копту буду пїс[2]).«
Ну, що довго говорити —
Виграла громада ліс.
Гей, озлив ся пан на мене
І завдав менї біди,
За те люде в мнї сусїда,
Брата взнали відтодї.“

VIII.

Вечеріло. Ще глядїло
Сонце в дзеркало ріки,
Як в садку загомонїло:
То від жнив ішли жінки.
Жінка Хаїмова й жінка
Шльомина, обі в хустках,
Серп у кождої на тїмю,
Но снопові у руках.
Далї служниця верету
Жатої трави несла —
Се до припусту коровам.
Жінка Хаїма ввійшла
В хату, Шльомина до стайнї
За кухаркою пішла.
От і Шльома йде з синами:
Два сини вже нарубки —
Всї три з косами: луг сїна
Підкосили залюбки,
Ще й розкинули покоси —

[1]) просьбу на уневажнення, з протестом
[2]) буду нести (гал. наріч. форма)

Завтра сабаш, нехай схне!
Ось і ріг заграв: худобу
З толоки пастух жене;
Хлопці кипулись, загикали,
Повипнали, а жінки
Подоїли и подавали
Паші всім за драбинки[1]).
І так вéсело та складно
Та робота всім іде,
Що аж радуєть ся серце!..

Ще на небі лиш де-де
Блискали зірки, а всї вже
В хатї, як закон велить,
На молитві враз стояли.
Дай Бог всїм ся так молить[2])
Щиро и твердо! По молитві
Повечеряли гуртом,
Слуги й господарі разом,
Спільно за одним столом.
По вечері, помоливши,
Зараз спати всї пішли:
Хлопці в стайнї, а для мене
Постелили на землї.
Рано знов молитва спільна,
А потім обід (вночі
Він, готовий ще від вчора,
Прів залїплений в печі).
Випивши по чарцї меду
(Мед сам Хаїм виробляв),
Риби доброї по дзвонї
Хаїм кождому роздав.
Потім з яйцями цибулька,
Далї з кашею росіл[3]),

[1]) ясла
[2]) усім так молитись
[3]) зупа з волового мяса

Врештї кугель[1]) шабасовий
Украсив собою стіл.
По обідї хлопцї в поле
Подивити ся пішли,
А жінки крутились в хатї.
Шльома й Хаїм потягли
У ванькир[2]), святії книги
По закону почитать.

Я присїв до них. Така то
Чулась в серцї благодать
І тепло́ в тій теплій хатї,
Що, здавалось, вік би тут
Жив і світом би широким
Став менї сей тихий кут.
Бачилось, тут ще остав ся
Відблиск давнїх тих часів,
Як посеред своїх шатер
Патріярх старий сидїв,
А Єгова к ньому в гостї
Заходи́в, коли хотїв.

І говорю я: »Реб Хаїм,
Добре так живеть ся вам,
Що, поживши днину з вами,
Я б хотїв так жити й сам.«
Усміхнув ся зтиха Хаїм,
Головою похитав...
— „Так то, так,“ — сказав, — „небоже!
Відколи я хлопом став,
Я знайшов спокій і силу
В собі, й всякий би знайшов,

---

[1]) жидівський коржик із крухого тїста

[2]) або алькир — невеличка кімната, віддїлена від світлицї, звичайно в нїй дїти сплять

Як би, кинувши шахрайство,
На той самий шлях пішов.
Та не вся тут правда, сину!
В тім спокою, в тій тиші
Дух дрібніє, мозолї тут
Наростають на душі.
Щось собаче є у серцї
Отаких людей, як ми:
Звикнуть раз за волом бігти —
То біжать і за саньми.
Звичка в нас найстарше дїло.
Де приткне нас доля лиш,
Там приймемось, мов верба та,
Що росте, де посадиш.
Плодить ґрунт той злість, ненависть —
Ми приймем 'ї в кість і кров,
Як на иньшім ґрунтї легко
Приняли б добро й любов.
Ми мов пявка, що не має
Свої крови — з других ссе.
Тим то треба нам спокою —
Нам спокій святий над все.
Але є натури иньші —
І я знав таких людей,
У котрих, здаєть ся, буха
Якесь полумя з грудей,
І жене їх з місця, мече
То в один, то в другий бік.
Невгомонниї, вандрують
І воюють ввесь свій вік.
За сто дїл беруть ся, кожде
Їм ведеть ся, й все щось їм
Не дає пустить коріння,
Зупинитись на однім.
Люде нашої натури
Дивлять ся на них, немов

На безумних, посміють ся,
Похитають головов[1]),
І спокійні. Ой, і сам я
Часто тим гріхом грішив,
Пок мене тяжкий трафунок[2])
Инъших мислей не навчив."

IX.

„Ще як панщину робив я,
А громада зла була́,
Сталось так одного року:
Обкрали мене дотла,
Всю комору, всю обору!
Ані панщину робить —
Я з тяглом ставав — ні жить чим,
Ні данину заплатить...
Затягнув я довг у пана,
Триста римських. Поправляв,
Що потрібно, довг що року
Ратами[3]) платити мав.
За рік знов мене обкрали,
І прийшлось менї онять
Двістї римських на прожиток
В панськім скарбі позичать.
І заляг той довг у мене
На сумлїнню, мов скала́...
Через рік худоба гибла,
Там неврода знов була́...
Ані-руки стягтись на рату!
Правда, пан не палягав,
Аж ось бух! Пан через мене
Спір з громадою програв.

---

[1]) головою
[2]) випадок (нім., жид.), звичайно нещасливий
[3]) реченець сплати

В осени було. Гей, їде
На коні лихім Іван
Тай кричить до мене: »Хаїм,
До двора! Тебе жде пан!«
Приходжу. Пан лютий-лютий!
— »Жиде, довг мій ти принїс?«
— »Пане', мовлю, »ще м[1]) нїчого
Не продав!« — »Тобі хай біс,
А менї потрібно грошей!
Знаєш з хлопами сидїть,
Знаю же тут менї ввесь довг мій,
Все до крихти заплатить!«
— »Пане'«, мовлю, »ваший ласцї
Все завдячую, що там
Маю: як би я попродав
Все, то й довг сплатив би вам!«
— »Ну, то продавай!« — »А, пане,
Що робити му я сам?«
— »Хоч на жебри[2]) йди, про мене!«
— »А де ж жінку й дїти дїть?«

— »А мене те що обходить?
Хоч покидай їх під пліт!« —
— »Чи так, пане? Ну, так ось вам
Моє слово: ждїть, не ждїть —
Я сплачу вам довг, як зможу —
Ви що хочте, те й робіть!«
Гей, як блисне пан очима,
Та тарах мене в лице
Раз і другий! — »Сце поганий!
На і на тобі за це!
Хлопцї, зараз запрягайте
І де нього їдьте в дім,

[1]) ще я нїчого не продав (гал. говірк.)
[2]) в старцї

Збіжжє, нимагіс[1]), всю худобу,
Все берїть до голих стїн,
Все везїть у двір! Побачу,
Як то будеш ти скакать!«

Кинулась двірня[2]). Вже фіри
Вулицею конотять!..[3])
Ще година не минула,
Всю мізерію мою
В двір стягли. Я став: не знаю,
Чи мертвий, чи ще живу.
Так тодї менї здавалось,
Що вже свїт валиться весь —
Так то чоловік з добром тим,
З кождим кусником зживесь!
Жінка, дїти теж прибігли,
Плачуть, просять і ревуть;
Пан на ґанку люльку курить,
Все плює й глядить у кут.
Жінка бух йому у ноги,
Цїлувати почала...
»Марш!« — пан крикнув і в грудь копнув
Чоботом, аж кров пішла.
Втім тур-тур! Візок в подвірре,
Бачу, Жид уже в лїтах,
Їде, в простому халатї,
Сам віжки держить в руках,
Однокінкою. Заїхав
Перед ґанок, лиш зирк-зирк,
Оглядїв ту всю содому,
Лиш всміхнув ся, нї чичирк,
Тай до пана. Пан аж скрикнув:
— »Шая Ляйб! За житом ти?« —

---

[1] білизна
[2]) дворяки, панська прислуга
[3]) їдуть, що пил (коніт) здіймаєть ся

— »‚Так, за житом.'« — »Добре, добре!
Є готове, лиш платн!«
— »‚Добре, пане. Але що се
Тут за ярмарок у вас?'«
— »Слухай, Шая, ти ґешефтсман,[1])
Знаєш, що́ в ґешефті час!
Отсей Жид — він мій піддапий —
Винен гріш менї, пятьсот,
Третій рік уже, й ша-тихо,
Мов води набрав у рот.
Нинї зву його, занята́ти
Домагаюсь по-добру —
Він менї ще ґрубіянить,
А платити ні дуду[2]).
От я наказав забрати
Все добро його. Хочу
Жида розуму навчити,
Сам собі свій довг сплачу.«
— „Пане," — крикнув я, — „неправду
Ви говорите! Я сам
Обіцяв вам дати рату,
Якщо збіжжя лиш продам."
— »Ну, гляди, в живії очі
Брешеш!« — він менї кричить!
— »Ну, скажи, ти Жид, чи міг би
Ти инакше поступить?'
— »‚Пане,'« — Шая Ляйб озвав ся, —
»‚Много винен він?'« — »Пять сот«.
— »‚Ну, так ось вам ваші гроші!'«
Тай виймає один банкнот
На сто римських, другий, третій —
Усї гроші відлїчив.
— »‚А йому се все віддайте!'«
Пан лиш очі витріщив,

[1]) торговець, ґешефтяр (нїм. Geschäftsmann)
[2]) анї думає (гал. говір.)

Далї схопився, мов шалений.
»Що, такий клапатий[1]) Жид
Сміє так мене під'їхать!...
Жиде, се для мене стид!
Нї, не хочу твоїх грошей!
А ти, Хаїм, забирайсь
Із добром своїм поганим,
Та на рату мнї старайсь!«

Се сказавши плюнув, фукнув,
Гримнув від сїней дверми,
Той сховав ся у покої.
Мов нїмі стояли ми.
Шая Ляйб всміхнувсь і мовив:
— »,Стид вельможному! Отсе
Варто було питьсог римських,
Щоб пагнать йому в лице
Стиду трохи! Ну, ти Хаїм,
Забирайсь! Як я скінчу
Тут свое купецьке дїло,
То до тебе загощу.'«

X.

„Погостив у мене Шая,
Часто потім заїжджав,
Вислухав мої пригоди
І про себе розказав.
Я пізнав його, розвідав
Між людьми його дїла...
Справдї, дивна сила божа
В чоловіцї тім жила!
Простий Жид був, неписьменний.
Його батько шинк тримав
У Рокитнім. Много горя

[1]) пейсатий, нїкчемний

Змалку Шая Лянб зазнав.
Та таку вже Бог натуру
Дав йому, що не оглух
І не отупів у горю
Невеличкий його дух.
Жить по-людськи, щоб не тільки
Другим кривди не робить,
А, по змозі, помагати,
З злом раз-в-раз війну точить[1]) —
Ось що, мов неситий голод,
Мучило його ввесь вік.
І куди лиш з тим бажанням
Не ганявсь той чоловік!
Зразу шинкарем був трохи —
Кинув, взявсь до ремесла.
Але бінка з майстром швидко
В тюрму його занесла.
Вийшов відти й мало-мало
До розбою не пішов,
Та взяли його до війська.
І там спокою не найшов.
Де лиш бачив людську кривду,
— А тяжкий тоді був час —
Там він всюди, наче искра,
Біг, сварився і бився нераз.
Страх сказати, що в тім війську
Напринмався він горя й мук!
Тричі в вулицю гонили[2]),
А кайдани з ніг і з рук
Не злазили. Вийшов з війська
Но сімнадцятьох роках,
Сам на світі, голий, босий, —
І дикий вхопив його страх —
Не за себе, бо був сильний

[1]) зводит і бій (поль. wojnę toczyć)
[2]) крізь лаву різок

І здоров, робити вмів,
А за те, що, літ прожившии
Грицять пять, він ще не вспів
Нікого порятувати,
Жадного добра зробить!
Що терпів за правду стілько —
Кому як з сього лекше жить?
І подумав: Треба взяти
Серце в жменю, перше стать
Багачем, тоді і бідних
Мати му чим спомагать...

І що мислив? Архи жидом [1])
Він на десять літ зробився,
Шахрував панів, маєтку
На купецтві доробився,
Торгував дровами, сіном,
Брав достави [2]) військові,
Сплави сплавлював до Ґданська [3]),
Наші сукна краєві [4])
До Румунії возив він...
Аж прийшли тісні роки —
Все покинув, взявсь до хліба,
Кукурдзи і муки
Доставляв для трьох повітів,
Бідним даром роздавав.
Заложив свою пекарню...
Словом — він урятував
Неодну родину хлопську
І жидівську від біди.
Знаєш, як прийшли вибори
В сорок осьмім, то Жиди
І хлопи його хотіли

[1]) у звичайному народньому розумінан: великий шахрай
[2]) постачання
[3]) Данціг
[4]) галицькі

Послом в Відень обібрать,
Та пани й пони їх тілько
Закричали... Що й казать,
Як усї його любили,
Хоч був гострий на язик!
Він нераз до мене мовив:
»Я б отак, як ти, не звик
Хлопом жити і коритись!
Гнеть менї б в гарештї буть!
Знаєш, як тодї я бачив,
Як пан жінку копнув в грудь,
То вся кров в менї скипіла,
І над вухом мов оса
Забренїло... Будь молодший,
Я б прибив його як пса!
Нї, не жить менї з тобою!
Не для мене тихий рай!«

От таких людей виводить,
Сину, николи наш край!“

XI.

Часто я відтак[1]) до Штенґля
По дорозї забігав
І гостив, і днїв по кілька
У роботї помагав.
Все мене приймали щиро,
Хоч я бідний онучкар,
А вони заможні ґазди.[2])
Дар у них був мов не дар,
А неначе довг віддáний.
Із хлопами враз[3]) жили
Як свій з своїм, всюди спільно
Хлоньску сторону тягли.

[1]) пізнїще, потім того [2]) хазяї [3]) завсїди

Шльома був в громадській раді[1])
І в шкільній[2]) був делеґат, —
Сам, в літах уже, по-руськи[3])
І по-польськи вчивсь читать.
Хаїм говорив частенько:
„Вчіть ся, дїти! Треба нам
Приставати до народу,
Кинути служить панам!
Бо глядїть лиш, до чого нас
Панська служба довела,
Що ненавидять нас люде,
Радують ся, як з села
Жид виходить! Що не сміє
Жид до хлопа підійти
Просто, як до чоловіка
Чоловік! — Еге, знать, ти
Хочеш щось урвати в мене! —
Дума хлоп і, неборак,
Но найбільшій части зовсїм
Справедливо дума так.“

Так то Хаїм своїх внуків
І сусїд-Жидів навчав,
І при тім все Шаю Ляйба
Добрим словом споминав —
Знать, любив він Шаю Ляйба,
Як вітця, і поважав...
Аж проясновав ся, кріпшав,
Як про нього говорив:
„Ой, на много річей очі
Він менї, бач, отворив!
Як він гриз мене, що Шльому

---

[1]) У Галичині громади (села) були автономні, вибірали свої ради.

[2]) Місцеві шкільні ради мали доглядати за школою. вони мали право рішати про викладову мову у школї.

[3]) по-українськи

В світській[1]) школі я не вчив!
Що тепер хлоп без науки!...
А ти знаєш, він скінчив
Вік свій в мене, тут, в тій хаті!
Ну, такий вже чоловік,
Знать, не міг у власній хаті,
В розкоші скінчити вік.
Бачиш ти, він був бездітний,
А як вмерла жінка, тут
Він задумав ввесь маєток
Для бідноти повернуть.
Та не так, як другі роблять,
Що своєї смерти ждуть,
А відтак запишуть суму.
Йде той гріш, немов на гріх,
Через, Бог зна, кількі руки,
І в них так[2]) наче сніг.
І закі дійде до діла,
Вже до половини зник:
Дармоїди обловились,
А для бідних вийшов ушик.
Не такий був Шая Ляйб мій!
Сам він руки засукав
І шпиталь для бідних в Жо́вкві
Своїм коштом збудував.
Далі дазні дві жидівські:
В Кристинополі одну,
Другу в Раві[3]), і в них міквн[4]),
Все, що там потрібно... Ну,
Все добро так розділивши,
Припровадивши все в лад,

---

[1]) не в жидівськім хайдері, а в прилюдній школі
[2]) таке (поль.)
[3]) Кристинопіль і Руська Рава — містечка на північний захід від Львова
[4]) Басен для миття. *Прим. автора.*

Думав в Жовкві при божниці[1])
Яко ґабе[2]) умірать.

Протяглось то так з пів року.
Осінь. День був дождживий
І слота була. На шляху
Геть розмок, розкис си глий...[3])
Бачу, лїзе щось, чаланка
Звільна, мов той жук повзе.
Наближаєсь, завертає...
— »Шая Лййб! Чи ти ж то се?«
— »,Я!'« — говорить. — »,Ну, насилу
Я добивсь у хутір твій!
Тан ослябли ж кости! Швидко
Їм належить ся спокій!'«
Зараз ми його до хати,
Обігріли, зодягли,
Бо обдертий як жебрак[4]) був,
Покріпити ся дали.
Віддихнув. — »,Ну,'« — каже. — »,Хаїм,
Наближаєть ся мій час!
Хоч прийми мене, жени хоч!
Я вмирать прийшов до вас'«.
— »Бог з тобоюс,« - - кажу, — »брате,
Щоб тебе я з хати гнав!
Ти живи й сто лїт у мене!
Але як же се? Ти ж мав
В Жовкві в школї[5]) ґабе бути?«
— »,Ну, і був до вчора, був!
Ну, а вчора... Подиви ся
Тут!'« — Халат він розгорнув,
Розгорнув сорочку — Боже!
Груди, плечі в синяках!

[1]) синагоґа
[2]) Читець ев. книг при божниці. *Прим. автора.*
[3]) глей, глина
[4]) старець
[5]) в синагозї, в божниці

— »Шая Ляйб!« — кричу я, — »що се?«
Він сміть ся. — »Ах, ах, ах!
То моя заплата'«, — каже, —
»Від кагáлу! Слухай лиш,
Як вони менї платили,
Може й сам їх похвалиш!'«

XII.

»Вмер кошмар один близь Жовкви,
Страх побожний чоловік:
В бібліях святих, в молúтвах
Він прожив увесь свій вік.
Жінка шпикувала, теща
Шахрувала мужиків,
Старший син три села лихвов [1])
До зубóження довів,
Менші два сини провчили
Конокрадське ремесло —
Ну, й зростало їх багацтво,
І поважанне росло.
А наш Майлех все молив ся,
В божих заповідях жив
І добро творив. Таке він
Правило собі вложив:
Хто прийшов до нього бідний,
Десять центів [2]) він давав,
А імя його і назву
Зараз в книжку записав.
Як прийшлось йому вмірати,
Він отак сказав рідні:
»Будете мене ховати,
То сю книжечку менї

[1]) проценти — більші, нїж закон приписує; лихвов = лихвою.
[2]) крейцарів (поль.)

В гріб на груди положіте,
Щоб я Богу показав:
„Двацять вісїм тисяч шісток[1])
Між убогих я роздав.«
З уст до уст пішли слова ті,
Їх підхопив ввесь кагал:
»„Двацять вісїм тисяч шісток!
Боже, та ж се капітал!
Бачите, який побожний
Праведник між нами жив:
Все молився і тількі трошї
Богу в жертву положив!«
Ну, й не диво, що був погріб
Многолюдний і шумячи.
»„Двацять вісїм тисяч шісток!
Вкруг гуло, мов дзвін гучний.
Позавчора був той погріб.
Вчора шабас був. Ну, гіт!
Посходилась повна школа,
Помолили ся як слїд,
Почали вже розходитись —
Гамір, гутірка... І що ж?
»„Двацять вісїм тисяч шісток!«
Шепт іде, мов в листю дощ.
Ей, озлив мене той шепіт.
Я на лавку вилажу́.
— Слухайте, бенай Ізруайль[2]),
Я вам массе[3]) розкажу́!
Бачив сон я сеї ночі.
Мацюпіньким[4]) червячком
Я повзу мов, підповзаю
Перед сам Єгови трон.
Бачу я: вага велика

[1]) Шістка = 10 крейцарів (20 сотиків)
[2]) Сини Ізраіля. *Прим. автора.*
[3]) Казка. *Прим. автора.*
[4]) малесеньким

Настановлена стоїть,
Коло неї сам Міхуаїль
Меч полумяний держить.
Аж іде наш Майлех, згорбився,
Піт з чола його тече,
Двацять вісїм тисяч шісток
У мішку він волочé.
»Боже, я ввесь вік молив ся,
Не творив нїкому зла,
І рука моя для бідних
Все отворена була:
У готових, чистих грошах
Ось заслуга с цїлá!
„На вагу!“ сказав Єгова.
Майлех кинув срібла міх,
І пата перехилилась
Аж архангелу до ніг.
„А тепер,“ сказав Єгова,
„Я питати му. Кладїть
На другу́ тарілку кождий
Нїдсудимого одвіт!
Сам ти заробив ті гроші?“
»Нї« — рік Майлех і дрожав,
І на другій вже тарілцї
Той одвіт його лежав.
І, о диво! Те маленьке
Слово »нї« одним кивкóм
Двацить вісїм тисяч шісток
Зрівноважило цїлкóм.
„А ти знав,“ — пита Єгова —
„Відки йде масток твій?
Знав, що кождий гріш в нїм — кр̀івда,
І неправда, і розбій?“
Затремтїв що дужше Майлех,
Гнувсь, і корчився, і цїдив
Ледви чутно: »Знав, о, Боже,

Але ж се не я робив!«
І ся відповідь булá вже
На вазї — і що ж отсе?
Двацять вісїм тисяч шісток
Фівкли[1]) вгóру, мов перце.
„А ти знав,“ — пита Єгова —
„Що сїмя твоя цїлá
За ті гроші свої душі
На погибіль віддала?“
Та на ті слова вже Майлех
Відказать нїщо не міг,
Почорнїв увесь і наче
Звялий лист звалив ся з ніг.
„Геть з ним відси!“ — загреміло
З трону. — „Ошуканець сей
Поки жив, побожним видом
Все ошукував людей,
А по смерти думав Бога
Сими грішми підкупить!
Геть з ним! Ще йому на плечі
Тії гроші прикріпіть!...“
Знаєш, досї в остовпінню
Слухали всї мóїх слів,
Але тільки як скінчив я,
Раптом хор ввесь заревів:
»Ґвалту! Епікур! Безбожник!
Геть! Хай більш тут не дихне!«
І юрбою навалились,
З школи виперли мене,
А у сїнях ну ж місити,
Бити, штовхати під бік —
Ледви я з життєм із рук їх
Вирвав ся, насилу втїк«‘

[1]) полетїли (згукопідроблене дїєслово від виклика: «фівть»)

XIII.

„Так то Шая Ляйб розстав ся
Із Жидами, і до нас
Умірать прийшов. І, справді,
Швидко наче свічка згас.
Радісно вмірав він. »Много
Натерпівсь як — говорив. —
»Много я в гарячій крови
І добра і зла творив.
Все бажав по-людськи жити,
Чоловіком з людьми буть...
Слава Богу, що прийшлю ся
Хоч останній раз дихнуть
Між людьми, що справді люде.
Хоч огріти ся в сім'ї,
Що блаженних патріярхів
Вік нагадує менї.

Так то, сину, і сконав він.
Золота душа була!
Без таких людей земля би
Стала темна і гнила.
Може, то и за патріярхів
Золоті часи були,
Та все-таки патріярхи
Люд жидівський завели
У Єгипет у неволю,
Як пророк-убійця встав,
З невгомонним, диким серцем,
Тих невольників підняв,
Вивів їх в пустиню дику,
Водив блудом сорок літ,
Та навчив їх здобувати,
Будувати новий світ!“

1—5. вересня. 1889

ПАНСЬКІ ЖАРТИ

ПОЕМА

З ОСТАННІХ ЧАСІВ ПАНЩИНИ

Присвячую памяти
МОЙОГО БАТЬКА
Якова Франка.

ПЕРЕДМОВА АВТОРА ДО ЧЕТВЕРТОГО ВИДАННЯ.

Поетичне оповіданнє »Панські жарти« було написане в січни і лютім 1887. р., незабаром по мойому шлюбі, і вийшло друком уперше 1887. р. в окремій книжечці п. з. »*З вершин і низин, збірник поезій, накладом автора.*« Зараз по появі сеї книжечки літературна критика дуже прихильно привітала сю поему (пор. «Зоря« 1887. р., ст. 241—2[1]), що загалом досить рідко трапляло ся з моїми творами. Книжечка розійшла ся досить скоро, і в р. 1893. я видав її другим накладом у значно збільшенім обємі, де поема »Панські жарти« містила ся на ст. 293—391. Рівночасно з появою сеї збірки вийшла поема »Панські жарти« окремою книжечкою як відбитка з сеї збірки, без змін у тексті. Се окреме виданнє, якого друкував ся досить великий, як на ті часи, наклад, розпродано, здаєть ся, вже давно, коли натомісць більша збірка не розпродана ще й досі[2]).

Основою мойого поетичного оповідання був факт, досить незвичайний у історії панщини в Галичині, записаний галицько-руським поетом Николаєм Устіяновичем в увазі до його повісти »Месть Верховинця«, написаної 1849. р., де було сказано, що в давнійших роках (у перших роках XIX. в.) властитель гірського села Ялинковате, у стрийськім окрузі, разом із громадою велів вигнати також священика на панщину, та священик, виїхавши з полами на поле, лишив поли в ярмі біля воза, чи плуга, а сам пішов пішки до Перемишля пожалувати ся на дідича у своєї духовної зверхности, бо у світської у Стрию не надіяв ся знайти для себе правної охорони. Устіянович не вмів сказати далї, як скінчила ся та справа, й чи знайшов руський священик правну охорону у

---

[1]) Рецензент Г. Ц. (Григорій Цеглинський), ставлячи ся взагалї дуже неґативно до збірки ліричних поезій, що входили в склад книжечки »З вершин і низин«, вбачаючи в них лише »римовану прозу й революційну тенденцію«, в »Панських жартах« добачив »monumentum aere perennius«. »Вони« — писав д. Г. Ц. — «суть окрасою не тілько поезій Івана Франка, але руської (української) поезії взагалі. Ми не вагуєм ся сказати, що від Шевченка немає красшої поезії в літературі руській. Під смирним написом »Оповіданє« криєть ся тут епічна поема першорядної краси й першорядної ціни. Поет нїби оповідає подїю одного села, але се подїя з життя цїлого народа; його село, се лиш специфікований тип цїлого народа малоруського; його терпіння й гуманність, се риси не одного села, а цїлого народу.»

[2]) себто, в 1911. р. *Ред.*

своєї духовної власти, яка тоді, під панованнєм всесильної бюрократії, мала в таких справах дуже малий вплив.

Значно пізнійше, в часї радикальної аґітації, здаєть ся, в р. 1897., я одержав у Тернополї від адвоката й бувшого судді д. Гриневецького рукописні спомини одного польського шляхтича про одного польського пана в Галичинї, що позволив собі ще в р. 1845. на дуже дітклнвий [1]) жарт із руським інтелїґентним селянином та з німецьким урядником. Сї спомини будуть опубліковані при нагоді з відповідним апаратом і послужать одним із многих доказів, що моє поетичне оповіданнє не так дуже фантастичне та тенденційне, як се декому здавало ся.

Я присвятив се оповіданнє памяти мойого батька *Якова Франка* від якого я, що правда, не чув нічого про панщину, але чув оповіданнє про руський фестин, справлений у Львові 1849. р. в [illegible] роковини знесення панщини. Головною сензацією того фестину, яку затимив собі мій батько, крім великого здвигу руських [illegible] було те, що на сільськім возі, запряженім чотирма чорними [illegible] ами з золоченими рогами, везено містом хліб, спечений із кірци пшеницї, який передано губернаторові як знак вдячности руського хліборобного люду цїсареві за дарованнє панщини.

Видаючи тепер своє поетичне оповіданнє новим, четвертим виданнєм, я, не змінюючи його основи, подаю в тексті поправки й доповнення, де се вважав потрібним. Оповіданнє розширене з 3912 на 4004 рядків. При сїй перерібцї я старав ся, крім виправлення мови, докладнїйше розвинути тему й виправити композицію через докладнїйше вироблення та заокруглення строфічної будови [2]). Аналїтичний *зміст*, який подаю далї [3]), дасть перегляд поодиноких епізодів у їх орґанічній послїдовности.

Львів, дня 28. мая, 1911.

---

[1]) дошкульний (поль.)

[2]) У збірцї з 1893. строф не було, а оповідання тягло ся від роздїлу до роздїлу. *Ред.*

[3]) Ми подаємо його на початку кожного роздїлу. Нумерацію стрічок пропускаємо. Зрештою, гл. »Ввід« стор. 7. *Ред.*

I.

Людські й панські жарти. — Давні пани. — Карти і влови.

Жартуйте, дїтоньки, Бог з вами!
Тепер вам вільно жартувать.
А як жили ми під панами,
Тодї жартовано із нами
Так, що не-дай-Бог споминать!
Було за найменшу провину:
Потрутиш панську худобину,
Собаку вдариш, що з руки
У тебе хлїб рве, слово скажеш,
Віз перевернеш, спін зле звяжеш —
Три шкіри спустять гайдуки.

Пани тодї були не теє,
Що нинї. Що тепер пани!
Хоч на нїм шматтє[1]) дорогеє,
Хоч ситі, наче кабани,
То кождий ходить зосторожна,
Боїть ся мов біду збудить;
Довкола шпиряє, глядить,
Де б грошиків позичить можна,
І думка в кождого трівожна,
Що наборг їсть, і наборг спить,
І що кишеня все порожна.

Не те за панщини було!
Там кождий пан ступав так бучно

---

[1]) одяг

І відзивав ся так бундючно,
Немов король, чи мав село,
Чи цїлий ключ. Не перейшло
І через голову нїкому,
Щоб що змінити ся могло
В тім розпорядку віковому.
Пани і панщина у всьому
Зрослись, здавалось, нерозлучно.

Тодї то стóїло поглянуть
На пана. Просто очі вянуть
У мужика, як пана вздрить,
Хоч пан не лає й не кричить!
По що кричать? Гнїв крові шкодить...
Нї, нинї й цар, мабýть, не ходить
Так гóрдо по своїй столицї,
Як пан тодї селом ходив.
Тут гарна доня у вдовицї —
У двір її! Загородив
Господар пліт[1]) повий: »Геп хаме
Городиш моїми лїсками![2])
Пліт розбирай і в двір звези,
Або оплату положи!«

Чи ласка панськая, чи кара —
Все, мов нехибний божий суд,
Паде на смирний, темний люд,
І навіть писнуть, сплакать — вара![3])
Тодї в панів сміялись очі,
Забави по дворах гули,
І влови по лїсах ішли,
Лунали співи днї і ночі,
Тодї то й раз пани були
До жартів, вигадок охочі!

---

[1]) тин (плетений)
[2]) патиками (поль. laska = цїнок)
[3]) зась, не можна

А як в ту пору грали в карти!
І нині грають, звісна річ,
І туманіють день і ніч, —
Без карт, мабуть, нїщо й не варті
Забави панські. Але ж, дїти,
Мабуть, не прийдеть ся вам вздріти
Таких грачів, як в давнїй час!
Дукатів вспнав повну чарку
І на одну поставив карту,
Програв, не глянув анї раз,
Не зблід, не задрожав на волос,
І навіть не понизив голос,
Хиба кишеню потряс.

Воно то, дїтоньки, й не диво!
Се ж з поту нашого і мук
Нпло те золотеє жниво
Сотками лїт до панських рук.
Лицарський дух, воєнну славу,
Всю ту минувшину кріваву,
Всї ті багацтва і пишноти,
Все зіпсуттє і всї підлоти,
Гумори[1]) панські, вловн, карти,
І всякі гуляпки шальні.[2])
І ласки панські, й панські жарти
Мужик все виїс на спиї.

---

[1]) примхи
[2]) від слова: шал

II.

Новатори. — Консерватисти. — Недовольство.

Цїкава річ; часи зближались,
Коли звідкіля не зирни,
Чим раз гучнїйше розлягались
Ладу нового віщуни,
Слова: свобода, рівне право...
І навіть панські сини
Переняли ся ними, й жваво.
Пішли між люд, і понесли
Потїху скорбним. Ба, були
І між панами два-три — люде,
Що бачили яснїйше дїло,
Ханали ся, хоч і не сміло,
Новин, бо чули, що не буде
Їм вічно панщина служить.

Та мов хто в лїсї заблука́ється,
Даремно груди надрива́є,
Даремно кличе і кричить —
Так послуху не знаходили
Слова новії у панів,
А тілько більше ще будили
Завзяттє і дразливий гнїв.
Були й такії поміж ними,
Котрі нераз перед чужими
Жалїлись: »Дїдьчий час настав,
Не лиш для хлопа, а й для пана!
Ота робота панщизняна
Зовсїм руйнує нас«, — мовляв.
І починали наче з книжки
Вичитувать, які пожитки [1])
Принїс би їм насмиий труд.

[1]) користи

Таи ті не думали надїй
Змінить порядки застарілі
І увільнить з ярма свій люд.

Воно й не диво! Власне царство
Веміхаєсь кождому, а ще
Бог знає, що там принесе
Нове свобідне господарство.
А хоч там деякі пророки
Грозили, що за два-три роки
Уряд сам панщину знесе,
То їх осміяно. »Се басні![1])
Та ж панщина — приватна власність!
Яке ж уряд міг право мати
Приватну власність відбирати?«

В тій невинсти жили пани
Аж до останньої хвилини,
Своєї гордости вони
Не вменшували ні краплини.
І як нераз лїтньої днини,
Коли західній неба край
Вже вкрила груба, чорна туча,
І звільна, грізно суне, знай,
Глухими громами кипуча,
А тут ще сонїчко жарить,
Немов натужує неї сили — .
Отак пани людей гнїтили
Найдужче в тій останній хвилї,
Коли вже дзвонарі спішили
На благовіст новий дзвонить.

---

[1]) казки (поль. baśń)

III.

Пан Мигуцький. — Сні його?

От з тої то доби тяжкої
У мо́їй памяти старій
Пригода згадуєсь — такої
Не дай вам бачить, Боже мій!
Згадало ся, як пан Мигуцький
З громадою пожартував,
Згадав ся плач і стогін людський,
Якого жарт той коштував.

От слухайте ж! Не в тін я ці́ли [1])
Говорю вам про давнину,
Щоб, може, ви на дітях мстили
Батьків заслїплених вину.
Бог з ними! Вже досить помстилась
Над ними власна слїпота.
Глядіть, лиш спомника лишилась
У нас про пана, а тота [2])
Палата, що ми мурували,
Котру він, було, назива
»Моя твердиня«, де дрожали
Піддані, де музики грали,
Панї й пани всю ніч гуляли,
Се нинї коршма, в панській салї
Шваркоче нинї жидова.

Помстив ся Бог за наші муки!
І як тепер про панські штуки
Говорю я, то не на те,
Щоб в вас ненависть розбудити,
Бажанєм помсти осквернити
Свободи творчо святе,

---

[1]) не з тою метою (поль.)
[2]) та (подвосна форма: тот, тота, того) — дуже часто вживаєть ся в західній Украіни

А лиш на тес, небожата,
Щоб сномника старого тата,
Моя ся сномника малá
Вам сил, відваги додала.

Ще ж не заспуло наше лихо:
То голосно воно, то тихо
Підкрадусть ся до села.
Хто знає, може, доведеть ся
І вам такого ще дожить,
Що чоловікові здасть ся:
Тут треба голову зложить!
Пропала правда, згибла доля,
Закована громадська воля,
Неправда всюди верх держúть.

В таку то хвилю, дїти милі,
Ви повість згадуйте мою,
І згадуйте, що сеї хвилї
Я з досвіду вам подаю.
В сам час, коли неправда люта
Найвище голову здійма,
В сам час, коли народні пута
Найдужче тиснуть, і закута
Народня мисль мовчить нїма,
Довкола найтемнїйша тьма,
Надії й просвітку нема —
В той час якраз ви не теряйте
Надії, й твердо тес знайте,
Що в груз розсиплеть ся тюрма,
Неправдї й злу не потурайте,
В зневірі рук не покладайте,
І увільняйте ся з ярма.

IV.

Характеристика пана Мигуцького. — Арешт. — »Хтось бачить«.

Був пан Мигуцький, пан багатий,
Хоч на однім селї сидїв.
З якого роду був — не знати,
Та що хлопів тиснути вмів,
Що дер данини безпощадно,
Днї панщини числив прикладно.
Хвилинки не подарував,
Що був багач, громада гола,
То славили пани довкола,
Що добре господарював.

Нераз зимою, як у полї
Нема роботи, а в стодолї
Все зроблено, і лїс не тнуть —
Щоб панщини не дарувати,
Він каже, було, лїд орати,
А то хлопи в хатах заснуть...

І те сказать, про хлопа дбав він,
Як дбав про коней і волів;
В зимі три вози дров давав він,
Щоб хлоп продроглі кости грів;
Весною хлїбом сномагав він,
Щоб лїтом з голоду не млїв.

Любив, коли був хлоп здоровий,
Прудкий до працї і розмови,
До танцїв, сміхів і пісень;
Та не любив хлопів багатих,
Та мовчазливих, і завзятих,
А на письменних був вогень. [1])

»Хлоп щоб умів орать, косити
І в танцї дївкою носити,
Та »Вірую« і »Отче наш«.

[1]) вогонь

Письма не треба хлопу знати;
Як хлоп почне книжки читати,
Хто буде пану свиней пас?« [1])

І хоч то ніби наставав він
На те, щоб хлоп порядок знав,
Та все-таки горілку гнав він,
І кожду гінку розділяв
На кождий нумер [2]) у селї,
По стілько ґарнїв, скілько хата
Душ має: хлопцї, чи дївчата,
Чи то старї, чи малі.
І кождому за ту горівку
Цїну втягав у інвентар,
Як пресний панщини тягар:
Сплати, чи відроби той дар.
А трупок лиї хоч на долівку,
Лиш нишому продать не смій!

Був в того пана й арендар,
Що з паном тихую тяг спілку.
Людей музикою у свій
Шинок заманював. Тут люде
Лишали розум, сїряки
І чоботи, дївки — вінки,
А господині покладки [3]);
Тут вит [4]) робив громадські сўди,
А Жид лиш цмокав залюбки.

Чи много лїт отак, чи мало
Те панське ремесло цвіло
Аж раптом в коршмі тихше стало!
Щось на людей таке найшло,

[1]) = буде пасти (західноукр. форма, знана ще й дост скрізь на Поділлї)
[2]) на кожну хату (кожна хата має свій »нумер«)
[3]) крашанки, яйця
[4]) старшина

Що почали, на паньске горе,
В якусь задуму попадать.
І роблять напцину, терплять,
І кожде пильне, кожде скоре,
(Як ні — нагайка плечі спорс!) —
Та якось тихо, мовчки так,
Понуро навіть, мов глибоко
В душі гризе якийсь червак,
Немов якась тасмна сила
Ворушить ся у темній млї:
Скрізь чути дотики її,
Та нїчого не бачить око.

Музика молодим немила,
В шинок заходять тільки ті,
Кому вже в кров і кість ввіссалась
Та паньска школа. Жид біжить
До пана, плач підняв і галас:
»Нїзвідки рати заплатить!«

А пан і сам уже віддавна
Ту зміну в людях замічав,
І злив ся, бив, карав, кричав —
Дарма. Вже звільна й сам вбачав,
Що річ таки се не забавна.
Він добре знав, що поки не,
Співає, робить без упину
І сміють ся хлоп, так довго с
Похожий він на худобину,
Що вік цїлий в ярмі жиє
І тїшить ся, як дістає
До паші зе́рна одробину.
Та як почне він сумувати
І вішать голову униз,
Над сво́їм станом розмишляти,
Поради у людей питати,
Тодї тремти і стережись!

Бо думка, свідомість народа
І однодумців тиха згода —
То воріг лютий тих усіх,
Чиє багацтво і вигода
На поті і сльозах людськи́х
Основані. От пан дні й ночі
Над дивом тим усе міркує,
То сердить ся, а то й сумує,
Немов пещасте серце чує,
І далї скрикнув, аж підскочив:
»Тут, очевидно, хтось бунтує!«

V.

Виковники бунту. — Польські емісарії — Руський люд. — »Він бунтує.«

»Бунту́є хтось!« — Мій Боже милий,
Хто в нас тодї не бунтував!
Урядники[1]) панів вязнили,
Що революцію чинили;
Пани знов світу голосили,
Що сам уряд попідкупляв
Хлопів, щоб шляхту мордували.
Одні в Жидах вини шукали,
Ті Єзуїтів приплели,
А инші знов ширили вісти:
То демократи, комунїсти
І емісарії були.

А серед тої колотнечі
Мужик стояв, зігнувши плечі,
Німий, слїпий, а всїм грізний.
Бо й як же ж! Після вікової

[1]) урядовці — само по собі: нїмецькі (австрійські) урядовці польських панів

Тиші, мій ураган страшний
Зірвавсь, і то без пйпкої
Причини, й кровію братів
Країну рідну обагрив.

Ні, се аж надто очевидно,
Що тут якась рука брудна
Навмисне із самого дна
Душі народньої бездонно
І безбожно вгору підняла
Найдикші страсти, задурила
Народній розум, заглушила
Чуття, і тисла, і вела
Нетямні руки до удару.

Хоч від тарнівського пожару
Вже рік минув, хоч дні лічив
Цеиглевич [1]) в Куфштайні [2]), Дембовський [1])
Над Вислою в землі десь гнив,
А в Львові голову зложив
На Гицлівській горі Вишньовський [1]),
Проте раз-в-раз по краю йшла
Якась холодна дрож, тривога,
Всі ждали вибуху нового,
Що-ранку дякували Богу,
Що ніч без вибуху пройшла.

Немов недужий в лихорадці
Після тяжкої операції,
У сні й на яві все тремтить,
За леда [3]) дотиком зривається,
Не знає сам, чого лякається,
Лиш тее чує, що болить, —
Так край наш по різні два літа [4])

[1]) польські революціонери
[2]) кріпость у Тиролі, в Австрії
[3]) за малесеньким тільки дотиком (поль.)
[4]) Відомо, що в 1846. р. польські селяни (Мазури) вирізали багацько польської шляхти

Тяжкий пастрій переживав,
Так кóнчине старого світа
Важке болюче відчував.

Так ще одно цїкаве дїло!
Хоч руський люд в страшні ті днї
Ніде не кидавсь до різнї —
(Про Горожану скáжу сміло,
Що потерпіли там пани
Найбільше з власної вини,
Що битву почали з хлопами) —
А навіть декуди станав
І сам панів оборонив
Перед мазурськими товпами,
Проте і в панській сторонї
Не ласкавійшими очима
Дивив ся пан на христянина[1]),
Нїж у самій Мазурициї.

Знать, думали: що вчора там,
Те нині може стать ся нам,
Ще й гірш, бо тут ми в чужинї.
То ж дикі слухи не вгихали
І всїх в напруженню держали
І у роздразненню важкім.
Мов хмари над селом нависли,
І з них от от ударить грім,
Так панській шляхтї в роцї тім
Бунт хлопський не сходив із мисли.

От і не диво, що коли
Такий пастрій побачив людський
І вчув, що й коршму почали
Минать, горілки не пилй —
»То бунт!« — аж скрикнув пан Мигуцький.

[1]) Селяни в Галичинї часто кажуть на себе: христяне

Та хто бунтує? Перебрав
Усіх сміліїйших, дотепніїйших,
Що здавна їх на оцї мав, —
Та з них нїхто нїщо такого
Підозреного не зробив,
Щоб міг вину звалить на нього.

Питає, чи не проїздив
Чкий комісар? Чи якого
Письма хто з міста не принїс,
Чи не скликали де громаду,
Не радили таємну раду?
Нїхто не бачив. — »Що за біс?« —
Міркує пан, і сюди, й тудн,
Серед покою мовчки став,
Аж голову схилив на груди,
З натуги дум- аж засвистав.
Втім скочив, затремтїв, рукою
Ударивсь двічі по чолї:
»Дурний я!« — скрикнув. — »Я тут стою
І мучусь, бю ся сам з собою,
Хто люд менї несе в селї,
І зза десятої гряниці
Пронюхую бунтівників,
А бунту сущої крниці
Заткати й досї сам не хтїв.
Найголовнїйший емісар
Під боком в мене бунт готує.
O, Sapperment! Warum nicht gar! [1])
Та ж се, напевно, піп бунтує!«

[1]) Ах, чортяка! Чэму би нї!

VI.

Старий руський піп. — Піп-учитель. — Авдієнція попа в пана.

Старий був, смирний піп у нас,
Іще з тих давнїх, мало вчених,
У Луцьку, чи в Холмі свячених,
Що то жили й робили враз
Із мужиком, що поглядали
На панський двір трівожно, мали
Для пана лиш низький поклін,
І ненастанно почували,
Що їм чужий, ворожий він.

А пан, хоч явно не цурав ся,
Все здалека від них держав ся,
Не сповідавсь, не причащав ся,
А як яке лучи́лось дїло,
Що змовить ся з попом велїло,
У двір до себе закликав,
Та до покоїв не пускав.

Попам сїльским лиш тілько всього
Було із попування того,
Що на ту панщину не йшли.
Ґрунт між громадою держали,
За треби, що хто дав, те брали,
І з працї рук своїх жили.

Не думав, певно, старовина[1]),
Наш піп, не снив, мабу́ть, і сном,
Що надійде́ така година,
І перед панськими очима
Зістане він бунтівником.
Та довелось!

Вдівцем бездїтним

---

[1]) старий (поль. starowina)

Багато літ він жив у нас,
Аж заманулось йому раз
Занять ся ремеслом просвітним.
Хоч сам він небагато знав,
Та як у полї вже робити
Не міг, то щ..ро забажав
Дїтей хоч читання навчити.

Не довго й думавши, давай
До себе дїтворý скликати.
Веде їх лїтом в поле, в гай,
Зимою до своєї хати.
І не відразу їх садив
За книжку, анї за азбуку.
Чи то тому, що й сам блудив
За мало в книгах, чи судив
Він гостро книжную науку —
Він зацїкавлював дїтий
То новістками, то казками,
А головно на сей святий
Великий божий свїт-природу
Раз-в-раз увагу їх звертав.
На кождім кроцї свого ходу
Він щось цїкаве зустрічав,
Про все умів щось розказати,
І вмів до всього навязати
Чи то випадок із життя,
Чи кóрисну якусь науку.
Умів і кожде він дитя
Розрушить, взяти мов за руку,
Збудити власні в нїм думки
І визвать власнїї уваги,
Так що малїї дїтваки
Обдерті, босі, залюбки
До нього йшли, мов овечки
До пійла в час лїтньóї спраги.

Та річ у тім іще не вся:
Їх до попівської оселї
Не так тягла наука сп,
Як більш гостина в пан-отця,
Оті полуденки веселі
В просторій хатї, за столом.
Де піп і челядь вся гуртом,
Немов сїмя одна, сїдали.
Свобідно слуги жартували,
А пан-отець, мов батько всїм,
Сього впімне, того наставить,
Як що робить, як дїлом править.
А дїти слухають, і їм —
Навиклим дома бачить голод,
Зносити дим і бруд і холод,
І чуть що-рана стук в віконце
І крик сїпак: »ану, чи конче
Вам бука треба? виходїть!«,
Навиклим бачить невсипущу
Журу батьків і серце рвущу
Одну зітхання пісню чуть,
Тут, в тім кутку, де все ясніє,
Де чисто, тихо і приютно,
Де слова прикрого не чутно, —
Сам з себе якось ум міцніє,
Розширюєсь дитяча грудь.
Встають, ідуть в садок, гуляють,
Присядуть трохи відпочить.
От пан-отець читати вчить:
З прутків вербових укладають
Здорові букви на піску,
А далї й книжечку яку
Їм винесе; товплять ся тут,
Цїкаво в книжку заглядають,
Знайомі букви пізнають,
В слова знайомі їх складають.

Не знаю, Бог дає, мабуть,
Усяким людям всякі дари:
Одному ясний, сильний ум,
Що не знаходить в світї пари;
Другóму рій крилатих дум,
Що, мов орли, летять за хмари;
Ще инъшим руки золоті:
Що очі бачуть, руки вдіють.
Який же дар дістали ті,
Що так дітей учити вміють?
Менї здаєть ся, в скарбі тім
Любви найбільш дісталось їм.

Чимало вчителїв стрічав я
В життю, чимало жив з людьми,
А про такого й не чував я,
Щоб так з маленькими дітьми
Вмів поводить ся, як покійний
Наш пан-отець. І що то був
За празник у селї подвійний,
Як на Великдень хлопцї наші
У церквї складно заспівали,
На крилосї на переміну
Апостол по пунктам читали!
Мов рій у лїтї, люд загув,
Мами аж плакали. »Такого
Нїхто відвіку в нас не чув!
Чи бач, хлопята! Дармо каші
Не їли! Бач його старого,
Як вивчив!« В радісну, нестрінну
Громаду коло церкви збились
Батьки і стали міркувать,
Як пан-отцю віддякувать
За те. Та поки ще рішились,
Вже з дворакїв один спішив
У двір, щоб пану все сказати.

Пан сам до церкви не ходив,
Щоб враз із бидлом[1]) не стояти.
Скінчилась служба, посвятили
Паски, аж ось з двора біжить
Післанець до попа: »В тій хвилї
Пан хоче з вами говорить.«

Іде піп. В громадї тихо
Зробилось, посумнїли щось,
Почули, що якесь тут лихо
Над ними без вини стряслось.
Гуртом хотїли проводжати
Попа, та він їх задержáв:
»Не треба пана дратувати
Перехрестивши ся, сказав.

Пішов. З свяченим і з паскáми
Громада коло церкви жде, —
Аж ось по хвилї він іде.
— »Христос воскрес! Та Бог із вами!
Чому не йдéте по хатах?
Не бійте ся! Нїякий страх!
Пан лиш питав мене, як смів я
Без волї власти заводить
Якусь тут школу? Відповів я,
Що школи зовсїм не завів я,
Лиш так приватно хтїв навчить
Дїтей письма, зовсїм без плати.
„Ну, сьому я вам заказати
Не можу“ — згодя каже пан. —
„Лиш по добру пораджу вам:
Покиньте се пустес дїло!“
— »Я б був його й не зачинав,« —
Отак я пану відказав.

---

[1]) худобою, скотиною, за яку польські пани мали мужиків (bydło)

Коли б до мене не наспіло
Із консисторії письмо:
»,Не лиш дїтей в селї навчати,
А й школи, де мож, закладати.«
„Чи так? Ну, се ще ми вздримо!“ —
Сказав вельможний, і рукою
Махнув на знак, що вже на днесь
Досить розмови! Йдїть в спокою,
Не бійте ся! А ви, хлопята,
До мене завтра всї на свята!
Ну, йдїть! Громадою такою
Не стійте тут! Христос воскрес!«

VII.

»Щось пану не вільно«. — »Завсїмо школу в селї«. — Комісар Нїмець. — Панський жарт із комісарем. — Комісар бунтує. — Пан реагує. — Глуха війна між громадою й паном.

І почалась від того дня
Поміж громадою і паном
Глуха, постійная війна.
Се ж перший раз та вість прийшла нам,
Що пан у свойому селї
Чогось то зборонить не сміє.
А то ми ось віки цїлі
Жили й, мов жито на ріллї,
Туди хилились, відки віє
Могучий вітер панських слів.
Хлоп і подумати не смів,
Щоб проти панського бажання
Робити щось, а як не міг
Знести неволї та знущання,
То кидав все, в чужину біг,
Лишаючи дїтей своїх

Іще на більше горювання,
Аж враз: »Не можу зборонити!«
Значи́ть, є щось таке над ним,
Чого і він боїть ся, чим
Йому не вільно погордити.

Почувши се, цїла́ громада
Немов наново віджила.
Ще в свята [1]) по хатах ішла
Оживлена, гурто́ва рада:
»Нам треба всїх дїтей учити,
Пан нам не сміє зборонити.«
Отак відважно гомоніли
Ті, що ще вчора так тремтїли.
»Нам треба школу завести!
Або ж то ми такі послїдні,
Що мусять наші дїти рідні
Ярмо таке повік нести?«
Та — нїщо крити шила в місї —
Знайшли ся старші, розважнїші,
Що вцитькувати принялісь:
»Чого ви так розрепетились?
На-память слово те навчились:
»,Не сміє'.« От чекайте лиш,
А він посміє вам! От красше
Мовчіть, щоб грішне тїло ваше
Не мусїло відповідать
За ваш перозум!«

Посумнїли
На тую мову смільчаки.
У многих ще таки свербіли
Від панських буків спини́ки.
Та годї знов було ховать ся,
Не бувши в лїсї, від вовків.
От і прирадили удать ся

[1]) Великодні свята — на Великдень

До го́рода і розпитать ся
В комісаря, щоб він повів[1]),
Чи можна буть громадській школї
В селї без панової волї?

Комісар Нїмець був у нас,
Немолодий уже паниско,
Смішний такий. Було нераз
В село заїде в пізнїй час, —
В двір не заїде, хоч як близько,
А все до хлопа. Кисїлю,
Борщу, вареників, логази
Поїсть, балакає. »Люблю[2])
Я руська кльопа«[3]), — було каже —
»Я руські кляї їм тесять лїт,
І полюбив вас! Топрий люд,
Та кепські пани отут.
То кльопіт. Я вам повітаю:
Як пан вас путе туше тис[4]),
То мене йтїть, я вше то знаю,
Такі йому контуші скраю[5]),
Що путе з злости пальцї хрис[6]).«

Не знаю, за що, але люто,
Усею кровю, всїм нутром
Він не любив панів, мабуть-то.
За те, що сам не вмів в їх тов
Попасти, чув себе між ними
Чужим, мов сирота яка.
Вони ж на нього звисока

---

[1]) сказав (повісти = сказати)
[2]) Кожну голосову шелестівку Німці вимовляють за безголосу: добрий = топрий, люд = лют, хлїб = кляї, повідаю = повітаю, буде = бупе, дуже = туше, «л» — вимовляють середнім, близьким до «ль»
[3]) хлопа
[4]) дуже тиснути ме
[5]) скраяти куптуші = доскулити, дати ся в знаки
[6]) буде гризти пальцї

Глядїли й жартами бутними
Принижували бідака.
А то потихо ще шептали,
Що мав оказію таку,
Що раз пани йому нагнали
І стиду, й болю, і лякý.
Була се вість, мабýть, правдива,
Що пан один із добра-дива
Йому за пів бутельки[1]) нива
Трохи не вкоротив віку.

Він ще в молодших був лїтах,
Що йно[2]) авансу[3]) дослужив ся
І все з панами руку тяг,
Бо до одного приблизив ся,
В якого донечка булá —
Не одиначка, та вродлива,
При тім весела і жартлива,
До нього зовсїм не спесива,
Отак фіґлярочка[4]) мала.

Комісар пана добре знавши,
Нераз у нього побувавши
За дїлом зразу, а потім
І прошений як гість у дім,
Нераз з панами забавляв ся,
І хоч поважно все держав ся,
Манюсї якось раз признав ся,
Що рад би цїлою душею
Її побачити своєю.

Манюся злегка заналїла,
Всміхнула ся і запїміла,
А пóтім втиха відповіла:

---

[1]) пляшки
[2]) що-тільки
[3]) підвищення у службі
[4]) збитошниця (поль. figlarka)

»Pomów pan z mamcią!«[1]) — і пішла.
Комісар сам був у покою.
По хвилї ступою тяжкою
Панї добродїйка ввійшла.
»Wiem, to pan ma się do Manjusi.
To bardzo dobrze, ale musi
Pan z ojcem mówić, bo bez niego
Nie decyduję sama tego.«[2])

За пів години вже сидїв
Комісар в пана в кабінетї
І, дожидаючи, глядїв
На гостей, що, обсївши стіл,
Сидїли мирно при лябетї[3]).
Сидїв і ждав зо дві години,
Аж по закінченню гостини
Панї розїхались. Тодї
Пан дїдич до слуги озвав ся:
»Ану, Михайле, тут постав ся!
Бутельку пива принеси,
Дві склянки й кусень ковбаси,
А потім дай до стайнї знати
Там до стасиного Гриня.
Щоб комісарського коня
Казав негайно осїдлати!«

Слуга сповнив, що пан велїв.
Пан дїдич вéсело присїв
Біля комісаря й почав
Балакати про се й про тес.
Комісар слухав мовчки, ждав,
А пан, знай, пива доливав,

---

[1]) побалакайте з матусею

[2]) Знаю, отже ви кохаєте Манюсю. Це дуже гарно, але ви мусите говорити з батьком, бо без нього я сама цього не рішаю.

[3]) гра в карти

Але про діло те слизьке,
Яке комісар розпочав,
Він анї слова не згадав.

Допили пиво, втім слуга
Доніс, що кінь уже готовий.
Пан дідич чемно налягає:
»No pij pan jeszcze do połowy! [1])
Комісар випив і устав
І, помовчавши, запитав:
»No, jakże pan dobrodziej myśli
W tej sprawie, co mówiła pani?«
»,O proszę, proszę, towar tani!
Dziś jeszcze, teraz zaraz w nocy
Zarządzę wszystko, co w mej mocy,
Byśmy na dobre oba wyszli'.« [2])

І, більш не кажучи нічого,
Комісари аж до самого
Коня провів і підсадив,
По плечах поплескав приязно,
Потім щось муркнув [3]) невиразно
І моментально, без поліки
Кроїви корчик невеликий
Під хвіст коневі вгородив.

»Ну, прощавайте! В ласці Бога!
Щаслива, пане, вам дорога!«
Сказав і свиснув. Кінь рванув.
Підскочив і в гальоп [4]) пустив ся.

---

[1]) Ну, пийте ще до половини

[2]) »Ну, яка ж, пане-добродію, ваша думка у справі, про яку пан казали?« »,О, прошу, прошу, крам дешевий! Ще сьогодні, зараз таки нічно я запоряджу все, що в моїй силі, щоб нам обом не було кривди'«

[3]) забурмотів (поль.)

[4]) чвалом

А пан комісар не хрестив ся,
Не дякував і не прощав ся,
За шию лиш коня вхопив ся
І шихром із двора помчав ся.

Мчав, поки мчав, по рівнім полю,
Та як притрапив ся рівчак,
З коня звалив ся небораК
І тут зомлів з тяжкого болю.
Уранці там його найшли..
До міста полом відвезли.
Тяжкую перебув гарячку
І довго ще терпів від кольки,
Кахикав потім літ із пять,
Зарік ся більше не сїдать
Ні на коня, ані на клячку,
Й не залицяти ся до Польки [1]).

І відтодї на всїх панів
Нетайний і завзятий гнїв
Комісар мав у своїм серцї.
На панський не ступав поріг,
За те з панами, де лиш міг,
Зводив він юридичні герцї.
А був він у циркýлї [2]) сила,
Трохи не стáростї [3]) рівня.
І не було такого дня,
Щоб рук його не доходила
Якась замотана й немила
Панів з хлопами колотив.

Тому не дивота, що много
Панам давав ся він в знаки,

[1]) Цілої тої пригоди від слів: «Що раз панам йому нагнали» стор. (446) до цієї стрічки у другому виданню »З вершин і низин« немає *Ред.*; кличка = кобила

[2]) В округах (cyrkuł = circulus), на який складало ся кілька повітів; ще й досї лишили ся по тій установі: »окружні суди«

[3]) начальник повіту

І за порадою до нього
З всїх сїл ходили мужики.
І що то вже пани робили,
Аби позбути ся його:
До ґубернатора ходили,
Писали скарги, голосили[1]).
Що люд бунтує, що свого
Пани пеневні, що готові
Хлопи вже до розливу крови,
Не хочуть панщини робить.
Та всї ті скарги пропадали,
Комісаря не підкопали,
Нї навіть не могли сплямить,
Бо ввесь округ спокійний був;
Самі ж пани в ґуберньскім світї
Являлись в кенськім кондуїтї[2]),
Комісар анї в вус не дув.

Так от до нього то вдалйсь
Селяни наші. Аж підскочив,
Коли почув, що наторочив
Наш хлопський ум. »Путуйте лиш!
Не пійтесь! Хай лиш пан стрінує
Вам поронити, то почує
Таке, якого ще не чув.
Путуйте! То ж цїсарська воля.
Шон в коштій весї[3]) пули школя,
Шон коштий кльон письменний пув.«

Отсї слова були для нас,
Мов спраглому вода погожа,
Немов правдива ласка божа
В село зійшла. Народ нараз

---

[1]) розносили вістки
[2]) були зле записані (кондуїта)
[3]) село (wieś, староукр. »весь«)

Почав сходить ся, розмовляти,
На школу вже й складки збирати,
Мов пана й в світї не було.

Гай, гай, та швидко ми почули,
Що через рік та в рік стрибнули!
Дізнав ся пан, про що село
Загомонїло. Двацять чільних
Провідників тих »рухів шкільних«
Прикликав, не сказав нї гич,
А лиш по черзї простирати
Велїв і кождому влїплити
По двацять солених палиць.

Потім сказав: »А що то, чую,
Що школу вашмосцї[1]) будують?
Що ж, гарно! И дальше так робіть!
Вже почали збирати складку?
Так се від мене вам завдатку.
Чи може мало ще? Скажіть!«
Слова ті, з усміхом, крізь зуби
Цїдив він, але враз поблід,
Ввесь задріжав, зцїпились губи,
В очах заблис зловіщий світ.

»Га, хами!« — крикнув він, — »гадюки!
Вам школи треба? Знаю я,
Куди ви гнéте! Не азбуки,
Вам волї хочеть ся! Змия,
Не хлоп! Мовляв: письма лизну,
То хто тодї на панщину
Мене посміє гнать? — Ідїть!
Не попадайте в мої руки.
Бо лихо буде! Лиш, із Богу,
Якщо про школу ту дурну

---

[1]) ваші милости (скор. — wasza mość)

Ще раз почую, то такого
Вам вепилю бобу солоного,
Що замакітрить ся вам світ!«

Та помилив ся пан сим разом:
Гадав побоями злякать,
А роздразнив ще більш. »Згибать,
То згинем!« — стали всї кричать, —
»А не уйде йому се плазом [1]),
Не зречемось ми правди свої!«
І зараз скаргу подали
За самовільнїй побої
На пана. З ўряду пішли
Допроси. Пан кричав, казив ся,
Та вже на буки не дерив ся.
От так ми й школу завели.

Та тут наш клопіт не скінчив ся
Прийшлось учителя шукать,
Бо піп не міг сам постачать.
Та що ми згодимо якого —
Пан незабаром шасть-не-пасть
То до рекрут його віддасть,
То перемовить та до свого
Двора візьме, то налякає
Погрозами, то посилає
Своїх людей в шкільні години,
Щоб школї накости робили,
Дїтей щоб гнали в панський сад
Хрущі, гусїльниці збирать.

Та й ми теж пану не спускали,
Все до циркулу скарги слали;
Комісар нам в пригодї став.
Чимало пану досолив він,

[1]) не обійдеть ся йому без нічого

Тай в панї ж ворога нажив він,
Бо той за все вину складав
На »Шваба«[1]). Довго клекотїла
Вражда між ними, аж схотїла
Недобра доля раз закпить:
Звела їх враз в чужому домі.
Уздрівши Шваба, пан в ту мить
Прискочив, руку відвернув,
І, поки здержали знайомі,
Комісаря в лице ли́внув.

Скандал зробив ся, і не знати,
Як здужав пан його замняти,
Але комісар не забув
Образи, ждав пори, хилив ся,
І таки за своє помстив ся,
Та так, що пан ще гірш почув.

Отак два роки колотилось,
А, тимчасо́м, в селї змінилось
Чимало. Арендар старий
Умер, настав якийсь новий,
Та хитрий з біса. Він то пана
Підмовив — сво́їм громадянам
Горілку де́шевше пустить.
»Одно, що будуть більше пить,
А друге те: громада пяна
Не буде й бунтів підносить.«

І, справдї, в ті жидівські сїти
Людей попало ся доси́ть.
А Жид у коршмі сю́ди й ту́ди
Піднятим клепле: »Стид вам, люде!
Він водять вас усїх за ніс,
На що вам в школу слати дїти?

---

[1]) ла́йливе слово на Нїмцїв

На що вам з паном задирать ся?
Що при тій школї упирать ся?
На що вам школа? Хай їй біс!«

І от поволї почала ся
Зараза з коршми и потягла ся
Із хати в хату. Не було,
Вже згоди в радах так, як перше,
Ба вже й дїтей чим раз то менше
Ходило в школу. Все село
Якесь нїме, понуре стало,
Лиш співом пяним, знай, лунало
Та панщини ярмо тягло.
Здавало ся, що благородне
Оте зворушенне народне
Пропало, порохом пішло.

VIII.

Твердість в селї. — Пан і пан. — Гостра розмова. — Попов же сумлїнне. — Пан їде до Львова.

Аж враз нї з сього, анї з того
В селї щось стало ся нового:
Урвав ся спів, шинок спустїв,
Всї люде якось посумнїли,
Понуро мовчки ще терпіли,
Та пан відразу зрозумів,
Що не добром се пахне. Зразу
І догадать ся він не міг,
Яку і відки се заразу
Навіяв біс якийсь на всїх.

Та, певний того, що нїхто ту,[1]
Хиба лиш він один бунтує,
Почав розвідувать, і чує

[1]) тут

Ось про яку попа роботу:
Де тільки траплять ся хрестини,
Чи похорони, чи родини,
Чи так в село де для гостини
Попа запросять — за столом
Усюди йде одна розмова:

»Пора вам, дїтоньки, з шинком
Розстати ся! Побійтесь Бога!
Горілка зводить вас з ума.
Горілка — то чортівська справка.
Себе жалійте! Йде зима.
А в хатї і чобіт нема,
А Жид нассався уже, як пявка!
Хоч на дїтей своїх глядїть!
Голодні, голі, хорі, темні!
Що вийде з них? Тепер же свїт
На свїтлї, не на тьмі стоїть.
Вже не досить ті скиби земні
Перевертать, а треба вміти
З людьми по-людськи гомонїти,
Не дать кривдить себе нїяк,
Стоять за себе й за громаду.
А як же дасть собі пораду
Невченин, темний, ще й пияк?«

Ба, деякі з двірнї казали,
Що в церквї деколи бували,
Що й там на казаннях раз-в-раз
Піп про тверезість промовляє,
Шинки, Жидів, горілку лає,
І каже, що вже крайнїй час
Зовсїм її покинуть нити.

Пан став на місцї мов прибитий,
Почувши се. »Ось як воно!
Зовсїм пора покинуть пити!

По що ж менї її палити?
Чи маю, може, свиням лити?
Попові, мабудь, все-одно,
Та не одно менї, о, нї!
Се ж бунт! Та ж він в мою кишеню
Вира́зно засуває жменю!
Та ж він підкопує менї
Найлїпший дохід! Ей, наноче!
Сього́ терпіти й чорт не схоче!
Насихмісць[1]) тут попа призвать!«

І, ждучи, скорою ходою
Ходив у злости по покою,
Плював, сїдав, вставав опять.
Прийшов напотчик, поклонив ся
І близь порога зупинив ся,
В руцї держа́чи капелюх.
Глядїв трівожно та несміло,
Обличче зблїдло, побілїло,
Мов ввесь уйшов аж в пяти дух.
Згори, мов на собаку буру,
На ту непо́казну фіґуру
Пан марсом своїм поглядїв,
І сплюнув, вільною ходою
Пройшов два рази по покою,
А він стояв, мовчав, тремтїв.

Вкінцї пан звільна наблизив ся
І аж над са́мим похилив ся
І різько, гостро запитав:
»Єґомосць, чи ви дурнем стали,
Чи зроду розуму не мали,
Чи вам дурниць хто нашептав?
Чого ви шию самохіть
Все пхаєте менї у сїть?

---

[1]) на сих місцях, як-стій (поль. natychmiast)

Хіба на те вас ваші власти
Попом поставили ось тут,
Щоб ви лагроти мене люд
Підбурювали до напасти
І вчили панську власність красти?.

Піп аж додолу похилив ся
І ввесь тремтїв, перехрестив ся,
Та пану в очі все дивив ся.
»Се ясне-пану[1]) набрехали«, —
Сказав несміло.
— »,Набрехали?
Хто, що, по що? Чи се брехня,
Що ви приватно і з амбони
Хлопам розводите андрочи[2])
І всюди клеплете що-дня,
Щоб кинули горілку пити?'«

»Се правда.«
»,Ну, а як хлопня
Послухає сих слів, то що
Менї з горальнею робити?'«

»Се не моя річ.«
»,Ото ж то![3])
Не ваша річ! А підтинати
Мій дохід, хлопа бунтувати,
То ваша річ?'«
»,Дарують пан,
Роблю се не по своїй волї!
Роблю те, що духовний стан
Менї велить. В те, що на полї,
В коморі, хатї і стодолї
Хлоп робить — не мішаюсь я,

[1]) Звичайно ясним паном кличуть селяни дїдичів
[2]) розпусекати теревені
[3]) тим то й ба! (otóż to)

Та дбать про душі їх, вести
В життю їх шляхом чесноти —
Се, прошу пана, річ моя.«

»,Е, тере-фере[1]), моцюмпанє[2]),
Усе те, се пусте ґадáнє[3]),
А я кажу вам раз на все:
Хай про тверезість ту пустую
Від вас і слова більш не чую
Нї я, нї люде! Киньте се!'«

»Я б радо кинув ті історії,
Я б навіть був не починав,
Коли б виразний не дістав
На се наказ із консисторії.«

»,Се що у біса!'« — крикнув пан,
І скочив, наче приск в халяві
Почув. — »,Пралати ті плюгаві
Задумали, мабýть, наш стан
Пустить з торбами! Покажіте
Менї сей пáказ! Боже світе,
Та я їм ним кінця дійдý!
Не пожалїю вже видатку,
В ґубернії припну їм латку,
А то й до цїсаря підý!'«

»Я наказу із консисторії
Не можу дати« — він сказав, —
»Він посилав ся по курсорії[4]),
Я й нумеру не записав.«

»,Га, поне!'« — скрикнув пан сердито. —
»,Ти брешеш! Аж тепер відкрито

---

[1]) теревені-вені (поль. tere-fere)
[2]) милостивий пане
[3]) базікання (gadanie)
[4]) сбіжником

Твою брехню! Із консисторії
Не було жадної курсорії,
Котра б наказувала се.
Бо знай, усї курсорії ті
Дяк під загрозою менї
Все до прочитання несе.
Так от який ти! Тут і сам
Неправні, бунтівничі речі
Говориш раз-у-раз хлопам,
А криєш ся за власти плечі!
А як він, мов святий, зложив ся!
»Я б того й не розпочинав!«
Постій но, будеш ти ще знай[1])
З ким ти так хитро зачепив ся.'«

Та диво, голос той сердитий
Вразливі, прикрії слова,
Що, бачилось, к землї прибити
І похилити й принизити
Старого мусїли попа,
Зовсїм аж навпаки неначе
Сердезї духа додали.
Він випростував ся, тремтяче
Обличчє заяснїло, око
Зустрілось з панським. Він глибоко
Вклонив ся і сказав: »Коли
Я провинив що проти права,
То що ж робити, відповім!
Роблю лиш те що божа слава
Менї наказує. Я стóю
Вже в гробі óдною ногою.
Мене не тикає зовсїм
Грізьба пїяка, нї обава,
Сумлїннє в мене понад всїм.«

---

[1]) західноукр. (стара) форма = знати меш

Сказавши се, що раз вклонив ся
І звільна, тихо віддалив ся.
Пан аж зубами скреготав.
»Постій же, попе! За ту штуку
Ти ще мою почуєш руку!
Раз-по-раз люто він шептав,
І клив, і слав старого к дідьку.
Та, вгамувавши ся крихітку,
Він прибирать став у думках,
Як справдити свої погрози, —
І з лютости трохи що сльози
Не виступали на очах,
Коли побачив, що попові
За ті науки та промови
Не так то легко що зробить.

У консисторії просить,
Аби попові заказали,
Взяли його, або вкарали –
Те пана якось не кортїло.
Чи до циркуляу заносить
На нього скаргу? Там і мови
Нема про те, щоб виграть діло.
Та ж там комісар, що й посліднюю
Сорочку радо б з нього здер!
»Ні«, – думав, — »лиш одну тепер
Дорогу бачу відповідну:
До Львова їхать! Там і так
Контракти, сопм постулятовий,
Забави... Продамо ріпак,
От і знайдеть ся гріш готовий.
І жінка трохи погуляє, —
Давно вже, бідна, нарікає,
Що дома із нуди засхне.
Ну, то й піду я особисто
До ґубернатора і чисто

Все розповім. Та ж він мене
Зна здавна, — часто тут гостив,
Ще як у Самборі служив
Комісарем. Постійте, хами!
Чекай ти, попе! Буде з вами
Не те! Я спражу вас на схаб! [1])
І вже вам, певно, не поможе
Нї просьба, плач, нї »Святий Боже«,
Нї сей беззубий, клятий Шваб!«

IX.

Село без пана. — Комісар із попом у змові. — Комісар-агітатор — Вражіння комісарських слів. — Піп-миротворець. — Надія на цїсаря. — «Смарно ждати!» — «Горілки анї в рот!»

Поїхали пани до Львова,
Аж закурила ся дорога.
І знов в людей підняв ся дух,
Немов якась гнетуча змора
З села уйшла. Хоч то від слуг
Прийдеть ся завтра більш, нїж вчора,
Терпіти, то така то вже
Людська натура — зміни хоче!
По яснім днї бажає ночі,
Одного довго не знесе.
Нехай хоч гірше, лиш би инше!
А без панів, то хоч і більше
Докучить панщина, та знов
В хатах, на вулицї немов
Говориш, дихаєш вільнїйше.

А, тимчасóм, він не дрімає,
Все про тверезість научáє
Та до присяги притягає,

[1]) мясо з ребрами, тут — кістки на ребрі

Горілки щоб зовсім не пить.
Люд зразу слухає, мовчить.
Всім якось дивно виглядає,
Як можна хлопові не пить?
А деякі лякались таки,
Щоб пан не змусив їх ламать
Присягу. »Хто то може знать,
Мовляли тії небораки,
»Ану ж в інвентарі стоїть,
Щоб мусів хлоп горілку пить?

Що він толкує — все дарма
Присяга, бач, страшнеє діло!
Погубиш легко душу й тіло.
Побачив він, що так нема
Ладу, на инше догадав ся.
І до комісаря удав ся,
Щоб він заглянув у село.
Комісар аж не знав де сїсти,
Коли такі веселі вісти
Почув. Я, зо![1] Отак нульо
Тавно вше трена вам сронити!
Раш топрий, щирий, тихий лют,
Та поки путе вутку[2] пити,
Vergeblich[3] путе всякий трут.

З попом комісар зговорив ся,
Коли, і як, і що зробить,
І на-почесне розщедрив ся.
А танком, певно, рад був досить,
Що пана добре се підкосить,
Як хлоп покине »вудку« пить.

От раз в недїлю, по відправі,
Люд з церкви рушив виходить.

[1]) еге, так
[2]) горілку (поль. wodka)
[3]) даремний

А господа́рі, по звичаю,
На цвинтарі стояли з краю,
Новин громадських всї цікаві.
Аж зирк, близь церкви, на зарінку[1]
Враз комісарську однокінку
Пішали всї. Він сам сади́ть[2]
До нас у мундурі, при шпаді[3]
Прийшов, вклонив ся всїй громадї.
»Ну, як ся маєте? Сторово?
»,Спасибі, пане!«
»Но, но, но!
Я маю сльово вам отно,
Отно таке маленьке сльово
Сказати. Тут скомосць ваш,
Як чую, вам ховорить гутки,
Шоп ви зарік ся пити путки.
То є барс пєкно[4]. Лиш кураш!
Лиш смільо! Чую, ви поялас,
Що пан наропить крик і халас?
Nix draus![5] Хай споронує ропить!
Ви тумала, що пан вас може
Присилувать горілку пить?
Nix draus! Не пійте ся! Хрань, Ноше!
Я вам кашу: цїсарська воля
Така, шоп кльоп товолен пув,
Шоп тосить мав хутони, поля,
І шоп то школи ся хорнув![6]
Наш цїсар — слухайте лише! —
Вас хоче вільними сронити!
А як путе́те вудку пити,

---

[1]) толічка над річкою, де багато ріні (камінчиків жорстви), поле над річкою

[2]) шаблї, але не гострій, як носили військові, а тупій, що її носили урядовцї

[3]) дуже гарно (поль. bardzo pięknie)

[4]) нїщо з того не буде

[5]) щоб горнув ся до школи

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

ANSI and ISO TEST CHART No 2

1.0
1.1
1.25
1.4
1.6
2.8
2.5
3.2
2.2
3.6
2.0
4.0
1.8

APPLIED IMAGE Inc

То скаже: — Ей, той лют іще
Не варт свопота! — Сросумі́ла?
Ну, йтїть тепер то свого тїля!
Роніть, як спасте! Ade!»

Сказати вам не маю сили,
Яке вражіннє ізробили
Оті слова на всїх селян.
»Сам цїсар нам не каже нити!
Нас хоче вільними зробити!
Що нам тепер пинок і пан?«

Мов грім прогоготів селом.
Нїхто не йшов обіду їсти,
Мов оняміли всї від вісти,
Що воля близька. Всї вало́м
Враз на поміство повалили,
Убогу хату пан-отця,
Мов рій шумливий, обступили.
І вже не чуть було слівця,
Що хто казав, лиш клекотїло
Гуртом: »Пан-отче! Воля! Воля!
Ми будем вільні! Геть недоля!
Геть панщина! І душу й тїло
За цїсаря, — він волю нам
Дас! Кажіть у дзвони бити!
Ходїть присяґу проводити!
Ми всї, старі и малі, від нині
Присяґнем Господу і вам:
Довіку нї цяти́ не нити!
На волю хочем заслужити!
Ходїть, пан-отчику єдині!«

Зблїд пан-отець. Злякав ся бідний,
Не знав, що сгало ся з людьми.
Та радість, крик той однозгідний
Свідчи́в, що вже, направду, ми

Ідем не по »жартовій дорозі«.
Про жадну волю він не знав,
Натомість пан йому нагнав
Чимало страху, а в погрозі —
В ґуберії, в цісаря самого
Шукати права проти нього —
Він бачив, справді, щось страшного,
Бо, бідолаха, добре знав,
Що перед паном він збрехав,
Що з консисторії не бу́ло
Такого на́казу, щоб в нить
Хлопів тверезости і навіть
Їх до присяги приводить.

Старече серце добре чуло,
Що як би добре пан завзяв ся,
То міг його біди набавить [1]),
І що там в Юрі [2]) б не озвав ся
За ним ніхто, противно — власть
Духовна перша кине камінь
На »незаконную« його
Роботу, і сама віддасть
Його на глум. Так ось чого
Злякавсь старий. Нехай ще нині
Щось справді лучить ся в народі,
Пан не питати ме, чи винні
Такі причини або ні,
Що вибух непорядків іскрінь,
А скаже: »Винен піп, тай годі!«
І бідному попові а́мінь.

Опершись обома руками
На паличку, мовчав він. Довга

[1]) набавити (поль.: nabawić nieszczęścia).
[2]) Юр—популярна назва для консисторії; Юр—львівський собор, при якому була консисторія; склад консисторії був дуже консервативний, супроти уряду рабський

Була та хвиля, поки втих
Безладний гамір юрб сільських.
Вкінці промовив він: »Що з вами?
Гей, дїти, дїти, бійтесь Бога!
Що се ви робите? Яка,
Де, відки воля вам приснилась?«

»‚Ні, не приснилась,‘« — відклика
Народ, — »‚а справдї обявилась.
От пів години ще нема,
Як пан комісар власним словом
Сказав нам! Людям урядовим
А чеп же не брехать?‘«
»Ага!
А що ж таке сказав вам? А?«

»‚Сказав нам те, що й ви, напогче,
Аби горілки нам не пить;
А ще додав, що цїсар хоче
Нас‘« — каже — »‚вільними зробить‘.«

»Ну, і що більш?«
»‚І більш нїчого‘.«

»‚Дурні, дурні! І ви так з того
Утїшились? От бараш!
Що цїсар хоче — милий Боже! —
Се ж певно! Але чи він може?
Чи зараз може? Жди, небоже!
Та ви ж подумайте самі:
Хто має в хатї три сини,
Всїм трьом рад долю запевнити,
То годї враз всїх трьох женити,
Бо всїх не міг би обдїлити,
І сам лишив ся б ще взимі
Без хлїба. Так то і в державі
Цар-батько. В нього три сини:

Хлопи, і військо, і пани,
Усї цареві рівно милі,
Бо всї однако царській славі
Допомічні й державній силї.
То ж робить цар для них, що може,
Та всього годї враз зробить.
Вам волю дати було б гоже,
Та хто там зна, пани би, може,
Тодї схотїли бунт вчинить.«

»,Що? Бунт? Нехай лише рухнуть ся,
То й чорт не взнає, де дїнуть ся!
Торічнїх мало їм запуст?“« [1])

»Ну, бачите, які ви дїти,
Як мало вміли б ще цїнити
Ту волю, коли з ваших уст
Такі погрози йдуть. Ні, милі,
Ви не дуфайте своїй силї!
Не мести, не різнї від вас
Жадає цїсар! Вашу долю
Йому довірте! Він вам волю
Дасть певно, як настане час.
А криком, шумом — вірте, любі! —
Ви ворогів своїх лиш дисць
Укріпите і попретесь
Самі на стрічу власній згубі.«

Похнюпились і посумнїли
Хлопи, не любо, знать, дзвенїли
Слова ті в їх вухах, та що ж
Робить? Правдиве, хоч негоже
Те слово: цїсар дав би, може,
Їм волю, та хто зна, чи може?
Похнюпились і посумнїли,

[1]) Натяк на памятні подїї в великопіспе пущанпе 1846 р. в Мазурщинї. *Прим. автора.* Запусти — пущания (поль.)

А многих таки ще свербіли
На тїлї панські канчуки,
І власна шкіра, знай, шептала:
„Не будь ти, брате, надто сміляк,
Поки ще чорного на білім
Нема, що ми не кріпаки!“

І вся громада застогнала:
»,Так що ж, напоготе, нам робить?“

»Що ж, дїти? Господа молить,
І тихо бути, смирно ждати,
Чей то недовго вже прийдéсь!
Нїкому й слова не казати
Про те, що вам комісар днесь
Сказав.«
»,Ну, добре, хай так буде!
Але горілки вже пї в рот!
Рад цїсар знать, що ми за люде,
То ми йому й покажем! От!
Ще нині, зараз ми готові
Тверезість вічну присягти!“«

»Дай Бог вам встачити ся[1]) в слові,
Покуси всї перемогти!
Та се не так то легко, дїти!
Присяга, дїти, то не жарт!
А знаєте ви, що зробіте?
Отсе Ниливів піст надходить,
Шлюбуйте[2]) кождий сам собі
Не пити, в згодї і любві
З усїми жити, кривди й шкоди
Не памятать і не робить,
Перемагать покуси вражі
І терпеливо все зносить,

[1]) додержати слова (поль.)
[2]) обітуйте

Щó Бог нашле за блуди наши
А там, перед Різдвом святим,
Хто чути ме охоту й силу,
Відбуде сповідь, а за тим
Присяґу зложить Богу милу.
Так, дїтоньки, отсе ще вам
Два місяцї тяжкої проби.
Перенесїть її так, щóби
Готовим, чистим можна нам
Вступити в нóвий рік. Хто знає,
Що той рік нóвий приведе?
То ж хто присяги з вас бажає,
Хай в Нóвий Рік у церкву йде!

Громада хвилю помовчала,
Потім, вклонившись ся, сказала:
„Хай буде й так! Ми пристаєм!
І ще терпіти мем злу долю,
Але нехай нас ріжуть, колють,
Горілки більше вже не пєм!"

X.

Кінець 1847. р. — Поворот панів. — Пан і управитель. — Пан і арендар.

Кінчив ся сорок семий рік
Погідно, ясно. Снїг глибокий
Замерз, стояв твердий, як тік;
Підгірські річки і потоки
Мороз стяв ледом аж до дна;
Тріщали дерева з морóзу,
І знаходило ся що-дня
В снїгу замерзлу пташку божу.
Кінчив ся сорок семий рік
Твердим віщóванєм: здавалось,

Що твердо, непохитно ввік
Стояти ме той лад поганий,
Що нам до крови вже допік.

За гори сонечко ховалось,
Коли почув ся в нас дзвінок,
І зза горбочка на місток
Мов вродили ся панські сані.
Завиті в коцах [1]) та футрах
В село верталисъ пан і пані.
Дзвінок і вид той по хатах
Розніс якийсь невільний страх,
Мов курят страх при виді кані [2]).

Селом скрізь чутка розійшла ся.
»Що то за вісти він привіз?
Де був так довго? Чи заніс,
Направду, скаргу він на нас
До ґубернатора? Що згодом
Пан ґубернатор відказав
Йому?« — Так шепотом несла ся
Глуха трівога між народом,
І кождий гнувсь і лиха ждав.

І в панському дворі в тій хвилї
Усї серця трівогу били,
Йшла метушня та біготня.
Блїда, задихана двірня
Металась, мов в окропі муха,
Бо кождий чув в покорі духа
Гріхів не мало за собою
І шепком всїх святих благав:
Загородїть йому лускою
І очі й вуха, щоб не взнав!
Ще лиш сей раз, сей раз послїдній!

[1]) килимах (нїм.)
[2]) шулїка

Наймати му служби́ й обіди́,
Щоб лиш сей раз я не пропав!«

А пан понурий і похмурий
Прийхав, я́кось наче вовк
Глядів, змарнів щось і пожовк.
Чи то його так міські мури
Зіссали, чи грижа яка?
Роздяг ся, хвилю по покою
Ходив, по при́вичці, рукою
Помахуючи, мов би в нїй
Держав руко́ять канчука.
А далї дзвоником в покій
Покликав він льокайчука:
»Хай тут пан ржондца [1]) зараз стане!
Бігáй! Та стій, чекай, балване! [2])
Як пана ржондцу сповістиш,
Біжи, арендаря приклич!«

Прийшов пан ржондца.
»Що чувати?«

»,Вельможний пане, все гаразд!
Пшеницю й жито, як Бог дасть,
За тиждень будем чисто мати
В засїках. З двацяти телят,
Що вродили ся сими днями . . .'«

»Ну, гарно, гарно, мій коханий!
Про се і завтра ще оба́ ми
Помовимо. Тепер я рад
Дізнать ся, що в селї чувать,
Як ви мирились тут з хлопами?«

»,Бог милував, не було лиха.
Громада стала смирна, тиха,

[1]) управитель (rządca, поль.)
[2]) бовване (поль.)

Робили добре. Гріх би був
Жалїтись'«
Губи пан віддув,
Неначе був нерад тій вісти,
І по покóю походжав.
Тимчасом ржондца продовжав
»,От лиш з тим вирубом нїяк
Не можем до кінця долїзти.'«

»З яким се вирубом?«
»,Червяк
Зачав часть лїса лїтом їсти,
То пан казали вирубать'.«

»Що ж? Ви хиба ще не скінчили?«

»,Та нї. Тут много ще занять
Було при домі, многі люди,
Що були винні, відробили,
А иншим тра було за труди
Платить, щоб молотьбу кінчать,
То й годї бýло в лїс післать
Нараз багато рук. Ще перше
Рубали дещо там, тепер же
Морози впали'«...
»От се так!« —
Аж скрикнув пан і, мов буряк,
Почервонїв. — »Аби ті хáми
Не простудили ся, храпь Боже,
То хай червяк ввесь лїс мій гложе!
Ну, гарно вашими руками
Дорóблюсь я! Їдїть, я там
Прийдý і все огляну сам.«

І гордо пан махнув рукою,
А ржондца низько поклонив ся,
І, смирно вийшовши з покою,
Почухав ся і зажурив ся.

»Побачимо погану змину!..
Розлютивсь пан наш не на жарт.
Десь там йому патерли хріну
Не будь якого! З жадних карт,
Ані з гостин, хоч програвав він,
Таким недобрим не вертав він.«

Та дужче ще старий похнюпився
І дужче ще засумував,
Коли побачив, як поспішно,
Мов кіт, облесно, мов пес, втішно
До пана Жид чимчикував.
От панський вірник! Сей Юда
Не дармо шильно так біжить!
Когось то тра оклеветати,
Комусь то хоче ся облуда
Під ноги камінь підложить!
Ну, тай далеко ж пан заїде
Із Жидом вкупі! Будем ждати,
Що з того вийде. Та, мабуть,
Що не побіди, але біди
З жидівських пашентів прийдуть.«

А, тимчасом, зігнутий вдвоє,
Уже до панського покою
Жид, не застукавши ввійшов.
Пан при вікні стояв, до нього
Задом обернений, і довго
І не оглянув ся, немов
Не чув нїчого. Жид при вході
Стояв, все кланяв ся й мовчав,
А пан усе запримічав
В маленьке дзеркальце. Чимало
Минуло хвиль, — все кланявсь Жид.
(Він знав, чим пану догодить!)
Аж, врешті, пану смішно стало,
Він обернувсь.

»Ну, годї, годї,
Мій Мошку, спина заболить!
Ходи сюди! Досить стояти!
Сїдай, розказуй, що чувати?«

»,Ох, зле чувати, ясний пане!
Вже швидко нас зовсїм не стане'.«

Ого, а як се?«

»,Чули пан?
Хлопи збунтовані доразу [1]).
Ввесь ніст анї один Іван
Не пив горівки! Як заразу
Минають коршму! Ох, вей мер [2]),
Я вже зруйнований тепер!«

Всміхнув ся пан. »Ну, ну, мій Мошку,
Бог ласкав, ще не так то зле,
Коли ти файний, що й але [3]),
Зовсїм не схожий ще на дошку!«
З тим словом поплескав пан Мошка
По круглім, повнім животї.

»,Ох, ясний пан жартують трошка!
Та нї, тепер часи не ті!
Вже нас, як пару непридалих
Патиків, кинуть на смітник!
Чи чули пан? Тутешнїй ґалех [4])
Вже збунтував усїх хлопів!
Чи чули пан? На завтра в них
Вже постановлено: як тільки
Скінчить ся їх церковний спів,
То всї присягнуть від горілки'.«

---

[1]) усї до-одного
[2]) гарний (нїм. fein), що завидувати можна
[3]) горе менї (жид.)
[4]) піп (жид.); патиики = виступцї

»Що? Завтра!« — люто крикнув пан.
І схопився, мов сидів на терні.
»Що, ніи? Він де свої химерні
Думки не кинув? Я їм дам!
Der Teufel drein![1]) Стара катрята!
Так завтра, кажеш ти, присяга?
Постійте, я заграю вам!«

»‚А знають пан,‘« — торочив дал
І кланявсь Жид, — »‚хто се вчинив.
До того руку приложив?
Ох, ох, тяжкі часи настали!‘«

»Ну, хто, скажи!«
»‚Хлопи казали,
Що пан комісар приїжджав,
Край церкви ка́занє казав,
Що цїсар хоче волю дати
Хлопам, і жде лиш, щоб усї
Горілку кинули вживати.
Ох, тут в селї у тім часї
Такий був крик і бунт завзятий,
Що я вже думав утїкати.‘«

»‚Так? А мій ржондца про отсї
Події не сказав ні слова
Менї. Ну, добре, будем знать.
Чию як вірність оцїнять.
Спасибі, Мошку! Я до Львова
Як-стій все ни́ну. Ти ж, тимчасом,
Поміж хлопами викрутасом,
Всю правду вивідай як слїд!
На все про свідків постарай ся,
А завтрішнього не лякай ся!
Ще ж не перевернув ся світ,

[1]) чорт забрав би

Щоб ним узяв мене під ноги.
Вже ми їм тут притрéмо роги!
Лиш тихо, справно!«
»,Буде гіт!«[1]) —
Сказав, вклонився і вийшов Жид.

XI.

Новий Рік 1818. — «Церква заперта!» — Панська власть над руським святом. — Ще раз піп миротворець. — «І піп на панщину!»

Ще сонце ясне не сходило,
Ледви на днину зазоріло,
І спало в тьмі село, коли
З дзвиниці дзвони загули́
І на всеночне люд скликали.
Від дзвонів гомону кругом
В хатах будили ся, вставали.
Немов зірки віконця сяяли,
А далї звільна нóвагом
В кожухах і шапках смушкових,
В великих чоботах пасових
До церкви люде потягли.
Далеко чутно, як скрипить
Замерзлий снїг під їх ногами,
І пара з віддихів клубáми,
Немов із комина, бухтить.
У всїх на вусах мов иглú
Понамерзали в одну мить.
Ідуть купками, громадками,
Та тихо так, не гомонять,
Немов збирають ся думками
Щось дуже важне підпринять.

Воно й не диво: адже ж нинї
Сам Нóвий Рік, присяги день!

[1]) добре (жид.)

І наче вояк, що в вогень
Іде, так кождий нині чує,
Що та присяга їм зготує
Чимало лиха, що повинні
Чимало вражих сил зломить,
Чимало горя перенести,
І панських кар, і Жида мести,
Щоб наміри свої сповнить.
Та всї рішили, будь що будь,
Все витерпіть, і грудь о груди
Іти, і голови зложить,
Щоб лиш свободу заслужить!

Гай, гай, була то гарна хвиля!
Як нині, тямлю ще її.
Розбуджена громадська сила
Під гнетом дужчала, зносила
Всї перешкоди і гасила
Незгоди й розбрати свої.
Досить було одної згадки
Про можність волї, щоб збудить
Народній дух. І всяк в ту мить
Готов був всї свої достатки,
Життє за волю положить.

Гей, та не довго то тривало!
Таких хвилин блаженних мало
В життю народів і людей.
Коли б пізнїйше, в тяжкі проби
Було в нас більш таких хвилин,
Такого духа і вподоби,
Ох, то не так в нас днесь було би,
І блуд, недогляд неодин
Запізні б не будив жалоби.

Прийшли під церкву. Що за диво?
Запе́рті двері! Тут мороз.

Надво́рі видержать не мож.
»Гей, паламарю! Ну лиш, живо
Церковні двері відімкніть!« —
Кричить народ. Затихли дзвони,
Злїз паламар. »Кладїть поклони,
Хрестїть ся та додому йдїть!
Дверей не відімкну́, й не ждїть!«

»Що? Як? Чому?« — мир закричав,
А паламар і одвічав:
»Лиш-тілько я дзвонить почав,
Прилетїв зо двора ата́ман.
Ключі від церкви відібрав.«

Народ лиш ахнув. »Ох, нам горе!
Яка се ще нова біда нам
Від пана грозить? Що се він
Гада, що так нас переборе?
Він з Богом хоче воювати?
Він церкву сміє замикати?
Гей, на дзвінницю! Бийте в дзвін!
Дзвонїть трівогу! Хай збігаєсь
Усе, що лиш живе в селї!
Гуртом до пана! Хай смирясь,
Бо будуть кости пецїлі!«

І разом дзвони застогнали,
Товпились люде та кричали,
І, мов пожежа, бухав гнїв
З їх рухів, і очей, і слів.
Кленуть і грозять, кличуть: »Гей,
Бігай по молоти, ковалю!
Відібем замок від дверей!«
Баби ридають, наче з жалю
За вмерлим. Стогін, галас, крик
На цвинтарі несповідимий!
Отак то, дїти, почали ми
Той славний сорок восьмий рік.

Аж ось на скрутї показалась
Ватага панських посїпак
Із нагайками, гордо так,
Бундючно д церкві наближалась.
І стих на хвилю крик і галас,
Всї ждуть, чого то хоче пан.
Аж ось атаман-палюган
Говорить: »,Люде, що се з вами?
Чого ви стали тут юрбами?
Чого ревéте так завзято?'«

»Пустїть до церкви! Де ключі? —
У відповідь ревнули всї, —
»Пустїть до церкви, нинї свято!«

»,Що ви, сказились? Хто се вам
Наплїв? Сьогодні будня днина!
Піп вам сказав? Ваш піп — дитина!
Він і читать не вміє сам.
Пан лїпше знає! Розходїть ся!
На панське зараз лагодїть ся!
Усякий ладь сокиру й віз —
Поїдемо рубати лїс!'«

Мир остовпів. Що за причина?
Невже се справдї будня днина?
Невже ж усї здуріли ми?
Та ні, кепкує зла личина!
І враз, мов вихор тої крильми
Залопотить, борй могучі
Застогнуть з градової тучі,
Так мир, що з остраху мовчав,
Увесь загрюкав, закричав:
»Бреши ти сам зарівно з псами,
Поганий панський блюдоліз,
Не нас роби всїх дураками!
Наш піп з тобою враз не гриз
Кісток під панськими лавками!

Он що він видумав, надлюка!
На панщину на Но́вий Рік!
Чи, може, панова се штука?
Хай стережесь! На тім коні
Поїде на короткий вік!
Тут з Богом справа, не з людьми!«

»,А я кажу вам: розходіть ся!« —
Прислужник панський знов візвав,
»,Ключі у пана. Пан сказав,
Що хоч кричіть, хоч вередіть ся,
Не буде в церкві днесь відправ.
А в разі бунту пан покличе
Коменду війська у село.
Кажу вам: розходіть ся швидче,
Щоб вам ще гірше не було!«

»А хай тут котить і гармати!
Хоч голови всї покладем,
А кроком відси не піде́м.
Се що, день-у-день працювати,
І навіть стілько свят не мати,
Щоб Богу помолить ся? Гей!
Ламаймо двері! Хай трібують,
Хай нас у церкві всїх мордують!
Геть посїпаки від дверей!«

Та панські слуги добре дбали,
Густим рядом при дверях стали.
Довкола них зробив ся стиск.
Обмахувались нагайками,
А далї штовхать кулаками
Взялись... Люд тиснеть ся, писк, виск!
Вже понад голови людей
Почали задні до дверей
Метать великі снїгу груди,
І гнїв кипів чим раз страшнїш.

Де-де в руках заблиснув ніж,
І чув ся крик: »Хай гинуть Юди!«
І, може, сорок восьмий рік
Були б ми кровю охрестили,
Коли б у тій рішучій хвилї
Він свого слова не прорік.

За шумом, галасом та криком
Нїхто й не бачив, як між нас
Він увійшов, — коли наразі
З придверним Розпяттєм великим
В руках перед людьми він став,
І хрест високо підійняв,
І голосним озвав ся кликом:
»,Бог з вами, дїти! Що се, ви
Опутані злим духом нині?
Що ви, Татари, чи Туркиї,
Що коло божої святиї
Такий гармідер завели?
Чи місце тут на колотнечу?'«

»Не ми її розпочалй!« —
Гукає мир. — »Адїть[1]), панотче,
Пан ключ від церкви взяв, ще й хоче,
Щоб ми на панське нині йшли.«

»,Зле робить пан, то не перечу,
На душу гріх бере важкий!
Та чи ж то рація, щоб для того
І ви гріха не меши тяжкого
Тут допускали ся й святий
Дім божий бійкою сквернили?
Нї, дїти, Богу гнїв не милий.'«

»Та ми ж для божої хвалй
Лини голос правди піднялй!
Хиба ж і се зносить терпливо?

[1]) а дивіть

Як так, то пан почне нам живо
На тїмю кілле ще тесать!
Нї, сього не діждé дводушний!
Кажіть їм ви ключі віддать!
Як пан не буде вам послушний,
То двері будемо ламать!«

»„Дурні, дурні! Прости вам, Боже,
Отсю великую хулу́!
Невже ви божую хвалу
Оберегти хотїли, може,
Тим криком, бійкою? Чи ж ті
Незвісні вам слова святі:
Як Бог хотїв би оборони,
То він би в хвилї леґіони
Небесних ангелів зіслав?
Нї, дїти! Бог нам приказав
Усяким властям покорять ся
І слухать розказів усїх.'«

»То що ж, нам днесь до дїла брать ся?
Пан-отче, се ж смертельний гріх.«

»„Ви з мусу, дїти, не з охоти,
То Бог гріха не вмінить вам!'«

— „Алè ж, пан-отче, і ви сам
Підéте також до роботи“ —
Озвав ся панський палюган.

»„Я?'« — скрикнув піп, мов ужалений, —
»„Я? Я? Чи ж я не увільнéний
Від панщини?'«
— „Нї, отче! Пан
Велїв виразно нам: ідїть,
Усїх на панщину женїть,
І піп також хай їде сам!“ —

»Не буде того, як світ світом!« —
Знов мир ревнув. — »Пан-отче, ні,
Не біптесь! Ми за вами всї
Обстанемо. Громада з вітом
Хоч зараз до циркўлу йдем,
І старостї до ніг падём,
Нехай розсудить нас із паном!«

»,Ні, дїти,'« — ніи старий сказав, —
».Не буде того! Се погано!
Коли пан ниї наказав
На панщину, то, видно, дїти,
Сам Бог йому сю мисль зіслав,
Йому дозволив розгордїти,
Щоб незабаром сам він в сїти
Своєї гордости попав.
Так от що я сказать вам мушу:
Схотїв пан взяти гріх на душу,
Схотїв у свято рокове
Нам церков божу замикати
І нас на панщину всїх гнати —
Хай буде й так! Хто поживе,
Побачить, що то з того буде.
Ми ж, дїти, бунтів не робім,
І задля панської гордиї
В додатку ще й на себе ниї
Гріха тяжкого не берім.
Ми силї. власти покорім ся,
В покорі, дїти, покажім ся
Ми достойнїйшими, як він.
Ви ж ниї мали присягати!
Чи ви гадаєте, що вам
Зложить святу присяґу дам,
Як двері будете ламати?
Знесїм ще пробу сю тяжкую,
А я вам певно пророкую,

Що Бог її нам почислить.
Хиба ж не звісно вам, що зрана,
Поки зоря зійде румяна,
Найдужче все мороз смалить?
Та хоч застелить він віконце,
Та се лиш знак, що швидко сонце
Заблисне й землю отеплить.«

І диво стало ся з людьми:
Усї притихли, посмирнїли,
І похилились, посумнїли,
А очі всїх на схід летїли,
Мов ждали тут же скопу тьми.
Та небо, ніччю так погідне,
Тепер, коли вже малось дідне [1]),
В тяжкий туман заволоклось,
І за селом в яловім бо́ру
Важке гудїнне пронеслось.
І тілько пїн скінчив, аж ось,
Віщуючи страшну вихору,
На цвинтарі високий вяз
Так жалібно почав скрипіти,
Що затремтїли всї, мов дїти,
І глухо застогнали враз:
»Хай судить Бог! Будем смирять ся!
Ходїм на напщину збирать ся!«

XII.

Полїрічня буря. — Панське привитанне. Розмова пана з попом.

Гей, розшаліласъ буря люта!
З устоку вітер засвистїв,
Мов дикий кінь, порвавши пута,
Нараз на волю полетїв:

[1]) мало свитати (дідне, стара укр. форма род. відм. = до дня)

То озвереєсь, конйтом гряне,
Підекочить, фиркне і заржe,
То рушить в-чвал, аж землю рве
Конйтом, колесом піде,
І знов заржe, і раптом стане.

Бурхáв так вітер, скрúпний снїг
Рвав з поля, нїс в село туманом,
Вив в очі, стежку знеред нiг
Неначе вкрав в короткий миг,
І вив, ревів, мов сам не мiг
Скрить в собі гнїв над нашим паном.

Та тяжкий плач, і рев, і стогн
Ішли по хлопських всїх хатах:
Ридали дїти, старцї, жони,
А буря ще збільшала страх.
Всї палець божий в нїй вбачали,
Ознаку божого гнївý.
З яким плачем випроваджали
Нас на роботу лїсову,
Як мов на смерть вже нас прощали,
Се не забуду, док живу!

Та ба, даремний плач і сльози!
Пан каже, й мусить бути так.
Вже по оборах чуть погрози
І крики панських посїпак.
І от в метїль тэ рик шаруги[1])
З обори тут один, там другий
Помалу вийджа мужик.
Конята форкнуть, жмурять очі,
Носапують під бурі рик;
Мужик закутавсь у кожух,

[1]) завірюха (польс. szarga)

А тут метіль то в бік заточить
Санки, то спереду заскочить,
І запирає в грудях дух.

Та ба, сильнійша панська воля,
Ніж та метіль посеред поля!
Та воля всім, немов обух
Над головами затяжіла.
І потяглись горі селом
Санки порожнії гуськом,
А буря слід їх заносила.
Лиш десь-колись крізь вітру шум
Щось мов комарик забренїло —
Се голос дзвонів. Світе білий!
Там десь святкують! Люду тлум
У церкві, світло все палає,
Угóру йде кадила дим,
Всї молять ся, а дяк співає...
А ми — мов кляті! Нам одним
І свята божого немає!
То всякий, вчувши дзвонів гук,
Батіг невільно відкладає,
Здіймає рукавиці з рук,
Перехрестúть ся, і зітхає,
І молитву шепче.
Коли глядь,
Аж і з попівства їдуть сани,
На санях пíп, два атамани
І слуга. Значúть, пан, справдї, гнать
Попа задумав до роботи!
Яким се правом? Чи добив ся
На тес дозволу в ґуберні?
Не дармо як довго так барив ся —
А ті пани на все штудерні.
От так ми думали, і знов
Нових невдасть не себе ждали.

Втім іспереду чути: »Гов!«
Ось двір! І ми край брами стали.

А в брамі пан стояв — високий,
Плечистий, в польських чоботах,
У футрі й шапці, чорноокий
І чорновусий. У руках
Канчук держав і тріскав ним
На вітер нібн для ігра́шки.
Направду ж, сани він числив,
Що проїздили перед ним,
Горілку потягав із пляшки.
А на поклони мужикін
Й кивком не одвічав одним.

Та ось попівські їдуть сани,
За ними ж довгий ряд таких,
Що пан їх звав бунтівниками,
І здавна око мав на них.
Всміхнув ся, ближче підійшов
На шлях і гучно крикнув: »Гов!«
І стали сани. Всї вклонились
Низенько. Пан усе всміхав ся.
»А що, панове« — відізвав ся, —
»Хоч нині ви не опізнились?
А, може, вітру хто збояв ся
І дома при бабах остав ся?«

»Ні, їдуть всї!« — сказав атаман.
Що перед паном смирно став.

»Ну, то́-то й є! А то б дістав!
Ей, був би битий, як той гаман![1])
Скажіть ви, бурґери[2]), менї,
Що се ви робите. Коли то
Буде вже раз спокій в селї?
Здаєть ся, вас ще мало бито,

[1]) Збити когось як гамана — дуже оббити
[2]) нїм. Bürger — огірдне слово на громадянина

А то б вам жадні воробці
У головах не цвіркотали!
Скажіть но ви, ґомосці,
Що се ви знову загадали
Якусь присягу? Хочесь вам
Різок та буків скоштувати?
Ей, Бог не брат мій, але сам
Таку прочуханку задам,
Що й внуки будуть памятати!«

Сказав се і окинув нас
Мов ястріб оком, і немов
Нова побачив перший раз,
До нього близше підійшов.
»Ґомость — каже, — »що за диво!
І ви на паницину також?
А, гарно, гарно! От правдиво,
Ви добрий пастир: де йде стадо,
Туди ж і він іде. Ну, що ж, —
Витайте! Ми приймем вас радо.«

Та пін, хоч голосом тремтячим,
Але з достойніством сказав:
»,Вельможний дїдич наш, як бачим,
В гумо́рі нині. Бог послав
На пана радість, — слава Богу!
Молїтесь, паночку, лишень,
Щоб Бог на завтрішній вам день
Сю радість не змінив в тривогу!«

Пан враз аж кинувсь, мов його
Шпигнув гадюки зуб затрутий.[1])
»Що, що сказав ти, попе, що?«

»,Кажу лиш те, що може чути
Спокійно всякий християнин.
На кого гордість Бог зіслав

[1]) затроєний (поль.)

Так, що й на Бога він не дбає,
То знак, що близько вже чекає
Отверта пропасть перед ним.'

»Ти будеш ще мені грозити?«

»,Ні, ясний пане, я не грóжу,
А лиш кажу вам правду божу,
Котра, мабýть, незвісна вам.'«

»Таких вчи дурнів, як ти сам,
А не мене будеш навчати.«

»,Я панській мудрости віддам
Чолом охочо, рад лиш знати,
Чи то вона веліла вам
Сьогодні свято бунтувати,
Святую церкву замикати
І гнать на пащину людей?
Ей, пане, пане, схаменіть ся.
І мудрістю ви не чванїть ся!
Та ж як би власних я грудей
Не був наставив в обороні
Тих ваших слуг, то хто і зна,
Чи коло церкви би в тій хвилї
Ся буря і метїль грізна
Калюжі кровю їх червоні
Не замітала! Пане милий,
Тямуйте: в світї без ріжниць
Усе свої гряниці має,
І що нїхто таких гряниць
Безкарно не переступає.'«

»Ге, гарне кáзаннє твоє!
Та знаєш, попе, ось що дивно:
Для нищих в тебе мудрість є,
А робиш сам якраз противно.

Чи не казав тобі я: знай
Свої попівські гряниці,
Усяку школу занехай,
Не говори хлопам дурниці,
А ти ось як! Завзявсь, мабу́ть,
Мене до-крихти зруйнувати!
Хлопи присяги, волї ждуть,
Горілки, хоч їх ріж, не шлють,
І Жид платить не хоче рати[1]).
Так що ж ти думаєш? Менї
Через попа іти з торбами?
Нї, попе! Ще раз ка́жу: нї!
Не так я поговорю з вами!
Завчасно ти й той клятий Шваб
Про волю ще заговорили!
Ось покажу я вам, хоча б
Ви, що хотїли, те й робили.
Що я тут пан! Від нинї ти
Махай на панщину з хлопами!
Вмів шкоду ти менї нести,
Відроблюй власними руками!«

»,Що пан тут пан — я добре знаю,
Та тільки є й над паном пан.
Я тільки силї улягаю,
Та в очі пану заявляю,
Що се безправство, що мій стан
Мене від панщини звільняє,
Що царське право пан нехту́є.'«

»Про право тут балакать всує,
Бо не твого ума се ді́ло.
Ти бачив, попе, інвентар?
А там стоїть, що пін тримає
Ґрунт між громадою з двох пар.

[1]) частина силати на реченець

От з того я виводжу сміло,
Що ґрунт сей хлоиський, рустикальний;
І з нього панщини звичайний
Для мене вимір випада.«

»,Воно б то так, лиш те біда,
Що в інвентарі — додасть ся:
Від панщини й данни свобідний.'«

»Свобідний тілько той, хто гідний!
А втім, коли тобі здасть ся,
Що кривда сталась над тобою,
Жалій ся в суд, а я посто́ю
За своїм правом. А в сей час
Я ще тут пан, і мій наказ
Сповняйте! Годї тут молоти!
Ану, до лїса, до роботи!
А живо, не жалїйте рук, —
В противнім разї [1]) вам гайдук
Нагайкою додасть охоти.
Ну, гей же! Поспішайте враз!
Я швидко вийду сам до вас!«

XIII.

Робота в лїсї. — Ніп-мученик. — Вибух людського гнїву. — Панмиротворець. — Панські слуги не знають жарту. — Попова оцїнка панського жарту.

Ревів, стогнав від бурі бір,
Немов голодний, лютий звір,
І чорним гиллєм мов руками
Махав у вітрі, бився і хрип,
Коли попурими кушками
Вїздили ми під темний стріп.

[1]) а якщо ні (поль.: w przeciwnym razie)

Як дивно, лячно якось стало
Усім в тій хвилі, наче ми
В якийсь заклятий світ в'їздили,
У царство сумерку й зими,
З якого вже повік не мали
Вернуть живими, як з тюрми.

Як дивно, лячно залунали
Удари наших топорів,
У звори, дебри відгук слали,
Немов тим відгуком скликали
Громади відьм та опирів.
А кождий знав, що ніч свято,
І що той святотацький гук,
Хто зна, яких і як багато
На світ накличе бід та мук.

Та ба, не час було вагать ся,
Коли ні думать, ні вертать ся
Сїпаки панські не дають.
І ми самі, щоб заглушити
У собі страх, давай трощити,
Що аж тріски мов град падуть.
Рубаєм, зуби закусивши,
Мов дерева ті — найзрадливші
У світї наші вороги.
Сї стяте дерево корують,
Ті ріжуть пилами, чвертують,
Кладуть у стоси і в стоги.

Попові ж панські посїпаки
Веліли тягати гилляки
На куну з парубками враз.
»Бог з вами!« — люде закричали, —
»Хиба ж старий до того здалий?
Хиба нема сумлїння в вас?
Глядїть, він ледво робить кроки,

А тут ниї, ломи, сніг глибокий,
Тут сил потрібно не таких!«

»,Мачать!'« — атаман крикнув, — »,Голя![1])
Ми робим так, як панська воля!
Тягніть, сґомость!'«

Люд затих,
І мовчки, в лютости понурій,
Під лїса шум і стогін бурі,
Кипить робота лїсова.
Та бачимо, як панські слуги
Сміють ся нишком, як з натуги
Наш ніп старенький умлїва,
На купу тягнучи дрова.
Сміють ся кляті, не зважають
На старість, на духовний стан,
Його найдужше наганяють:
»,Тягніть, сґомость! Швидко пан
Прийде! Як стіс малий застане,
То буде клопіт вам і нам.'«

Та дармо з сили вибивав ся
Старий — тремтить його рука,
Не може двигнуть патика.
Ногами що-крок спотикав ся,
Упав, устав і знов хапав ся,
Та де вже там йому така
Робота! Довго ми дивились
На те, як мучили, глумились
Сїпаки панські над попом.
Як він, не кажучи й словечка,
Корився, хилив ся, мов овечка,
З сил вибивавсь під патиком.

Ба далї бачимо: зневіг
Зовсїм, мов скицка, впав у сніг
Із патиком, що взяв на плечі,

[1]) гей же, далї (поль. hola)

І груди вже хриплять старечі,
Та ще сйпакам не досйть!
Мов круки, жертву окружають,
То штуркають, то підіймають:
»Та годї тут вам спїг місить!
Ідїть поліна там носить!«

І враз — яке се сталось диво?
Чи вітер свиснув так страшливо?
Чи затріщав підгнилий пень?
Чи мигнув блискавки вогень?
Чи в серцях наших щось прорвалось,
Що там від рана в лїд стиналось,
І раптом рипуло на світ?
Досйть. мов на рóзказ даний,
З соки ... та топорами
Ми кинулись, ревли словами:
»Недóлюдки! Прокляті! Їдїть!
Досйть вже нашу кров ви ссали,
Томили нас і збиткували!
Тут ми розсудимо ся з вами!
Раз гинуть! Бийте їх, валїть!«

Чи вітер нїс нас, чи злі духи
Прискорювали наші рухи, —
Досйть, в одній хвилинї ми
Всїх посїпаків обступили,
Мов парканом, обгородили
Гнйвними, дужими грудьми.
Сталеві вістря заблищали
Ось-ось над головами їх.
»Молїть ся, кляті!« — ми кричали, —
»Ось вам і пін! У кого гріх
На совісти, хай сповідаєсь,
Хай швидко молить ся і кається,
Бо відси жаден з вас живим
Не вийде!«

Збліди, поніміли
Сїпаки, наче помертвіли;
Таким ми напором страшним
На них наскочили, що й мисли
У них не було опирать ся;
Трівога й жах на них написли
Так, що ніхто не смів і рвать ся
До обору, а то б його
Були напевно тут же вбили.
Самі не знаючи, чого,
Усї враз голови склонили
І людям кинулись до ніг.
Рік сорок шестий і криваві
Його події, знать, в уяві
Воскресли мов живі в усїх.

», Сусїди, браття, Господь з вами!
Що робите? Хиба ж се ми
З охоти власної, сами
Се робимо? Хиба ж над нами
Не той сам пан, що і над вами?'«

»Неправда!« — крики розлягли ся, —
»Бо нас неволять до роботи,
А ви із власної охоти
У панську службу напяли ся.
Тепер ми браття вам, сусїди,
А чим то ви для нас завсїди?
Які то в вас тодї слова,
Коли під вашими руками,
Під канчуками, нагайками
Нам тїло кровю підлива?
Ні, годї! Горе наше вицерть
Переповнилось! Всї погинем,
Але на вас ще пострах кинем!
Моліть ся! Тут вам буде смерть!«

— „Ха, ха, ха, ха! Отсе то й дїло!“ —
Над нами враз загоготїло. —
— „Ха, ха, ха, ха! Отсе то раз!
Чи бач! Пани офіціялїсти[1])
Учать ся на колїнах лїзти
Перед хлопами! В добрий час!
Та фе, панове! Гонор майте!
Досить клячати, уставайте,
А то промочите штани!
І чом ті люде так над вами
Стоять довкола з сокира́ми?
Чи в танець ладять ся вони?“

Се пан був. Мо́в з землї вродив ся,
Так враз між нами опинив ся
У футрі, в польських чоботах,
І з своїм канчуком в руках,
Горди́й як все, та не гнївливий,
Ба навіть усміх жартівливий
Ігран у нього на устах.

Ми всї застигли. Грім із неба
Не був би так нас остовпив.
Безумний гнїв, що ослїпив
Нас перед хвилею, остив,
І якось так самі від себе
Ми застидались, мов би нас
На крадїжі усїх спіймали.
І, наче на команду, враз
Ми сокири вниз поспускали.
А пан усміхнений, горди́й,
Ввійшов спокійно в середину,
З погордою очима кинув
На слуг. З них кождий, ще блїдий,

---

[1]) панська служба

Тремтячи, мигнувь з ноги на ногу
І силувавсь здавить тривогу,
У дусї дякуючи Богу,
Що спас його від рук людий.

А пан сміється з них і кпить ся:
— „Ну, що, панове“ — каже він, —
„Навчили вас хлопи молить ся?
А щирий, знать, був ваш покій!
Ну, гарно, гарно, се нїчого
Не шкодить вам! А Нашу Богу
Молитва всюди мила є,
Як тілько в скрусї і любови
(Слова ті з притиском промовив)
Хто Богу дух свій віддас.“

Мовчали слуги, мов закляті,
А пан звернув ся вже до нас:
— „А дурнї, дурнї, дурнї з вас!
Ще більше дурнї, нїж завзяті!
Я ж вашу вірність трібував, [1])
Неначе сина батько щирий,
А вас мов біс опанував
Відразу рвать ся до сокири!
Я ж, дурнї, тільки жартував!«

Мовчали всї, мов чорна хмара,
І поспускали очі вниз.
А пан: — „Самі ви завзялись
На власну шкоду! Мов отара
Наслїпо в пропасть ви прете!
Чому? Я можу вам сказати:
Вам тут погані супостати
Наговорили, мов святе,
Що нивидко волю вам дарують,
Панщини й панщину скасують.
А що, не правда? Ну, скажіть!“

[1]) пробував, перевірював

Народ мовчав. – „Ну, ну, мовчіть!
Я знаю все. На жаль великий,
Гадючі, хитрі ті язи́ки
Одно забули вам сказать:
Як на ту волю заслужити?
Так отже я скажу вам се:
Той тільки варт на волі жити,
Хто над собою й гнет знесе.
От я й задумав стрібувати,
Чи варті би свободи ви?
Хотів собі зажартувати,
І бачу, що ще довго ждати
І довго ще вам мандрувати
По розумець до голови.“

Народ мовчав. Втім перед пана
Атаман виступив, вклонив ся.
»Дарують ясний пан! Від рана
З нас кождий ниї вже гонив ся.
Немов листок той над водою,
Двічі над смертію самою!
А то був жарт, лиш панський жарт!
Ні, ясний пане, вірних слуг
Пани так инші не трактують [1]),
Для жарту їх не сумітують [2])
Під хлопські пясти, під обух.
То ж ми хиба не мали б глузду
У пана довше ще служить;
Від ниї дякуєм за службу, —
Хай пану Бог без нас щастить!«

Пан очі витріщив — ні слова!
Немов атаманова мова
Йому зараз усю ту річ

[1]) так не поводять ся з ними (лат.)
[2]) посилати під щось (лат. submitto)

У нишім світлї показала.
Та ще веселість не щезала
З його лиця, і уст, і віч.

Коли нараз між мужиками
Щось застогнало і руками
Кивну́ло, — люде підійшли
І перед пана привели
Попа безсильного, слабого,
Що підчас розруху цїлого
Лежав простертий на землї.
Він був блїдий як труп, трусив ся,
Немов підтятий; знід повік
Полумертвий вже зір світив ся,
І ледви чутно він прорік:
»Пан жартував, мов батько добрий
З дїтьми, їх вірність трібував!
А чи і з Богом теж для проби
Невинно пан пожартував?
І то був жарт, що боже свято
Пан зніс, що церков нам запер?
І то був жарт, що так завзято,
Без суду і без права, взято
Мене й замучено тепер?
Все те був жарт. За жарт той, пане,
Я скаргу перед божий суд
Запо́шу. Нині ще там стане
Мій дух, а твій нїм [1]) рік сей кане
У вічність — теж туди позвуть.
Добро твоє в злодїйські руки
Піде́, й слїду́ не буде знать
Твого буття, сини і внуки
Сей жарт твій будуть проклинать!«

Сї ні то грозьби, ні проклони,
Мов крила чорної опони

[1]) заки, поки

Світ панові заволокли.
Він затремтїв, стиснувши зуби,
То вуси торгав, то гриз губи,
А далї рік: — „Плети, мели!
Безумний старець, тай по всьому!
Ану! Збирайте ся додому!“

І віддалився. І ми пішли.

XIV.

Тиша після бурі. Смерть попа. — Скарги до властей. — Старостинське слідство. — Комісар-дорадник. — Громадські пільнопотенти. — Пільнопотенти-мученики. — Панська наука. — «Бог правди й волі ще не вмер.»

Неначе сни тяжкі, гнетючі
Було все те, що того дня
Ми перебули: бурі-тучі,
І вибухи чуття ревучі,
І кривда, і грізьба страшна.
А як із лїса ми на поле
Без гласу вийшли, вколо нас
Було мертве все, тихе, голе.
Снїгова площа простяглась
Навкруг; безбарвна, сїра хмара
Закрила небо, вітер втих,
Лиш ген там десь синява пара
Вилась клубками з стріх сїльських.

І в наших грудях після тих
Страшних подій так тихо стало,
Так сумно якось, наче всї
Надїї наші щось підтяло,
Мов небо нам само звіщало:
Повік вам жить на ланцюсї!

Під гнетом почуття важкого
Ми звільна, мовчки йшли в село,
Мов похоронний хід. Було
Се вчасти й так, — та ж ми слабого
Попа везли. Життє плило
Із уст його струйками крови;
Ввесь він уже холодний став,
Лиш звільна серце билось; мови
Не стало, тільки прошептав:
»Прощайте, дїти! І простїть
Йому, лишіте кару Богу!
Коріть ся тьмі, допоки тьму
Бог на погибелї дорогу
Не виведе!«
Та ми тепер,
Уже й не радившись ся, знали,
Що тут корить ся не пора.
Як проїздили край двора,
То бачили, як пан запер
На ретязь браму, — знать, бояв ся,
Щоб люд таки не спамятав ся,
Та в жарт його і не роздер.

Та ми спокійно двір минули
І на попівство всї звернули;
Старого із саней знесли,
Огрілн і оберегли,
А потім скаргу написали,
Плєнїпотентів[1]) обібрали,
Щоб до староства вмить ішли.

Такий то ми Новий Рік мали!
Уже відправи не було.
Замість утїхи — всї ридали,
А к вечеру цїле село

[1]) уповноважених

Сходилось до пона до хати
Старого пастиря прощати,
Останній раз поцілувати
Холодні руки. Він тепер
Ще ледво дихав, згасли очі,
А як згустіла пітьма ночі,
Він супокійно, тихо вмер.

Та те, чого так пан боїв ся,
Таки не вмерло з ним ураз;
Противно[1]), аж тепер у нас
Із паном танець розпочав ся.
Як "що ми скаргу подали
На пана до старóства, — чуєм,
Вже й панські скарги дві пішли:
Одна на нас, що ми бунтуєм,
Що сокирами хтіли вбить
Слуг панських, з димом двір пустить,
А друга скарга до ґуберні,
Що пан комісар бурить люд,
Що вісти розпуска химерні
Про хлоньскії права, що сквери
Промови людям промовляє,
На злочини їх підмовляє, —
На се знайшли ся свідки тут.

Бо й, справді, Жид зумів зловити
Кількох з громади за язик:
Він штучками, як здавна звик,
Заставив, пяних, говорити,
І видобув усе під них,
Що говорив комісар! Втих
На хвилю гомін, шум і крик
В селї; ми панщину робити
Ходили смирно, все ждучи,
Що то з усього того буде.

[1]) навпаки

Аж раз — вже пізно уночі
Урал збентежили си люде:
По тихій вулиці сільській
Промчали криті панські сани
Із урядовими дзвінками
І в двір заїхали. Як-стій
Пішли розмови поміж нами:
«Хто се, за чим?» Аж рано крем[1])
Ми взнали: з гостей із сусідства
Сам староста з комісарем
Прибули у село для слідства.

От почали тягнуть людий,
І ми пізнали незабаром,
Що староста у двір не даром
Заїхав, а враз з ним худий
Новий комісар. Поділили
Вони між себе так роботу,
Що староста мов на охоту
В дворі із паном день-у-день
Балює, бавить ся, полює,
Комісар же, глухий як пень
На людські кривди і терпіння,
Не знав ні права, ні сумління,
Не сердив ся, не лютував,
Лише з незрушеним спокоєм
Холоднокровно слідство тяг,
І тим тупим спокоєм своїм
На свідків наводив він страх.
Питав помалу і розважно
І слухав відповідь уважно,
Та запитами так підходив,
Що неосвічених людий
До признань і до сліз доводив.

[1]) або пром — надто, притьмом

Його й прозвали »Чорт худий«.
Се слідство він по-мистецьки,
Все списуючи по-нїмецьки
Лиш те, що злого і лихого
Про себе й инъших люде знали,
А не потуючи нїчого,
Що проти пана зізнавали.

Нема що мовить, очорнили
Ті протоколи нас кругом:
Як ми присяги забажали,
При церкві слугам загрожали
І в лїсї мало що тельмом [1])
Усїх не вбили. Все до-чиста
Там списано. Про те ж, як пан
Без права накидав горілку,
Як боронив завести шкілку
І в свято нас, гірш антихриста,
На паницину, немов поган
Гнав на роботу — анї слова.
І кождий відходив як струтий [2]).
»Тепер нам лиха не минути!«
Селом їнла загальна мова.

Пан староста три днї сидїв
У пана, десь-колись глядїв
На комісарську ту роботу,
Хоч протоколів не читав;
Нарештї, пана попрощав,
Вернувсь до міста у суботу.
Комісар, мов слота осїння,
Ще тиждень висїв над селом,
І раз-у-раз тяг протоколи,
Мов жили витягав поволи

[1]) в одни мах
[2]) отросний (поль.)

З людей, мов воля невідмінна
Була в нїм — всїх окрити злом.

Було се вечером в неділю.
Нас кілька в хатї у дяка
Сидїло і нї-будь-яка
Розмова нам не йшла, надію
Ми стратили на наше дїло.
Втім надворі щось загудїло.
Зірвалась буря, і в той час
Щось до дверей залопотїло.
Дячиха вийшла, і по хвилі
Комісар увійшов похилий,
Старий знайомий і нам милий,
Вклонив ся й рік: »Витаю вас!«

Ми здивували ся, та він,
Оглянувши усїх у зборі,
Всміхнув ся, пискнув, на ослін
Сїв мовчки, нї з ким не витав ся.
А потім зтиха відізвав ся:
»У, савірюха там натвóрі!«

Ми слово кидали по слові.
»,Помайбі, пане! Чи здорові?
І що вас привело до нас?‘«
Він ще раз пискнув, усміхнув ся
І потім поміж нас нагнув ся:
»Ну, маєте порятний квас!
Я знаю фсе! Я протоколи
Перехлятав. Ну, кльон нїколи
Не спреше, хоч ви пропатав!
Ну, що ви там наховорили!
Хоч би вас сїкли та палили,
Ше б тілько сла не вимотав.«

Ми пояснили, що комісар,
Писав усе, як сам хотїв,

А писаного не читав.
»Там навіть вмішаний сам цїсар!«
Комісар з острахом шептав.
»Я знаю фсе! Оптумав сам.
Ось сей кавальок нате вам!
Перепишіть, а посніпіть!
Плєнїпотенти с у вас?
І ще сю ніч то Львова шлїть!«

І невеличкий папірець
Подав дякові, пояснив,
Що було треба й як списати,
Куди плєнїпотентів слати,
І, ще раз ніскнувши вкінець,
Він почастунок відклонив[1]),
І попрощавсь, і вийшов з хати.

Не треба довго вам казати:
Звинули ся ми наборзї,
Розбігли ся помежи хати.
Ще піччю наші депутати
Поїхали, немов махати[2])
Так скоро мусїли, щоб стати
У понеділок на торзї.
Та хоч як обережно ми
Сю депутацію післали,
Про те між нашими людьми
Знайшов ся хтось, що до двора
Донїс про все. Ми не бували
В таких ще справах і не знали,
Що се — гарячая пора.

Гей, розізлив ся, розкричав ся
Наш пан, як тільки день освів,

[1]) відмовив ся від угощення
[2]) гал. слово на дуже швидку ходу, на біганину

Коли від Жида він дізнав ся,
Що з повномочними послами
Ми скаргу вислали у Львів.
Він аж заскреготав зубами,
І зараз же писати сїв
Листи догінчії за нами,
І зараз рано верховими
Він розіслав їх по панах:
»Де хто таких хлопів спіткає,
Хай зараз ловить їх, ханає,
І вяже й до циркулу шле.«

Що й говорить вам про той страх,
В якім жило село цїле
Ввесь тиждень після тих подій!
В якій непевности, трівозї,
Ми ждали з дня на день, хто в тій
Війнї зістане в перемозї?
Чи наші сновиять намір свій,
Чи де їх зловлять у дорозї?

На другий тиждень вість іде:
Зловили наших! Боже правий!
Як затремтїли ми — тверде
Камінне б дрогнуло! А бравий
Наш пан аж голову підняв,
Коли почув, що три днї тому
Знайомий пан послів спіймав
І під сторожею післав
Не до циркулу, а »додому«.

»Розумний той, поцтивий[1]) Стах! —
Сказав наш пан, — »зробив до ладу!
Гальо, скликайте всю громаду,
Нехай у всїх на їх очах

[1]) добрий, добряга — поль. poczciwy

Посли дістануть чоколяду,
Хай бачуть і хай мають страх!«
Зізвали нас — кого з роботи,
Кого із хат, старих, малих;
Жінок, дітей нещасних тих
Плєнїпотентів в перший ряд
Велїв пан ставить, хай уздрять,
Як будуть їх батьків пороти,
Нехай і внуків пізніх вчать,
Що хлопу пана не зборони.

Ось їх, нещасних, привели
Новязаних, блїдих, нужденних,
Обдертих, змарганих[1]), струдже́них.
А як до пана підійшли,
Пан гайдукам дав знак рукою
І крикнув: »В снїг їх! На землї
Кладїть і бийте, поки я
Не скажу: годї!«
І в спокою
Він став свистати. А двірня
У снїг нещасних повалила,
На кождого чотирі їх,
Одни на голову сїда,
На ноги другий, инші ж два
Ну молотить, що може сила.

Спершу неначе на мертвих
Удари сипались, бо, в снїг
Лицем привалені, й кричати
Не здужали, лиш тїла їх
Метались, мов хробак розтятий.
Пан свище, а двірня сїче.
Вже кров крізь шматтє виступає,
Потічками на снїг тече,

[1]) збіджених, змордованих

І з снїгу, наче зпід землї,
Болющий хрип глухий лунає.
Пан свище, мов не замічає.

А втім жінки й дїтки малі
Катованих ураз юрбою
З плачем, риданнєм і мольбою
Повергнись панові до ніг.
Пан свище, мов не бачить їх.

Одна дрожучими устами,
На-колїнках підповзши, пана
Хотїла в ноги цїлувать,
Своїми кровними сльозами
Той паньский чобіт обливать. —
Та пан, все свищучи, носком
Її в уста штовхнув, аж впала
В снїг горілиць і застогнала,
І кров із уст пішла цюрком.

Аж по страшенно довгій хвилї,
Коли вже біль почав глушить
Крик мучених, пан рік: »Досить!«
Їх підняли, снїгом обмили,
Та не було вже в бідних сили,
Щоб удержáть ся на ногах,
Їх слуги мусїли держати.
»Ну, що,« — став пан до них казати,
»Пізнали ви до Львова шлях?
І знаєте, чим то смакує,
Як проти пана хлоп бунтує?
Ще ви пізнáєте не так!
Се вам від мене лиш завдаток,
В циркýлї жде вас ще додаток.
Ведїть їх, хлопцї, в добрий спряток.
В шпихлїр [1]), і на один личак [2])

[1]) гамбар на зсип збіжжя (нїм. Speicher)
[2]) мотуз із лика

Усїх звяжіть і дайте їсти!
Потому нам розкажуть вісти
Про подорож. Ми ще прийдем
Балакать з ними два-три слова,
А як навкучить нам розмова,
Їх до циркýлу відведем.«

А ми стояли, мов мертвії,
І ні-чичирк. Всї ті події
Останню крихточку надії
Нам відняли. Що нам робить?
Бороть ся з паном ми не в силах,
В губернїю хиба на крилах
Жалоба наша долетить,
А з паном староста держить.
Нам лиш лишаєть ся мовчати,
А нї, то поле й дім кидати
І світ за очі утїкати.

А пан, вповнї щоб довершить
Свою побіду, обернув ся
До нас і гордо огризнув ся:
»Ви бачили, яка моя
За бунт заплата? Чей надалї
Всї будете докладно знали[1]),
Як скоботати вмію я.
Жалїйте ся, хто хоче більше,
А я потраплю ще и сильнїйше
Полоскотать. Кому своя
Немила шкура — хай трібує!
І ще одно: ваш пан комісар
Вам набрехав, що швидко цїсар,
Чи хто — вам панщину дарує.
Що там комісарю за те
Припáде, се ще ви вздрите, —

[1]) західно-укр. форма: будете знати

А я кажу вира́зно вам:
Не вірте, хто вам се голосить,
Бо він не волю вам приносить,
Але біду. Нї цар, нї сам
І з неба Бог не має права
Те дарувати, що моє!
Нї, нї, се не цїсарська справа!
Нї Бог, нї цїсар не дає
Того, чого і сам не має.
Так слухайте ж, що ска́жу вам:
Хай жадна воля вам не спить ся!
Не цїсар вам її ховає,
І поки я тут, не яви́ть ся
Вона, хиба я сам вам дам!«

Так богохульними устами
Він вимовив і в двір пішов.
Здаєть ся, сими він словами
Бажав нас пригнїтить, немов
Тяжким камінием; та противно
По тих словах в нас дух ввійшов.
»Слїпий, слїпий!« — ми погадали —
»Ти думаєш, що світ увесь
В руках держи́ш, а доля дивно
Тебе веде і вскісь, і всклесь[1]),
І сам не зглянеш ся, як пасмо
Твоєї гордости урвесь.«

І вже не страшно нам, не жасно
Було, коли щось по двох днях
Плєнїпотентів наших бідних
Ледви-живих на битий шлях
У путах повели. Як рідних
Ми їх прощали і кричали:
»Не бійтесь, браття! Бог благий.

---

[1]) впоперекн

Не дасть, щоб без кінця ширяли
На світї наші вороги!«

Нам не страшна була й та чутка,
Що до циркўлу надоспів
З ґуберні наказ: зараз тутка
Комісарю спішить у Львів!
Пан з радости аж руки тер:
»Взяли бунтівника з повіта!
Засадять же його тепер,
Що, певно, не побачить світа!«
А ми хоч тяжко сумували,
Та все одну потїху мали:
Бог правди й волї ще не вмер!

XV.

Великодна субота 1848. р. — Цісарський патент зносить панщину. — Хлопи не розуміють. — «Ходім до пана!»

Минула та зима проклята,
Остання із проклятих зим.
Зближались Великодні Свята.
Вже перед Четвергом Страшним
У полї почалась робота.
Настала вже й Страшна Субота —
Великий, незабутнїй день
Для нас, великдень наш єдиний.
Хвилину кожду тої днини
Я тямлю, мов би все лишень
Учора дїялось.

Ми зранку,
Ще й заморозь не відійшла,
В дворі пшеницю-маріянку
До сїїби ладили. Була
Пора у раннїшнї обіди,

Коли упорались з зерном,
»Гальо додому, а бігцьом![1])
І кождий зараз хай приїде
Із бороною на майдан!
Отак командував сам пан.

Побігли ми, перекусили,
Що там готового було,
Та поспішаємо що сили.
Уже зібралось все село,
Хто з боронами, хто з сївнями,
Жінки й дївчата з рискалями[2]);
Ще назганяли і хлопит-
Погоничів, та з вужевками,
Щоб борони ишли затягать.
І поставали ми рядами,
Немов на муштрі салдати́;
Атаман ходить поміж нами,
Числи́ть, чи всї, й розпоряджає,
Кому, куди і з ким іти.

В тім зирк, аж возик заїжджає
Горі селом, одним коньом[3]).
Край фірмана гайдук[4]) купяє,
А фірман луска батогом.
А ззаду — хто се? Боже милий!
Се ж він — комісар, се той сам,
Котрого нїби засадили
У Львові! Дивно я́кось нам
Зробилось, серце так забилось,
Немов нечувану якусь
Страшну, чи радісвую повість
Ось-ось почути нам судилось.

---

[1]) парічева (бойківська) форма = бігцем
[2]) заступами
[3]) = конем (пігірська, а саме, бойківська форма)
[4]) тюремний дозорець або полїційний прислужник

Атаман навіть, хоч не трус,
А та́кож став, мов остовпілий,
І тільки буркнув лтиха: »Бог вість,
Що се значи́ть! Але, мабу́ть,
Се щось негарне.«
Як уздріли
Нас ті, що їхали, так тут
Комісар штовхнув гайдука;
Гайдук жахнувсь отуманїлий,
І мало-мало сторчака
Під віз не впав. Та вмить продрухавсь,
Рукою в за́ушник почухавсь,
Зігнув ся знільна відгріб
Солому в волї, зпід соломи
Щось виняв, мов великий хлїб,
Завите в шмату[1]). Глядимо ми
Й дивуємось. Аж ось гайдук
Злїз з воза, взяв тото́[2]) до рук,
І через плечі, мов барило
Повісив, шмату відгорнув —
Се тарабан! Гей, як торкнув,
Заторохтїв, загримотїв,
Що аж луною покотило
По всїм селї. Загаморило
Село. З горо́дів, з поля, з хат
Старі й малі кричать, біжать
Послухать, що се за пригода.
В широкий круг юрба народа
Віл обступила.
»Тихо, гей!« —
Комісар закричав пискливо
І встав на возї, виняв живо
Папір з кишенї.
»Я отсей

[1]) ганчірку
[2]) оте (подвоєна форма)

Папір вам маю прочитати,
І прошу тепре уважати,
Но то патент цїсарський є.«
І став комісар муркотати
Все по нїмецьки. Люд стає
На пальцї, рота розявляє,
Та дé тобі порозуміть!
Лиш сей та той зітхне глибоко,
Перехрестúть ся, зведе око
До неба і, як стови, стоїть.

А пан комісар так утїшно
Читає, голосно, поспішно
Викрикує якісь слова.
Скінчив. »Ну, сросуміли вшецко?[1])«

»Нї, паночку, хоч би словечко!

»О клюна, клюна хольова![2])
Своєї волї і своноти
Не росуміє! Слюхай весь!
Вїт третїй май[3]), що ось натхотить,
Вам воля повная тавсь!
Вам цїсар панщину тарує.
Тапни не путете плятив[4]).
Най контний сам соні працює!
І ше отно най контний чує:
Пан староста тиесь випустив
Плєнїпотенти ваші з цюпи.
Ну, сросуміля?«

Всї мовчать.

»Ну, сросуміля, кльона клюпи?
Що так стояля, як ті слюпи?[5])
Гей, віват цїсарю кричать!«

---

[1]) усе (wszystko, поль.)
[2]) О, глупа голова!
[3]) по старому стилю, по новому виходило 15. травня
[4]) данин не будете платити
[5]) стовпи (поль. słupy)

Усї мовчать. Втім наблизив ся
З юрби наш віт і поклонив ся
Комісарю і так сказав:
»„Даруйте, пане, що приймаєм
Так холодно сю вість. Не знаєм,
Чи правда то. Нам запевняв
Наш пан, що то не може бути,
Що мали я вас у Львів позвать,
Аби на віки вас замкнути;
Що цар не сміє дарувать
Нам панщини, бо то річ панська.“

»О клюна кльона христіянська!
Пан ман інтéрес так касать,
І цар панам не вітнирає,
Що панське, тілько опіцяє
Їм я каси панщину сплятить.
А я, слюга його, не мошу
Турить вас, правду вам холошу.
Печать ся, спаєш, що значить?«

».Хай нам здоров панує цїсар,
Тай щоб при нїм і пан комісар
Жили нам довго, — але ми
Вже так багато потерпіли,
Що боїмось, аби й сей раз
Знов на леду ми не осїли.
Ми, паночку, просили б вас:
Із нами враз у двір ходїть,
Патент сей пану прочитайте,
Йому й печать сю покажіть,
А вже тодї, як він все знáйде
В порядку, ми повірим всьому.
Тодї вже и цїсарю благому [1])

---

[1]) Фердинанд Благий, австрійський цїсар, за якого скасовано панщину.

Подякуємо ми любовю,
Йому добром і навіть кровю
Послужим щиро ми при тім.«

»Се топре, кльона, ти скасаля!
Хотїм у тшр, ани піспаля
І пан ваш все. Хотїм, хотїм!

XVI.

«З цісарського розказу». — Комісарева наука панові. — Панський жарт із комісарем.

Сидїли в ґанку пан і панї
За снїданнєм, коли нараз
Юрбою, з шумом, наче няні
Ми все подвірре заступили.
Комісар попереду нас.
При нїм гайдук ішов, що-сили
Торохтячи по тарабанї.
Поблїдла панї, піднялась,
Поглянула, трохи не впала,
І білі руки заламала,
І не то з питаннєм, не то
З сумним докором в очі мужа
Поглянула. Та, знать, не дуже
І пана втїшило тото
Незвикле зборище. Ще дужче
Змішавсь, аж зуби закусив,
Коли побачив, хто зтрусив
Сей збір. Комісар! Так йому ще
Нечистий вязів не скрутив?
Ну, буде лихо неминуще!

Та, щоб вспокоїти жону,
Пан з ґанку звільна і поважно

Зійшов, і грізно та протяжно
Звернув ся до селянства: »Ну,
Чого ви тут?« При тім став так,
Що до комісаря плечима
Був звернений і паче й разу
Його не бачив. Гайдучина
Знов в барабан заторохтів;
Комісар з злости, паче рак,
Почервонїв. Лиш-що хотїв
Нам щось казать, аж над ушима
Його: »З цїсарського розказу!«
Мов ніж по склї заскреготїв.
Нам обернувсь. »А, нам комісар!
Рідкі в нас гості! Nu, wie geht's?[1])
Давно зі Львова? Вже кінець
Їздї? Ну, що там каже цїсар?«

»,То є патент цїсарський з тия
Сїмнацятого цвітня, року
Нїшучого! І во імя
Цїсарське — є савтрішнього строку
У краю нашинии нема,
Ташини сносять ся, й семля
Хлопам дасть ся рустикальна,
А тїтичам за право те
Сам цїсар з каси заплатé —
То воля цїсаря пуквальна!'«

»O, sapperment! Warum nicht gar!«[2])
Нам скрикнув, мов змия вкусила.
»Великий цїсар! Царська сила
Над всїми нами! Значить — дар!
Дар для хлопів. Який цар добрий!
Та щоб тої хлопський рід хоробрий

[1]) Ну, що чувати?
[2]) О, до ката! Чому ж би й ні!

Після заслуг обдарувать,
То треба нас обрабувать[1]).
Віднять нам те, що з волї неба
Вважалось нашим! Що й казать, —
Чудесна добрість! От як треба
Народню вдячність здобувать!
Га, що ж, ми дурнї, раді вчить ся!
Слабі ми, мусимо корить ся!
Лиш прóшу, ще одно скажіть,
Чи є там ясно в тім патентї:
Де хлопи паном неконтенті,
Сейчас до кіс, ловіть, вяжіть!
Чи там наказані пожари,
Різня, убивства, люті кари,
Рабунки[1]) панських дібр усїх?«

»Herr Schlachziz!« — відказав комісар, —
»Herr Schlachziz, mäßigen Sie sich![2])
Топра тля всїх пашає цїсар.
А про рапунки та рісні
Патент нїякий не ховорить.«

»І в сорок шестім роцї нї?«

»Herr Schlachziz, пан є туше скорий
В нітóсрінях! А лїпше и тати
Вше сорок шестому спокій!
Самі ви, польські атентати
Зачáли на хлопів стріляти,
Самі на власний карк ви свій
Стягли піту! Ja, панї цєю[3]),
Як ни в вас кльоп пув шольовік,
То він би вас не пік, не сїк,
А груддю заступив своєю!
Та па! Не те вам в хольові!

---

[1]) ограбити (нїм. rauben), рабунок — грабіжництво
[2]) Пане шляхтичу, здержуйте себе!
[3]) поль. panie dzieju (пане добродію, скороч.)

Тля кльона пуки і панщи́зна.
А в вас повстання все нові,
Вас све опчизна-шляхетчизна!
А як наш цїсар після прав
І пана й кльона тут трактує,
Ви в крик, що вольносць вам украв,
Що кльона вам урят пунтує.
Нї, пане, ти тепер посуньсь!
Кльон не слїпий, кльон топре наче:
Отсе сторове, те поляче, —
Der Bauer, пане, ist für uns! [1])
Тепер пропали атентати!
А як які вовки прийту́ть,
Шоп нашу стайню напатати,
То вше тут вірних псів найту́ть,
Що топре вуха їм намнуть,
Аш путуть товго памятати.‘«

»O sapperment! Тяжкі часи,
Коли вже все зійшло на пси.
А псів багато в нашім краю!
Та тілько ж, панцю, я гадаю,
Ви помилились, як за псів
Вважаєте отих хлопів.
Пси вірні свого пана знають,
Пси вірні у тяжкій годинї
Його боронять, заслоняють!
Нї, се не пси, а просто свинї!
Не віриш? От попробуй лиш
Ти моїм псам перечитати
Сей свій патент, то гнеть уздриш,
Як кинуть ся тебе витати.

»Herr Schlachziz!‘« пискнув ображений
Комісар, луком виняв грудь

[1]) мужик за нами

І руку звів — та пізно! Лють
Перемогла вже в панськім серці...
Він тупнув, крикнув, мов скажений,
Почервонів, а у очох [1])
Заграли искорки зловіщі.
»Der Teufel drein! Він тут на герці
Прийшов зо мною! Шваб'ський кнох! [2])
Гей, хлопці, хто-сте найспільнійші [3]),
Беріть його і заведіть
У псарню й хвіртку защеніть, —
Хай псам патент свій прочитає!
А ви роззяви (до хлопів
Звернувсь) ще мало патиків
Набрали? Що за біс вас нхає
Під мої руки? Браму там
Замкніть! Ось я спіданнє дам
Всім, хто тут є! Де лози, буки?«

Ми помертвіли. Поки ще
Отямились, а слуги вже
Комісаря за руки ймають,
І хоч він як кричав, пручавсь, —
Бігцем помимо волі мчавсь,
Лиш поли фрака ззаду мають.

XVII.

Панська псарня. — Комісар у псарні. — Погром псарні. — Комісар хоче до пана. — «Старопольська гостинність.» — Комісар миротворець.

Була у пана псарня славна,
Бо пан мисливий добрий був
І в ловах любувався віддавна.

---

[1]) очах (бойк. форма)
[2]) або кнюх = валюсь, неповертайло
[3]) хто з вас є, ви, хто є (-сьте) . .

Чимало грошей повернув
Він на тих псів. Тут край обори,
Оперта о стїну комори
Стояла псарня: був то пліт
Високий і дашком покритий
В-округ; в нїм мов несамовитий
Скиглúв і вив собачий рід.
Була там сотня тої ззїжнї:
І раси, й рости, й масти ріжні,
Хорти, бульдоґи, ямники.
Одні на ланцюгах стояли,
Другі в будках спокійно спали,
А иньші рвали ся, скакали
Верх плота й вили залюбки,
Їх лиш три рази в день кормили,
Тай то ще скупо, щоб не тили[1])
І швидше гнались за звірéм;
Нїхто нї гладить, нї пестити
Не смів їх, в псарню доступити
Не міг нїхто, лиш псар Єфрем.
Було пройдéш лиш коло плота,
То рвесь, скиглúть тота голота,
Аж землю під собою їсть.
От і не диво, що на тую
Чудну, нечуваную вість,
На поступок безумини, лютий —
Комісаря до псарнї пхнути —
На нас на всїх упала млість.

А пан стоїть, як хмара чорна;
У псарнї клекотить, мов жорна
Камінне мелють. Враз піднявсь
Старшенний дзявк і ляск собачий —
Се знак, що рóзказ той ледачий
Сповнивсь, що в псарнї опинивсь

[1]) товстїли (поль.)

Комісар. Слуги ще стояли,
Мабуть, що хвіртку защіпали,
Й сміялись глупо. Аж нараз
Із псарні писк підняв ся дикий,
Що заглушив собачі крики
І всїми серцями потряс.
»Рятуйте! Квальту!« закричало
Із псарні — й разом замовчало.
Мов искра вихала між народ.
»Рятуймо!« разом заревіли, —
»Біжім, ломім сей огород!
Пробі! Комісаря пси зїли!«

І як се сталось, Бог там знає, —
Ураз мов грім залопотїв,
Так кинулась юрба цїла́я
Туди, аж двір застугонїв
Від тупоту. В одній хвилинї
Пліт рознесли ми по колинї[1]),
Будки, дашки — все на шматки!
Собак, що дужчи і лютїщі,
Всїх перебили тут на місцї...
Крик, ґвалт, крівавїї дрючки,
Прокляття, зойки і побої, —
Все в оглушаючу злило́сь
Музику — дай Бог, щоб такої
Вам чути вже не довелось!

Широко рознеслась відтак
На все Підгірре і Поділле
Ся вість про те, як ми собак
В день волї даної побили,
(Собачов[2]) кровю освятили
Свободу. Нїщо то й казать,

---

[1]) по колові — кіл, колина
[2]) собачою (наріч.)

Надкин наш люд на все смішне;
Десь їм школяр сказав про те,
Що в Франції якась Бастилля
Була́: кого туди всади́ть,
Тому вже світа не видать.
Так от як ту Бастиллю клиту
Люд зруйнував аж до основ,
Тоді аж вольне сонце в хату
Зирнуло, и день новий прийшов.
Похопили се наші люде:
»А в нас хоч неся битва буде
Замість Бастилії!« Було́
Сміху із тої битви много, —
Та в самій хвилї ми смішного
Не бачили — ми лиш о́дного
Шукали. З уст усіх ішло
Одно: »Комісар! Де комісар?
Патéнт де, що прислав нам цїсар?«

Комісаря десь не було́!..
Тут люде всї заметушились:
Невже так зїли нси його,
Що й костомахи не лишились?
Аж зирк: в соломі, де гнїздились
Собаки, щось шурпить! Ого —
Припали ми і відгребли
Солому — бач: а се комісар!
Грудьми припав він ід землї,
Встромив пів тїла в неся буду,
Лиш ноги ще видні були
З соломи, а в руках держав
Патент, котрим звільняв нас цїсар.
Він тряс ся ввесь, і не без труду
Ми витягли його на-яв.
Та, бідненький, аж застогнав,
На ноги ставши: нси розжерті

Штани пошарпали на нїм,
Порвали й тїло: тяжкі рани
Видиїлись в місцї не однім,
І кров лилась, — і, певно, смерти
Пожив би був він, безталанний,
Коли б заздалегідь в селому
Не заховавсь, і як би ми
Такому жартові страшному
Кінця не вдїяли сами.

»О-ох! Ветїть мене то пана!«
Стогнав комісар. »Ох, о-ох!
Jetzt wird er sehn![1]) Та кошта рана
Путе мінї за світків твох!
Тепер ще я йому покáшу!«

І, шкутильгáючи, ступав,
Опертий на молóдїж нашу,
Аж з болю зуби затискав.
Го, го! Тай пан, мабýть, письмо
Пронюхав носом і побачив,
Що трохи надто насобачив,
Що не з поклоном ми йдемо.
Чим скорше слуг у двір стягнувши
І двері на замкú замкнувши,
Він сам з рушницею в руцї
Став у отворенім вікнї.
Таке оружиє поготовє
Комісар навіть не прибаг,
Зблизивсь і, рани на ногах
Показуючи, крикнув: »,Ах!
То є косцїнносць старопольска![2])
Herr Schlachziz, — то є незхольовє[3])

---

[1]) тепер він побачить
[2]) gościnność staropolska (старопольська гостинність), якою все чванились і чванять ся Поляки
[3]) безголовя

Тля вас! А за сана́вку[1]) тую
Я вас в тій хвилї арештую!...
То що? Ви йтете вже то войска?'«...

Та пан у вінець не збирав ся,
Лиш на комісаря зміряв ся
Стрільбою[2]) й крикнув: »Бачиш се?
Тікай від мене, шпабський сину,
Бо бистра кулька за хвилину
Тобі погибіль принесе!«

На вид стрільби, забувши рани,
Комісар, мов змією гнаний,
Відскочив, зойкнувши, набік.
Оглянувсь, далї зупинив ся,
Бо вже в безпечнім находив ся,
І аж тодї до пана рік:
»,Herr Schlachziz! Хросиш?[3]) Топре, топре!
Са тес хрошенне хоропре[4])
Ми порахуємось! Ше рас
Хоровю: в імени сакона —
Ти арештант! Шітайсь сейчас,
То й кара путе уменшо́на!'«

»Ходи сюди! Бери мя![5]) На!«
Кричав з наругою Мигу́цький...
І разом з кождого вікна
Заблисли люфи[6]) стрільб. Війна!
Ввесь збір заметуши́в ся людський.
Комісар зблід і занімів,
І сам не знав вже, що казати.
Коли втім в імени хлопів

---

[1]) забавку
[2]) рушницею
[3]) грозиш, грожения
[4]) хоробре
[5]) = мене
[6]) дула

Віт виступив і так повів[1]):
„Позвольте, пане, нам дїлáти!
Нам цїсар нині волю дав
На те, щоб ми йому служили:
А скоро нам забуянував,
Ми вжиємо своєї сили,
Щоб нарозумити його!
Чи так, громадо?“
»Го, го, го!«
Громада зично закричала. —
»Нам Горожана показала
Примір, як гнать ті звірі з пор!
Кремíть вогонь! Давай соломи!
Всїх живо смирних уздримо ми,
Всїх випабимо на простор!«

Ще дужче зблїд комісар бідний,
Затряс ся, на колїна впав.
»,О, кльона!'« закричав, —
»,Ще лиш сей раз, сей раз послїтний
Тля мене ласку ту сроміть
І тайте спокій! Не палїть!
Втишіте ся! Тотому[2]) йдїть!
Лишіть йохо! Не похупляйте[3])
Мене! Як твір пітпалите[4]),
То сакричать усї лиш те:
Комісар так касав! Ви тнайте[5])
Лиш те, щон він с села не втїк,
А я його вісьмý як свохо!
О, не роміть міні ние тохо!
Ітїть тотому і нїчохо
Про те нїкому не кашіть!«

---

[1]) сказав; дїлати = дїяти, робити
[2]) додому
[3]) не погубляйте
[4]) двір підпалите
[5]) дбайте

Поміркувались ми. Нехай
І так! Така вже панська доля,
Що й воріг обстає за ним.
»Ну, а що ж, пане, наша воля?«

»Ви ще не вірите?«
Один
Бог бачить, як би раді вірить,
Та так багато вже карались
За ню, так часто помилялись,
Що хочем попереду змірить.«

»О, пітна кльопа! Пітний край!«
Зітхнув комісар, звівши очі:
»Так мнохо піт[1]) саснав і лих,
Що й вірити в топро не хоче!
Як так, пішлїть ви верхових
То старости, похо спитати,
Чи я прехав в такій причинї!
Та, впрочім, сам ваш пан віт нинї
Не путе панщини шатати[2]).«

»Пан буде й так! Як-стій пішлем
Людей до старости, щоб крем
Розвідати«, ми всї сказали.
Промили рани і обви́ли
В комісаря, і посадили
Його на віз, і провели
Його гуртом несе́ло, шумно
Аж за село, і прирекли
Вестись розважно і розумно.
Ми мовчки панський двір минали,
Лиш вартових дали, щоб з далї
Двора і пана стерегли.

---

[1]) бід [2]) жадати

XVIII.

Великдень 1848. р. — Пан арештований. — Комісар і пан перед громадою.

Великдень! Боже мій великий!
Ще як світ світом, не було́
Для нас Великодня такого!
Від-досвіта шум, гамір, крики,
Мов муравлисько, все село
Людьми кишить. Всї до одно́го
До церкви пруть. Як перший раз
»Христос воскресе« заспівали,
То всї, мов дїти, заридали,
Аж плач той церквою потряс...
Так бачилось, що вік ми ждали,
Аж дотерпілись, достраждали,
Що Він воскрес — посеред нас.
І я́кось так зробилось нам
У душах легко, ясно, тихо,
Що, бачилось, готов був всякий
Цїлій землї і небесам
Кричать, співать: минуло лихо!
Найзлїйші вороги прощались,
Всї обіймались, цїлувались,
А дзвони дзвонять, не стають!
А молодь бігає мов пяна,
Кричить що-сили в кождий кут:
»Нема вже панщини, ні пана!
Ми вольні, вольні, вольні всї!«
Ва й дїтвора, що в старших бачe,
П собі вигукує, неначе
Перепелята по вівсї.

А як скінчилась божа хва́ла,
На цвинтар вийшов ввесь народ,
І як було нас стільки сот, —
Відразу ниць на землю впала

Ціла громада й заспівала
Величній той, хвалебний гимн:
»Тебе, о, Господи, хвалим!«
Мов грім зарокотіли зрання
Слова високі, звуки втішні, —
Але кінець святої пісні
Покрили голосні ридання!
Дарма б і силувать ся, дїти,
Щоб розказать хоч щось-не-щось,
Що в той день славний довелось
Мені ва власні очі здріти.
Народ мов безумів з утіх:
Старі скакали, мов хлопята...
Той пару коників своїх
Цїлує кождого мов брата,
Та приговорює, пестить.
А там гуртом сїльські дівчата
Всї скиндячки з голов здіймають,
І бють поклони, і складають
Перед іконою. Кричить
Усякий на витанє друга:
»Христос воскрес, а панщину
Чорт взяв!« А там старий дїдуга,
В селї найстарший чоловік,
На давню, ледви замітну
Могилку аж грудьми привик,
І обіймає деревину,
І кричить що-сили: »Тату, тату!
Ми вольні! Тату, озовись!
Та ж ти цїлих сто лїт ту кляту
Неволю двигав, і вмирати
Не хтїв, а волї ждав! Дивись,
Ми вольні! Бідний, ти дождати
Не міг, — аж нам той промінь блис!
Вже моїх внуків пан в палату
Так, як мене, не забере!

Возьміть мене до себе, тату!
Ваш син свобідним вже умре!«...

Аж ось, заледво він успів
Паски́ христянам посвятити, —
Аж бачимо: що се долів
Селом налить? Сїріють свити,
До сонця ґудзики блищать,
І вістря понад головами, —
Тяжкая маса мірно, в ряд
Важкими стугонить ногами!
Жовнїри! Грянув арабан,
Мов о стїну горохом сипнув.
А втім, — о, Боже мій! — я глипнув:
Посеред віддїлу — наш пан!
Взад руки скручені, понурий,
Лице додолу похиляв,
Мов день, і світ, і сонце кляв,
Людей стидавсь. Іззаду шнури,
Що панські руки оплїтали,
За кінцї у руках держав
Гайдук, немов мужик, що гнав
Вола на торг. А позад всїх
Комісар їхав на візочку.
І усміхнувсь, як на горбочку
Побачив церкву, тиск сїльських
Людей, що очі витріщали
Зі страхом, подивом на сей
Незвиклий вид.
Вже наближав ся
Той похід, а як порівняв ся
З людьми, комісар крикнув: »Гей!
Пан капраль, станьте!«
„Halt!“[1]) роздав ся
Крик капраля.

[1]) стань!

»Христос воскрес!«
Комісар крикнув до людей.
»Ну, кльопа, вірите вже тпесь,
Що ви свопітні? Ну, щасть Поше!
А то пан тїтич ваш є! Моше,
З ним попрощастесь, за ту
Похо велику топротў
Пому потякусте? Шиво,
Спішіть, хто сна', чи скоро вше
Похо увитите, по йте
Він у хостину, пити пиво,
Що наварив тля сене сам,
І не так скоро вернесь вам!«

Мовчали всї, мов онїмілі;
Ураз і радість, жаль і страх
Міпали ся у всїх серцях;
Всї с і хлопські остовпілі
Уперлись в пана. Він стояв,
Понурившись, мов почував,
Що і його ткнув палець божий.
Але ні-жаден крик ворожий,
Ні згірдний сміх, ані прокляп
З юрби не вийшов. Що вже клити,
Клясти і звязаного бити,
Коли й без нас побитий вія?

Мовчали ми, та не мовчав
Комісар; ноги ще болїли
Так, що аж зуби він зцїпляв,
І було видно, що бажав
Чим можна пану депекти;
Він, очевидно, лиш в тій цїли [1])
Казав його пішком вести
Через село, ще й гайдукові
Дав позад чього шнур нести.

[1]) з тою метою

Тепер до пана він промовив:
»Herr Schlachziz! Видиш, кльопа ті,
Шо ти вважав са хутонину [1]),
Вони чеснїйші, нїш такі,
Як ти! Вони в тяшку хвилину
Не хочуть кинти і клясти,
Вони тоні твою провину
Прощають — вичу [2]) то по них!
Ей, кльопа, кльопа, топра кльопа! . . .
Та я, пань-цєю, не с таких!
Я вше як слий [3]), то чиста сльопа! [3])
Кен [4]) той, пань-цєю, хто тає [5])
Пільш, нїш сам має, і хто хоче
Ропитись лїпшим, нїш сам є!
А хто менї сропив шо сле,
То най ше анї втиї [6]), нї вночі
Менї то рук не попатає [7]),
По товхо [8]) їх попамятає!«
Тут пан, мов в клїтцї звір, метнув ся,
Підвів лице і озирнув ся,
І на комісаря з такою
Ненавистю глядїв страшною,
Що той аж зблїд.
»,Гієно! Кате!
Погане, швабське племя кляте!
Чи ще тобі не всох язик?
Чи мало ще моєї муки,
Моєї жінки слїз, розпуки?
Чи той її болющий крик,

---

[1]) вважав за удобину
[2]) виджу, бачу
[3]) злий, злоба
[4]) дурень (поль. kiep)
[5]) дає
[6]) най же анї вднї . . .
[7]) до рук не попадає
[8]) довго

Як розставала ся зо мною,
Іще тебе не вдоволив?
Ти пхнув її, и грязь повалив...
Смітте! Та ж ти її одної
Сльози не стóїш! Звірю лютий!
І ще бунтуєш тих звірів,
Щоб ричали, дерли нас на-вмів!
Вона ж слаба, а я — закутий!
Та ні, Бог ласкав! Ще та проба,
Мов хмара чорная мине!
Веди до старости мене!
Сильнійший Бог, нїж нвабська злоба!'«

»Га, га, Herr Schlachziz!« реготав
Комісар, »ти побожним став?
Sehr schön![1]) А вітколи ж то, прóшу?
Та ти ще не тавно, як я чув,
Тим самим кльопам ти замкнув
Поперет посом церкву пошу![2])
Піти ми пітем, та помалю,
То старости не маєм час, —
А перет тим ще криміналю
Ви покоштуєте у нас!«
І капралю сказав дві слові,
А капраль крикнув воякам:
„Marsch!"
»Ну, ви кльопа, путь сторові!«[3])
Комісар крикнув нам на волї.
І похід рушив по дорозї,
І швидко з виду скрив ся нам.

[1]) дуже гарно
[2]) замкнув попереп посом церкву божу
[3]) будь здорові

XIX.

Двір без пана. — Провідна Неділя. — «Пані невинна.» — Хлопи роблять лад у дворі. — Пані хора. — Пані гостить громаду. — Хлопи йдуть визволяти пана.

Минули свята. Дивно-дивно
Було нам: вже в робучі дні
Атаман не стає в вікні,
Не стука костуром, не лається,
На панщину не гонить! В сні
Часом атаман ще вмикається, —
На-яві все пішло противно.
Працюють люде по полях
Самі собі, а співи лунть ся,
Сміють ся небо, всї сміють ся.
Полудне — спочивати лягає
Мужик при втомлених волах,
Полудує і оглядається,
Чи де атаман не зближається;
А втім згадав, що він свобідний,
І аж під небозвід погідний
Веселу пісню затягнув, —
Урвав, оглянувсь, знов ревнув:
»Гей, пропадай ти, наше горе!
І чорт тобі хай матїр поре!«

А двір мовчить. Немов заклятий,
Стоїть він покінець села
В садї розцвілім. Не прийшла
Охота людям — розізнати,
Що дїється в нїм. У всїх так много
Своєї втїхи, дїла свóго,
Що й не питали, що там дїється,
Лиш замічали: служба грієсь
На сонїчку, плуги не йдуть
У поле, — тихо так, не чуть
Нї гомону в дворі, нї крику;
Вівати, гостей і музику

Мов хуртовина серед поля
Розвіяла. І до села
Ніхто не відав ся[1]) з двора.
От дивні божії дїла!
Одно мале словéчко — воля,
І за хвилину мов гора
Між хатою й двором лягла!

Аж ось у Провідну Неділю[1])
По хвалї божій стали ми
Під церквою, і тут пішли
Розмови про недавнє лихо,
І про теперішню надію,
Про волю і про страх війни,
Про те, як Поляки у Львові
Щось мов задумали, про їх
Ті Ради й ґвард'ї народóві:
Одні хрестя́ть ся, другі в сміх...
Втім віт зблизивсь і крикнув: »Тихо!
Панове браття,« — він додав, —
»Дозвольте слово вам сказати!«

Всї втихли.

»Бог святий нам дав
Святої волї дочекати. —
Хвала Йому!« І шапку зняв,
Перехрестивсь, і всї за ним.
»Ми тїшимось, і маєм чим.
Але ж не треба забувати
Нам в радости і тих, котрих
Бог нашим щастєм днесь карає.
Панове-браття, кождий знає,
Наш пан в аренті.« Тут затих
І кашлянув. »Ну, пан із нами,

[1]) не навідував ся
[2]) в Хомину Неділю

Що правда, добре жартував, —
Та він же за своє дістав.
Але ж, панове, там в дворі
Лишилась пані з сиротами.
Вона нам не в одній порі
Допомагала, мужа свого
Нераз за нас слізьми й словами
Благала . . .«

»,Правда, правда!« всі
Загомоніли. »,Добра пані,
Вона невинна!«

»І менї
Здасєь, брати мої кохані,
Що був би гріх, як би чужі
Гріхи на нїй ми відомщали.
Чи ви сей тиждень навіщали
Її? Що з нею?«

»,Таки нї!«

»Нїхто не був? В дворі так тихо.
Хто зна, чи там не склалось лихо . . .
А після всього, що було,
Вона боїть ся нас, гадає,
Що проти неї все село.
Панове-браття, ось яка є
Моя порада: виберім
Кількох зміж нас і в двір підїм
Потїшить паню. А як треба
В чім помогти, то й поможім, —
Се й Бог нам надгородить з неба!«

»,Так, так!« довкола загуло.
»,Ідїть ви, віте, і ви, Яцю,
(Се нїби вказують на мене)
І ви, Прокопе, й ви, Семене,
Ідїть! А як же б то було,
Щоб пані так і пропадала

Серед живих людей, щоб працю
Дворська служба розтягала?
Ні, що було вже, то було,
А паню треба рятувати.
Ідіть, скажіть, що все село
Задармо буде працювати,
Аж доки не поверне пан!«

„Так, браття, так, спасибі вам!"
Сказали ми, перехрестились
І до двора іти пустились.

Мій Боже, що в дворі за зміни
Застали ми! Неначе грім
Ударив, або пошесть в ній
Враз вибухла. Нарозтіж сіни,
Покої і стайні, в стайнях
Реве худоба, пити просить,
А службу лихо блудом носить,
Лиш шепти чути по кутах.
Плуги та борони у шлйях
Серед обори ще стоять,
Як перед тижнем ми самі їх
Покидали. У кухні сплять
Лякеї, хоч уже полудень;
Не топлено в печі, сміття
Валяєть ся, стук наче в будень
З покою чуть... Пройшли ми втиха, —
Аж там візник і візничиха
Якимось куснем долота
И сокирою, що сили мають,
Шкатулу панськую лупають.
Уздрівши нас, задеревіли,
Все вергли і тікать хотіли,
Та не було куди тікать.
»Ну, ну,« — віт каже, — »не трудіть ся,
Куди вам бігти? Задержіть ся!

Де панї?«
»,Та отут лежать'«
Візник вказав на двері спальнї;
З них, ледво чуть, болюнці, жальні
Несли ся зойки. Серце в нас
Завмерло. Боже милий, правий!
Ще вчора стілько блиску, слави
І гордости й пишноти враз —
А нинї от що!
Боковими
Дверима в спальню ту ввійшли ми,
То панї зразу й не могла
Нобачить нас. Вона лежала
На ліжку й тихо лиш стогнала,
Блїда, аж синяя була.

»,То ти, Орино?'« (Ся Орина
Була єдиная людина,
Що не відбігла ще її,
Чим мала, хору годувала,
І доглядала й пильнувала, —
Але тепер була в селї:
Пішла до вітової хати
Якої помочі прохати).
Зблизились ми і кажем: »Нї!
Вельможна панї, що се з вами?«

Вона зирнула і руками
Закрила очі. »,Боже мій!'«
Вся, затремтївши, простогнала, —
»,Значить, остання вже настала
Моя година! Се розбій!'«

»Бог з вами, панї, схаменіть ся,
І не лякайтесь, подивіть ся:
Ми з щирим серцем тут прийшли.
Громада ціле нас, ми готові

Вам в полї помогти і в домі
Чим тілько будемо могли.«[1])

Розкрила очі бідна панї,
Широко глянула на нас.
»,Невже се правда? Ви не пяні?
Невже ви люде теж, і в вас,
У мучених, похилих, битих
Не зглухло людське чуттє?
О, Боже! Чом ти дав дожити
Менї до сеї хвилї? То ж
Від нині все моє життє
Докором буде, що так много
На вас я допустила злого,
Де відвернуть було все мож!
І ви не пяні? Після всього,
Ви раді помогти менї?
О, Бог вам за́плать![2]) Доки мого
Життя — хоч то, мабу́ть, не много —
Я буду в найвищій цїнї
Отсей ваш по́ступок держати!
Я ж така бідна, бідна днесь!
Недужа! Служба вже, здаєсь,
Розтягне гнеть углїв від хати;
Муж у тюрмі там гине десь!...
О, Бог вам за́плать, що в ту пору
Тяжкую ще хоч ви прийшли!
Дай Бог, щоб ви у всякім горю
Теж помічї щирую знайшли!'«

І панї тяжко заридала,
Бліда, безсильная упала
Лицем до подушки. Що ждать?
Ми там недовго розмовляли,

[1]) чим будемо могти (зах. наріч форма), чим зможемо
[2]) польс.: Bóg zapłać!

Швиденько у село післали
Скликáти хлопців, баб, дівчат.
Віт службу скликав, строго взяв
На допити: хто що покрав,
Все повідбирано. Післали
За лїкарем: баби покої
Попорядили і прибрали.
Ті в печах топлять, ті варя́ть
Росіл[2]) для панї; господа́рі
Взяли ся чергу укладать,
Кому і з ким на завтра и парі
На панське їхати орать.

За тиждень панї пана встала;
Із служби давньої остала
Одна Орина, — решту всїх
Сама громада розігнала.
З робіт у полї весняни́х
Найбільша часть була готова.
А панї ходить, анї слова
Не каже, лиш часо́м зітхне
Або сльозами обіллять ся,
Коли на згадку наверне́ть ся
Минуле клятеє, страшне.
Тай инші ще були причини,
Що панї плакала що-днини:
Про пана й чутки не було.
Що з ним? Куди його заперли?
Невже і слїд його́ затерли?...

Отсе три тижні вже пройшло
Від свят. Зве панї всю громаду
До себе до двора на раду.
Прийшли ми, на подвіррю стали
По-давньому і поглядали
На ґанок. Але крізь вікно

[2]) юшка з волового мяса, зупа

Відчинене маха рукою,
Зове нас пані до покою...
Ввійшли ми, бачим — що воно?
Столи заставлені чарками
І тарелями, а по кутках
Горілка, пиво барилками.
Аж пані вийшла й каже нам:

»Сїдайте, люде! Ось настала
Нова доба для нас усїх:
Недоля ваша вже пропала,
А нам пора змазáть свій гріх.
Я бачу, як несправедливо
Мій муж із вами обходивсь,
А ви так щиро, так уцтиво[1])
Мене порятували в горю,
І то в саму найтяжшу пору,
Де кождий инший відступивсь!...
Тепер для мене ви єдині
Сусїди, і онікуни,
І братти. То ж простїть, що й нині
В вас мушу помочі просить.
Та поки дїло, ми повинні
Враз вишити й перекусить.
Пропали вже раби й пани, —
Нам треба мирно, спільно жить!«

І, після хлопського звичаю,
Найпершу чарку притулила
До уст і вітові дала.
»Дай Бог, щоб всюди в нашім краю
Заблисла згоди й миру хвиля
Така, як тут!« вона рекла.

»Дай Бог, аби біда навчила
Усїх панів, як жить з людьми!

[1]) чесно (поль. uczciwie)

Хто жити ме по-людськи з нами,
З тим жити мем по-людськи й ми!« —
Отак громада відказала,
І чарка довкола стола
По черзї з рук до рук гуляла,
Аж поки всїх не обійшла.

Засїла й наші поміж нами
За стіл — сумна, не їсть, не пе,
Так видно — бореть ся з сльозами.
І нам той кусник в рот не йде.
Всї стихли. Далї наша нанї
Як не заплаче! Всї ми ну ж
Її як мога потїшати.
Вона ж крізь плач ледви сказати
Могла: »Мій муж! Мій бідний муж!...
Де він тепер? Мої коханї,
Про нього з вас нїхто не чув?«

»,Нїхто!«
»Непаче потонув!
О, Боже мій! Вже три недїлї!
Я тут лежала, хворувала,
Та з дня на день його все ждала, —
Його нема! О, браття милі,
Рятуйте! Се ж не може бути!
Комісар хоч на нього лютий,
Та все ж не він в окрузї нан.
Та ж староста є старший там!
А староста наш друг, у нас
Їв, пив і полював не раз, —
То не повинен допустити
Так довго мойого морити
В тюрмі! О, Боже, Боже мій,
Тяжкий на нас впав допуст Твій!«

Тут хлипанне заглушило мову.
По хвилї відізвалась знову:
»Що ж маю дїяти тепер?
До Львова їхать, чи до Відня,
Чи унизитись, як послїдня,
І тому, що його запер,
Комісарю до ніг упасти?
Чи справедливости, чи ласки
Просити? Радьте ви менї!«

Ми похитали головами,
А далї вiт говорить: »,Нї,
Вельможна панї! Не за вами
Тут правда, бо зневажив пан
Комісаря. Тепер комісар
Старшиї в окрузї! Був я сам
При тім, як старосту до Львова
Покликали. То й раджу вам:
Далеко проживає цїсар,
І в Львів неблизькая дорога,
А в канцеляріях вони
Почнуть по-своїому спішити,
То може пан наш і зогнити,
Не виглянувши із тюрми.
Нї, я би шшу вибрав часть:
Збирайтесь зараз у дорогу,
Поїде нас кількох із вами,
Просїть слїзьми, а ми словами, —
То чень без письм, без просьб, без всього
Комісар пана вам віддасть.«

Аж врадувалась бідна панї.
»Спасибі вам, мої кохані!
Не дай Бог вам такого зла!
Я вам нїколи не забуду!...
Я вам до гробу вдячна буду
За ваші добрії дїла!«...

XX.

Пан у тюрмі. — Пан на проході. — Німота комісаря. — Визволення й закінчення.

До своїй келії тюремній
Тісній, брудній, вогкій і темній
Пан, ледви дишучи, ходив.
І гнів і жаль його душив.
Вікно ґратоване високо.
Немов підслїпувате око
Глядїло скоса у тюрму,
І рай зборонений, прекрасний —
Світ білий, сонця розблиск ясний
І лазуровий звід — йому
Являло, мучило й дразнило,
Гадючим мов жалом жалило...
І сам серед чотирох стїн
Ходив, мов звір у клїтцї бив ся,
То клив, то Богові молив ся,
То всею груддю кашляв він.

Мій Боже милий, що з ним сталось!
За тих от кількапацять днїв
І половини не осталось
З давнього пана. Помарнїв,
Насовився, бігав очима
Довкола, ввесь їх блиск погас,
Чоло глибокая морщина
Розбороздила, раз-у-раз
Покашлює і навіть кровю
Плює. »Се він як перший час
Сюди прийшов« — оповідали
Тюремні ключники менї, —
»То нїби своєму безголовію
Сам вірить не хотїв. А далї
Як схопив ся, то по стїнї
Трохи не дер ся, та кричав,
Все вколо себе бив, ламав,

І товк о двері головою,
І арештанською їдою
Нам всїм на голови жбурляв.
Три дні не їв, не спав три ночі,
І все до старости просив ся,
А староста і чуть не хоче
Про нього: саме виносив ся
До Львова. Приємиріїв потому
Наш пан, і їсти вже почав,
Лиш довго по ночах не спав
І нас під-милий-Біг благав
Донести вість йому із дому.
Та нам комісар заказав
З ним говорити. Що й казати,
Що й келїю йому діорав, —
Поганьшої не міг дібрати...
А ще до-того приказав
Лиш раз на день, тай то смерком
Його на прóхід випускати.“

От вже і нині вечеріє,
Ось ключник забряжчав замкóм.
„На прóхід!“ крикнув. Пан поспішно
Взяв шапку и вийшов. „Як він сміє“ —
Шептав в петямі — „клятий Шваб,
Як сміє він мене держати
Без суду и слїдетва? І чи вічно
Держати ме? Чом не чувати
Нїчого з дому? Я ослаб —
Се банка, — але жійка! Боже!
Хто знає, сей поганець, може,
Хлопів підбурив, з мого дому
Лиш пожарище, а вона
Недужа, в муках десь кона?...
О, якщо так, то буде й твому
Життю кінець, ти сатана!“

Тяжкі ті, невідступні мисли
Його пекли, і гнали, й тисли,
І він, затисши кулаки,
Біг мов безумний по-надвірку...
Аж глип! Іде комісар в хвіртку,
За ним чотирі гайдуки.
Комісар к ньому обернув ся,
І їдовито усміхнув ся...
Той сміх Мигуцького немов
Ножем у серце заколов.
І, не чекаючи, що скаже
Комісар, він рванувсь ураз,
Комісаря за грудь потряс
І крикнув: »,Кровопивче! Враже!
Чи ще із тебе не доси́ть?
Чи ще ти мо́їх мук не сит?
Коли не сит, так доконай же
Мене відра́зу!‘«

»Ґвальт! Рятуйте!«
Комісар крикнув, взад подав ся.
Тут пана гайдуки спіймали.

Він висапавсь і — засміяв ся.
»Го, го, Herr Schlachziz, не шартуйте,
От ви які! Ану там, чуйте,
Пан керкермайстер, Bank heraus![1])«
Мигуцький зблїд. »,Се що значи́ть ся?
Я ж шляхтич!... Ти би смів?... Я... я...‘«

»О, прошу, прошу не шурить ся!
Тепер в нас конституція!
І проти права й проти пука[2])
Всї рівні. Хльопцї, legt ihn platt![3])
Хай пан пізна, що то за штука!
Legt ihn[3]) і всипте твацять пять!«

---

[1]) Вязничний, винесїть лавку! [2]) проти бука [3]) покладїть його лїгма

І дармо пан пручавсь, кричав, —
Прийшлось в конституційний час
Закоштувать того, чим сам
Колись так щедрий був для нас.

Встав мов принишклений, немов
Той труп блїдий. Лиш з уст стиснутих
По краєльцї стїкала кров,
І кровю також налили ся
Білки очей неспевних, лютих.
Він знільна к Нїмцю підійшов,
І шепнув: »,Ну, тепер моли ся!
Сього не подарую я, —
Се, Нівабе, буде смерть твоя!'«

Herr Schlachziz, пане топрочею[1]),«
Спокійно Нїмець відказав,
І головою похитав. —
Gedenken Sie, was Sie da sprechen!
Се не каніть, то є Verbrechen,
То є похроса![2]) Ви своєю
Шляхецькою пихою сам
Соні все лихо наробили!
Я ш тут то вас ілов в тєл хвилї,
Шоп топру вість потяти[3]) вам.
Ось тут у мене ваша панї
І кльона, що пули піттані[4])
У вас, — вони сюти прийшли
Са вас просити. Кльона клюна,
Та топра[5]), пане! Ваша панї
Менї роскасувала куна[6]),
Як то вони їй помогли
У всїм. Не міг я вітказати,
І йшов сюта, шоп вам свій піль,
Свою сневаху тарувати.[7])

[1]) раніе dobrodzieju [2]) подумайте, що ви балакаєте, се не каність, то є злочин, то є погроза [3]) щоб добру вість подати [4]) були піддані [5]) глупі хлопи, та добрі [6]) менї багацько розказувала (купу) [7]) щоб біль, зневагу дарувати

Та тохо, що ся тутка стало,
Я тарувати вам не міг.
Тут Ordnung [1]) є отин тля всїх!
Ітїть ше, пане, геть вітсїль
І сапувайте [2]), що пропало!«

Та дивне диво! Ті слова,
Що сповіщали пану волю,
Не то що не втишили болю,
А мов збільшили; голова
Його схилилась, згасли искри
В очах, а хід, недавно бистрий,
Зробивсь повільний. Мов зовсїм
Утратив тямку й почуванне,
Зробивши кроків шість, чи сїм,
Він став, оглянувсь — і риданне
Нараз ним затрясло усїм.

Чого він плакав? Чи лиш з болю,
Чи з того, що ішов на волю?
Чи смерть вже близьку прочував?
Чи зрушила занекле серце
Мужицька добрість, котру перше
Через насилле не взнавав?...

Отут моя кінчить ся повість.
Що далї сталось — в двох словах
Скінчу. Занізно в пана совість
Порушилась. Грижа й тюрма
Його здоровле підточила
Так, що заледви на ногах
Міг удержáти ся. Рішила
Лїкáрська рада, що нема
Рятунку, лиш в італьському краю,
Під теплим небом. Що робить, —
Вже ж треба їхать, якщо рають!

[1]) порядок один [2]) забувайте

Та відки грошей учинить?
Го, го, а від чого ж є Жид
Услужний? Мошко пан не спить!
Як лиш учун, що панству гроші
Потрібні — духом прилетїв...
(А як недавні нехороші
Часи були, то не являв ся,
Але з злодіями змовляв ся
І крадене в дворі добре
Скуновував у дворакїв)
От той то Юда підлизав ся,
Підсунув гроші і — перо,
А пан і сам не спамятав ся,
Як контракт з Жидом підписав.
І поки жнива ще настали,
Пан з панею в Італію мчав.
Дітей кудись порозмінцали,
Замкнули двір, а Жид обняв
Село в аренду.

Рік минав,
Вернулась пані вже вдовою. -
Пан на чужині десь сконав.

Жила самітно, сумувала,
З людей ні з ким не розмовляла,
Лиш Мошко щиро припадав
Все коло неї і держав
Посесію[1]). І ще пройшло
Літ кілька. Пані враз зібралась,
Не гонорила, не прощалась
Ні з ким, і десь кудись помчалась.
І слїд за нею замело.

А Мошко закупив село.

Січень і лютий, 1887.

[1]) аренду

ЛЄҐЕНДИ.

СМЕРТЬ КАЇНА.

Убивши брата, Каїн много лїт
Блукав по світї. Мов бичі крівaві,
Його гонило щось із краю в край.
І був ввесь світ ненáвисний йому,
Ненáвисна земля, і море, й ранній
Пожар небес, і тихозора ніч.
Ненáвисні були йому всї люде:
Бо в кождому лицї людськóму бачив
Крівaве, синє Авели лице —
То в передсмертних судрогах, то знов
З застилим виразом страшного болю,
Докору й передсмертної трівоги.
Ненависна була йому і та,
Котру колись любив він більш вітця,
І матері, і більш всього на світї —
Його сестра і жінка враз, нелюба
За те, що їй імя було — людина,
Що Авелеві бýли в неї очі,
І голос Авелїв, і серце щире, —
За те, що так його любила вірно,
Що, хоч сама невинна й чиста серцем,
Не вагувала ся для нього все
Покинути, з проклятим подїлити
Його прокляту долю.

Наче тїнь
Вона ходила з ним. Із уст її

Ніколи Каїн не почув докóру,
Хоч вид її, і голос, і любов
Були йому найтяжшим, непастанним
Докóром. Ніколи, як лютий біль
Осліпував його, він, мов безумний,
Гнав геть її від себе — і, послушна,
Вона щезала, тихим, скорбним гостем
Являлась між людей, дітей, онуків —
Та не надовго. Як прийшла таємно,
Так і щезала, і в пустиню йшла,
Чуттєм угадуючи ті стежки,
Куди блукав її нещасний брат.
Була мов нитка срібна, що вязала
Самотного, занеклого з життєм
Людей. Теплом, що жéврілось в її
Жіночім серці, силувалась гріти
Убивця душу.

Та дарма! Мов риба,
Що бєсь об гостру кригу, аж сама
В ній сцінеїс, так вона ввесь вік
З сил вибивалась, мов лучина та
Горіла й власним пищилась вогнем.

Раз в темних пралїсах вони в скалистім
Печері ночували. Втомлена,
Вона заснула, голову поклавши
На камінь. Каїн розіклав вогонь
І сїв побіля нього, в полумя
Втопивши очі. Фантастичні сцени
І явища раз-по-раз вирвались
З огнистих язиків, і, ловлячи
Їх поглядом, немов здрімав ся Каїн —
Сну тихого, правдивого давно,
Давно, не знали вже його повіки!
А як настало рано, Каїн дармо
Чекав, коли вона з постелї встане,

У дикій тикві принесе води,
Плодів нарве, коріння назбирає
І меду на сніданнє. Сонце вже
Підхопилось високо, зазирнуло
Промінням скісним у нутро печері, —
Тоді до неї наблизив ся Каїн,
І зараз же пізнав, що сталось з нею.
Ах, раз лишень в життю він бачив смерть,
Та той один раз вистачив по-вік,
Щоб розпізнати смерть у всякім виді.
А тут вона явилась так невинна,
Та сумирна, та радісна! Лице,
Недавно ще поморщене грижею[1])
І втомою, тепер мов просіяло,
Відмолодиїло. Та сама любов,
Що за життя, й тепер на ній світилась, —
Та щезла туга і тривожні думи,
Немов все те, к чому душа її
Неслась і рвалась за життя — було
Осягнене тепер.

Вид смерти разом
Немов підтяв його всю волю й силу.
Її болю він не чув, її жалю в серці,
А лиш безсилля, повне отуплінє.
Він сів над трупом, і ввесь день, всю ніч
Сидів недвижно. А на другий день
Він зиявсь, сухого листя наносив
В печерю, труна вкривши ним зовсім,
Потім з гори камінни навалив,
І мучив ся ввесь день, крівавив руки,
Аж завалив, забив ним вхід печері.
Відтак обмив криваві руки в річці —
Так як тоді, по смерти брата! — й звільна,
Не оглядаючись, не відітхнувши,
Пішов в пустиню.

[1]) журою

Де? Куди? Но що?
Про се давно не думав він. Що й думать?
Куди б не йшов він, де б не завернув,
Усюди сум однакий, самота
Однака і однаке горе люте!

Минув ся ліс. Хрустить пісок пустині
Під поступом важким. Там шакаль вис
В розщілині, орел у небі крикне,
Сверщок самотний між піском цвіркоче,
А там тиша довкола, мов в могилі.
Нераз серед тиші тієї рантом
Туман піску, мов велетень, здійметь ся
Сивавим стовпом аж під саме небо,
І, крутячись, по ровені пройдеть ся,
Мов цар — і враз простреть ся знов на землю,
Мов привид щезне.

Сонця віз огнистий
Хилив ся вже додолу. Без хмарини
Все небо жевріло, немов казан,
В котрий води забув налить хазяїн.
А втім ген-ген, на сукрайку самім,
Де неба звід з пустинею зливав ся,
Обоє пурпуром ярким облиті
Під захід сонця, — видвигло ся щось
Високе, рівне, мов хрусталь блискуче.
Чи то ріка, що ледом вся замерзла,
Могутною рукою сторчки там
Поставлена поперек красвиду?
Чи, може, то гра світла, жарт пустині,
Що фантастичним видом в даль манить?
Похиле сонце золотом ярким
Обснувало горішній край стіни,
Її зубчасті виступи і башти,
Що мов ігли тонуть в лазурі неба.
А вниз, мов пурпуровий водопад,

Спадав вечірній сутїнок і звільна
Тонув у темрині, що низ истеляла
І був сей вид для вандрівця нїмого
Мов грім небесний і мов трус землі·
Він став мов иконаний, поблїд мов труп,
І очі мов два яструби шпаркії
Послав туди, в далеку даль горючу.
Ох, вид сей добре знаний був йому!
Нераз на-яві та у снах важких
Йому являв ся! Каїн затремтїв,
І гострий біль прошиб його нутро,
Ненависть дика блиснула в очах,
А на устах безкровних, що сцїпи́лись,
Замерло недошептане прокляттє.

»То рай! Гнїздо утраченого щасти,
Що, наче сон, майнуло і пропало!
То джерело безбе́режного горя,
Що так пристало до людськóго роду,
Мов власна шкура пристає до тїла,
Що поки жив, не пирвеш ся із неї!
Проклятий будь ти, привиде зрадливий,
Що лиш ятриш мої некучі рани,
А не даєш нї полекші, нї смерти!
Прокля́тий будь і ти, і хвиля та,
Коли тебе насаджено, коли
Мій батько перший раз тебе побачив!
В імя всїх мук людськи́х, усеї туги,
Усїх безцїльних змáгань будь проклятий!«

Зцїпи́вши зуби, відвернув ся Каїн,
Щоб геть іти, — та враз якийсь глибокий,
Безмірний сум обняв його: почув
Себе таким слабим, самим на світї,
Таким нещасним, як іще нїколи.
Схиливши голову, закрив лице
Руками, і стояв отак на місцї,

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

ANSI and ISO TEST CHART No 2

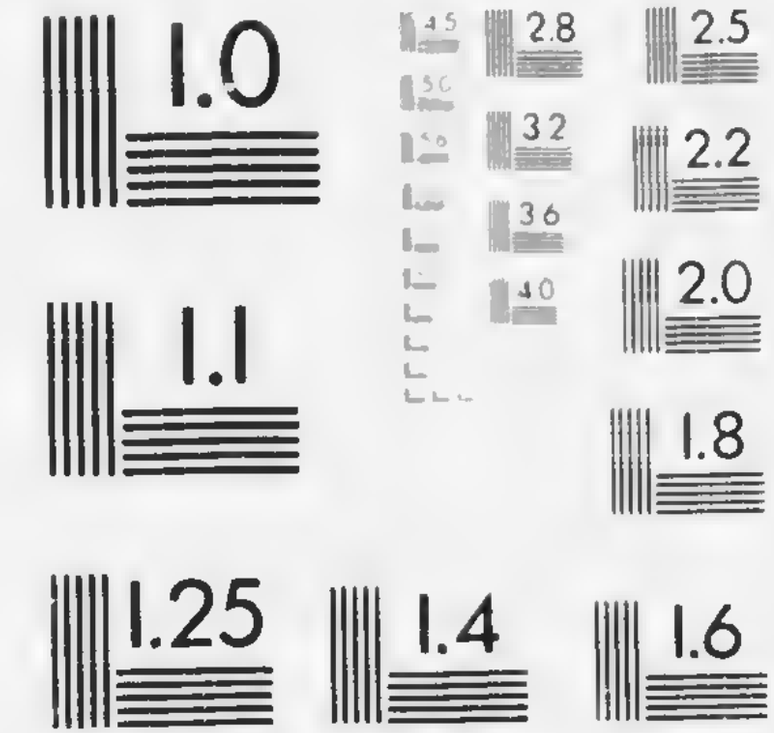

APPLIED IMAGE Inc

1653 [illegible] Mc[illegible] Street
Rochester, New [illegible] [illegible] USA
716 [illegible] [illegible] Phone
716 [illegible] [illegible] Fax

Кривавим світлом вечера облитий,
А тінь його довжезна потяглась
Геп-геп степом і в сумерку тонула.
І забажало ся йому ще раз
Поглянути на захід. Мимоволі
Поднув зір його туди, все тіло
Туди звернулось. Та завзята воля
Ще раз перемогла той порив, руки
Закрили очі, та по хвилі знов
Безсильні впали.

Мов слабий в гарячці
Якусь безумну почуває роскіш
У власних ранах ритись, так і Каїн
Не міг від того виду відірватись,
Що все нутро його бентежив, в серці
Клубами підіймав кипучу злість,
Розпуку й жаль. Здавало ся йому,
Що нів душі в нім гнівно рветь ся геть,
А нів без памяти, мов петля в жар,
Летить туди, де брам хрустальних раю.
Аж ось потало сонце, і параз,
Немов собака, спущена з припону,
Наскочила на землю пітьма чорна,
І вид чудовий щез в далекій далі.
В знесиллї Каїн на пісок упав,
Щоб ніч пробути. Дикий звір пустиї
Його не страшив: божеє клеймо,
Наложене на нього, гнало геть
Від нього всяку твар, усяку смерть,
Та гнало геть і сон, і супокій.
Всю ніч, мов риба в сїтї на піску
Холодному, він кидав ся і бив ся.
А як на сході сонце запалало
І озирнуло степ — в піску найшло
Глибокий видолинок, де спав Каїн.

А він уже віддавна був в дорозі —
Ішов на захід. Щось тягло його
Туди, хоч учорашній вид чудовий
Скривала сива мла, що залягла
Густою лавою між видокруга.
Чого йому туди? Він сам не знав.
Нічого там не ждав, не надіявсь,
А все ж ішов. Так журавель, почувши,
Що геп за морем, в північній країні
Весна зблизилась, — розпускає крила
І, пісню дзвонячи, летить туди,
За сотні миль, не дбаючи на бурі,
На морські вали й хитрощі стрільців.
Ввесь день у млі бродив він, наче в морі.
Аж вечером розвіялась вона,
І на хвилину заходове сонце
Вказало знов вчорашній вид чудовий:
Хрустальні стіни, золоті башти, —
Та так далеко в фантастичній далі,
Що, бачилось, до неба вдвоє ближче.

Та що йому та даль? Хоч крок людський
І як дрібний, він перемірить ним
Ввесь круг землі, дійде й до краю світа,
Коли мета яка там є йому.
Від смерти брата стілько, стілько літ
Блукав він без мети, ганявсь мов звір
Сполоханий, щоб сам перед собою
Сховатись — аж ось перший раз мета
Йому заблисла! Дух його стомлённий
На ній спочить може! Хай і так,
Що се спочивок на терпах, на грані,
Та все ж спочивок, відпих, забуття!
І, перебувши ніч в пустині, знов
В дорогу рушив. День за днем ішов він,
А вид чудовий райських стін усе

Йому являв ся хоч на хвилю-другу,
Дразнив його спокійним своїм блиском
Та разом і манив до себе; щось
Було немов обіцянка таємна
В тім блиску золото-рожевім.

Скупо
Пустиня мачуха його кормила
Корінням, медом диких бджіл, поїла
Солоною та затхлою водою.
Та він привик до сього. Часто ріки,
Широкі багна, соляні озе́ра
Перебігали шлях його. Безстрашно
Ішов він в воду, з хвилями боров ся,
Вітрам, дощам і громам опирав ся.
Природа мучити його могла,
Як мачуха нелюблену дитину, —
Та смерть його боялась.

Инколи
Його якась невразима туга
Проймала, то знов злість, ненависть люта
Під горло підступала, серце ти́сла
Немов кліщами. Він грозив на захід,
Клив Бога і себе. Та швидко напад
Минав, він чув себе ізнов безсильним,
Нікчемним червом, і в знесиллї падав
Серед пустині і лежав мов труп.
І почала його проймать нетямна,
Страшна тривога на ту саму думку,
Що може не дійти він до мети.
Тоді зривавсь і, мов хто гнав за ним,
Заперши дух, спішив, і біг, і гнав,
Глибоко грузнучи в піску пустині,
По будяках рашв до крови ноги,
І все на захід прямував.

Як довго

Спішив отак — хто знає. Вчилось
Йому, що, може, й сотні лїт. Усе
Минуле, мов потоплена країна,
Помалу западало в забуттє;
Остались тільки, як далеко в зад
Міг памяттю сягнути, спомини
Отсеї дивної вандрівки.

Врешті
Дійшов до цїли. Вечір був бурливий,
І сонце вже за хмари закотилось,
Коли, продрогший, хорий і нещасний,
Під раєнькою стїною станув Каїн.
Ввесь ніч її вже в пітьмі потонув.
Далеко десь, неначе під землею,
Грім гуркотав, і вітер за стїною
Стогнав і плакав. Чи та ніч бурлива,
Чи втома се вчинила, що в тій хвилї
Якимсь немов спокійним чув ся Каїн,
І, перший раз по смерти брата, він,
Як те дитя до мами, притулившись
До зимної стїни, заснув цю ніч.

Та супокою й тут він не найшов,
І сни страшні всю ніч його томили.
Він кидавсь, і кричав, і криком своїм
Глушив могуче вітру завивання.
І, рано вставши, був немов розбитий,
Ще більш нещасним чув себе, ніж досї.
Холодний ранок був, все небо скрізь
Засунуло ся хмарами й лило
Дощу потоки. Наче сїре море,
Тяглась пустиня в безконечну даль,
Нонура, в своїй величі грізна.
А обіч, доки видко, одностайна
Стїна, гладка, мов лїд, і височенна,
Здаєть ся, аж до неба — ні проходу,

Нї брами, нї наріжниць, — рівно-рівно
Біжить вона, мов світ увесь на-двоє
На віки вічні перерізать хоче.
А на межі двох велетнїв таких —
Пустинї і стїни — він, Каїн, сам,
Слабий, дрібненький, як ота комашка!
Та нї, комашка ще щаслива! В неї
Є крила, їй піднятись можна вгору
На верх стїни, заглянути у рай,
В ту первісну, щасливу вітчину́!
Комашцї підлій можна! А йому,
Царю всїх творів, дїдичеві[1]) раю,
Йому не можна!
І в нїмій розпуцї
Він головою бив о ту стїну,
Бив кулаками, гриз зубами, поки,
Знесилений, не впав неначе труп.
Три днї отак він бив ся. Крик його,
Мов звіря ра́неного рев, трівожив
Мертву тишу пустинї. Инколи
Він намагавсь молитись, але з уст
Його гордії, богохульні речі
Лили́сь. Затвердле довгим болем серце
Лиш шарпалось, коритись не могло.

А далї втихомиривсь і сказав:
»Нехай і так! Проклятий я, се знаю!
Кров брата на моїх руках. Я стратив
Дїдицтво[1]) раю. Хай і так! Не місце
Менї в йому́. Та за ввесь біль безмірний,
За всї ті муки без кінця, що зніс я
Й зносити буду, доки тілько буду —
Одного лиш бажаю я, о, Боже!
Дозволь лиш раз іще, лиш на хвилинку,
Хоч здалека заглянути у рай!

[1]) спадкоємцеві, дїдицтво = спадкоємство, спадщина

Хоч оком скинути на се дідництво,
Котре на віки вічні я утратив!
Лиш раз поглянути! Лиш миг потїхи!
А там — нехай ідуть всї муки й кари,
Які судили ся менї!«
Отак,
Простягши к небу руки, він молив ся.
Та з неба відповіди не було.
Лиш сонце сипало промінням ясним,
І каня[1]) десь в лазурі проквиляла,
Та шакаль вив в пустинї.
»Нї, дарма!« —
Промовив Каїн, — »голос мій проклятий
До Бога не доходить. Сам я винен,
Що небо не відповіда менї!
Колись було инакше, та — пропало!
Нехай і так. Та ось що я зроблю!
Адже ж є вихід десь у тій стїнї,
Куди прогнав Бог батька мого з раю.
Там, кажуть, ангел з огняним мечем
Стоїть на вартї. Що ж, нехай стоїть!
Нехай убє мене, менї байдуже.
Не вбє — то впáду перед ним на землю,
І доти в поросї, немов червяк,
Там вигнусь буду і молитись буду,
Кричати буду і ридати буду,
Аж доки просьби не сповнить моєї.«

І скванно, нетерпляче рушив в путь
Ноуз стїний. Він думав: вхід десь близько.
Та день минув, і чорна нiч минула,
Ще день, ще нiч, і ще, і ще, і ще, —
Стїна тяглась мов в безконечну даль,
І з півдня сонце крила перед ним,
А входу як не видно, так не видно.

[1]) шулїка

Та Каїн вже не піддававсь розпуці,
Не клявсь, не рвав ся. Чув він, як зневірре,
Мов та гієна, здалека кружило
Вкруг нього й дух морозило в йому.
Та він усеї сили добував,
І гнав сю темну змору геть від себе,
І йшов, і йшов.

Аж разом — вид новий:
Серед пустині височина, гостра
Гора. Облитий світлом сонця шпиль
Купаєть ся в небесному блакиті,
І шоломом искрить ся ледяним,
Аж слїпить очі. Низче голі скелї
Понарвані сторчать, неначе зуби
Грізного звіря, що пожерти хоче
На небі сонце. Низче полонини
Сїро-зелені, а ще низче лїс —
Могучий, дикий бір топе в туманї.

Спинив ся Каїн. Рій нових думок
Сей вид в душі його збудив.
»Мабуть«, —
Подумав він, — »не годен я дійти
До райських брам і око в око стати
Супроти ангела, з ним говорить!
Мабуть, для мене замурована
Ся брама. Добре! Я просить не буду,
А сам візьму сю ласку. Ось гора,
Вершком своїм, запевно, таки вища,
Нїж ся стїна. Піду на той вершок,
І відтам рай побачу, заспокою
Тоту жадобу, що в душі кипить!«

І, не роздумуючи довго, рушив
В нову дорогу. Ввесь той труд, що досї
Зазнав він, був нїчим супроти сеї

Вандрівки. Бачилось, що та гора
Зібрала всї завади й перешкоди,
Щоб зупинить його: потоки бистрі,
Лїси непроходимі, темні звори,
Ярй бездонні і холодні мряки.
Лиш звільна, важко дишучи, увесь
Облитий потом, пробирав ся Каїн
Все вище вгору. Чим палкійше рвались
Його бажання вверх, тим тяжшою
Була його дорога, немічнїйшим
Все тїло, більший сум лягав на душу.

В півсумерку бродив він день за днем;
Відвічний лїс шумів над ним тужливо,
Або стогнав, і плакав, і ревів,
Вітрами битий. Лиш чуттєм одним
Кермуючись, блудив по ньому Каїн
І дер ся все туди, де найстрімкійші
Здвигались стїни. Ось скінчив ся лїс,
Та не скінчилась Каїнова мука.
Його зустріли низькі та розлогі
Кущі повзучі косодеревини
Та ялівців колючих. Мов з води
В вогонь попав він: колючки густі
Що-крок йому впивали ся у тїло,
Корінє, мов гадюки, ніг чеплялось,
І сонце холодно світило з неба,
Немов з наругою згори глядїло
На сю безплодну муку.

Але Каїн
Не зупинивсь. Адже ж вершок гори
В магічнім блиску перед ним ясній,
Манив його! Хоч ввесь підплилий кровю,
Посїчений, пошпиганий, подертий,
Він перебув і ту страшну дорогу,
І лекше відітхнув на полонинї.

Край джерела, що в зворі джуркотіло,
Упав він, відпочив, потім обмив
Все тїло у його водї погожій.
Ту й папороть солодкая росла
На обриві скальному: накопав
Її коріння і, ополоскавши
В водї, поїв, а решту про запас
Сховав. Отак перепочивши день,
Пустив ся далї. Ховзають ся ноги
По мху твердім, натужують ся жили,
Повітре лізть ся в знемощілу грудь,
Мов олово холодне, вогняної
Колеса крутять ся перед очима,
І вітер чим раз дужчий, холодїйший
Проймає. Наче муравель повзе
Угору Каїн, ба, ще й муравлеві
Завидує: йому байдуже вітер,
Байдуже обриви стрімкі й ховзькі,
Байдуже втома!

Ось убога, сїра
Минулась зелень — всюди голі скелї,
Мертві, грізні. Життя тут ні слїдў,
Лиш вітер свище, та орел часо́м
Скигли́ть та шарпає свою добы́чу.
Тут кождий крок хибний — пехиба смерть.
Тут смерть на кождім кроцї розставляє
Сто вартових, захланних на добы́чу:
І дощ, і снїг, і вітер, сонця блиск,
Орли, й камінє, все тут з нею в змові.

Аж ось одного дня — вже вечеріло,
Як Каїн став на самому вершку —
Скелет пужденний, ранами покритий,
Продрогний ввесь і ледви-що живий.
Останнїх сил добувши, став на голім
Ледї. Куйовдили вітри могучі

Його волосся рвали драну одіж,
І кров морозили у жилах. Каїн
Не чув нічого, ввесь остаток сили,
Всю душу він зосередив в очах,
І очі ті послав у даль безмірну,
Туди, де в пурпуровому промінню
Купавсь величний, ясний »город божий.«

І що ж побачив в ньому?
Пусто скрізь,
Лиш дерева самотні сумовито
Шепочуть листом, та квітки чудові
Хитають ся на стеблах. А крім них
Ані душі живої, ані звука.
Та ні! Посеред раю, на майдані
Два дерева найвищі, найпишнійші.
О, Каїн добре знав ті дерева
Із оповідань батька! Це на право —
То дерево життя: небесний грім
Вершок його розтріскав, розколов
Ввесь пень його до самої землі,
Та не убив його живої сили!
Воно росте, пускає гілля в шир,
Пускає насіннє нове довкола!
А те на ліво — дерево знання
Добра і зла. Під ним клубить ся гад,
А на гильках його багато плоду
Попависало. Плід той так блищить,
Манить, ясніє, душу рве до себе!
Та ось повіяв вітер, і, мов град,
Посипались плоди оті на землю,
І всі відразу попелом розсілись,
Вогнем розприсли, розлились смолою!

І бачить Каїн далі: в млі рожевій
Щось зароїлось легке, прозірчасте,
Мов комашня. Придивлюсть ся — люде!

Се тисячі людей і мілюни,
Мов пил вітрами звіяний, кружать ся
І тягнуть, тягнуть походом безмірним
І всї круг дерева знаний товплять ся
Всї рвуть ся, топчуть ся, падуть, встають
І шарпають ся вгору, щоб захопить
Хоч плід один, хоч кисличку одну
Із дерева знаний. Потоки крови
І море слїз значать їх путь, — дарма!
Що хтось укусить того плоду, тому
Він попелом розсипле ть ся в устах,
Вогнем пекучим бухне. А, вкусивши
Отого плоду, кождий ще лютїйший
Стає, озвірюєть ся на ввесь світ.
Мордує, ріже, та кує в кайдани,
Валить і ломить те, що другий ставив
Палить, руйнує — просто, божевільні!

А дерево життя стоїть та тужить:
Нїхто не рвесь до нього! На йому
Плодів не много, з виду не блискучих,
Захованих між листєм та тернами,
То ж і не ласить ся нїхто на них.
А як часом, відбившись від юрби,
До нього хто навернесь, покоштує
Плодів чудових і почне гукати
На других, щоб ішли туди, — то мов
Ворони кидають ся всї на нього,
І бють, і рвуть, і мучать, і калїчать
Його, мов за пантяжчую провину.

Аж ось два звірі на майданї стали.
Один під деревом знаний засїв
Величнїй, нерухомий і суворий,
З лицем жіночим дивної краси,
І з тїлом льва. Мов петлї до вогню,
Так люде-привиди роєм безмірним

Його обсіли, мов про щось питають
Глибоку тугу і пекель у муку
В їх лицях видно, тїні їх тремтять,
І очі й душі висять на устах
Почвари. Ся ж мовчить, і не змигне
Очима. Знов рої людей товплять ся
До дерева знаний, і бють ся, рвуть ся
За плід його, їдить — і знов вертають
До звіря — та спокою не знаходить,
Мов листє те осїннє, гнане й бите
Ґрізними, супротивними вітрами.

А другий звір під деревом життя
Засїв: з крилами лилика[1]), з хвостом
Як пава, з кігтими орла, із тїлом
Хамелеона, і з жалом змиї.
Що-хвиля він мінив ся і метав ся,
Манив до себе всїх, і всїх відводив
Від дерева життя. А хто в ньому
Поклав усю надїю і за ним
Наслїпо біг, той розбивавсь о камінь,
В тернах, ярах глибоких опиняв ся.
І підиймались руки, кидались
Прокляття — не на звіри-ошуканцї,
А все на дерево життя. Воно
Химера, ошуканство і брехня! —
Такий лунав важкий в повітрі гомін.

Глядїв на вид сей Каїн, і немов
Ножем по серцї різало його.
Йому здавалось, що ввесь біль, всї муки,
Всї розчарования тих мілїонів
В його душі бушують, серце в нїм
Клїщами тиснуть, торгають нутро
І він закрив лице своє руками

---

[1]) кажан

І скрикнув: »Ох, досить, досить, о, Боже!
Не хочу більш глядіти на сей вид!

В тій хвилі сонце погасло, пітьма
Лягла на землю і закрила рай.
Та біль в душі у Каїна остав ся,
Несвітський, гострий біль. Він застогнав
І на студену площу ледовую
Мов труп звалив ся.

Холод ледовий
Збудив його. Вже серед неба сонце
Ясніло мляво, холодно всміхалось,
Мов зраджена, ошукана надія.
Де вчора рай видніївсь, стояла нині
Підпебною стіною мряка біла,
Немов заслона. Каїн не жалів
За райським видом; він один лиш чув
У серці голос: »Геть відсіли! Геть!«
І наче злодій, що, в чужу комору
Закравшись, замість скарбу дорогого
Розпечене залізо в руку вхопив, —
Так Каїн вниз спішив з верха снїжного
Важкії думи, мов над стервом круки,
Носили ся і крякали над ним.

І думав він: »Так от чим Бог дурив
Вітця, мене і всїх людей! Бо ж певно,
Що без його знання і волї се
Не сталось би! Бо й хто ж роздер надвоє
Житте й знанє, і ворогів заклятих
Із них зробив? Чи ж не його це дїло?
Тодї, коли осібно в раю він
Оті два дерева садив, заки ще
Создав Адама — вже проклив його,
Вже назначив ввесь рід його на муку,
На вічне горе! Бо коли знанє

С враг життя, то по що ж нам бажанє
Знанія? Чом ми не камінь, не ростина?
Коли хотїв, щоб ми не коштували
Плодів знанія, по що ж садив те древо
І тим плодам таку додав приману?
Коли хотїв, щоб ми живі були,
Чому ж знершу нам не казав поїсти
Плодів із дерева життя?«

Мов чашка,
Що скиглить над дїтьмй, попад багном
Літаючи, о трощу бє грудьми,
То знов до сонця виверпесь в лету,
І все кричить, і бєть ся, й колесйть, —
Отак і Каїнова дума-скрута
В тім безконечнику металась, билась
Без виходу. Усївши під скалою,
Він сночивав, холодним потом злитий.
І, зажмуривши очі, знов побачив
Той райський вид, і на нову дорогу
Думки його зійшли.

»Що се — знанє?
Чи справдї ж так життю воно вороже?
Здасть ся — так! Оте знанє пещасне
У моїм серцї розбудило лютість
На брата, вбийником мене зробило —
За те, що він, не думавши, попросту,
Мене нагнуть хотїв у ту саму
Дитячу простоту, з котрої дух мій
Давно вже вийшов. Те знанє куди ж
Веде потомків мо́їх? Звірів, птицю
И себе мордують, землю сплюндрували,
Шукаючи, кого б і що б убити.
Усякий камінь гострий та твердий
Для них на ніж, на спис, стрілу придав ся;
У оленя на те ж зривають роги,

У звіря зуби. Жінка говорила,
Що винайшли якесь таке камінне,
Котре в вогні розгоряється мов віск,
І вивчились робити з нього стріли,
Ножі і списи, твердші і гостріші,
Ніж з кремню. От де веде знання!
Кров, рани, смерть — його найвірніші дари.

Так по що ж ми бажаємо знання?
Значить, бажаєм смерти? Ні, неправда!
Хіба ж я смерти Хвеля бажав?
Я жить хотів по-своєму — більш нічого.
Хіба стрілець бажає смерти звіря?
Він хоче жить, йому потрібно мяса!
Він хоче жить і мусить боронитись,
Щоб звір його не зїв! А той, що лук
І стріли видумав, чи смерти він
Бажав чиєї? Ні, бажав лиш жити,
Придумував підмогу для життя!
Значить — знання, то не бажання смерти.
Не враг життя! Воно — веде к життю!
Вбезпечує життє! От в чім вся річ!
Як та стріла, що забиває птицю,
Сама — не птиця! Як той ніж, що ріже,
Сам — не убийник! Так значить — знання
Не винно тут! Воно ні зле, ні добре.
Воно стасть ся добрим або злим
Тоді, коли на зле, чи добре вжите.
А хто ж його вживає? Хто його
В руці держить, як той стрілець стрілу?
Хто той стрілець?

Непривичний до думки
Старечий ум, мов раненая птиця,
Метав ся, тріпав ся у темноті,
Та відповіди на питання тес

Не міг найти. І знов у инший бік
Звернувсь.

»А що ж те дерево життя?
Яка в плодах його укрита сила?
Чи справді в'ни безсмертє можуть дати?
Здасть ся, ні! Отї немногі люде
Там в раю, що плодів тих контували.
Під лютими ударами юрби
Вмирали, бачилось, і пропадали.
Так що ж давав їм плід той? А! Вгадав!
Вони на смерть ішли, мов на весїлле,
Вмирали з усміхом; із ран, із мук
Вони катів своїх благословляли.
Що це значить? Знать, смерть їм не страшна!
Знать, джерело життя було в їх серцї!
Яке ж се джерело?...«

»Я бачив: тільки
Хто плоду з дерева життя вкусив —
Прояснювавсь увесь, благим спокоєм
Проймавсь, і голос підїймав, і кликав
Усїх до себе, ворогів найгірших
Мов другів обіймав, і був неначе
Той пляшер меду чистого, солодкий
І запахущий, ясний і поживний,
Одним чуттєм святим наскрізь пропятий.
Значить: чуттє, великая любов —
Ось джерело життя!«

І скочив Каїн,
Мов звір сполоханий, і оглядав ся
Довкола, і шептав немов в нетямі:
»Чуттє, любов! Невже ж це так, о, Боже?
Невже в тих двох словах малих лежить
Вся розгадка того, чого не дасть
Ні дерево знання, ні загадковий

Той звір не скаже? Бідні, бідні люде!
Чого до того дерева претесь?
Чого від того звіря ви ждете?
Погляньте в власне серце, а воно вам
Розкаже більше, ніж всі звірі можуть!
Чуття, любов! Так ми ж їх маєм в собі!
Могучии зі́рід їх у кождім серці
Живе — лиш виплекать, зростить його.
І розівсть ся! Значи́ть, і джерело
Життя ми маєм в собі, і не треба
Нам в рай тиснутись, щоб його дістати!
О, Боже мій! Невже ж це може бути!
Невже ж ти тільки жартував, як батько
З дітьмі жартує, в той час, як із раю
Нас виганяв, а сам у серце нам
Вложив той рай і дав нам на дорогу?

В тій хвилі Каїн наче просіяв.
Чудовий супокій розлив ся враз
В його душі. Забулись всі страждания!
І сонце грію. і земля яснїла,
Вся в золото і рожевий блиск повита,
Мов дівчина, що з купелї виходить.
На хвилю, оняїлий щастєм тим,
Він стратив память, і за грудь рукою
Хапавсь, і сам собі не вірив.
»Боже!
Невже це правда? Навіть в мо́їм серці,
Гнилім, побитім і закаменїлім,
Живе ще, розвивасть ся й цвіте
Те райське сімя, та свята любов!
О, так! Я чую це! Тепер, по довгих
Літах прокляття я відроджуюсь
І оживаю! Наче крига леду,
Так присла в серці мо́йому ненависть.
Мені так дуже жаль усіх людей,

Тих бідних, заслїплéних! Я їх так
Люблю з їх слїпотою й лютим горем,
З їх поривами до добра! Страшні,
Могучі Ти покуси їм, о, Боже,
Порозставляв в дорозї, а слабою
Натуру їх вчинив! Отсе мізерне
Знанńе, котре мов искорку хоронять
І роздувають — що їм з нього! Тьма,
І загадка сидить при нїм на стражі.
А ту дорогу, що веде до серця,
До щирої любови — другий звір
Загородив, химера бистрокрила,
Котра манúть і найяснїйшу правду
У привид, у ману пусту зміняє.
І мечуть ся вони, мов лист сухий
В осїннїм вітрі — рíжуть і мордують
Одні другúх лютїйше звірів лютих,
І риють ся в землї, до неба рвуть ся,
Плывуть по морі — в небі, чи за морем
Шукають раю, щастя, супокóю,
Шукають того, що лиш в серцї своїм,
В любві взаїмній можуть ізнайти!«

»І ще як, хиба як повік їм так блудити?
Хиба як нїколи не найдýть вони
Дороги прямої? Хиба як надармо
Їм дане те бажанńе невсипуще?
Нї, кождому жить хочеть ся! І кождий
На те і розум має, щоб життє
Від смерти відрізнити. І коли
Йому вказать дорогу до життя,
То, певно, не підé на стежку смерти.
Так я як отсю дорогу їм покáжу!
Я, прадїд їх, віделóною правду їм,
Тяжким терпінńем віковим здобутý.
Пригóрну їх до серця і навчу

Любить себе взаїмно, занехати
Роздорів, сварів, здирства і убивства.
Я, перший вбийник, викуплю свій гріх
Тим, що відвéрну всїх людей від вбивства
О, люде, дїти, внуки, сиротята!
Покиньте плакати по стратї раю!
Я вам його несу! Несу ту мудрість,
Котра поможе вам його здобути,
У власних сéрцях рай новий створити!«

Так думав Каїн і поспішним ходом,
Із серцем повним туги до людей,
Невигаслої теплої любови,
Прямує до села, і спотикаєсь,
Скупи́ть хвилини дух перевести,
Щоб швидше лиш! Старе сердце бєть ся,
Тріпочеть ся, мов пташка. Наче вихор,
Старі, давно забутії згадки
Зворушились, коли зза горбика,
Мов синя хмарка, показав ся дим
Із людської оселї. Мов дитя
Що-духу він на горбик вибіг, став,
І довго-довго видом тим впивав ся,
Що розстелив ся перед ним — сто раз
Милїйший, нїж недавнїй привид раю.

Пишний крайобраз! В глибинї його
Велике озеро, мов лазурове
Хрустальне дзеркало, що в далї десь
Зливаєсь з небом. Береги, в роскішну,
Багату зелень прибрані, далеко
Повскакували в воду рукавами,
Полощуть ся та приглядають ся
Собі у тихім дзеркалї глибокім.
А близше сугорби, покриті лїсом,
Немов вінком могутним віддїлили

Той тихий кут від решти світа.
Глянь!
Там в тихім за́ливі, не дуже близько
Від берега, мов стадо каченят,
Село розсілось. На нали́х товстих,
Повбиваних в дно озера, стоять
Низькі хатки, покриті тростиною,
З підданками й широкими кладками.
Дим курить ся зі стріх. Жінки в хатах
Перекликають ся. По озері,
Мов навуки, снують човни легенькі —
То рибалки великі сіти тягнуть,
Кричать, гребуть веслами, та до сонця
Поблискують зубцями спіс[1]) сніжевих.
А супроти села на узберіжжю
Майдан широкий, а на нім не бджоли
Росм гуляють, не джмелї гудуть:
То молодїж сільська гуляє. В сонцї
Виблискує ся голе, смагле тїло,
Лунають срібні голоси, легенький
Вітрець волосє чорне розвіває.
Одні навзаводи біжать, а другі
Крутії танцї водять, ті збирають
Блискучі раковини[2]) над водою,
Тамті великий натягають лук
І до мети стріляють, деякі ж
Старого дїда обступили, що
Сидить на каменї, брязчить на струнах,
І щось співає.

Все те Каїн бачив
Мов на долонї, плакав і сміяв ся
Із радости. Він так давно не бачив
Людей! І вид їх мирного життя,

[1]) рибальський прилад (спіса), те саме, що ости
[2]) мушлї

Їх праць, забав і ро́зривок щоденних
Таким йому чудово гарним видавсь,
Що, причарований, він став на місці,
Глядів і оком не змигнув, вивчав ся
Тим видом, мов найбільшим щастєм земним.
Втім крик зробив ся між дітьмй: у лука
Струна́ порвалась. »Дїду, дїду Лемех,
Направте лук!« І дїд покинув грати,
І лук узяв, руками пильно щупав
З усїх боків, махаючи при тім
Похиленою головою. Каїн
Відразу догадавсь, що він сліпий.
Ось вивяв він зза пазухи струну́
І на рого́вий лук наняв, і бряжнув
По нїй. Мов ластівка, защвіркотала
Струна́, і щось немов вступило в дїда.
— „Ех, дїти!“ — скрикнув він і з місця встав, —
„Старий я став, сліпий, а ще готов
Поміряти ся з вами при стрільбі.“

»Го, го, дїд Лемех до стріли береть ся!« —
Загомонїли хлопцї. — »Браво, дїду!
Давайте з нами до мети стріляти!«

— „Де як та мета? Ведїть мене туди,
Де стасте́!“

В тій хвилї ті, що бігли,
Побачили, як Каїн наближав ся
На край майдану.

»Горе! Хтось чужий
Йде! Розбійник! Лїсовий дикун!
Рятуйте, дїду!

І, немов курчата
Від яструба, вони до дїда збіглись.
Дрогнув дїд Лемех.

„Де є той дикун?“ —
Спитав суворо.
»Ізза кедра вийшов!
До нас іде!

І Лемех анї слова
Не мовив більш, на лук нову стрілу
Уклав і — вистрілив.

»,Стій, Лемех, стій!« —
Роздав ся голос. — »,Я твій прадїд Каїн!«...
Та в тій хвилинї гострая стріла
Йому попала прямо в серце. Скочив
Угору Каїн, і лицем на землю
Упав, аж вістрє вилїзло плечима,
А руки судорожно в землю врились
І задубіли так.

»Гурра, дїд Лемех!« —
Хлопята крикнули, та Лемех тільки
Махнув рукою. Він, мов груп, стояв
Блїдий, недвижний, лук і стріли впали
На землю.

Що вам, що вам, дїду Лемех?«
Защебетали дїти, але дїд
Ледви промовив стиха: — „Що сказав
Отой дикун?“

»Сказав, що він є Каїн,
Ваш прадїд.«

„Каїн? То не може бути!
Мій прадїд Каїн! Дїти! Се ж було б
Страшне нещастє, як була б се правда!
Глядїть лиш, де він, що з ним?“

»Він упав
Отам близь кедра і лежить спокійно.«

— „Ходїм до нього! Може, він живий!
О, Боже, хорони мене від того лиха,
Щоб Каїнову кров я мав пролити!“

І, спотикаючись, тремтячи ввесь,
Дїд Лемех рушив, а за ним юрбою
Ішли хлопята. Хоч слїпий, він прямо
Ішов туди, куди пустив стрілу,
Аж поки не спіткнув ся і не впав
На труна Каїна.

— „Се він! Се він!“
Мов божевільний, скрикнув Лемех. — „Дїти,
Пропали ми, пропав увесь наш рід
На віки вічні! Каїн смерть прийняв
Із моїх рук! Біжіть, зовіть батьків,
Зовіть усїх сюди!“

І поки дїти
Побігли по батькїв, дїд Лемех сїв
При труні й, доторкаючись рукою
Лиця його й простріляних грудей,
Завів мов над колискою дитини
Тремтячим голосом старезну пісню:

«Слухай Цілля, слухай Ада,
Дому мойого відрада,
Кажсе боженй глас:
Хто над Лемехом глумйть ся,
На нїм Лемех буде мстить ся
За раз — та сїм раз.
А хто Каїнія убийця,
То на тім сам Бог помстить ся
Сїмдесять сїм раз.»

Раз-по-раз, мов безумний, він співав
Сю пісню. Вже зійшлось усе село
На вість трівожну. Всї широким колом
І труна і убивця обступили.
Вкінцї немов прокинув ся дїд Лемех

І, голову підвівши, наче сонний,
Промовив: — „Що, є тут хто при мені?“ —

»Ми всї тут, дїду!« — загула громада.

— „Так плачте, дїти! Се наш прадур Каїн,
Проклятий Богом за убийство брата,
І семикрот проклятий ще за те,
Що наблизивсь до нашої оселї,
І смерть приняв із моїх рук! Та смерть
На нас прокляття боже навела
І німсту на дїтей і внуків ваших!
То ж плачте, дїти! Плачте над собою!
А сього трупа, се прокляте тїло,
Не доторкаючись, похоронїть,
Щоб свїта божого він не поганив,
Щоби на нього сонце не глядїло,
Щоб звір, його наївшись, не сказив ся,
І птиця, наклювавшись, не здихала!
Знесїть каміння і, немов собаку,
Прикиньте ним його, піском засипте
І обсадїть тернами! Хай повік
Проклятe буде місце, де поліг він!«

І кинулась громада з диким криком
І стогоном прикидувать камінєм
Мерця. А він лежав, немов дитя
Вколисане до сну, простягши руки,
З лицем спокійним, ясним, на котрому,
Здавалось, і по смерти тлїла ще
Несказана утїха і любов.
Та швидко купою каміння труп
Покрив ся; кінечний ізблизька камінь
Розбив всю чашку, сплющив до землї,
Похоронив на віки під собою.

1889. р.

ПЯНИЦЯ.

Присвячую «великому писателеві руської землї», гр. Л. Н. Толстому.

Був то раз собі пяниця:
Все пропив, що тільки мав.
Чи то піст був, чи мясниця,
Все одни закóни тримав:
Чарка, «блишка», чи скляниця,
Пив і все пригомінав[1]):
»Дай нам, Боже, що нам треба,
А по смерти гон до неба!«

Чоловіче, чи жіноче
Товари́ство — він любив:
Як нїхто вже пить не хоче,
Він до сволока хоч пив:
»Цур та пек! Здоров, сволóче!
Щоб ти черги не хибив!
Дай нам, Боже, що нам треба,
А по смерти гон до неба!

І таку вже мав натуру:
Нїде чарки не минав,
Добрий трунок[2]) пив, чи люру[3]),
Чи кінчив, чи починав,
То все щиро, а не з дуру

[1]) пригадував (поль.)
[2]) напиток (нїм.)
[3]) поганий напиток

Імя боже споминав:
»Дай нам, Боже, що нам треба,
А по смерти гон до неба!

Та зимою раз, піднявши,
Піччю з коршми прямцював;
Стежку простую змиливши,
У снїгу заночував, —
Мов в перину ноги вкривши,
Як заснув, то вже й не встав.
Моя пташина сонна, біла,
Дух стрепавсь і пурхнув з тїла.

Прокидаєсь. »Брр! Огидно!
Адже ж це я вмер, бігме! [1])
Труп в снїгу, що вже й не видно,
Дух стрілою вгóру дме.
Стало страшно так і стидно...
»Ну, як чорт мене візьме?
Ще смолу заставить пити!
Краще б в ‚Общество‘ [2]) вступити!«

Та тепер було вже пізно:
Райська брама перед ним.
І згори глядить так грізно
Огнекрилий херувим.
Коло брами не завізно —
Стука, стука бідний Клим,
Шепче, ждучи ласки з неба:
»Дай нам, Боже, що нам треба!«

Пан Біг в небі зачуває:
Знає, хто це, та мовчить,
І Петрові повідає:

---

[1]) їй-Богу, далебі

[2]) Поет має тут на думцї »Общества трезвости«, що то їх засновували було, за почином Наумовича, москвофіли в Галичинї.

»Глянь-но, Петре, хтось стучить!«
Ось Петро ключа вийма́є
І до хвірточки спішить.
— »‚Хто там, гей? Чого потреба?
Хто калата́є до неба?‘«

»Прошу ласки!« — Клим озвав ся —
»Я, пяниця, зву ся Клим.«
— »‚Що, пяниця?‘« — розкричав ся
Божий ключник — »‚геть із ним!
Ти, небоже, в пекло справ ся, —
Тут не є пяницям прийм!‘«
Похололо в Клима в серці,
Далї так спитав крізь дверці:

»Божа воля й суд небесний,
Проти нього нам не стать!
Та скажи, мій пане чесний,
Як тебе мнї величать?
Чую голос твій чудесний,
Та парсу́ни не видать.«
Та Петро сим образив ся,
Так на Клима розгрозив ся:

— »‚Дурню ти собі гадаєш,
Що і в нас ваш польський лад?
За що мене паном лаєш?
Чи то тут панів є склад?
Всї ми в небі рівні, знаєш!
Всякий всякому ми брат.
Я не жаден пан-канчучник,
Я Петро, небесний ключник!‘«

»А, то ти, святенький Петре!«
— Клим утїшно одвічав. —
»Чом же так гірке, не тепле
Слово ти менї кричав?
А забув, як сам занекле
Ти Ісуса відрицав?

Я, що-правда, пив надмірно,
Та Христа держався все вірно.«

Вчув Петро, висóк почухав,
Губи міцно затиснув,
Далї »руської« понюхав
Тай тихенько геть шмигнув.
А пяниця слухав-слухав,
Знов у браму грюконув,
Та тремтить, та зтиха шепче:
»Дай нам, Боже, що найлекше!«

Пан Біг в небі зачував;
Знав, хто це, та мовчить,
І Павлові повідав:
»Глянь-но, Павле, хтось стучить!«
Ось Павло свій меч виймає
І до брами шим бряжчить.
— »,Хто там? Жив, знать, дуже свято,
Що так в браму бєш завзято?'«

»Прошу ласки« — Клим озвав ся, —
»Я, пяниця, зву ся Клим.«
— »,Що, пяниця б тут ще пхав ся?
Чи тут коршма? Геть із шим!
Марш у пекло! К чорту став ся!
Марш в вогонь, смолу і дим!'«
Став Клим, мов окропом змитий,
Далї так став говорити:

»В пекло, кажеш? Га, як мушу,
То воно вже не втече.
А ти хто, небесний мужу,
Ось що рад я знати ще.
Голос твій паде у душу,
Та не бачу у лице.«
З неба голос бє здоровий:
— »,Я Павло, слуга Христовий!'«

»А, то ти, святенький Павле!
— Клим до нього гнеть озвесь. —
»Ось хто тут в роскоші плавле!
Так се ти мене женеш?
А забув, колишній Савле,
Як ти двигав камінець,
Стенана каменувати.

Всїх христян хтїв мордувати?
Бачиш, хоч який я грішний —
Горлом більш, нїж слїд, текло —
Але знає Бог всевишній,
На таке не згоден зло.
А ти в дим мя [1]) гониш вічний!«
Не дослухував Павло:
Сюди туди озирнув ся,
Тай від брами геть вернув ся.

Ждав наш Клим, що з того вийде,
Далї знов до брами бє.
Каже Пан Біг: »Гей, Давиде,
А поглянь-но, хто там є?«
Взяв Давид »своє хламиде«,
Перед брамою стає:
— »Хто ти? Що там за новина
Розцибасть ся від рана?'«

»Прошу ласки« — Клим озвав ся —
»Я, пяниця, зву ся Клим.«
— »Що, пяниця тут припхав ся?
Тут не місце! Геть із ним!
Там у пекло к чорту став ся,
Нить вогонь, смолу і дим!'«
Став наш Клим хоч сїсти й плакать,
Далї так почав балакать:

»Гострий на́каз твій, та, певно,
Маєш право так владать.

[1]) мене

Та скажи, благаю ревно:
Хто ти, рад би я вгадать.
Голо твій страшний смертельно,
Та парсуни не видать.«
— »,Тай дурак же ти безмізький!
Я Давид є, цар жидівський!'«

»А, то ти, Єсеїв синку?
Бач, який ти гострий став!
Чи як Урієву жінку
В чоловіка ти украв,
А самому лист в торопику
З засудом на смерть поклав,
Як дївчат, невинні дїти
Заставляв ти труп свій гріти.

Чи тодї ти присвятив ся?
Я — пяниця, бачить Біг,
Та єли б так в гріхи вгатив ся,
Єли б такий один лиш гріх
В мене на душі світив ся,
То я б просто в пекло біг.«
Вчувши се, Давид лиш плюнув
Тай від брами геть посунув.

Знов бє в двері́ Клим, аж стогне;
Пан Біг слуха та мовчить.
Далї каже: »Соломоне,
Глянь-но, хто там так гурчить?«
Той надїв »своє короне«,
Йде до брами тай бурчить:
— »,Хто ти є? Чого бажаєш?
Що тут браму розбиваєш?'«

»Прошу ласки — Клим озвав ся —
»Я, пяниця, зву ся Клим.«
— »,Що, пяниця тут приихав ся?
Тут хиба пяницям прийм?
Геть іди, до біса став ся,

В пекло лїзь, у сїрку й дим!'«
Став наш Клим, засумував ся,
Далї ось як обізвав ся:

»Вже четвертий раз це чую,
Що мій иляц[1]) на пекла днї.
Та заки ще помандрую
Там, де пряжуть у вогнї,
Ласку зволь менї отсюю:
Хто ти є, скажи менї!«
— »,Ну, се ласка не велика:
Я є Соломон владика.'«

»Соломоне, як же ж марно
Смїсни ти [illegible] губить?
Чи забув [illegible] то гарно
Вісїмсот жінок любить?
Я з одною жив безкарно...
Також бовванам кадить
Я не думав анї трішки,
Хоч вони в нас ходять пішки.«

Вчувши слово те, як змитий,
Соломон кудись побіг.
Клим став знов у браму бити,
Далї крикнув, як лиш міг:
»Господи, чи Ти сердитий,
Чи лиш суд святих Твоїх
Від небесного одвірка
Шлють мене, де дим і сїрка?

Господи, я грішний, клятий,
Та оті святцї, що тут
Приходили мене гнати,
Ще грішнїйшиї, мабуть!
Можуть ті тут панувати,
То найди й для мене кут:

[1]) місце (нїм. Platz)

Я ж не бив, не дер, не смикав,
І Твоє імя все кликав.«

Пан Біг в небі все те слухав,
Усміхавсь і ждав кінця.
Клим до брами вже не бухав,
Став, мов та блудна вівця,
І розплакавсь. Бог порухав
В плечі Ноя-праотця:
»Глянь-но, Ною небораче,
Там під брамою хтось плаче.«

Ной потюпав, прислухався:
Справді, плаче і рида.
Ось він лагідно питавсь:
— »,Хто там?'« — Клим відповіда:
»Клим, пяниця. Кепсько мавсь!
Смирно я прийшов сюда —
Ласки в Бога доступити,
А мене шлють сірку пити.«

— »,Сірку пити? Тьфу, небоже!
Навіть найстарším чортам
Се питтє зовсім негоже,
Не то нам! Та біс їй там!
Хто як хто, а Ной те може
Присвідчить усім світам:
Попри звісні райські ябка[1])
Є найлíпше — добра капка[2]).

О, вживав, не укриваю,
Тої капочки і я,
І її ще й нині в раю
Згадує душа моя.
То й на тебе Бог, гадаю,

[1]) яблука (скороч. з поль.)
[2]) капелька, глиток

Не візьме з кута кия.
Як лиш тим гріхом ти грішний,
То ходи у рай предвічний!'«

І Ной, батько сїдоглавий,
Клима зтиха в рай впуска.
Наш Бїг добрий і ласкавий
Теж не вигнав пияка.
Ну, спитає хто цїкавий,
А мораль сього яка?
О, моралї тут три бочки,
Ось дві-три важнїйші точки:

»Любиш, брате, чарку, живо
Дякуй Богу і за се!
Лучше хто не мід і пиво,
Нїж хто братню кровцю сее.
Не з пияць найбільше живо
Чорт у пекло понесе.
Ти ж по смерти по-пияцьки
Лїзь у небо хоч би рачки.

Як святі тебе полають —
Ти надїї ще не трать:
Свій уряд вони лиш знають,
Не всю божу благодать.
Просьби, сльози силу мають
Ноя в помічі підізвать.
Та ще й те май на прикметї:
Впився, — спи в коршмі, не в замѣтї!«

Відень, грудень 1892.

ЦАР І АСКЕТ

індійська леґенда.

ПЕРЕДНЄ СЛОВО АВТОРА.

Леґенда, котру тут подаю, є вільна перерібка одного епізоду санскритської книги Маркандейя-Пурана. Книги, звані «Пурана» (святі повісти), займають у санскритській літературі доволї видне місце. Є їх усїх 18, і разом вони обіймають 1,600.000 віршів, а майже вруге стілько обіймають тзв. „Упа-Пурани" (менші Пурани), з чого можна собі виробити уявлїннє про обєм тої величезної літератури. Пурани належать до найпізнїйших творів санскритської лїтератури й повстали в часї від VII. до XII. віку по Хр., а то й ще пізнїйше. Навязуючи до святих книг Веди й до великих національних епопей Магабгарати й Рамаяни, Пурани оповідають про сотвореннє й відновленнє світа, про поділ часу, про встановленнє законів і релїґії, про родовід патріярхальних родин і царських династій. Без сумніву, в тих нових Пуранах, досї ще дуже мало простудіованих европейськими вченими, в масї новіщого, брагманського віршовання заховалось чимало зломків давнїщої, свобіднїщої творчости, багато поетичних перлів високої стійности. До найкращих належить, безперечно, повість про терпіння царя Гарісчандри. Повість ся була в старій Індії дуже популярна й належить до найстарших індійських леґенд; завязки її стрічаємо вже в найдавнїйших брагманських поясненнях Веди, в так званій Айтарейя-Брагмана. Таксамо популярна була історія царя-аскета Вісвамітри. Обидві ті історії, в ріжних віках ріжно оброблювані, становлять нинї великий хаос ріжнородних і незгідних зі собою варіянтів. Взявши основою своєї перерібки варіянт, мабуть, найпізнїщий, що становить глави VII. і VIII. Маркандейя-Пурани — я користував ся текстом транскрибованим і перекладом Ріккерта (Zeitschrift der deutschen Morgenländischen Gesellschaft XII.),— я дозволив собі супроти ориґіналу поробити деякі зміни. Поперед усього індійський розмір і індійський спосіб оповідання я замінив нашим, сучасним; я не хотів давати перекладу індійського тексту, але індійську леґенду, по-нашому оброблену; задля того я, держачи ся взагалї вірно ходу оповідання Пурани, дозволяв собі декуди коротити, инде знов ширше малювати деякі сцени й ситуації, про те дбаючи, щоб леґенда на сучасного читача робила хоч у приближенню таке вражіннє яке мусїла в санскритськім ориґіналї робити на давніх Індів. Задля тої самої причини мусїв я мітольоґічний deus ex machina, котрим кінчить ся індійська леґенда, усунути й замінити його закінченнєм, котре, на мою думку, більше відповідає нашим почуттям і поглядам.

Присвята С. І. Щербацькому.

В непривітній, далекій чужині,
В наддунайській столиці шумній,
Мов криницю посеред пустині,
Я найшов Тебе, друже Ти мій.

І як рад, хто в пустині кочує,
Край криниці в жару спочивать,
Так і я, одинокий в тім здвизі,
Із Тобою любив розмовлять.

Як криниця і небо і зорі
Відбива на перловому дні,
Так слова Твої чесную душу,
Світлий ум виявляли мені.

Про індійську країну чудову,
Про індійського духа розвій
Ми не раз заводили розмову —
Тут уважний слухач був я Твій.

Так прийми же отсю вбогую пісню.
Одну вітку з індійських дібров,
Яко спомин далекого друга,
Наших щирих, братерських розмов.

I.

Дух гордости, що дметь ся над людство
І світ увесь опанувати хоче
І в своїм ході тонке серце людське
Зарівно з червяком мізерним — він
Не згнів іще й, мабуть, повік не згине.
В порфірі царській, у воїцькій зброї,
В аскетовім лахміттю, чи в словах
Бездушних книжників ховаєсь він,
Немов змія в сухому листю: ось ось,
Коли найменш її ти сподівав ся,
Вона з укриття вилізе й страшними
Сувоями опутає тебе,
Затроїть душу зубом їдовитим.

Колись лице Медузи Форкісівни
Ту силу мало, що зміняло в камінь
Усякого, хто в нього зазирнув.

Поезіє, красавице чудова!
Твоє лице подібну силу має
Змінити камінь самолюбства й злости
У сльози, в співстражданіє до людей.
От тим то ти завзятий, вічний воріг
Змії страшної — гордощів надлюдських.
Окрилюючи духа, ти зарáзом
Змягчаєш серце, вказуєш йому,
Як много спільного, і горя, й сліз,
І радощів дрібних, і зла, і блудів,
Найможутніїшних, велетнїв людських,
З найслабшими, потоптаними вяже.
Ти вказуєш в картинах незабутніх
Капризи долї, що могучих, славних
І благородних із вершин людства
Скида на дно, і втоптує в багно,

І серце їх ранить стома мечами,
Щоб вони потім, очищених стражданнєм,
Явить їх в людскости найкращім блиску.
Ти, що в душі Софоклевій колись
Сяйця Ойдипа постать оживила,
Ти, що Шекспірові вказала шлях,
Як самовладця і тирана Лїра
Перетворить в дитину чоловіка —
Навчи й мене вкраїнським тихим словом
Причарувать замерклі, старосвітські
Величні постати знад берегів
Святого Ґанґеса — старця-аскета
Грізного Вісвамітри, і царя
Прекрасного, мов місяць в повнім блиску,
Великого страждальця Гарічандри [1]).

II.

У краю Кóсаля в великім лїсї
Жив в давню давнину пустинник славний
Брагмавець Вісвамітра [2]). Походив він
З багатої сїмї, не знав нїколи горя,
Мав жінку і дїтей, і жив щасливо.
Та, вичитавши у брагманських книгах
Про величезну силу й міць покути,
Котра перемага людськý природу,
Дає безсмертність, силу, щоб в повітрі
Лїтать, вмирати й воскресать, в вогнї
Стояти й не горіти, навіть силу

---

[1]) Гарічандра в санскритській мові значить: «ясний місяць» *Прим. автора.*

[2]) В різних легендах походженнє Вісвамітри різно розказано. Найчастійше він походить із царської сїмї, та я тут приймаю таку відмїну, котра найлїпше надасть ся до ходу дальшого оповіданя. *Прим. автора.*

Богів перемагать, неосяжні брами
Ламать і паном буть на всю вселенну —
Він забажав все те собі здобути.
Вглибившись пильно у святії книги,
Він вичитав із них усе: коли
І як потрібно брати ся до діла,
І як його вести, і як вершити.
Тодї покинув жінку, дїти, дім,
Близь міста Косали в великий лїс
Пішов і там в гущаві найгустїйшій
Серед гадюк, і тигрів, і дерев
Молив ся духом і мовчав устами,
В одежі із кори сухої, босий,
Простоволосий, пóстив, не змигнув
Ні разу оком у твердій молитві,
На тернї спав, і тїло сїк різками,
Руками за гилляку учепившись,
Цїлúми днями висїв над вогнем
І дух свій углибляв в таємність Брагми.

Так вісїм лїт минуло тій покутї.
Про Вісвамітру скрізь пішла по краю
Велика слава. Вченії брагманцї,
Святі аскети, і царі побожні
Сходили ся до нього, щоб послухать
Його розмови і його молитви,
Поцїлувать його зів'ялу руку,
І доступить його благословенства.
І говорив з усїми Вісвамітра
Розумно, людяно, та розтлївала
У серцї в нього гордість безконечна.
І подвоїв він ще свою покуту,
День-в-день довóдив тїло до зомлїння,
Щоб дух скрiпити, прояснити думку.

І вже девятий рік отак минав.
Ще день один, ще ніч одна, й скінчúть ся

Страшна покута, дух розверне крила,
Проссяє наче сонце над землею,
Все обійме, всї тайники зглибить,
Все опанує, і не буде в світї
Нї понад світом для його границї.
Ще день один, та це найтяжший день.
Найменша похибка, найменша слабість
Чуття і волї знївечити може
Плід довголїтньої його покути.

Стоїть в твердій молитві Вісвамітра,
Стоїть мов камінь, не поворухнеть ся.
Демони страшить стать його худая,
Поморщена, поренана від спеки,
Корою вкрита, довгеє волоссє
Нечесане, скудовчене вітрами
І слотами. Ще день один, ще ніч
Одна, і щезне сила всїх демонів,
І перейде вона до Вісвамітри,
Що станеть ся князем їх непоборним.

Та цар демонів, Рудра[1]), бачив се,
І в серцї своїм вчув трівогу зимну,
І так почав сам в собі помишляти:
»Ще день один, а сей аскет худий
Покутою здобуде божу силу
І змусить нас усїх, щоб перед ним
Впадати на колїна, буть йому
Рабами й слугами до-віку. Сила
Його молитви і його страждання
Не дозволя менї його торкнутись;
Покус моїх давно він не лякаєсь.
Що ж маю я вчинити, щоб відразу
Понївечить ввесь плід його покути?
Як доведу його до того, щоб
Схибив в чімнебудь у останнїй хвилї?«

[1]) Одна з незлїчимих назв бога Сіви. *Прим. автора*

Так клопотав сй цар лїсних демонів,
Що любить всякі перепони класти
Святим аскетам та й усяким людям
Так міркував, аж впав на добру думку
І зараз взяв ся виконать її.

III.

У тому лїсї полював в ту пору
Цар Гарічандра, Косалї володар.
Високий, стáтний, молодий, вродливий,
Недавно ще він на престолї сїв,
Недавно з Саївією одружив ся,
Красунею із княжого гнїзда,
Недавно рядоців зазнав батьківських:
Рогіта, син його, семилїток,
Мов сонце красний, рíс йому на втїху.

Сього побачив Рудра, цар демонів,
І в тій же хвилї голосом жіночим
Незримий у гущавї закричав:
»Рятуй! Рятуйте! Гину! Бють, мордують!«

Спинив ся цар, послухав... Благородна
Душа зворýшилась. Не довго й думав
І, кинувшись туди, де чути голос
Трівоги й болю, закричав: »Не бій ся!
Я тут! Я цар! Спішу тобі в підмогу!«
І біг, ламаючи перед собою
Колюче терне і густі корчі.
Крик не вгавав. Огнївавсь Гарічандра
І крикнув голосно, як тілько міг:
»Що за безумець там вогонь у полї
Свої збира..? Що за нелюд сміє
Нанастувати жінку беззахйсну

У моїм царстві, гуг, де я паную.
Де я зближаюсь? Блиск моєї сили
Спалйть його! Із мого лука стріли
Нявками стайуть, що із жил його
Нехибно тепле вйсосуть життя!

Так кричучи, на поляну́ прибіг,
Серед котрої, між дерев високих,
Стояв на показйнню Вісвамітра.
Зжахнув ся цар, побачивши його.
Пізнав, що демонська була покуса,
Рад був сховатись, щезнути, пропасти.
Та вже було за пізно.

Вісвамітра,
Почувши крик могутний Гарічандри,
Розсердив ся і скрикнув: »Чи сказив ся?
І в тій же хвилї щезла міць його,
Щез до́буток девятиля́тніх трудів.
Пропало все, що мав він осягнути,
І він почув себе таким слабим,
Безсильним, грішним, злим, від святости
Далеким, як колись у світї був.
І запалав страшенний гнїв у серцї
Його на Гарічандру. Мов мара
Гризна, він обернув ся до царя
І крикнув: »Га, безумний! Стій! Чекай!

Схиливши очі і зложивши руки
На груди, мов перед святим, стояв
Цар Гарічандра, поки звільна, ледви
Волочучи зівялі в постах ноги,
Приблйзив ся до нього Вісвамітра.
Тодї, упавши перед ним на землю,
Заговорив покірно Гарічандра:
»Не гнївай ся, угодниче святий!
Не з злої волї, не з плохої думки

Я перебив твою тишу глибоку
І збунтував твою молитву! Пробі,
Клену́сь тобі, лиш крик отой болющий,
Жіночий крик, що тутки роздавав ся
І помочі благав, мене сполукав
До того, що я з криком тут явивсь.

Вісвамітра: Нещасний! Як би знав ти, скілько горя
І страти крик твій спричинив мені!

Гарісчандра: Святий покутниче! Хай вищий Індра
Мене хоронить від лихої думи
А сам скажи, чи, чувши крик такий,
Не мусів я з святого обовязку
На поміч бігти? То ж не сердь ся, отче!
Давати дари, правом захищати,
Оборонять мечем і крепким луком, —
Се ж обовязки головні царя.

IV.

Свою сердитість переміг аскет,
Та думки він про німсту не покинув
І, від приймаючи святий та божий,
У серці своїм міркував: »Чекай!
На обовязках своїх їздии ти,
На обовязках я тебе спіймаю!«

Вісвамітра: Се правду ти сказав, могутний царю.
Та доповідж до решти вже: кому
Давати дари? Захищать кого?
Оборонять кого мечем і луком?

Гарісчандра: Давати дари поперед усіх
Брагманцям мудрим і святим аскетам

А також всім убогим і потрібним;
Давати захист сиротам і вдовам
І всім покривдженим: меча і лука
Вживать на кривдників і розбишак.

Вісвамітра: Так от се я стою перед тобою,
Брагманець і аскет, і ти вважай
Сповнить на мій свій перший обовязок.
Я ж сирота, покривджений тобою,
Бо своїм криком безголовим ти
Відняв у мене плід девятилітніх
Заслуг і трудів, всю чудовну силу,
Що завтря малк, наче ясне сонце,
На всї світи велічно заясніти.
Отак, покривджений, я захисту
Шукаю в тебе, і повинен ти
Сповнить на мій свій другий обовязок.
Хто кривдник тут і розбишака — знаєш,
Так сповнюй же й свій третій обовязок!

На серці похололо в Гарічандри.
Блїдий, тремтячи, наче лист осики,
Похилений, мов тростина від вітру,
Стояв покірно він перед аскетом.

Гарічандра: Страшний мій гріх, вина моя безмірна!
Сам бачу, що нїчим її не в силї
Спокутувать! Та змилуй ся, святий
Угодниче, не зївеч, не зігри
Мене відразу в прах своїм прокляттєм,
Як я на те заслужив! Немає
Страшнїйшого під сонцем, ні на небі,
Як гнїв святих, брагманцеве прокляття!
Скажи, яку прийнять мені покуту?
Якій дари дать тобі? Промов же!
Все, все, чого ти тільки забажаєш,
Хоч як би важко се мені прийшло ся,
Все дам тобі, щоб гріх свій відмолити.

Вісвамітра: Нехай же буде так, як ти говорив!
Скажи ж тепер, що можеш дать мені?
Гарісчандра: Багато срібла, золота й каміння
Чимало дорогого.
Вісвамітра: Се за мало.
Гарісчандра: Ввесь мій маєток, сёл і міст чимало.
Вісвамітра: І се за мало.
Гарісчандра: Все царство, ввесь мій край від гір до моря.
Вісвамітра: Приймаю се, та сього ще за мало.
Гарісчандра: Чого ж ще більше в мене ти жадаєш?
Вісвамітра: Того, що всім тим дарам є корона:
Жадаю права — царську жертву дїять.
Гарісчандра: Значить, жадаєш, щоб я й царську власть
Тобі віддав?
Вісвамітра: Жадаю.
Гарісчандра: Буде так.
Усе тобі прирік я, ввесь я твій,
То й право се тобі я передам.
Вісвамітра: Жадаю, щоб ти зараз се вчинив.
Отам твій кінь осїдланий стоїть,
А ось на тобі царський плащ злотистий.
Сей плащ віддай мені і на коня
Всади мене, а сам за поводи
Коня візьми й веди мене у го́род
І по дорозї викликай: »Гей, люде!
Я Гарісчандра, досї ваш воло́дар,
Но божій волї нинї уступаю
І власть свою сьому передаю.
Се Вісвамітра, се святий угодник,
Що вам від нинї буде царювать!«
Отак кричи, а в Індровій божницї
Передаси менї свою корону.
Коли сього не схочеш учинити,
То видко буде, що лиш на устах
Все маєш обовязок, а не в серцї.

Та знаю, що всемогущий мій прокляв
В такому разї не мине тебе.

Гарісчандра: Святий аскете! Це допустить тóго
Високий Індра і пресвітлий Аґнї,
Щоб я ламав раз даний заповіт
Все те, чого від мене ти жадаєш,
Наскрізь оправдане, й не може бути
Инакше, і усе те я сповню!

І, зняв ши царський плащ свій, він надїв
Його на Вісвамітру. І, привівши
Коня, він посадив на нїм аскета,
А сам узяв за поводи коня
І мов слуга у город попровадив

V.

До заходу хилилось сонце ясне,
Коли в високій Індровій божницї
В димах пахучого кадила, серед
Врочистих співів і молитв гарячих,
Цар Гарісчандра передав свою
Корону Вісвамітрі, передав
Найвище право — царські жертви дїять.
Прийняв корону з рук його аскет,
І, не вкладаючи її на себе,
Отак до Гарісчандри обізвав ся:

Вісвамітра: Ще я не цар, то ж про одну ще річ
Дозволь тебе спитати. Чи ти знаєш,
Що писано в законів царських книзї?
Як цар живий передає свою
Корону другому, то з нею разом
Повинен дать йому і царську жертву.
А нї, то стілько скарбу золотого,
Щоб царську жертву можна окупить.

Гарісчандра: Се справді так, і я нїчим не хочу
Супроти тих законів прогрішитись.
Та тільки я ж увесь маєток свій,
Усе добро, всї скарби і все царство
Віддав тобі, так відки ж я візьму?

Вісвамітра: Хиба закон питає, відки ти
Візьмеш? Хиба ж для того, що тобі
Незвісно се, змінити божу волю?
Візьми, де знаєш, вижебрай, вкради,
А те, чого закон жадає, дай!
Инакше знай, що не мине тебе
Моє прокляття.

Гарісчандра: Змилуй ся, святий!
Усе тобі віддавши, я лишив ся
Убогий, голий. Тільки жінка й син
Менї лишились. Та проте не бійсь,
Свій обовязок я сповню нехибно.
Пождн лишень, дай час менї здобути
Настілько скарбу, скілько потребуєш,
А я напевно все тобі віддам.

Вісвамітра: Нехай і так! Та сам менї скажи,
Як довго ждать менї твого дарунку?

Гарісчандра: Я думаю, що місяць до́сить буде,
За місяць чень на скарби розживусь.

Вісвамітра: Ну, памятай же! Пристаю на се,
І з тим вкладаю царськую корону,
Ну, а тепер скажи менї, коли
Ти передав менї свою корону,
Свої права і все своє добро:
Хто тут є пан і цар у цьому краю?

Гарісчандра: Ти, батьку, і нїхто, окромі тебе.

Вісвамітра: А чим же ти тепер себе вважаєш?

Вісвамітра: Підданим твоїм вірним і слугою.

Вісвамітра: Як так, так ось тобі є ро́зказ мій:
Із свого дому і з усього краю
Ти з жінкою своєю й сином маєш

Ще нині геть іти без відволоки,
Всі шати дорогії, всї прикраси
Лишивши тут, ти мусиш із кори
Тверду одежу сам собі пошить,
А через місяць у преславний город
Варанасі прийти повинен ти
І перед брамою на мене ждати,
Держачи на-готові стілько грошей,
Що їх на жертву царську потрібно.
Іди ж, і, доки все се не сповнив,
Моє прокляття висить над тобою!

VI.

»Не плач, моя голубко сизокрила,
Моє ти сонце, квіте мій рожевий!
Се божа воля, обовязку сила,
Що нас нараз із висоти спихає
В глибоку пропасть. Власть, багацтво, слава
Все те, що досї окружало нас,
Всміхалось нам, пестило нас, кохана, —
Все те лиш сном було. Пресвітлий Індра
Шле свойого слугу, щоб нас збудив.
Не плач же, серце! Не в тім блиску й славі,
Не в власти царській, шатах і палатах
Лежало щастє наше, а в любові
Взаїмній, щирій, в нашому дитяті.
Сих скарбів нам ніхто не відібрав
І відібрать не може. Так вспокій ся ж!
Важкая проба жде нас, та її
Знесїмо мужно, з супокійним серцем,
Щоб не загибілю було для нас
Се лихо, а заслуги джерелом!«

Так потішав дружину Гарішчандра,
Коли під ніч, беззахисний і голий,
Погрозою брагманського прокляття
Прогнаний, з палат і з міста свóго
В далéку пішов, непевную дорогу.
Обтерла очі Саївія прекрасна
І, взявши хлопчика за руку, боса,
Ледви одíта, мовчки, тихо йшла
За мужем.

Гóрод ввесь заворушúв ся.
Аподії міщани як уздріли,
Що цар їх геть іде, немов невольник,
Юрбою вийшли всí за ним і стали
Поперек шляху, впали на колíна
І слíзно почали благать його:
»Куди се, наш володáрю, спішиш,
Нас бíдних без опíки покидаєш?
Кому віддав ти в руки нас? Чи він,
Новий наш пан той, висохлий як скипка,
Зуміє нас в пригодí боронити?
Чи схоче він судити нас по правдí
І милувать по-людськи, скоро міг
Тебе, наш соколе, обдерти з власти
І без милости, під ніч, прогнать із дому,
Зномíж людей, мов дикую звірюку?«

Почув це Гарішчандра, зупинив ся
І супокíйно до міщан промовив:
»Брати мої і дíти, не сумуйте!
Не плачте надí мною і пустíть
Мене туди йти, де могуча доля
Встелила нам дорогу. Згогадайте,
Що не без волí божої се дíсь.
Коріть ся свому влáдарю новому,
Мені як простíть коли в чім не по правдí,

По людськім слабости й перозумінню,
Я з вами посту ник, і прощавайте!«

Жінки Айодії поперек шляху
Його забігли й так заголосили:
»Куди ж ти йдеш від нас, красїтко наша,
Наш квіте запахущий, наша мати?
Побудь іще одну хвилину з нами,
Хай наші очі мов ті божі бджоли
Впивають ся красою личка твого! . .
Коли ж тебе побачимо ізнов?
О, горе! Той, що ще сьогодні рано
На слонї їхав, а довкола нього
Юрбою слуги, перед ним князї,
При нїм брагманцї, а за ним вельможі, —
Той пішки ось іде й каміння гостре
Під босі ноги підгорта! За ним
Пречиста квітка, рано ще царица,
Тепер убога як рабиня, сумно
Спішить, дитя за ручку ведучи!
О, біле личко, як же швидко ти
В дорозї сїй від спеки почорнїєш!
О, кучері пахущі, як же швидко
Із шляху курява на вас наляде!
О, біднес дитятко, як же ти
Знесеш сю довгу і тяжку дорогу?«

Почув се Гарічандра, зупинив ся
І так крізь сльози до жінок сказав:
»Не завдавайте нам, о, сестри, жалю,
Не вїдіймайте душам нашим силу
Таким голосїнням! Дасть Бог, ми ще
Побачимось у лїпшім станї з вами.«

Почув се Васвамітра, що таємно
Ішов за ним, і, ставши серед шляху,
З погордою отак сказав до нього:

»Кшатрис[1]) віроломний! Тьфу на тебе!
Чи то́ твоє святе, велике слово,
Твої присяги, правда твоїх уст,
Що царство ти віддав менї своє,
У всїм прирік мою сповняти волю,
І зараз же з міщанами отсими
За го́родом вмовляєш ся зрадливо,
Щоби мене́ ізнов з престола скинуть
І власть із мо́їх відобрати рук?«

Немов змия вкололо Гарісчандру
Се слово в саме серце, та уста
Не сміли з Вісвамітрою змагатись.
Схиливши смирно голову, він тільки
Одно промовив слово: »Їду вже, їду!«
І, взявши жінку дорогу́ за руку,
Прудкими кроками пустив ся йти.
Не здужала відразу слабосила
І пїжна жінка поспішить за ним,
Та ще з дитиною. Коли ж вона
Поперед Вісвамітру проходила,
Той разом палицю свою підняв
І вдарив нею бідную царицю.
Оглянувсь на удар той Гарісчандра,
Гарячі сльози полились з очей,
Та з уст його нї сло́вечка докору
Не вийшло. Власним тїлом заступив
Свою дружину, взяв дитя на руки
І ще раз вимовив: »Їду вже, їду.«
А більше там нї слова не промовив.

[1]) третій стан у Індії — раби

VII.

В недолі, кажуть, лівільна час минає.
Та швидко місяць проминув в недолі
Царевь Гарічандрі. Пилом вкритий,
Від сонця обгорілий, у одежі
З кори, з дитятем хорим на руках,
З дружиною, прибитою нещастєм
І голодом і недостатком, він
Помалу наближав ся перед брами
Преславної столиці Ґ а Сіш,
Варанасі. А в брамі, глянь, уже
Мучитель невмолимий, Вісвамітра
Стоїть, його приходу дожидає.
Побачивши його, вклонив ся низько
Цар Гарічандра, честь йому віддав,
А потім так промовив до аскета:

Гарічандра: Поклін тобі, святих усїх оздобо!
Ось я на рóзказ твій явив ся тут.
Скажи, чого тобі від нас потрібно?

Вісвамітра: На царську жертву грошевий дарунок
Ти обіцяв менї. Но його я
Прийнов і надіюсь, що ти додéржиш
Обіцянки й не схочеш, щоб спалило
Тебе моє страшенне прокляттє.

Гарічандра: Спаси мене від нього, світлий Боже!
Та як менї твою сповнити волю,
Я й сам не знаю. Все тобі віддавши,
Я сам лишив ся бідний. Всю надію
Я покладав на княжкую сїмю
Моєї жінки. В край її батьків
І роду славного я й обернув ся,
Покинувши косальський рідний край.
Та горе нам! У братовбийчім бою
Погиб ввесь рід її. Міста, і села,

И палати їх понищені, маєтки
Сплюндровані, і не лишивсь нїхто,
Щоб нам, убогим жебракам, подать
Хоч ложку страви. З того краю слїд,
І попелу, й руїни, де й свою
Надїю поховали, ми йдемо
Отсе. Роби тепер, що хочеш з нами,
А скарбу золотого в нас нема.

Вісвамітра: Не хочу знать нї вас, нї ваших глупих
Надїй! А що обіцяно було,
Те мусить буть менї. Коли ж не буде,
То мій проклін упáде на всїх вас.

Гарісчандра: О, стій, о стій, не проклинай нас, отче!
Чи бач, ще місяць не минув цїлком,
Ще на полуднї сонце, ще пів дня
Лишилось нам! До вечера зажди!

Вісвамітра: До вечера зажду ще, так годить ся.
Та знай, коли до вечера не буде
Твій дар у мене, будеш ти проклятий,
І згинеш з тїлом разом і з душею
На віки вічні!

І пішов аскет.
А цар лишивсь в трівозї і в задумі.
На каменї під брамою усївши,
Схиливши голову, сцїпи́вши губи,
Важкую думу думав Гарісчандра.

VIII.

Гарісчандра: Куди менї, нещасному, подїтись?
Де стілько золота здобуть, щоби
Заспокоїть неситого брагманця?
Приятелїв багатих тут не маю,
В чужих людей не випрошу нїчого,

Украсти, зрабувати — гріх страшний.
А як не дам йому, чого він хоче,
То ще страшнійше жде мене нещасть.
Проклятий всемогутним я аскетом,
Загину марне, стану червяком,
Останнім, найнідлішним твором божим.
Хіба себе самого у неволю
Продать? Отсе, мабуть, найлішне буде.
В неволі, певно, я зазнаю муки,
Та хоч сповню обіцянку свою,
А вольними і чистими остануть
Моя кохана жінка й мій синок.

Так звільна у його душі високій
Важкая думка зріла-дозрівала.
Коли втім жінка Сайвія чудова
Його задуму перервала сими
Словами:

Сайвія: Царю, голубе мій сизий,
Чого тут довго думать? Лиш один
Тут вихід бачу. Слова свого ти
Ламать не можеш, се була би ганьба,
Було б нещасте вічне для нас всіх.
Немає вищого над обовязок,
Над непохитную правдивість, друже!
Значить, один тут вихід лиш остав ся.
Гарішчандра: Який?
Сайвія: Тобі свобідним бути треба,
Ти цар... Жінок найдеш собі досить...
А я...

Тут тяжко-важко зарідала
І не могла скінчить своєї мови.
До серця пригортаючи дружину
І поцілунками з лиця її

Спиваючи гіркі, гарячі сльози,
Ледви її **неспокóїв Гарісчандра.**

Гарісчандра: Душе моя! Вспокій сп, не ридай!
Важка на нас, мабýть, надходить проба,
Та твердо ми перенесїм її.
Не плач! Чень Бог якусь нам покаже раду.
Сайвія: Він вказує її! Послухай, друже!
Продай мене в неволю й заплати
Свій довг аскетові! О, не лякайсь!
Ти ж будеш вольний, ти могучий лицар,
Стрілець преславний. Швидко зможеш ти
Чи в службі царській, чи в кріпкім бою
Здобути стілько, щоб нас викупить.
А як би ти продав ся сам в неволю,
То що без тебе я сама почну,
Без захисту, без роду, без маєтку?
Або голодна смерть мене чека
З отсим дитяточком малим, або
Така ж неволя.

Вчувши ці слова,
Страшенно, важко заридав воло́дар,
Зомлїлий впав на землю, наче труп.
Нещасна жінка, бачучи його
Зомлїлого, схилила ся над ним,
Щоб своїми слїзьми його відтерти,
Та голод, спрага й безконечне горе
Із неї виссали всї сили. З тихим зойком
Вона край мужа свого в порох впала,
Мов нежива. А біднеє дитя,
Побачивши, що батько й мати так
Лежать, посинїли, не ворухнуть ся, —
Заплакало і, ходячи круг них,
Слабими рученятами старалось
Збудити їх і двйгнути з землї.

IX.

На крик дитини старець Вісвамітра
Явив ся знов і, бачучи царя
Зомлїлого, холодною водою
Його побризькав і його дружину.
Прокинувсь із омлїння Гарісчандра,
Та, бачучи вірителя грізного,
Ізнов зомлїв. Озлив ся Вісвамітра
І, копнувши його ногою, крикнув:
»Вставай, вставай, о, царю Гарісчандро!
Вже сонце геть з полудня похилилось!
Вже недалеко вечір! У кого
Є на сумлїнню довг, той спать не може.
Вставай і думай, як довгу позбутись!
Лиш правдою це ясне сонце сяє,
На правдї твердо ця земля стоїть;
Правдиве слово вік-віків тріває,
На правдї утвердилось небо й світ.
Сто тисяч жертв із коней і волів
Клади в один бік на вагу посполу,
А в другий бік лиш змисл правдивих слів —
То правда перетягне все додолу.'
Ти тямиш ті священнії слова
Святої Веди? Уважай, щоб нинї
Твоя обіцянка була такою ж
Правдивою! А то прийдесь тобі
Ваги прокляття мойого зазнати!«

Сказавши це, знов геть пішов аскет,
А Гарісчандра, мов безумний, з болю,
З тяжкої муки кидавсь і стогнав.
І знов до нього жінка підійшла,
І тихими, сердешними словами
Йому потїху капала на душу

І додавала сили і відваги
До лютого, нечуваного дїла.
»Мій друже!« — мовила, — »не піддавай ся
Надмірній тузї! Се ж лиш на часок
Розстатись нам. Ходїм лишень на торг!
Чень Бог пошле нам ласкавого пана,
Тобі поталанить на скарб розжитись,
І всї ще в щастю ми заживемо!

Зневолений погрозами аскета,
Словами жінки, горем безконечним,
Вкінцї з землї підняв ся Гарічандра,
І руки заломив, і тяжко плакав,
А далї випрямивсь і так сказав:
»Га, так і буть! Моя дружино мила,
Сповню, що кажеш! Підїму на тебе
Проклиту руку. Мов останнїй нелюд,
Мов дикий людоїд продам тебе.
Ох, не на те я брав тебе у батька
І не на те нестив тебе в палатах,
Щоб так з тобою розставатись нинї!
Та що робить! На все те божа воля.«

І мов убитий, ввесь позеленїлий
З тяжкого болю, він повів її
У го́род, на базар, де продавали
Невольників. І, ставши на базарі,
Почав кричать, хоч серце в нїм рвалось:
»Гей, гей, купцї, багатії міщане,
Послухайте, що я вам сповіщу!
І не питайте ви мене: хто я?
Я нелюд, я безумний, лютий звір,
Я грішник і дводушник! Бачте, я
Веду на продаж цю свою дружину,
Свою кохану, вірну жінку — й серце
Не трісло в мене, і не всхла рука.
Сходїтесь! Придивіть ся їй! Хто з вас

Бажає сю мою голубку милу
Собі в невольниці купить — озвіть ся!«

Таке: прокричавши, заридав
Страшенно Гарісчандра. З дивним дивом
Довкола нього сто́впились купці.
Глядїли то на нього, то на жінку,
Та приступить не важив ся ніхто.

X.

Аж ось з юрби, що мовчки там стояла,
Взираючись на сю чудну́ появу,
Якийсь старий брагманець протиснув ся
І к Гарісчандрі близько підійшов.

Брагманець: Говориш, друже, що готов продати
Отсю жінку? Дай лиш, я погляну!
Здаєть ся, молода, здорова й гарна.
Ну, що ж, давай, я буду за купця.
Біда з жінками, друже мій, неправда?
Ти, певно, не з добра й свою отсе
На продаж вигнав. А мене моя
Також сюди пригнала. Бачиш, я
Старий уже, та спокусив нечистий,
Що з молодою оженивсь. Гай, гай!
По невчасї[1]) пізнав я, у яку
Пригоду вскочив! Догори ногами
Ввесь тихий дім менї перевернула!
Все їй не в лад, все їй подай, зроби,
І все не так! А скажеш що — кричить,
Лящить, руками і ногами трепле,
Трохи що бить старого не хапаєсь.

[1]) за пізно (поль. po niewczasie)

Сьогодні ось, мов мокрес рядно,
Пристала: йди та йди менї на торг,
Купи невольницю, щоб до послуги
Була! Я не багатий чолонік,
Та що робить! Ще й богові в душі
Подякував, що лиш на тім і стало.
А то бою ся, друже мій, що швидко
Вона напре на мене, щоб пішов
Невольника купить їй молодого!
Та я розговорився, а ти, мабу́ть,
Спішиш ся! На ж тобі, мій друже, гроші:
Сто рунїй золотих. Се гріш чима́лий.
Я лиш для тебе так даю, бо знаю,
Що не велить закон тобі з брагманцем
Ні торгуватись, ні глядїти навіть
На гроші, що він дасть тобі. Ось тут
У правій ріг поли завязую
Тобі всю суму. А тепер небого
Ходи зо мною!

І він взяв за руку
Царицю, та вона в трівозї й болю
Немов окаменїла.

»Ну, ходи!«
Брагманець грізно крикнув і, за коси
Нещасну вхопивши, почав жорстоко
Тягти і шарпать.

Бачучи, що матїр
Так тягнуть, хлопчик вхопив ся за ноги
Її і, попри неї біжучи,
Кричав: »Матусю! Мамочко! Куди ви?
Візьміть мене з собою! Мамо! Мамо!«

»Геть, пуцьвірку!« — сказав брагманець [гнївно,

І кошув хлопчика ногою так,
Що той на землю впав. Та швидко бідне
Знов схопилось і, кричучи »матусю!«,
За мамою, рідненьк, побігло.

Сайвія: О, пане мій! Постій іще хвилину!
Єдину ласку сю мені зроби,
Купій ще се дитя! Хоч я твоя,
Та вір мені, без нього швидко я
Умру, й задармо стрячене пропаде
Твоє добро.

Подумав кілька хвиль
Брагманець, щось проворкотів, а далі,
Добувши гроші, знов до Гарішчандри
Вернувсь і гроші завязав йому
В пришіл. Потому жінку і дитину
Звязавши разом, поволік обох
І швидко щез у торговій юрбі.

XI.

»Та, на котру пйколи досі вітер
Холодний не повіяв, сонце не світило —
Тепер пішла в тяжку, ганебну службу!
Коритись мусить злій хазяйці, гнутись
Під тягаром, з криниць носйчи воду,
Із лїса дрова! Та, котрої руки
Мов пучки рожі пїжні, запахущі —
Тепер надавлювать мозо́лї мусить
На пальцях, мелючи на жорнах збіжжє
Та хусти перучи у річці! Та,
Котрої ясного обличчя з простих
Людей пїхто й побачити не смів —
Тепер, за коси шарпана, прилюдно

В неволю, на збиткованнє пішла!
О, Боже мій! Що стало ся зо мною!
О, Саївіє, життє моє, мій раю!
О, сину мій, дитя моє єдине!
Се я, поганець, вас довів до того!
Я нелюд! Я проклятий! І все те
Я мусїв бачити на власні очі,
І очі ті у мене не полїпли!
Все те переболїти мусїв серцем,
І серце ще не трісло там у грудях!
О, горе, горе, як бездонне море,
Тепер я чую, що ти з головою
Мене покрило і довіку вже
Не випустиш!

Отак ридав і плакав
Серед базару Гарісчандра бідний,
Волосєє рвав на собі і об землю
З розпуки бив ся.

Рантом розступилась
Юрба, і Вісвамітра появив ся.

Вісвамітра: Приходжу, Гарісчандро, по твій дар.
Нора тобі своє сповнити слово.

Гарісчандра: Візьми, святий! Ось все, що я добув.

З поли його сквапливо вивязав
Ті гроші Вісвамітра й люто плюнув.

Вісвамітра: Гидкий кшатріє! Що се ти задумав
Робити дурня з мене? Жмінку підлих
Сих срібних рупій ти даєш менї
На окуп жертви царської? Мабуть,
Ти хочеш, щоб прокляв тебе я зараз!

Гарісчандра: Угодниче! Купець, що гроші ті
Вязав менї, брагманець чесний був,
І він сказав, що золотих сто рупій
Дає.

Вісвамітра: Сам бачиш, що це срібняки!
Ґарісчандра: О, горе бідному мені! Мабу́ть,
Якийсь недобрий демон відмінив
Ті гроші, бо ж брагманцеві святому
Ошукувать — зовсім не до лиця.
Вісвамітра: Мабу́ть, ти сам задумав ошукати
Мене. Та ні! Я не дарую свого!
Роби, що́ хоч, а решту грошей зараз
Добудь мені і довше не крути!
Гарісчандра: Пожди ще, батечку! Ти ж бачиш, я
Нічого вже не маю на всім світі.
Сих жмінка грошей — се ж ціна крівава,
За них то жінку й сина я продав.
Вісвамітра: Байдуже се мені. Що три години,
Заки за гори ясне сонце сяде.
Той час іще готов тобі я ждати,
Та довше ні хвилини не зажду.

Сказавши се, помалу віддалив ся.

XIII.

Не міг нічого думать Гарісчандра.
Розпука, мов гадюка, ссала серце
І мозок бідного. А далі встав
І мов безумний знов зачав кричати:
»Гей, гей, купці! Сходіть ся! Подивіть ся!
Кому такий, як я, невольник здав ся,
Купіть мене! До всякої послуги
Спосібний, до найтяжшої роботи!«

І знов юрба цікавая зібралась
Довкола нього, та ніхто з купців
Не наближав ся. Враз поспішно всі
Розскочились і вулицю зробили.

До Гарісчандри прямо йшов купець,
Якого, певно, він не сподївав ся.
Се був чандал — псобийник, кат і сторож
Кладо́вища, огидлива поява.
Вонючий, полохатий-стрепіхатий,
Немов у кабана два кли із рота
Сторчали, з шкур шакалїв одежи́ще,
На голові вінок мав з трупа знятий,
В руках на шнурі псів цїлую низку
Наловлених по городу волік.
Отсей купець, котрого дотик сам
Нечистий і страшний, мов гріх смертельний,
На Гарісчандри крик підбіг живенько.

Чандал: Менї, менї невольника потрібно!
Скажи, небоже, швидко, скілько хочеш
За себе взять? Я дам! У мене грошей
Доси́ть. А працї не лякайсь моєї!
Тобі у мене, синку, добре буде.
Гарісчандра: Хто ти, страшна, невидана появо?
Чандал: Ого, невидана? Мене, небоже,
Всї знають в гарнім містї тім. Я пан
Великий, хоч усїм смертельним служу.
Кому дасть Бог чи то на паль попасти,
Чи то на шибеницю, чи під меч,
Той все через мої проходить руки.
І ще, небоже, не було нїкого,
Щоб жалкувавсь на кепськую обслугу.
А ті, котрим Бог дасть без мене вмерти,
Також по смерти йдуть до мене. Я
Останнє ліжко сте́лю їм — з вогню,
Останню плату дістаю від них:
Сорочку з умерлого, покрива́ло
І що там ще лучи́ть ся. Ну, а так,
Крім того, бачиш, песиків ловлю
По городу — також спасенне дїло,

Шакалів бю — їх там у моїм місті
На кладовищі коло трупів кури
Так, що й заснути не дають. Ходи,
Небоже! Гарно будем жити рáзом!

Гарісчандра: Рятуй мене, високий Індро! Стати
Невольником нечистого чандала,
Значить, на віки стратить тїло й душу,
Значить, спуститись на найглибше дно
Пониження й погорди! Ні, пїзащо
Сього́ не вчи́ню! Краще вже нехай
Клене мене аскет, нехай відразу
Прокляття його спали́ть мене на попіл.
А в сю огидну службу не піду!

Ледви се вимовив, аж Вісвамітра
Явив ся. Гнївом запалали очі
Аскета, хмара на чолї лягла.

Вісвамітра: Ну, що ж, чандал отсей, як чую, хоче
Велику суму дать за тебе. Чом же
Її не хочеш взять і заплатити
Менї належну суму за мій окуп?

Гарісчандра: Святий аскете! Адже царський рід мій!
Неволя у чандала оскверни́ть
На віки вічні і мене самого,
І ввесь мій рід, і все мое імя.

Вісвамітра: Брагманцеве ж прокляття гнеть спали́ть
Тебе, в вогонь пекельний вкине тво́їх
Всїх предків і потомків. Вибирай!

Гарісчандра: Нещасний я! І вибору менї
Немає! Змилуй ся, святий аскете!
Ось кли́нно я до тво́їх ніг паду.
Твої колїна обіймаю, порох
Сльозьми омиваю з тво́їх стіп. Помилуй
Мене! Не погубляй з душею й тїлом!
За довг, що винен я тобі, прийми

Ти сам мене в невольники! Без слова,
Без волї власної я все готов
Робить для тебе до самої смерти.

Вісвамітра: А ну, коли в неволю ти менї віддав ся,
То я з тобою, як з невольником
Зробити можу, що менї забагнесь.
І ось тебе чандалові я сьому
За золотую суму продаю.

Аж скочив з радости чандал і зараз.
Відрахувавши гроші Вісвамітрі,
Невольника свойого Гарісчандру
Звязав тим самим шнуром, на котрому
Були напизані собаки. Мов мертвий,
Давав усе робить з собою бідний,
Стояв, немов осліпший і оглухши,
Аж поки палки довгої ударом
Чандал не пробудив його. Отак
То тягнучи, то палкою бючи
Його й собак поволу, серед грубих,
Огидних жартів, насміхів, пісень,
Чандал потяг за город, де стояло
Кладовище, страшнеє місто вмерлих.

XIII.

»Бодай ти, сонце, не зійшло нїколи,
На мій страшний упадок не дивилось!
Бодай ти, земле, ще сю ніч запалась
В безодню темну, щоб ти не носила
На собі мого лютого нещастя!«

Отак ридав і кляв свою недолю
Цар Гарісчандра, цар колись, тепер
Чандал-невольник, у чандальській хатї
Ночуючи сю першу ніч.

Та сонце
Зійшло, збудивсь чандал і перед себе
Прикликав Гарісчандру.

Чандал: Слухай, сину!
Пора тобі за ді́ло приніматись.
Робота жде тебе не так то й мудра,
Та й не важка. Отам на кладови́щі
Стоїть колиба[1]), се під нию буде
Твоя домівка. Станеш ти у мене
При трупах за помічника. День-в-день
Ти будеш ждать на свіжі трупи, будеш
Допомагать, як будуть їх палити,
І будеш з них здіймати покрива́ла
І сорочки. Се буде наш заробок.
Із нього шеста часть — царю податок,
Три части йдуть для мене, дві — тобі.

Отак його нану́тивши, чандал
Завів його під бра́му кладови́ща,
Де з бамбусових тик, пальмовим листом
Покрита, в тіні дерева стояла
Колиба. В ній по давнім сторожі
Лежала з шкур шакалевих одежа.
Отсю надів на себе Гарісчандра,
У праву руку гак узяв, котрим
В вогонь волочать голі трупи, в ля́ву
Довжезну тику, на котрій від вітру
Трепала ся червона короговка,
І на кладо́вище пішов до ді́ла.

Страшенний вид йому там показав ся.
К полудню від Вара́насі святого
Стелила ся широка рівнина,
Обкопана ровом, пальмовим лісом
Відді́лена під міста. Лиш де-де

[1]) шалаш, у Гунулів: пастуша хатка

Росли по ній худії сїкоморн,
Кущі колючі. Поміж ними скрізь
Широкі пожарища, чорні плями
Вкривали землю. Стадами ходили
Шака́лї по долинї, проразливим[1])
Виттєм і дзявкотом глушили вуха.
Скрізь кости, черепи людськії, ребра
Розкидані, одні з пожару чорні,
А другі білі, звірями із мяса
Обгризені — се бідолахів кости,
Котрим ні за що дерева купити,
Щоби спалить доразу всього трупа.
Смерід нестерпний залягав долину,
Захапував непри́вичнії груди.
Де-де курив ся дим, тріщав вогонь,
І коло нього чуть було ридання,
Жінок голосїний, сирітський плач.

Вночі кладо́вище ставало ще
Страшнїйше. Мов кровавї озера́
Кипучі — полумя кострів палало.
Шакалї вили, сови та нічні
Погані птахи ски́глили, немов
Пекельнії демони, що злетїлись
На людське мясо.

День за днем минав.
Обжив ся, звик у сїм страшеннім місцї
І грабарем зробив ся Гарісчандра.
Брудний, нечесаний, вонючий, в шкуру
Зашитий, він від ранку аж до ночі
З гако́м в руцї і з тикою у другій
По кладови́щі бігав, стосп клав
І трупи обдирав. »Отсе для мене,
Се для царя, а сеє для чандала« —

---

[1]) пронизливим, дошкульним (поль.)

Так міркував. З онтого грунта гарну
Сорочку я здобув, а з сього гарне
Здобуду покрива́ло.«
Далі! далі!
Все діло, все здобича! Людське горе,
Сирітський плач, вдовиць гірке ридання,
Батьківський біль і материнські сльози —
Для нього все значило лиш одно:
Сорочка, покрива́ло. Так немов
Ще за життя переродився колишній
Мягкий, сердечний, добрий чоловік.

Та, вставши й лягаючи що-дня,
Слізьми гіркими обливав ся він
І в пісні сумовитій виливав
Свое безмірне, невтиннме горе.

Пісня Гарісчандри.

Десь там жалібниця, мила моя,
В службі тяжкій пропадає,
Вольної хвилі ввесь день дожидає,
К серцю заплакане тулить дитя,
Плаче й гадає:

»Десь там мій милий у службі в царя
Зброю блискучую носить,
Срібла збирає і золота досить,
Щоб заспокоїть того опири,
Що все більш просить.

»Цить, моя квіточко, спинку мій, цить,
Вже нам не довго страждати,
Швидко твій таточко стане багатий,
Швидко прибуде і нас увільнить...
Цить, пора спати!«

Бідна жалібнице, мила моя,
Спи! Хай тобі й не присниться ся.

Де то менї довелось опинить ся!
Та вже щасливого, вольного дня
Нам не добить ся!

XIV.

Одного дня вже вниз хилилось сонце,
Коли на кладовищі Гарішандра
Побачив жінку вбогую, що трупа
Дитини, плачучи, несла. Худа,
Бліда, обдерта жінка та нещасна
Ридала голосно, ламала руки,
Волосє рвала, все заводячи:
»Мій синку любий! Квіточко моя!
Дитя єдине, ти моя потїха
Остання, ох, остання на землї!
Натїшилась на тобі злая доля!
Не довго жив ти на землї, та вспів
З вершин людського щастя, блиску, слави
Упасти низько, низько, в тьму неволї.
Та скілько натерпів ся! Боже, Боже!
І голодом морив тебе наш пан,
І сїк різками, кóпав як собаку,
З собаками кормив і спати клав,
Аж поки зла гадюка їдовита
Тебе у снї, мій любий, не вкусила.
О, горе, горенько мос! Я, бідна,
Кляла й благословила ту гадюку:
Кляла за те, що видерла менї
Мою єдину на землї надїю;
Благославила ж я за те, що швидко,
Хоч з болем лютим, з лютої неволї
Тебе на волю, любий, довела.«

Почувши Гарічандра крик її,
Прибіг на місце. Ставши оддалік,
Глядів на неї і на те маленьке
Посиніле, опухле тіло трупа.
Він не пізнав, нещасний, свого сина
Ні жінки Сайвії, та, дивлячись,
Подумав тільки: »Ось воно, нещастє!
Якась вдова, мабуть, невольниця
Убога. А дитя — коли отак
Лежить у неї на колінах, то
Мені здасєь, що свого сина бачу
У матері. Де він, голубчик мій!
В такім самім віці і він тепер,
Як сей. Чи він живе? Чи, може, також
Бог Яма взяв його за ніжну ручку
І попровадив десь в тасмну путь.

А Сайвія сидїла і ридала
Над трупом сина. Та, чандала вздрівши,
Аж затремтїла. »Боже, се ж мій муж!«
Подумала і мало не зомлїла.
А далї, трупа відложивши, встала,
Хитаючись, і руки простягла
І скрикнула: »О, царю! Милий мій!
О, Гарічандро! Що ти робиш тут?
Чи не пізнав ти Сайвії своєї?«

Яка була отих нещасних стріча,
Які там мовились слова, які
Лили ся сльози, і які зітхання
Неслись до неба — се сказать словами,
На те людська мова за слаба.
Ридаючи і стогнучи над сином,
Цілуючи посинілого трупа,
Розказував нещасний Гарічандра
Своє життє на службі у чандала.

І, плачучи, розказувала жінка
Своє бідованнє в тяжкій неволї
В брагманця-опуканця і його
Лихої жінки.

Сайвія: Царю, пане мій
Скажи, чи є ще правда на землї?
Чи є живі боги над нами? Адже ж
Ввесь вік ми свято берегли обоє
Їх заповіти, щедрі дари клали
Попам, брагманцям, тямили за вбогих,
Творили правду сиротам і вдовам,
Карали переступних. І за що ж
Таку страшну тепер нам довелось
Терпіти кару? Без вини своєї
Ти втратив власть, багацтво і державу,
Всї троє ми в неволю продались,
Дитя єдине стратили — і за що?
Зза прибагів неситого аскета!
Нї, нї, немає правди на землї
Нї в небі!

Гарісчандра: Жінко люба, цить! Не слїд
Наріканнєм себе ще більш карати.
Мабуть, на щось богам була потрібна
Ся люта кара, що на нас зіслали.
Та нинї закінчить ся вже вона.

Сайвія: Ти дивно так се мовиш! Як се так?
Чи ти що знаєш? Чи задумав що?

Гарісчандра: Дружино вірна, не питай нїчого!
Ходїм лишень, і дерева обоє
Знесїм багато, й царський стіс високий
Для сина свого бідного зложім —
А там побачимо, що нам робити.

XV.

Наклали стіс високий. Гарісчандра
В обійми сина взяв і по драбині
На стіс той виїс. Та не клав він трупа,
А, держачи його в обіймах, мовив:
»Дружино вірна, а тепер візьми
Горючую головню й положи
В сухий хворост, що в середині стоса.«

Покірно Сайвія зробила се.
І затріщав хворост, і бухнув дим,
Несміло ще стелив ся по долині,
І полумя маленьке почало
Лизать поліна.

Гарісчандра: А тепер, серденна,
Прости мене, коли хоч раз в життю
Тебе чимнебудь я вразив недобрим,
Хоч словом, хоч би поглядом нїмим!
Прости найпаче те, що через мене
В отсю страшну неволю ти попала!
Сайвія: Мій мужу любий, не кажи сього!
Яке ж менї життє без вас обох?
Чи кажеш свóїй Сайвії нещасній
Вертаться знов у лютую неволю
З розбитим серцем? Нї, дозволь менї
При собі стати разом з нашим сином.
А як святеє полумя здійметься
Могуче вгору, то і наші душі
Очищені, і вольні, і веселі
Стрясуть зі себе всї терпіння земні
І полетять в щасливий, вищий світ.
Гарісчандра: О, ангельська душе! О, серце щире!
Ходи ж сюди! В обіймах спільних всї

Покинемо неволю й разом станем
Там, де нема неволі, ні страждання.

І радо Саївія на стіс вступила.
Тоді погою кріпко Гарісчандра
Драбину геть відкинув. І обоє
На-вколїшки упали коло трупа,
Зложили руки, і думки свої
Попад усї терпіння й муки земні
Знесли високо, до богів безсмертних.
І ясно, легко стало їм в душі,
Немов прохожим, що з холодних дебрів,
З густого бору, із блудних стежок
На вольний, теплий, ясний степ виходять.

А там внизу вогонь тріщав, гудів,
Густими бовдурами дим валив ся,
І полумя кривавії язики
Вилй ся вгору. Ще не досягали
Тих, що в обіймах дружніх, у молитві
Стояли на версї, та звільна їх
Немов вінцем вогнистим обиймали ...

XVI.

Та що се враз за гомін ізчинив ся
При брамі кладовйща? Що за люде
Валять юрбою, бігають усюди,
Когось шукають? А отї, що вкупі
К горючому костру простують, що се
За дїда ветхого несуть и посилках?
Побачив Гарісчандра сей народ,
Побачив дїда й стрепенув ся. Ах!
Колись він знав його, знав тих усїх
Людей! Та ж се Айодії міщани!

А дїд той — се його старезний прадїд,
Колишнїй цар Айод'ї, Девадатта,
Тепер від многих лїт святий пустинник,
Чудовний лїкар і порадник всїх.
Та що се сталось, що його міщани
Сюди такою купою прийшли?
І прадїда по що несуть святого?

Та ось його побачив Девадатта,
Побачили міщани.

»Царю, царю!« —
Роздав ся дружнїй крик їх, — »почекай!«

Девадатта: Стій, Гарісчандро! Ще тобі не час
В палату Індри! Дїти, лийте воду,
Гасїть вогонь!
За кілька хвиль погас
Вогонь. Ридаючи і смiючись,
Міщани на руках знесли зі стоса
Дитя, і Сайвію, і Гарісчандру.

Гарісчандра: Що завинив я вам, що ви наслу
Вертаєте мене з тієї стежки,
Що до свободи вічної веде?
Девадатта: Великий гріх твій тут тебе спиняє.
Хиба забув ти, що найперша царська
Повинність — дбати про своїх піддaних?
Гарісчандра: Не маю я піддaних! Я не цар!
Чандал нечистий, сторож кладовúща,
Здирач з умерлих шмаття — ось хто я!
Девадатта: А як менї святу складав присягу
В Айодії закону стерегти
І не лишать без влади — це забув?
Гарісчандра: Навів на мене Бог важку покусу.
В Айодії віддать я владу мусїв
Аскету Вісвамітрі. Той там пан.

Девадатта: Тиран і здирця тої уже доволї
Напанував ся. Нині твій престіл
Свобідний, жде давнóго свого пана.
Гарісчандра: Не можу я на нім засїсти, дїду.
Я, проданий чандалові в неволю,
Лиш з дозволу його піду відсїля.
Чандал: Ось тут я, батечку! Та ти про мене
Не дбай! Іди собі з всїма богами!
Менї отї міщани святобливі [1])
За тебе для заміни привели
Такого ж пана, як і ти.
Гарісчандра: Кого?
Чандал: Та своїого ж царя, бач, Вісвамітру.
Старенький він, то правда, і бурчить,
Клене й кидаєть ся. Ну, та дасть Біг,
Що якось з ним дійдéмо до ладу.
На кладовúще не піде, та я
Попилю його собак ловить по містї —
Се також дїло добре — і немудре.
Гарісчандра: Нї, не бувать в Аподії менї!
Важкі прúгоди геть мене зламали,
А сина смерть життя підсїкла корінь.
Девадатта: Подай менї свою дитину, доню!

Тремтячи, Сайвія старцеві в руки,
Дитини трупа подала. Оглянув
Старий посиніле, онухле тїло,
До груди вухо притулив і слухав.
Тодї зза пазухи добув лушпину
З горіха, в нїй якаясь масть була.
Отсю подав він Сайвії і мовив:
»Візьми це, доню, намасти дитя!«

І диво сталось. Де лише діткнулась
Чудовна масть до тїла, там щезала

[1]) побожні (поль.)

Гадюча пухленина і синець,
Біліло тїло, мякло, подавалось
І набирало ся тепла. На щоках
Слабенький румянець заграв, і зві. ьна
Розкрились очі, розтулились пїжні
Уста, і ще слабий, безвладний хлопчик
Тихесенько промовив: »Мамо! Тату!«

І кинувсь на колїна Гарісчандра,
І Сайвія, надмірним щастєм наче
Прибита, кинулась йому на шию,
І плакали обоє й цїлували
Дитя воскресле, й дїдові колїна,
І всїх, усїх Айодії мінцан,
Що там з слїзьми в очах на все глядїли.

Отсе вам повість про царя й аскета:
Могучим всїм в науку й осторогу,
Всїм твердосерним, гордим — на погрозу,
Нещасним всїм, страждущим — на потїху.

Львів, у груднї, 1892.

ЗІВЯЛЕ ЛИСТЄ

лїрична драма.

Переднє слово до першого (львівського) видання.

Герой отсих віршів, той, що в них виявляє своє «я» — небіжчик. Був се чоловік слабої волї та буйної фантазії, з глибоким чуттєм, та мало здібний до практичного життя.

Доля звичайно кепкує над такими людьми. Здасть ся, що сил, здібности, охоти до праці в них багато, а проте вони нїколи нїчого путнього не зроблять, нї на що велике не зважуть ся, нїчого в життю не дібють ся. Самі їх пориви не видні для постороннього ока, хоч безмірно болючі для них самих. От тим то, вичерпавши сили в таких поривах, вони звичайно застрягають десь у якімось темнім кутї суспільного життя й токають день поза день, завадякають собі й иньшим. Герой отсих віршів скінчив трохи щасливійше: раз у своїм життю він здобув ся на рішучий крок і пустив собі кульку в лоб.

Причина сеї несподіваної рішучости нїкому не була відома, бо мій бідний приятель не мав звичаю нїкому говорити про свою особу, про свої плани, надії або терпіння. Тільки кілька місяців по його смерти припадком дістав ся мені в руки його дневник — помятий та поплямлений зшиток, писаний прихащем, ночами. Я неохоче взяв ся читати його й довго мучив ся, поки дочитав до кінця. Дневник писаний був безладно; були се переважно лїричні окрики, зітхання, проклятя та бичування себе самого, а оповідання про факти дуже мало. Я вирозумів лише стілько, що небіжчик улюбив ся був у якусь панночку, дістав від неї коша (видно, розумна панночка була, знала, який муж їй непотрібний), а потім мучив ся своєю любовю довгі літа, поки його улюблена не вийшла заміж. Тоді він покінчив зі собою.

Виміркувавши отею фактичну основу дневника, я почав уважнійше прочитувати поодинокі його частини. Багато там було недотепної мазанини, багато немудрого фільософованя та незрозумілих докорів, — та серед тої полови попадали ся місця, повні сили й виразу безпосереднього чуття, місця такі, в котрих мій покійний приятель, хоч загалом нездарний у прозі, видобував зі своєї душі правдиво поетичні тони. Отсі місця робили на мене сильне вражінне. Вдумуючи ся в ситуацію, в духовий настрій автора дневника, я пробував передати ті місця віршованою мовою й пускаю їх отсе у світ.

Но що? Чи варто було трудити ся, щоб пустити у світ пару жмуткїв зівялого листя, вкинути у круговорот нашого сучасного

життя кілька кранель, затроєних песимізмом, а, радше, безнадійністю, розпукою та безрадністю? У нас і без того сього добра так багато! Та хто його знає — думало ся мені — може, се горе таке, як весна, котру лічать уціпленованием весни? Може, образ мук і горя хорої душі вздоровить деяку хору душу в нашій суспільности? Мені пригадав ся Гетений Вертер, і пригадали ся ті слова, які Гете написав на екземплярі сеї своєї книги, посилаючи її одному своїому знайомому. З тими словами і я подаю отсі вірші нашому молодому поколінню:

Sei ein Mann und folge mir nicht nach!

1897.

Переднє слово до другого (київського) видання.

Чотирнадцять літ після появи «Зів'ялого листя» запотребило ся друге видание сеї збірки лїричних пісень, найсубєктивнійших із усіх, які появили ся в нас від часу автобіографічних поезій Шевченка, та при тім найбільш обєктивних у способі малювання складного людського чуття.

Не можу сказати, щоб тодішня літературна критика гаразд зрозуміла інтенції та характер моєї збірки. Найпросторійше писанє про неї Василя Щурата в «Зорі» (1897. р.) спилкувало ся осудити її як прояву зовсім зайвого в нас песимізму. Не тільки сам я, але — се стало мені відомо зараз тоді — також значна часть публики зовсім инакше зрозуміла ті поезії, і я надію ся, що й теперішнє поколїнє знайде в них не одно таке, що відгукнеть ся в його душі зовсім непесимістичними тонами.

Пускаючи до друку се друге видание, я, де можна, поробив язикові поправки, хоч се не скрізь було можливе. Не потребую, здаєть ся, додавати, що прозова передмова до першого видання, яка й тут друкуєть ся без зміни, також не більше, як літературна фікція. Давати ключ до пояснення поодиноких із тих віршів — не бачу потреби; мені здаєть ся, що й без автобіографічного ключа вони мають самостійне літературне значіннє.

Львів, дня 10. падолиста, 1910.

ПЕРШИЙ ЖМУТОК

[1882—1893][1])

I.

По довгім, важкім отупінню
Знов тріскає хвиля пісень,
Неначе зніч попелу разом
Язиками блимне вогень.

Що щастєм, спокоєм здавалось —
Те попелу тепла верства;
Під нею жаги і любови
Не згасла ще искра жива,

Не згасла ще, тліла, ятрилась
Помимо сліз моїх роси;
Та вітер повіяв, і попіл розвіяв —
Тепер ти вогонь той згаси!

Ні, годі! Не буду гасити!
Хай бухає грішний вогень!
І серце хай рветь ся, та вільно хай ллєть ся
Бурливая хвиля пісень!

---

[1]) У другому виданні зазначений 1886. р., але вірш «Не знаю, що мене до тебе тягне» написаний 1882. р., через те й поставлено таку дату на цьому місці.

II.

Не знаю, що мене до тебе тягне,
Чим вчарувала ти мене, що все,
Коли погляну на твоє лице,
Чогось мов щастя й волі серце прагне.

І в груди щось метушить ся, немов
Давно забута згадка піль зелених,
Весни і цвітів, — молода любов
З обійм виходить гробових, студених.

Себе я чую сильним і свобідним,
Мов той, що вирвав ся з тюрми на світ,
Таким веселим, щирим і лагідним —
Яким я був за давніх, давніх літ.

І, поки тебе йдучи, я дрожу,
Як перед злою не дрожав судьбою;
В твоє лице тривожно так гляджу, —
Здаєть ся, ось би впав перед тобою.

Як би ти слово пророкла менї,
Я б був щасливий, наче цар могучий,
Та в серцї щось поркалось би на днї,
З очей би слїз потік полив ся рвучий.

Не знаємось, нї брат я твій, нї сват,
І приязнь мусїла б нам надокучить,
В життю, мабуть, нїщо нас не сполучить,
Роздїльно нам прийдеть ся і вмирать.

Припадком лиш нераз тебе видаю,
На мене ж, певно, й не зирнула ти;
Та все ж таки аж в грiб менї — се знаю —
Лице твоє прийдеть ся донести.

1882.

III.

Не боюсь я нї Бога, нї біса,
Маю серця гіпо́теку чисту;
Не бою ся я й вовка із ліса,
Хоч не маю стрілецького хисту.

Не боюсь я царів-держилюдів,
Хоч у них є салдати й гармати;
Не боюсь я людськи́х пересу́дів,
Що потраплять і душу по́рвати.

Навіть гнїв твій, дївчино-зірничко,
Не лякає мене нї крихітки:
Я люблю те румянеє личко
І розискрені очі-красїтки.

Лиш коли на те личко чудове
Ляже хмарою жа́лісна туга,
І болюще дрожаннє нервове
Ті усточка сцїни́ть як шаруга [1]),

І докір десь у горлї пропаде,
У знесиллї опустять ся руки,
І благає підмоги, поради
Прошибаючий погляд розпуки, —

Отодї моє серце стикає,
Мов клїщами, холодна трівога:
Біль нїмий мене більше лякає,
Нїж всї громи й злих сил перемога.

---

[1]) метелиця, шуря-буря (поль.)

IV.

За що, красавице, я так тебе люблю,
Що серце трепле́ть ся в грудих несамовито,
Коли проходиш ти повз мене гордовито?
За що я тужу так, і мучусь, і терплю?

Чи за той гордий хід, за ту красу твою,
За те таємне щось, що тліє полускрито
В очах твоїх і шепче: »Тут сповито
Живую душу в пелену тїсну?«

Часо́м причуєть ся, що та душа живая
Квили́ть, пручаєть ся, — тодї глибокий сум
Без твого відома лице твоє вкриває.

Тодї б и душу дав за тебе. Та в ту ж мить
З очей твоїх мигне злий пасміх, гордість, глум,
І відвертаюсь я, і біль в душі щемить.

V.

Раз зійшли ся ми случайно,
Говорили кілька хвиль —
Говорили так звичайно,
Мов краяни, що нечайно
Здибля́ть ся зза трьохсот миль.

Я питав про щось такеє,
Що й не варт було питать,
Говорив щось про ідеї —
Та зовсїм не те, не тее,
Що хотїло ся сказать.

Звільна, зтиха ти, о, панї,
І розсудно річ вела;
Ми розсталисъ, мов незнані,
А менї ти на прощанї
І руки не подала.

Ти кивнýла головою,
В сїнях скрила ся як-стїй;
Я ж, мов одурілий, стóю
І безсильний за тобою
Шлю в погоню погляд свій.

Чує серце, що в тій хвилї
Ввесь мій рай був тут-отсе!
Дза-три слова щирі, милі
І гарячі були б в силї
Задержáть його на все.

Чує серце, що програ́на
Ставка вже не верне знов...
Щось щемить в душі, мов рана:
Се блїдáя, горем няна,
Безнадїйная любов.

VI.

Так, ти одна моя правдивая любоп,
Та — що не суджено в життю їй вдовольнить ся;
Ти найтайнїйший порив той, що бурить кров,
Підносить грудь, та ба — нїколи не спокойть ся.

Ти той найкращий спів, що в час вітхнення счить ся,
Та ще нїколи слів для себе не знайшов;
Ти славний подвиг той, що я б на нього йшов,
Коб віра сильная й могучая десница.

Як згублену любов, несповнене бажанне,
Невиспіваний спів, геройське поривання,
Як все найвищее, чим душу я кормлю,

Як той вогонь, що враз і гріє й пожирає,
Як смерть, що забива й від мук ослобоняє —
Отак, красавице, і я тебе люблю.

VII.

Твої очі — як те море
Супокійне, світляне:
Серця мого давнє горе
Мов пилинка в них тоне.

Твої очі — мов криниця
Чиста на перловім дні,
А надія мов зірниця
З них проблискує мені.

VIII.

«Не надійся нїчого».

Як ти могла сказати се так рівно,
Спокійно, твердо? Як не задрожав
Твій голос в горлі, серце в твоїй груди
Биттєм тривожним не зглушило ті
Слова страшні: »Не надійся нїчого!«

Не надійся нїчого! Чи ти знаєш,
Що ті слова — найтяжшая провина,
Убивство серця, духа і думок
Живих і ненароджених? Чи в тебе
При тих словах не ворухнулась совість?

Не надійся нічого! Земле-мамо!
Ти світе ясний! Темнотó нічна!
Зірки і люде! Чим ви всі тепер?
Чим я тепер? О, чом не пил бездушний?
Чом не той камінь, не вода, не лід?

Тоді б не чув я пекла в своїй груди,
І в мізку моїм не вертів би пор
Червяк нестий, кров моя кипуча
В гарячці лютій не дзвонила б вічно
Тих слів страшних: »Не надійся нічого!«

Та ні, не вірю! Злуда, злуда все!
Живущої води в паній мені
Ти долила, а жартом лиш сказала,
Що се отрута. Бо за що ж би ти
Могла вбивать у мене душу й тїло?

Ні, ні, не вірю! В хвилю ту, коли
Уста твої мене вбивати мали, —
Лице твоє блїде, трівожні очі,
Вся стать твоя тремтяча, мов мімоза,
Все мовило менї: »Не вір! Не вір!«

Ти добра, щира! О, не ошукасш
Мойого серця гордости лускою!
Я зрозумів тебе! Ти добра, щира!
Лиш бурі світа, розчарованъ муки
Заволокли тебе отсим туманом.

І в серцї своїм знов я чую силу
Розсїяти туман той, теплотою
Чуття і жаром думки поєднати
Тебе з життєм — і в відповідь тобі
Я кличу: »Надійсь і кріпись в борбї!«

IX.

Я не надіюсь нїчого
І нїчого не бажаю —
Що ж, коли живу і мучусь,
Не вмираю!

Що ж, коли гляджу на тебе
І не можу не глядїти,
І люблю тебе! Куди ж те
Серце дїти?

Усміх твій неначе сонце
Листє покрінля зелене,
А зздас штучну краску —
Смій ся з мене!

Я не надіюсь нїчого,
Але як бажання сперти?
Не бажать життя живому,
Тільки смерти?

Жиймо! Кождо своїм шляхом
Підїм, куди судьба провадить!
Здиблемось колись — то добре,
А як нї — кому се вадить?

X.

Безмежнее поле в снїжному завою,
Ох, дай менї обширу й волї!
Я сам серед тебе, лиш кінь піді мною,
І в серцї нестерпнїї болї.

Неси ж мене, коню, по чистому полю,
Як вихор, що тутки гуляє,
А чень утечу я від лютого болю,
Що серце моє розриває.

XI.

Як на вулиці зустрінеш,
То мене обходиш ти.
Добре робиш! Спільним шляхом
Не судилось нам іти.

Йди направо, я наліво
Шлях верстати му в тумані,
І не здибаємось ніколи,
Як дві краплі в океані.

Як в дорозі здибаю горе,
Що тобі несе удар,
Сам його до себе справлю
І приїму його тягар.

А як щасте часом схоче
В мою хату загостить,
Я його до тебе справлю,
Хай голубочком летить.

Що́ менї без тебе щасте?
Звук порожнїй і мана!
Що менї без тебе горе?
Щезла і йому ціна.

Паче крапля в океанї
Розливаюсь я, потону;
Ти гуляй на сонцї, панї,
Я ж спадати му ік дну.

XII.

Не минай з погордою
І не смійсь, дитя!
Може, в тім осміянім
Суть твого життя.

Може, в тім зневаженім
Твого щастя карб,
Може, в тім погорджеиім
Є любови скарб.

Може, сміх твій нинішній
Срібний та дзвінкий
Стане в твоїй памяти
За докір гіркий.

XIII.

Я нелюд! Часто щоб зглушить
У серці люту муку,
Я чистий образ твій убить
Здіймав проступну руку.

Я з вулиці болото брав,
Каміння кременисте,
І кидав ним у образ твій,
В лице твоє пречисте.

Я мов безумний лютував,
Мов пяний у нетямі,
Хоч чув, що власне серце рвав
Злочинними руками.

Та як минув скаженний дур,
Я чувсь брудний, недужий,
А образ твій яснів в душі,
Мов сонце верх калюжі

XV.

Неперехідним муром поміж нами
Та доля стала! Мов два судна, море
Розносить нас між двома берегами,
Моя ти ясна, непривітна зоре!

Ще здалека тебе мій слїдить зір.
Твій свіжий слїд я рад би цїлувати
І душу тим повітрєм напувати,
Що з твоїх уст переплива в простір.

Та щезла ти! Мов в лїсї без дороги
Лишив ся я. Куди тепер? За чим?
Підтяті думи, не провадять ноги,
А в серцї холод... Дим довкола, дим!...

XIV.

Нераз у снї являєть ся менї,
О, люба, образ твій, такий чудовий,
Яким ясніїв в молодощів весні,
В найкращі хвилї свіжої любови.

Він наді мною хилить ся, страшні
Полонить мари... З трепетом, без мови
Я в тії очі знов гляджу сумні,
Що жар колись ятрили в моїй крови.

І на мое бурливе серце руку
Кладе той привид, зимну як змия,
І в серцї втишує всї думи й муку.

На привид тихо, не змигнувши, я
Гляджу. Він хилить ся, без слів, без згуку
Моргає: »Цить! Засни! Я смерть твоя!«

XVI.

Похорон пані А. Г.

Так сталось! В трýні металевій нині
Ота рука проклятая спочила,
Що ген-то, в добрій, чи лихій годині
Нас розлучила.

Я бачив, як її зашрібували,
Вложили в склеп і привалили камінь,
Цементом залїпили й прикопали —
Значúть, і амінь.

А ти стояла зблизька у жалобі,
Заплакана, хоч сльози ті лиш з ока
Текли, чуття ж не зрушило зглибока
Те, що в тім гробі.

Ще дуннo, я ж стояв увесь холодний
Близь тебе й німо на сей гріб дивив ся.
Мов хмара з вітром, так в уяві бив ся
Засуд народній:

»Хто вбив живую душу й перед смертю
За вбивство смертну не відтерпів муку,
Той по-смерти з могили розпростерту
Простягне руку.«

І з твоїх слїз, з лиця твого блїдого,
З очей, що скрились у важку жалобу,
Я хтів дійти, чи та рука померла
Простягнесь з гробу?...

XVII.

Я не кляв тебе, о, зоре,
Хоч як сильно жаль мій рість;
Насміх твій і власне горе
Я терпляче перенїс.

Та боюсь за тебе дуже.
Бо любов — то мстивий бог:
Як одно її зневажить,
Любить мстить ся на обох.

Як, сміючись, ти вбивала
Чистую любов мою,
Чи ти знала, що вбиваєш
Все, чим в світї я живу?

Чи ти знала, що руйнуєш
Щастя власного підклад,
Те, чого життє так мало
Звикло всякому вдїлять?

Чи ти знала, що небавом,
От мов раз махнуть пером,
Ти нераз заплачеш гірко
За потоптаним добром?

XVIII.

Ти плачеш. Слїз гірких потоки
На твóйому лиці блїдому
Лишають слїд свій — не глибокий,
Та замітний вже оку мому.

Ти плачеш. Ти, що відпхнула
Любов мою як сиротину,
Тепер надармо просиш, ловиш
Любови хоч би крапелину.

Твоєю дивною красою
Надармо всїх маниш ти к собі:
Се труп убитої любови
Не допуска любови к тобі.

І марно линуть, марно гинуть
Лїта найкращі, молодії!
Ти памятник живий, небого,
На гробі власної надії.

XIX.

Я не жалуюсь на тебе, доле:
Добре ти вела мене, мов мати.
Та ж де хлїб родúти має поле,
Мусить плуг квітки з корінням рвати.

Важко плуг скрипить у чорній скибі,
І квітки зітхають у сконанню...
Серце рвесь, уста нїмі, мов риби,
І душа вглиблясь в люту рану.

А ти йдеш з сївнею й тихо сїєш
В чорні скиби і незрослі рани
Нóве сїмя, нóвії надії,
І вдихаєш дух життя румяний.

XX.

Привид.

Холодна ніч. Спокійно, важко, звільна
На місто сніг вогкий паде й паде;
З густої тьми журба якась могильна
Вихиляє лице своє бліде.

Лямпи горять. Колеса світляні
Довкола них тіснять ся, меркотить
Кривавий блиск. Неначе сонні мрії
Фіякри мигають і тинуть в-мить.

На тротоарах ще прохожих сила:
Циліндри, шуби, модні боа дам
І драні лахи — ріжнобарвна хвиля
Пливе, гуде, зіпреть ся тут і там.

І я в юрбі сумний і одинокий
Пливу безвладно, щоб від власних дум
Втекти, — та невідступний і глибокий
У серці все повзе зо мною сум.

І наче той, що тоне і в знесиллї
Шукає гильки, корня, стебельця, —
Так я між лиць тих в пестрій люду хвилї
Шукаю щиро-дружнього лиця.

І враз я здеревів і стрепенув ся,
Щось горло стисло, в груди сперло дух...
Втїкать бажав, та не поворухнув ся,
Мов оглушив мене важкий обух.

То не обух! То йшла передо мною
Висока постать, пряма та струнка..
Оглянулась, хитнула головою,
Моргнула на прохожого панка,

Оглянулась ще раз ... великі очі,
Глибокі, темні, мов та чорна ніч,
Зустрілись з моїми й в бездонній ночі
Пропали. Двоє їх спішило пріч.

А я стояв мов стовп. Юрба юрбою
Мене тручала, штóвхала раз-в-раз,
Та я не чув ні холоду, ні болю,
Мов вогник свідомости в мізку згас.

»Вона!« Із уст одно те слово присло,
Та в нім була магічна міць страшна!
Мов камінь млиновий за шию тисло
Мене одно се словечко: »Вона!«

Вона, ся гарна квітка »сон царівни«,
Котрої розцвітом втішав ся я,
Котрої запах був такий чарівний,
Що й досі пяна ним душа моя!

Вона, котрій я все бажав віддати,
Ввесь скарб душі, всї думи, всї чуття,
Котрої слїд я рад був цїлувати,
В котрій вбачав красу і цїль буття.

Та, що мене одиїським словом свóїм
Могла героєм, ґенїєм зробить,
Обдарувать надїєю й спокоєм,
Заставить все найвищее любить, —

Та, що в руцї від раю ключ держала,
Вона його закинула в багно,
І чарівного слова не сказала...
Чи хоч в душі гризе її воно?

Не словом — рухом, поглядом холодним
Мене зіпхнула в темний рів без дна.
Лечу!.. Валюсь! Та там внизу, в безодні
Хто се пропащий, стоптаний? Вона!

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

ANSI and ISO TEST CHART No 2

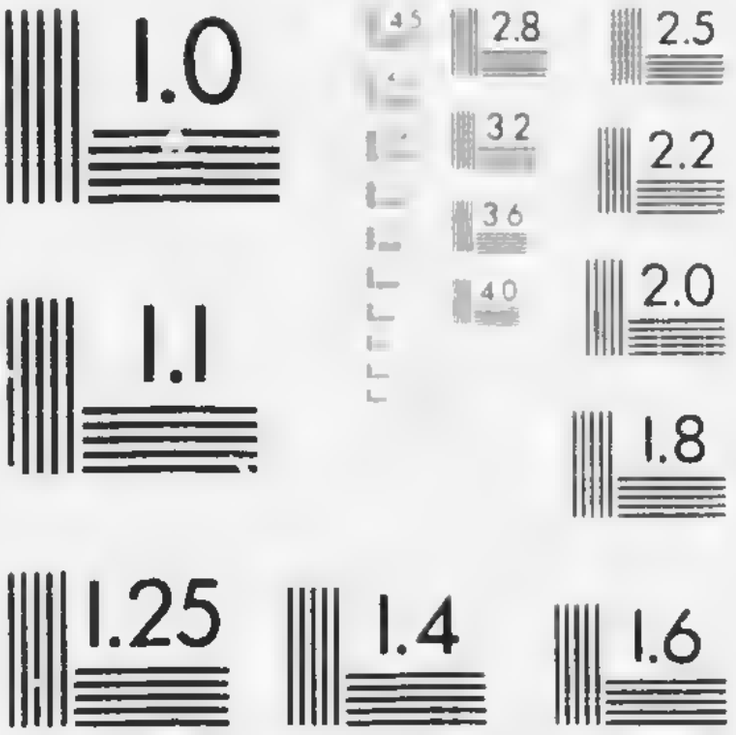

APPLIED IMAGE Inc

Стій, привиде! Скажи, яка неволя
Тебе зіпхнула з радісних вершин?
Хто смів красу й пишноту сього поля
Втоптать в болото і з яких причин?

Чи голод, холод і сирітства сльози,
Чи та жага, що серце рве й скребе,
Що хилить волю, мов та буря лози,
На сей торг ганьби випхнула тебе?

Постій! Постій! Я вмію се відчути.
Моя любов не згасла ще, горить,
Зуміє райський ключ із дна добути,
Зуміє рай запертий отворить.

Не чує? Щезла з ним у пітьмі ночі,
Лиш вид її прошиб мене як ніж.
О, щоб були мої осліпли очі,
Було б в душі яснїш, і спокійнїш!

Відень, 6. падолиста, 1892.

Епільог.

Розвійте ся з вітром, листочки зівялі,
Розвійтесь, як тихе зітхання!
Незгоєні рани, невтишені жалї,
Завмерлеє в серці кохання.

В зівялих листочках хто може вгадати
Красу всю зеленого гаю?
Хто взнає, який я чуття скарб багатий
В ті вбогії вірші вкладаю?

Ті скарби найкращі душі молодої
Розтративши марно, без тями,
Жебрак одинокий на зустріч недолї
Піду я сумними стежками.

ДРУГИЙ ЖМУТОК

(1895).

I.

В Переміщлї, де Сян пливе зелений,
Стояв на мостї я в важкій задумі,
Про тебе думав я, душе моя,
Про щастє те, що, наче сонний привид,
Явило ся, всміхнуло ся і щезло,
Лишивши жаль по собі невмірущий.
І я згадав одно оповіданє,
Що тут над Сяном від народа чув.

Зима була, замерз зелений Сян,
І по блискучім ледовім помостї
Гладкий протерли шлях мужицькі сани.

Ось раз була неділя. В самий південь
Із церкви люде вийшли. Сяло сонце,
Искрив ся снїг. Юрба народа вийшла
Над Сян, гули веселі розговори.

За Сяном ось на полї снїговому
Щось зачорнїло, дзвоники бреньчать,
Копита стукають о змерзлу землю,
І вчвал женє по втоптаній дорозї
Препишна чвірка. Упряж дорога
Полискує до сонця; наче вихор,
Карита мчить ся, з батога візник
Мов з пістолєта лускає...

Убогий
Сільський народ глядить на сю появу,
Дивусть ся. І хто се міг би їхать?
Ніколи тут ні чвірки, ні карити
Такої не видали. Ні старі,
Ні молоді придумати не можуть,
Хто се так їде, відки і куди?

Ось чвірка, не спиняючись ні хвилї,
На лїд влетїла. Глухо застогнав
Поміст хрустальний, дзвінко задудніли
Но нїм копита кінські, заскрипів
Замерзлий снїг під шинами колїс.
І луснув з батога візник, мов вихор,
Несла ся чвірка.

Та параз посеред
Ріки, де крис ледова кора
Найглибший вир, щось хрусьнуло — лиш раз,
Одиїський раз щось хрусьнуло! Широкий
Круг леду, мов обкроєний, подав ся,
І чвірка, і карита, і візник,
І що було в каритї, наче сон,
Неначе ясний привид враз пропало.
Лиш Сян забулькотїв неначе д'явол,
І облизав ся. Лиш зелена хвиля
Широким валом хлюпнула верх леду
І знов вернула в таємничу тонь.
А чвірки, ні карити — ні слїдý.
І не дізнали ся нїколи люде,
Хто се так їхав, відки і куди.
Нїхто за ними не питав нїколи,
Ані в ріцї нїхто останків жадних
Не віднайшов. Коли б один хто бачив
Се диво, а не сотня свідків, сам він
З часóм собі би вірить перестав,

Сам він з часо́м на тому би спинив ся,
Що се був сон.

Се мого серця драма!
Як би не ті лїта важкої муки,
Пекучих болїв, слїз і божевілля,
Глухої резиґнації, скажених бунтів
Придавленого серця, то я сам,
Пригадуючи першу нашу стрічу
І той промінчик ясної надії,
Що блис менї тодї, — присяг би нинї,
Що се був сон, надсянськая леґенда.

II.

Полудне.
Широкеє поле безлюдне.
Довкола для ока й для вуха
Нї духа!
Нї слїду людей не видать...
Лиш трави — мов море хвилясте,
Зелене, барвисте, квітчасте,
І сверщики в травах тріщать.

Без впину
За річкою геть у долину
І геть аж до синїх тих гір
Мій зір
Летить і в тиші потопає,
У пахощах дух спочиває, —
У душу тепла доливає
Простір.

З тім — цить!
Яке ж то тихеньке риданнє

В повітрі мов тужне зітхання
Тремтить?
Чи се моє власне горе?
Чи серце стрепа́ло ся хоре?
Ах, ні! Се здалека десь тільки
Доносить ся голос сопілки.

І ось
На голос той серце моє потяглось,
В тім раю без краю воно заридало
Без слів.
Тебе, моя зоре, воно спогадало,
І зтиха до строю сопілки
Поплив із народнім до спілки
Мій спів.

III.

Зелений явір, зелений явір,
Ще зеленійша ива;
Ой, між усїми дївчатоньками
Лиш одна менї мила.

Червона рожа, червона рожа
Над усї квіти гожа;
Не бачу рожі, не бачу рожі,
Лиш її личка гожі.

Золоті зорі в небеснім морі
Моргають серед ночі,
Та над всї зорі вниз у і вго́рі —
Її чорчії очі.

Голосні дзвони, срібнії тони,
Слух у них потоне,
Та її голос — пшеничний колос,
Аж за серце хапає.

Широке море, велике море,
Що й кінця не видати,
Та в моїм серці ще більше горе:
Я на-вік її втратив.

IV.

Ой, ти дівчино, з горіха зерня,
Чом твоє серденько — колюче терня?

Чом твої устонька — тиха молитва,
А твоє слово гостре, як бритва?

Чом твої очі сяють тим чаром,
Що то запалює серце пожаром?

Ох, тії очі темнійші ночі,
Хто в них задивить ся, й сонця не хоче!

І чом твій усміх — для мене скрута,
Серце бентежить, як буря люта?

Ой, ти дівчино, ясная зоре!
Ти мої радощі, ти моє горе!

Тебе видаючи, любити мушу,
Тебе кохаючи, загублю душу.

V.

»Червона калино, чого в лузї гнеш ся,
Чого в лузї гнеш ся?
Чи світла не любиш, до сонця не пнеш ся?
До сонця не пнеш ся?

Чи жаль тобі цвіту на радощі світу?
На радощі світу?
Чи бурі боїш ся, чи грому з блакиту?
Чи грому з блакиту?«

»,Не жаль менї цвіту, не страшно і грому,
Не страшно і грому,
І світло люблю я, купаю ся в ньому,
Купаю ся в ньому.

Та вгору не пну ся, бо сили не маю,
Бо сили не маю.
Червоні ягідки додолу схиляю,
Додолу схиляю.

Я вгору не пну ся, я дубам не пара,
Я дубам не пара;
Та ти мене, дубе, отїнив як хмара,
Отїнив як хмара.‘

VI.

»Ой, ти дубочку кучерявий,
Ой, а хто ж тебе скучерявив?«

»,Скучерявили густі лози,
Підмили корінь дрібні сльози.

Скучерявили темні ночі,
Зранили серце чорні очі.

Чорнії очі, пишна врода,
Гордая мова, непогода.

Гордая мова — вітер зимний,
Вічна розлука — жаль нестримний.

Вже ж моє серце сохне, тане,
Вже ж моя краса вяне, вяне.

Вже моя сила слабне, гнеть ся,
Вже менї весна не веміхнеть ся.

Надуть листочки звялі, звялі —
От так і сам я впаду далї.

Решту красоти, решту сили
Поріжуть живо гострі пили.

Гострїї пили, людська злоба,
Стоїче байдужість як худоба.'«

VII.

Ой, жалю мій, жалю,
Гіркий не помалу!
Упустив я голубочку,
Та вже не сніймаю.

Як була близенько,
Не дав їй пригади, —
А тепер я не знаходжу
Для серця розради.

Як була близенько,
Я ще вагував ся,
Щоб так нивидко улетїла,
Я й не сподївав ся.

А як улетїла,
Вернуть не схотїла,
То забрала за собою
Мою душу з тїла.

Забрала всї мрїї,
Всї втїхи, надїї,
Як весна бере з собою
Квіти запашнїї.

VIII.

Я не тебе люблю, о, нї,
Моя хистка лилеє,
Не оченька твої ясні,
Не личенько блїдеє.

Не голос твій, що мов дзвінок
Мою бентежить душу,
І не твій хід, що кождий крок
Відчути серцем мушу.

Не ті уста, з котрих вже я
Не вчую слова ласки,
Не вид, в котрім душа твоя
Видиїє вся без маски.

Не стать твою, не скромний стрій,
Котрим вона виовита,
Не гармонїйний вигляд твій,
Мов пісня сумовита.

Я не тебе люблю, о, нї,
Люблю я власну мрію,
Що там у серденьку на днї
Від-малечку лелїю.

Все, що дало менї життя,
В красу перетопляв я,
І всю красу, ввесь жар чуття
На неї перелляв я.

Вона — мій спів, вона — мій хлїб!
Душа моя — аж дивно —
До неї наче той полїн
Приссалась невідривно.

Усїми нервами прилиг
Мій дух до неї, мила, —
І тут вона — аж страх, аж страх!
Твій вид менї явила.

Неначе блискавка ярка,
Що зразу слїпить очі,
Що враз і тїшить, і ляка,
Ніч робить з дня, день з ночі —

Отак для мене був твій вид
І роскішшю й ударом;
Я чув: тут смерть моя сидить,
Краси вповита чаром.

Я чув, і з жаху ввесь тремтїв,
І роскішшю впивав ся;
Від тебе геть тїкать хотїв,
Круг тебе все снував ся.

Мов той Іксіон вилетений
У колесо-катушу,
Так рік за роком мучусь я,
І біль мою жре душу.

І дармо лїку я шукав
На сю свою хоробу;
Кого зрадливий Сфінкс піймав,
Не пустить аж до гробу.

Нї, не тебе я так люблю,
Люблю я власну мрію!
За неї смерть собі зроблю,
Від неї одурію.

IX.

Чому не смієш ся ніколи?
Чи в твоїм серці зима,
І горе вморозило душу,
Що сміху у горлі нема?

Чому не смієш ся ніколи?
Чи, може, лежить який гріх
Великий на твоїм сумлінню
І здавлює радісний сміх?

Лежить якийсь смуток таємний
На твоїм чудовім чолі.
І усміх твій — наче під осінь
Всміхає ся сонце у млі.

X.

В ваґоні.

Мов сполохана, без тями,
Так земля зпід моїх ніг
Утїка — стовпи, смереки
Гонять, тільки миг-миг-миг.

Наче полотно простерте
Велетенськая рука
Враз стяга, так лан за ланом,
Сад за садом утїка.

Тільки я стою, та зорі,
Що високо там горять.
Не втїкають, мов на доказ,
Що є в світї стійкість, лад.

І сміють ся вічні зорі,
Іронїчно миготять:
»Ми і ти! — неправда? — доказ,
Що є в світї стійкість, лад!«

XI.

Смійтесь з мене, вічні зорі!
Я нещасний, я черпак!
В мене серця перші хорі
Не подужають пійак.

Сам з собою у розборі,
Своїх власних дум боюсь...
Сміятесь з мене, вічні зорі!
Я слабий, над труси трус.

Сам від себе геть за море
Я тікаю... Чи втечу?
Я — каїданник! Власне горе
За собою волочу.

XII.

Чого являєш ся менї
У снї?
Чого звертаєш ти до мене
Чудові очі ті ясні,
Сумні,
Немов криниці дно студене?
Чому уста твої німі?
Який докір, яке страждание,
Яке несповнене бажание
На них мов зарево червоне
Займаєть ся і знову тоне
У тьмі?

Чого являєш ся менї
У снї?
В життю ти мною згордувала,
Моє ти серце надірвала,
Із нього визвала одні
Оті рыдания голосні —
Пісні.

В життю мене ти й знать не знаєш,
Ідеш по вулиці — минаєш,
Вклоню ся — навіть не зирнеш
І головою не кивнеш,
Хоч знаєш, знаєш, добре знаєш,
Як я люблю тебе без тями,
Як мучусь довгими ночами,
І як літа вже за літами
Свій біль, свій жаль, свої пісні
У серці здавлюю на дні.

О, ні!
Являй ся, зіронько, мені
Хоч в сні!
В життю мені ввесь вік тужити —
Не жити.
Так хай те серце, що в турботі,
Неначе перли у болоті,
Марнїє, вяне, засиха, —
Хоч в сні на вид твій оживає,
Хоч в жалощах живійше грає,
По-людськи вільно віддиха,
І того дива золотого
Зазнає, щастя молодого,
Бажаного, страшного того
Гріха!

XIII.

Отсе тая стежечка,
Де дівчина пила,
Що з мойого сердечка
Щастє унесла.

Ось туди пішла вона,
Та гуляючи,
З иньшим, своїм любчиком
Розмовляючи.

За її слідами я
Мов безумний біг,
Обливав з сльозами я
Пил із її ніг.

Наче потопаючий
Стебелиночку,
Зір мій вид її ловив
На хвилиночку.

І мов пурок перли ті
На морськóму дні,
Скванно так мій слух ловив
Всї слова її.

Отсе тая стежечка
Ізвивається ся,
А у мене серденько
Розривається ся.

Залягло на дні його
Те важке чуття:
Тут на віки згубленний
Змисл твого буття.

Все, щó найдорожшее,
Найулюблене,
Чим душа жива була,
Тут загубленне!

Чим душа жива була,
Чим пишала ся...
Отсе тая стежечка,
Щоб запала ся!

XIV.

Як би знав я чари, що спиняють хмари,
Що два серця можуть звести до пари,
Що ламають пута, де душа закута,
Що в поживу ними зміниться отрута, —
То тебе би, мила, обдала їх сила,
Всі би в твоїм серці искри погасила,
Всі думки и бажання за одним ударом,
Лиш одна любов би вибухла пожаром,
Обняла б достоту всю твою істоту,
Мисли б всі пожерла, всю твою турботу, —
Тільки мій там образ і ясніє й гріє...
Фантастичні думи! Фантастичні мрії!

Як би був я лицар і мав панцир добрий,
І над всіх був сильний і над всіх хоробрий, —
Я би з перемоги вороги під ноги,
Що мені до тебе не дають дороги!
Я б добувсь до тебе через мури й стіни,
Я б побив дракони, розметав руїни,
Я б здобув всі скарби, що їх криє море,
І до ніг твоїх би положив, о, зоре!
Де б тебе не скрито, я б зламав верії...
Фантастичні думи! Фантастичні мрії!

Як би я не дурень, що лиш в думах киснє,
Що сніва і плаче, як біль серце тисне,
Що будýще бачить людське і народнє,
А в сучáснім блудить як дитя голодне, —
Що із неба ловить зорі золотії,
Але до дівчини приступить не вміє, —
Ідеали бачить геть десь за горами,
А живе щасте з рук пустив без тями,
І тепер, за пізно, плаче і дуріє —
Фантастичні думи! Фантастичні мрії!

XV.

Що щастє? Се ж ілюзія,
Се привид, тїнь, омана...
О, ти ілюзіє моя
Зрадлива і кохана!

Кринице радощів, чуття
Ти чарочко хрустальна!
Омано дум, мого життя
Ти помилко фатальна!

Я хтїв зловить тебе, ось-ось,
Та враз опали крила:
З тобою жить не довелось,
Без тебе жить не сила.

З тобою жить — важка лежить
Завада поміж нами;
Без тебе жить — ввесь вік тужить
І днями, і ночами.

Нехай ти тїнь, що гине десь,
Мана, луда́ — одначе
Чому ж без тебе серце рвесь,
Душа болить і плаче?

Нехай ти тїнь, мана, дім з карт
І мрія молодеча,
Без тебе жить — безглуздий жарт,
І світ ввесь — порожнеча.

Як той Шлємілъ [1]), що стратив тїнь,
Ходжу́ й мов заклятий,
Ввесь світ не годен заповнить
Мені твоєї втрати.

---

[1]) Герой твору нїмецького поета А.д. Шаміссa: «Peter Schlehmihl.»

XVI.

Як не бачу тебе,
Кожда хвиля — тяга безконечна;
Як побачу тебе,
Відновляєть ся рана сердечна.

Як не бачу тебе,
Го довкола і зимно, і темно;
Як побачу тебе,
Запече щось у серці страшенно.

Щоб побачить тебе,
Мов несуть мене ангельські руки;
Як побачу тебе,
Геть мов гонять пекельні муки.

Її без тебе нема,
Її близь тебе спокою, мій світе!
І земля не приймa,
Ох, і небо на віки закрите.

XVII.

Як почуєш вночі край свойого вікна,
Що щось плаче і хлипає важко,
Не трівож ся зовсїм, не збавляй собі сна,
Не дивп ся в той бік, моя пташко!

Се не та сирота, що без мами блука,
Не голодний жебрак, моя зірко,
Се розпука моя, невтишима тоска,
Се любов моя плаче так гірко.

XVIII.

Хоч ти не будеш квіткою цвісти,
Левкоєю пахуче-золотою,
Хоч ти пішла серед юрби пливти
У океан щоденщини й застою,
То все ж для мене ясна, чиста ти,
Не перестанеш бути мені святою,
Як цвіт, що стужі не зазнав, ні спеки,
Як ідеал все ясний, бо — далекий.

Я понесу тебе в душі на дні,
Облиту чаром свіжости й любови,
Твою красу я перелію в пісні,
Вогонь очей в дзвінкії хвилі мови,
Коралі уст у ритми голосні...
Мов золотая мушка, в бурштиновий
Хрусталь залита, в нім віки тривас,
Цвісти мені ти, поки ль мій спів лунас.

XIX.

Як віл в ярмі, отак я день за днем
Свій плуг тяжкий до краю дотягаю;
Немов повільним спалююсь вогнем,
Та ярко бухнуть сили вже не маю.

Замерли в серці мрії молодечі,
Любові криниця пересхла;
Різькі, сухі мої зробились речі, —
Нора худого жнива наділила.

Худеє жниво! Стялось, мабуть,
За мало й непайкращої пшениці.
А час не ждав! Холодні зливи йдуть, —
Важку ворожать осінь нам зірниці.

XX.

Синіє, синіє, синіє сніг.
З неба сірої безодні
Міріядами летять
Ті метелики холодні.

Одностайні, мов журa,
Зимні, мов лихая доля,
Приспинають все життя,
Всю красу лугів і поля.

Білий килим забуття,
Одубіння, отуплення
Все покрив, стискає все
До найглибшого коріння.

Синіє, синіє, синіє сніг,
Килим важче налягає...
Молодий вогонь в душі
Меркне, слабне, погасає.

ТРЕТІЙ ЖМУТОК

[1896].

I.

Коли студінь потисне,
Не хвилює вода, не блищить:
Коли лямпа розприсне,
Го і світло її не мигтить.

Коли струна порветь ся,
То від неї музики не жди.
Чом же пісня та лягь ся
Під вагою турбот і біди?

Чи те горе як праса,
Щоб із серця пісень надушить?
Чи пісні ті як дзвони,
Щобн горя звід[1]) заглушить?

II.

Вона умерла! Слухай! Бам! Бам-бам!
Се в моїм серці дзвін посмертний дзвонить.
Вона умерла! Мов тяжезний трам
Мене цілого щось додолу клонить.
Щось горло душить. Чи моїм очам
Хтось видер світло?... Хто се люто гонить
Думки з душі, що в собі біль занерла?
Сам біль? Вона умерла! Вмерла! Вмерла!

Ось бач, ще рожі на лиці цвітуть,
І на устах красніє ще малина...

---

[1]) голосіння

Та цить! І подихом одним не труть
Її! Се твоїх бі́жань домовина.
Бам-бам! Бам-бам! Далеко, зично чуть
Сей дзвін... Припадь і плач, немов дитина!
Се ж твоїх мрій заслону смерть роздерла,
Розбила храм твій! Цить! Вона умерла!

І як се я ще досі не вдурів?
І як се я гляджу і не ослі́пну?
І як се досі все те я стерпів
І у петлю не кинув ся коні́нну?
Адже ж найкращий мій вогонь згорів!
Адже ж тепер по-вік я не окрі́пну!
По-вік каліка! Серце гадь пожерла,
Сточила думи всі! Вона умерла.

Лиш біль страшний, некучий в серці там
Все заповнив, усю мою істоту.
Лиш біль і се страшенне: бам, бам, бам,
А сліз нема, ні крови, ані поту.
І меркне світ довкола, і я сам
Лечу кудись в бездонну стужу й слоту.
Ридать! Кричать! — та горло біль запер.
Вона умерла! — Ні, се я умер.

III.

Байдужісінько мені тепер
До всіх ваших болів і турбот,
До всіх ваших боїв і гризот!
Всі ідеї наші, ввесь народ,
Постуи, слава — що мені тепер?
Я умер!

Хоч валясь, про мене, ввесь сей світ,
Хоч брат брата тут мордуй і ріж, —

Нічого менї тепер глядїть,
Нічого вже добивать ся більш!
В моїм серцї вбитий гострий ніж
І на вікн душу я запер, —
Я умер.

Хай побіда світла вас манить,
Хай нудїя додас вам крил, —
Та моя надїя ось лежить:
Я — судно без маштів і вітрил,
Я для радощів не маю сил,
І з життєм умову я роздер —
Я умер.

IV.

В алеї нічною літнóю
Я йшов без тями, наче тїнь,
Горіли зорі наді мною
І неба темная глибінь
Мов океан тиші, спокою
Лила ся в душу. Як же я
Ще вчора вас любив, о, зорі,
Тебе, блакитe! Як моя
Душа в безмірному просторі
Купала ся, на ті прозорі
Луги летїла, де цвітуть
Безсмертні квіти, де гудуть
Несказано-солодкі співи!
А нинї темні і тяжкі ви
Для мене, ввесь ваш чар погас.
Ненавиджу я нинї вас!
Ненавиджу красу, і силу,
І світло, й пісню, і життє,
Ненавиджу любов, чуттє, —
Одно люблю лиш — забуттє,
Спокій, безпамятну могилу.

В алеї нічкою лїтньою
Я йшов без тями, наче тїнь.
Поперед мене, поза мною
Снували люде. Дзїнь-дзїнь-дзїнь —
Дзвонив біцикль. Несли ся шепти
Любовних пар, далекий спів...
Та в серці моїому засїв
Біль лютий, на який не вспів
Нїхто ще видумать рецепти.
Я йшов, та знав, що я — могила,
Що перв життя у мене вмер,
Що тут, в нутрі на дні тепер
Душа моя похоронила
Всї радощі і все страждання,
Ввесь спів, що вже не встане знов,
Свое найвищее бажання,
Свою останнюю любов.

V.

Покоїк і кухня, два вікна в партері,
На вікнах з квітками вазонки,
В покою два ліжка, підхилені двері,
Над вікнами білі заслонки.

На стїнах годинник, пять-шість фотографій,
Простенька комода під муром,
Насеред покою стіл круглий, накритий,
І лямпа на нїм з абажуром.

На кріслї при ньому сидить моє щастє,
Само, у тужливій задумі:
Когось дожидає, чийсь хід, мабудь, ловить
У вуличнім гаморі й шумі.

Когось дожидає... Та вже ж не для мене
В очах її світло те блима!

Я, сумерком вкритий, на вулиці стою,
У рай той закрав ся очима.

Ось тут моє щастє! Як близько! Як близько!
Та як же ж далеко на віки!
І красть ся серце, та висохли сльози,
Вогнем лиш паліють повіки.

Гаряче чоло я в долоні сцїпивши,
Втїкаю від тихої хати,
Мов раненний звір той тїкає у петри,
Щоб я своїм берлозї здихати.

VI.

Розпука! Те, що я вважав
Святим і близьким ідеалу, —
Отой бездушний міль узяв
І там гризе собі помалу.

Те, що в душі леліяв я
Як скарб, як гордощі природи,
В руках у того муравля
Се играшка, котру без шкоди

Зламати можна, понсувать,
І в кут закинути по хвилї.
А я гляджу на се, й ридать,
Нї помогти не маю сили.

Гляджу, як квіточка моя
В руках нелюбих увядає,
Як сїра, зимная змия
По моїм раю походжає.

Мене аж душить почутє
Гірке, болюче і скажене...
Сто раз прокляте те житє,
Що так собі закпило з мене!

VII.

Не можу жить, не можу згинуть,
Нести не можу, ні покинуть
Проклятий сей життя тягар!
Ходжу́ самотний між юрбою
І сам погорджую собою...
Ох, кеб останній вдав удар!

Не жаль мені життя, ні світа,
Не жаль, що марно кращі літа
У горю й праці протекли.
Пропало все! Так що ж? Пропало!
А що ж передi мною стало?
Безодня, повна тьми і мли.

Зневірився я в ті ярма й пилиї,
Що тягну, мов той віл, на шиї
Отсе вже більш, як двацять літ —
Зовсім, як хлопчик той сарака[1])
Прутком по бистрій хвилі цвяка, —
Чи з того є на хвилях слід?

Даремно бить ся, працювати,
І сподівать ся, і бажати!
Пропала сила вся моя.
Лиш чорних мар гуляє зграя,
І резиґнація безкрая
Засїла в серці як змия.

VIII.

Я хтів життю кінець зробить,
Марну лушпинку геть розбить,
Хотїв зусиллєм власних рук
Здобути вихід з страшних мук,

[1]) сердега, бідолашний

Хотів я вирвать ся з прма
Твойого чару — та дарма!
Зусиллям всїм наперекір
У мнї трусливий, підлий звір
Бунтуєсь, плаче, мов дитя —
Слїпая привичка життя,
Прикипанне до тих кутів,
Де я не жив, а животїв,
До праці, що з'їдає днї,
І замість рож дає терни,
До того краю, що мов смок
Із серця все найкращий сок,
Аж вихне вірa в нїм живи.
Тодї отрути долива.
Я чую се — не варто жить,
Життєм не варто дорожить,
Тебе утративши на вік,
Я чую се — єдиний лїк
Се кулька в лоб. Та що ж, хитка
Не підіймаєть ся рука.

Увесь свій жаль, увесь свій бiль
Хтїв я в одну зверпути цїль,
В один набій страшний як грім,
Зібрать свою всю силу в нїм
І вилить голосно мов дзвін
Останнїй спін, страшний прокліп,
Такий прокліп, щоб мерзла кров,
В ненависть встяла ся любов,
Змінялась радість в темний сум,
І щоб краси не бачив ум,
І щоби уст цурав ся сміх,
І від повік би сон відбіг,
Тюрмою ввесь зробив ся б світ,
І в лонї мами гиб би плід, —
І сей прокліп, душе моя,

Хотів на тебе кинуть я
За пасміх твій, за ввесь твій чар,
За той болючий, клятий дар —
З терновых колючок букет.
Та в серці мойому поет
Бунтусь, плаче мов дитя.
Для нього ти краса життя,
Струя чуття, пісень нора —
Прокліп у горлі завмира.

IX.

Тричі мені являла ся любов.
Одна несміла, як лилея біла,
З зітхання й мрій уткана, із обснов

Сріблястих, мов метелик, підлетїла.
Купав її в рожевих блисках май,
На пурпуровій хмарі вранці сіла

І бачила довкола рай і рай!
Вона була невинна — як дитина,
Пахуча — як розцвілий свіжо гай.

Явилась друга — гордая княгиня,
Блїда, мов місяць, тиха та сумна.
Таємна й недоступна, мов святиня.

Мене рукою зимною вона
Відсунула і шепнула таємно:
Менї не жить, то ж хай умру одна!«

І мовчки щезла там, де вічно темно.
Явилась третя — женщина, чи звір?
Глядиш на неї — і очам приємно,

Впиваєть ся її красою зір,
Та разом страх бере, душа холоне,
І сила розпливаєть ся в простір.

Спершу я думав, що бокує, тоне
Десь в тіні, що на мене й не зирне —
Та враз мов бухло полумя червоне.

За само серце вхопила мене,
Мов Сфінкс у душу кігтями вп'ялилась,
І смокче кров, і геть спокій жене.

Минали дні, я думав: наситилась,
Ослабне, щезне... Та дарма! Дарма!
Вона мене й на хвилю не пустилась.

Часом на груди мої задріма,
Та кігтями не покида стискати;
То знов прокинесь, звільна підійма

Півсонні вії, мов боїть ся втрати,
І око-в-око зазира менї.
І дивні искри починають грати

В її очах — такі яркі, страшні,
Жагою повні, що аж серце стине.
І разом щось таке в них там на дні

Ворушить ся солодке, мельодійне,
Що забуваю рани, біль і страх,
В марі тій бачу рай, добро єдине.

І дармо дух мій, мов у сїтї птах,
Тріпочеть ся! Я чую, ясно чую,
Як стелить ся менї в безодню шлях,

І як я ним у пітьму помандрую.

X.

Надходить ніч. Боюсь я тої ночі!
Коли довкола світ увесь засне,
Я тільки сам замкнуть не можу очі:
Загиб спокій, і сон мина мене.

Я сам сиджу, і рвюсь в своїй рані,
І плачу й тужу, плачу і клену,
І мрії всі летять, біжать, мов пяні,
До неї! Бачуть лиш її одну.

І бачить ся, що з мріями отими
Й душа моя летить із тїла геть;
І щось немов крилаті Серафими
Несе її — і чую я їх лет.

До мене як безграничная трівога,
Блїда розпук підсїдає в-мить,
І чорні думи мов з Фортуни рога
На мене ллє, щоб світ мені затьмить.

І бачить ся, що я в якійсь безодні,
Де холод, слизь і вітер, темно скрізь,
І виють звірі люті та голодні,
І стогне бір, і гиллєм бєть ся лїс.

Ось на розпутті я стою пустому
І ввесь тремчу, гадюка серце ссе,
Не видно шляху, тільки голос грому
Якусь погрозу дикую несе.

І я безсильний, хорий, і утома
Мов млинове каміннє тисне грудь, —
Бездомний — я бажав би бути дома,
В теплї бажав би, в щастю відітхнуть.

Я, що так довго, гаряче кохаю
І за любов знайшов погорду й глум,
Бажаю хоч на хвилю бути в раю,
Обнять тебе, ціль моїх мрій і дум.

Обнять тебе, до серця пригорнути,
Із твоїх уст солодкий нектар пить,
В твоїх очах душею потонути,
В твоїх обіймах згинуть і ожить.

Та дощ сїче, скрипить обмокле гилля,
Вихри ревуть: »Дарма! Дарма! Дарма!«
І заревло скажене божевілля
У серцї: »Нї! Чи ж виходу нема?«

Нї! Мусить буть! Не хочу погибати,
Не знавши хоч на хвилечку її!
Хоч би прийшлось і чорту душу дати,
А сповнять ся бажання всї мої!

І чую, як при тих словах із мене
Обпало щось, мов листє, мов краса,
А щось влило ся темне і студене —
Се віра в чорта, віра в чудеса.

XI.

Чорте, демоне розлуки,
Несповнимих диких мрій,
Недрімаючої муки
І несправджених надій,

Слухай голосу розпуки!
Буду раб, невольник твій,
Ввесь тобі віддам ся в руки,
Лиш те серце заспокій!

Враз з тобою на страждання
Я готов на-вік пітн, —
Лиш одно менї бажанє
Заспокій тепера ти.

За один її цїлунок
Хай горю сто тисяч лїт!
За любов її і ласку
Дам я небо, рай, ввесь свїт.

XII.

І він явився менї. Не як мара рогата,
З кошитами й хвостом, як висипля багата
Уява давніх лїт,
А як приємний пан в плащі і пелеринї,
Що десь його я чув учора або нинї —
Чи Жид, чи Єзуїт.

Спинився. Лиця його у пітьмі не видати.
Зареготавсь тай ну мене в плече плескати:
»Ха-ха! Ха-ха! Ха-ха!
Ось повість! Куріоз! Ось диво природниче!
Пан раціоналїст, безбожник — чорта кличе,
Що душу паніха!

»Мій пане, адже ж ви не вірусте в Бога!
Я ще недавно чув край вашого порога —
Підслухую нераз —
Як голосили ви так просто конфіскабль:
»Ne croyant pas au Dieu je ne croye pas au diable!« [1])
Що ж сталось нинї з вас?

»Невже ж я — а, pardon, що зараз не представивсь!
Та думаю, що ви — хто я є, догадались —
Невже ж я близчий вам,
Чи можливійший вам здаюсь від Пана Бога?
Чи лекша вам здалась до Сатани дорога,
Аніж на небо там?

»Спасибі вам за се довірре! Розумію!
У вас бажа́ннє є, ви стратили надію,
Сказали: як біда,
То хоч до Жида йди, чи пак до чорта; що там,
Що стілько лїт його мішали ви з болотом,
Кричали: чорт — луда!

---

[1]) не вірячи в Бога, я не вірю в чорта

»Ось бачите, куди веде неосторожність!
Ускочили в таке, що хоч вдаряйсь в побожність,
Або до чорта в путь,
Та ще й з душею! Ах! Даруйте за нечемність!
Сміять ся мушу знов. Пекельна се приємність
Від вас про душу чуть.

»Сто тисяч лїт горіть готові? Ха, ха! Друже!
Се спорий шмат часу! А ще недавно дуже
Чи не казали ви:
‚Душа — то нервів рух?‘ Значи́ть, загинуть нерви;
То і душі капут! То як же се тепер ви
Згубили з голови?

»І що ж, скажіть менї, оферта ваша варта?
Се ж в газардовій грі фіктивна, кенська карта.
Чи чесно се, скажіть?
Вам хочесь те і те... конкретне, а менї ви
Даєте пшик. Се стид! Не думав, що такі ви!
І з чортом так не слїд!

»А втім, голубчику, оферта ваша пізна!
Та ваша душенька, се коршма та заїзна, —
Давно в нїй наш нічлїг.
Чи я дурний у вас добро те купувати
Що й без купования швиденько буду мати
Без клопотів усїх!

»І знайте ще одно! Ота, що так за нею
Ви побиваєтесь і мучитесь душею,
Є наша теж якраз.
Спішіть ся ж, паночку, до пекла як до балю!
Там власноручно сам віддам вам вашу кралю,
Au revoir у нас!«

Ще раз зареготавсь, і по плечі легенько
Мене він покленáв, тай геть пішов швиденько,
Мов пильне дїло мав.

А я стояв мов стовп, лице моє горіло,
Стид душу жер; замість добуть, на що кортїло,
Я ще від чорта облизня сиймав!

XIII.

Матїнко моя рідненька!
В нещасний час, у годину лиху
Ти породила мене на світ!

Чи в тяжкім грісї ти почала мене,
Чи прокляв мене в твоїм лонї хто,
Чи лиш доля отак наді мною смісь?

Не дала ти менї чарівної краси,
Не дала менї сили, щоб стїни валить,
Не дала менї роду почесного.

Ти пустила мене сиротою у світ,
Та дала ще менї три недолї в надїл,
Три недолї важкі, невідступнії.

Що одна недоля — то серце мягке.
То співацькеє серце вразливее,
На красу, на добро податливе.

А що друга недоля, то хлопський рід,
То погорджений рід, замурований світ,
То затрослий хлїб, безславний гріб.

А що третя недоля — то горда душа,
Що нїкого не впустить до свого нутра,
Мов запертий вогонь сама в собі згоря.

Матїнко моя рідненька!
Не тужи ти за мною, не плач в самотї,
Не клени, як почуєш, що я зробив!

Не сумуй, що прийдеть ся самій доживать,
Що прийдеть ся самій у гріб лягать,
Що не буде кому очей затулить!

Не клени своє бідне, безсиле дитя!
Доки міг, то я гяг сю тачку життя,
Та тепер я зламав ся і збив ся з пуття!

Я не можу, не можу спинити того,
Що мов чорная хмара на мене йде,
Що мов буря здалека шумить-гуде!

Я не хочу на світї завадою буть,
Я не хочу вдуріть і живцем озвіріть —
Краще темную ніч, анїж світло зустріть!

XIV.

Пісне, моя ти підстрелена пташко,
Мусиш замовкнуть і ти.
Годї ридати і плакати тяжко,
Час нам зо сцени зійти.

Годї вглиблять ся у рану затрутую,
Годї благать о любов.
З кождою строфою, з кождою нутою
Капає з серденька кров.

З кождою строфою, з кождою нутою
Слабшає відгомін твій...
Пісне, напосна горем-отрутою,
Час тобі вже на спокій.

XV.

І ти прощай! Твого імя
Не вимовлю ніколи я,
В лице твоє не гляну!
Бодай не знала ти по-вік,
Куди се я від тебе втік,
Чим гою серця рану.

Мене забудь швиденько ти,
Своїх дїтóк люби, пести,
Будь вірна своєму мужу!
І не читай моїх пісень,
І не ворши ні в ніч, ні в день
Сю тїнь мою недужу.

А як де хтось мене згада,
Хай тїнь найменша не сїда
На вид твій, квітко зняла!
І не блїдній, і не дрожи,
А спокійнїсенько скажи:
»Ні, я його не знала!«

XVI.

Даремно, пісне! Щез твій чар —
Втишати серця біль!
Не вирве сонце вже зза хмар...
Пропала яр! Пропала яр!
На душу впала цвіль.

Даремно, пісне! Тихо будь!
Не сни ще мук до мук!
Без тебе туга тисне грудь, —
Та ти в ту ж путь, та ти в ту ж путь
Несеш жалібний згук.

Даремний снів! В акордах слів
Не виллю своїх скрут.
Як мовчки я терпів, болів,
Так мовчки впаду без жалів
В Нірвани темний кут.

XVII.

Поклін тобі, Буддо!
В темряві життя
Ти ясність, ти чудо,
Ти мир забуття!

Спокійний, велíчнїй,
Ти все поборов:
І блиск царювання,
І гнїв, і любов.

З царя жебраком ти,
Душею моцар,
Пів світа осяяв
Твого духа чар.

Ти царство покинув,
Щоб духом ожить;
Зірвав усї пута
Щоб нас слобонить.

І довгїї лїта
Промучив ся ти,
Щоб корінь страждання
Людськóго знайти.

Знайшов ти той корінь
У серцї на днї,
Де пристрасти грають,
Надїї марні,

Де гнїзд налахкоче,
Любов процвіта,
Луди́ павутинисм
Наш дух онлїта.

І мулить і мулить,
Прогонює мир,
І тягне в Сансару,
В життя дикий вир.

Та з пристрастей пекла
Ти вивів людей,
Не тьмив їх туманом
Загробних ідей.

Безсмертне лиш тїло,
Бо жаден атом
Його не пропаде
На віки віком.

Та те, що в вас плаче,
Горить і терпить,
Що творить, що знає,
Що рветь ся й летить —

Те згасне, мов вогник,
Мов хвиля пройде,
В безодиї Нірвани
Спокій віднайде.

Поклін тобі, світлий,
Від бідних, блудни́х,
Що в пристрастей путах
Ще бють ся міцних!

Поклін і від мене,
Що скочу як-стій
Із тиску Сансари
В Нірвани спокій!

XVIII.

Душа безсмертна! Жить віковічно їй!
Жорстока думка, дика фантазія,
Льополї гідна й Горквемади!
Серце холоне, і тьмить ся розум.

Носити вічно в серцї лице твоє,
І знать, що з другим звязана вічно ти,
І бачить з ним тебе й томитись —
Ох, навіть рай менї пеклом стане!

Творця хвалити? За що хвалить його?
Що в моїм серцї сей розпалив вогонь
І в насміх призначив розлуку?
Рай показав і затріснув браму!

Та Пану Богу я не хочу́ блюзнить,
Бо по що вірних щирі чуття дразнить?
Мов актор той мечем махати
На паперовії страхопуди?

Я не романтик. Мітольоґічний дим
Давно розвіявсь із голови менї;
Мене не тїшать, анї страшать
Привиди да́вньої віри млисті.

Бо що ж є Дух той? Сам чоловік його
Создав з нїчого, в кождій порі й землї
Дає йому свою подобу,
Сам собі пана й тирана творить.

Одно лиш вічне без початку и кінця.
Живе і сильне, — се є матерія:
Один атом її тривкійший,
Нїж всї боги, всї Астарти й Ягве.

Безмірне море, що зоновий простір,
А в тому морі вир повстає сим-там —
Се планетарная система —
Вир той бурлить, і клекоче, й бєть ся.

В тім вирі хвилї — сонце, планети є,
В них мілїярди бомблїв дрібних кишать,
А в кождім бомблї щось там мріє,
Мінить ся, пінить ся, пок' не присне.

Се наші мрії, се наша свідомість,
Дрібненький бомблик в вирі матерії.
Та бомблї згинуть, вир утихне,
Щоб закрутить ся знов десь инде.

Безцїльно, вічно круговорот отсей
Іде і йти ме; сонця, планет ряди
І інфузорії дрібненькі,
Всьому однакова тут дорога.

Лише маленькі бомблики людськії,
Що в них частинка виру відбила ся,
Міркують, мучать ся, бажають
Вічности море вмістити в собі...

XIX.

»Самовбивство — се трусість,
Се втека з борнї,
Ошуканськая кріда« —
Так скажуть менї.

Ах, панове! Про трусість
Мовчіть ви менї!
Чи ви нюхали порох
В життєвій війнї?

Чи ви лоб свій розбили
О дійсности мур?
Чи вам знісно, як смачно
На гаках тортур?

»Самовбийство — се прогріх,
Безправє і злість«...
Хай вам слово Христове
На се відповість.

Як Христос по землї ще
Навчати ходив,
То зустрів чоловіка,
Що в шабас робив.

»Як же можна! Се прогріх!«
Обурив ся хтось;
Та робітнику строго
Промовив Христос:

»Коли знаєш, що чиниш —
Блаженний єси;
А не знаєш, що чиниш —
Проклятий єси.

»Коли знаєш, що чиниш —
Закон твій — ти сам;
А не знаєш, що чиниш —
Закон є твій пан«[1]).

Для знаючих знанє їх
Найвищий закон;
Незнаючі в законї
Хай гнуть ся карком.

---

[1]) Слів тих даремно шукати в евангелії, та вони заховали ся в одному старому грецькому рукописї. «Коли знаєш, що чиниш — блажен єси, а коли не знаєш, що чиниш, проклятий єси як переступник закона». Високі й несумнївно автентичні Христові слова! *Прим. автора*

Чи я знаю, що чиню,
Се знаю лиш я —
І такий, що мене зна
Ще лішше, ніж я.

XX.

Отсей маленький інструмент
Холодний та блискучий...
Один кивок... один момент...
І крови ключ кипучий...
Легенький крик... безсильний шепт,
А там — покій покірний, —
Отсе ввесь лік, отсе рецепт
На ввесь мій біль безмірний.

В отсей маленький інструмент
Кладу маленьку кулю,
І замість любки на момент
Його до серця тулю.
Один кивок... легенький гук,
Неначе свічка здута,
І він з моїх упаде рук,
І з мене спадуть пута.

Один момент — хіба ж се гріх?
І по що так страждати?
Марний комар, пустий горіх,
То й по що заваджати?
Ядро завмерло — геть марну,
Порожнюю лушпинку!
Один кивок! За мить одну
На віки я спочину.

ВЕЛИКІ РОКОВИНИ

Прольог,
говорений перед ювілейною виставою »Наталки Полтавки« в память столїтніх відродин української народности.

Сцена зовсїм темна, далеко видно зарево великої пожежі, на передї сцени направо могила.

Козак-невмирака

старезний дід, з бандурою, сидить на могилї. Зразу в темнотї тільки слабо рисуєть ся його силюет, він вдивляєть ся в пожежу й деклямує глухо, іронїчно:

Еней був парубок моторний
І хлопець хоч куди козак!
На лихо вдав ся він проворний,
Завзятїйший од всїх бурлак.
Та Греки як, спаливши Трою,
Зробили з неї скирту гною,
Він, взявши торбу, тягу дав.
Набравши деяких Троянцїв,
Осмалених, як гиря, ланцїв,
Пятами з Трої накивав.

Він устає, випростовуєть ся, бандура бреньчить.

Вонз горить! Та Троя-Україна
Палає, гине, з серця точить кров.
Здаєть ся, вже остання їй година,
Здаєть ся, хитрий воріг поборов
Усе! Здаєть ся, вся лягла дружина,
Всї мури впали, навіть той покров
Останнїй, що ним укривають трупи,
І той загарбали хижацькі купи!

Нї, не доси́ть! І в нашому нутрі
Пройшов пожар, сумує попелище!
Ми хробачливі в самому ядрі,
В душі погасло вічнеє огнище
Живої віри! На страшнім кострі
Згоріла сила! Нижче, нижче, нижче
Схиляють ся колись так горді чо́ла!
О, Мамо! Бідиз Ти, бездїтна й гола!

Ми всї такі! Що в инъших ганьби знак —
Се ми приймаємо як хлїб насущний!
У инъших ренеґат — у нас добряк;
У инъших підлий — в нас старшим послушний;
У инъших скажуть просто, ясно так:
Безхарактерний, — в нас лиш: простодушний.
Не стало стиду в нас! Ми в супокою
Унїдлимось, ще ї горді підлотою.

Далекий грім, пожежа зближаєть ся, на сценї робить ся виднійше. Козак, показуючи на заїд:

О, так! Он там він, той козак моторний,
Що вирвав ся з пожежі рідних хат;
Не заперечу, вдав ся він проворний!
Нехай тут гине, пропадає брат,
Нехай тут матїр шарпа ворон чорний,
Нехай борців ізматує ї ріже кат, —
Він рад, що врятував свої пенати,
Тїкає инъшої шукати хати!

Пятами накивав від тебе, Неве!
Лишив Тебе у ранах, у крови!
Із груди вирвав серце настале,
А вткнув якесь собаче — і живи!
І крикнув грімко: »Хлопцї, гей до мене!
Не буде тут роси вже, ні трави!
Пропала Мати, ми ще сеї ночі
Кидаймо трупа! Гейї же, в світ за очі!

Там жде нас краща доля, там печені
Самі нам голубцї влетять у рот!
Хто хоче роскошів — жий в Карфаґенї;
Хто хоче вивищить ся над народ,
І слави, ї блиску, ї злота новні жменї, —
За мною в Рим! Там храм наш, там кивот!
Що нам ті згарища! Забудьмо Трою!
Власть, Рим і роскіш, Картаґен горою!

І рушили — народам на наругу!
Пішли нової матері шукать.
В серцях згасили навіть тую тугу,
Що тягне пса у рідній будї спать.
Де йдеш, Енею? Пугу! Пугу! Пугу!
Не чують! Дармо кликать і гукать!
Ідїть! Несїть народам всїм для виду
Жебрацьку торбу і лице без стиду!

Тимчасом розвиднюєть ся трохи, видно попалені села, поле, вкрите трупом.

Ох, не сходи ти, сонце, на Вкраїнї!
Злякаєш ся тих згарищ і руїн!
Ослїпнїть, очі, тут же, в сїй годинї,
Щоб той страшенний образ, наче шпін
Не вбив ся в серце і не пік від нинї
Страшнїйше пекла! Що се? Чути дзвін!
Се ангел дзвонить по мертвім народї,
Бо щоб живий хтось був?.. Подумать годї!

Чути далекий голос дзвона.

Так, ангел дзвонить. Молотом з алмазу
Він бє о хурсталевий неба звід.
Ох! Заболїли страшно тут відразу
Всї давнї рани! Сей крівавий слїд —
Се Берестечко! Тут у кости сказу
З Чуднова взяв. Сей струп, від сотнї лїт
Незгоєний — Андрусівська умова!
А тут — Полтава і смага Петрова.

Голос дзвона міцнїє й мішаєть ся з гуркотом грому, — темнїє наново. Козак паде на колїна на могилї.

О, Боже! Чи ж кінець моєї думки?
Вкраїна вмерла — дай менї спочить!
Дай ті катовані віддавна руки
Хоч у могилї без кайдан зложить!
Змажи нас з памяти людей, щоб внуки
Не знали, як ми мусїли скінчить.
Ти сам, Святий, забудь про нас в сїй хвилї,
З землею наші порівняй могили!

Удар грому. Козак западаєть ся в землю. Ще хвилю гуркоче грім, потім звільна прояснюєть ся, на сході займаєть ся велике рожеве зарево — сходить сонце. Сцена представляє той самий краєвид, тільки з зеленими садами, чепурними хатками, направо, далеко, вежі міста з золоченими банями, довкола могили роскішні кущі. Калина, черемха у цвіті.

Козак-невмирака

той самий, але відмолоднїлий, з бандурою, виходить ізза могили. Іде зразу понурий, у задумі, та звільна його рухи роблять ся енерґічні, голос міцнїє.

Здорово проспав ся, бачу,
По-козацьки, сотню лїт.
Ну, та виграю, чи втрачу,
А погляну ще на світ,
На ту рідну Україну,
Що колись як рай цвіла,
Що менї над все на світї
Наймилїйшою була.
Хто то в нїй тепер панує?
Хто то в нїй тепер живе?
Як говорить, як співає
Поколїння те нове?
Боже, серце жах стискає:
Адже ж, певно, нинї в нїй
Вже нїхто не зна, не тямить
Нашу мову і піснї!
Десь Калмики та Кірґізи
Топчуть степ, де ми лягли;
Чудь, Мордва, Чухна та Фіни
Наші села заняли.
Боже, по що з вікового
Сну менї велїв ти встать?
Чи щоби з розбитим серцем
Я в могилу ляг назад?

Поступає наперед. За сценою чути хорову пісню — зразу pianissimo, *потім чим раз сильнїйше, та все-таки притишено, мов із віддалення:*

Ой, гук мати, гук
Де козаки йдуть!

Та щаслива тая доріженька,
Та де вони йдуть.

А де вони йдуть,
Там луги гудуть,
А перед себе та вражих Ляшеньків
Облавою пруть.

Козак

із виразом найвищої [illegible]:

Боже, наше рідне слово!
Наша пісня ще жиє!
І про нас ще памятає
Поколїнє те нове!
Ще співає про козацтво,
Про його кривавий бій!
Ах, значить, ще не в могилї
Той народ коханий, мій!

Озирає ся по сцені.

Ах, значить, оті цвітучі
Села, ниви і садки,
Се українські оселї,
Се Украйни вінки!
А оті могили-гори,
Де борцї старії спять,
Уквітчали любі руки,
Знать, українських дїчат!
Ще Українець збирає
Із сих нив для себе хлїб,
І не топче чуженця
Нашу славу і наш гріб!

Поступає ще далї наперед і озирає публику:

Ах, а тут! Предивне диво!
Тайна поміж тайн страшних!
Се ж Енесві потомки!
Та що стало нинї з них?

Ті, що перед сто лїтами,
Як згорів наш рідний дім,
Накивать йому ватами
Не задумались зовсїм, —
Ті під материни крила
Знов згорнули ся в любві,
І бажають в рідній хатї
Рай зготовити собі.
І дивіть, горить їх очі
Тим самим вогнем святим,
Як горіли тої ночі,
Коли друг мій, побратим,
Коли славний, безталанний,
Щирий батько наш Богдан
У важкій годинї скликав
Запорожцїв на майдан.
Тямлю ніч сю, як сьогодні!
Вколо нас реве Дніпро
І клекоче Непаситець,
Камяне гризе ребро.
А в степу напроти Сїчі
Се не хижая сова —
А кодацька ляцька крїпость
Свої кігтї висува.
У Богдана сльози в оцї,
Та вогонь в душі, в словах.
»Згинем, браття, або вгору
Підиесем свободи стяг!
Згинуть. — нам одна дорога,
Чи в кайданах, чи в війні;
Хто ненавидить кайдани —
Тому війни не страшні!
Чи послабли ваші сили?
Потупили ся шаблї?
Чи в серцях ви погасили
Дух лицарський взагалї?«

І гучнїйше хвиль Дніпрових
Крик козацтва заревів:
»Або ляжем головами,
Або вибєм ворогів!«
В жовтім світлї смолоскипів,
Що горіли серед нас,
У очах козацьких блисло
Десять тисяч пекор враз.
Гей, тих десять тисяч пекор,
То був, браття, той підпал,
Що підняв страшну пожежу
Аж по Буга й Сяну вал.
Гей, тих десять тисяч пекор,
То був, браття, той розмах,
Що історію Вкраїни
Повернув на инший шлях.
Бачу, бачу тії пекри!..
Мовиш: »мало їх? Невже як?
Що? На тридять мілїонів
Десять тисяч не знайдеш?
Мовиш: »де нам взять В гдана?«
Тільки ти придатний будь
На свято, велике дїло!
Загартуй думки і грудь!
До високого лїтання
Неустанно пробуй крил,
А Богдан прийде як сума
Ваших змагань, ваших сил.
До великого моменту
Будь готовий кождий з вас, —
Кождий може стать Богданом,
Як настане слушний час.
Мовиш: »инші инші війни.«
Ну, то иншу зброю куй,
Ум гостри, насталюй волю,
Лиш воюй, а не тоскуй!

Лиш бори ся, не мири ся,
Радше впадь, а сил не трать,
Гордо стій і не кори ся,
Хоч пропадь, але не зрадь!
Кождий думай, що на тобі
Мілїонів стан стойть,
Що за долю мілїонів
Мусиш дати ти одвіт.
Кождий думай: тут, в тім місці,
Де стою я у вогні,
Важить ся тепер вся доля
Вел[illegible]ної війни.
Як подам ся, не достою,
Захитаю ся мов тінь, —
Пропаде крівава праця
Многих, многих поколінь.
У таких думках держи ся
І дітей своїх ховай!
Коб лиш чистая пшениця, —
Буде паска й коровай.
Чи побіди довго ждати?
Ждати довго! То й не жди ж!
Инші вчи ся побіджати,
Завтря певно побідиш.
Та ж не даром пробудив ся
Український жвавий рід.
Та ж не даром искри грають
У очах тих молодих!
Чей нові мечі засяють
У правицях у твердих.
Довго нас недоля жерла,
Доєї нас нарута жре,
Та ми крикнїм: *»Ще не вмерла,*
Ще не вмерла і не вмре!«

1898. р.

ЗМІСТ.

Сторінка

Від Редакції 5
Іван Франко, біографічний нарис 15
Передне слово автора до другого видання 93

De Profundis (97—158)

Гимн. Замість пролога (Вічний революціонер) 99
Веснянки: . . . . . 101—114
I. Дивувалась зима 101
II. Гремить 102
III. Гріє сонечко 103
IV. Вже сонечко лиш по лугах 104
V. Земле, моя всепородющая мати 104
VI. Розвивай ся, лозо, борозо 105
VII. Не забудь 105
VIII. Лице небесне прояснилось 107
IX. Ще щебече у садочку солов'ї 108
X. Весно, ох, довго ж на тебе чекати 109
XI. Рад би я, весно 110
XII. Ой, що в полі за димове 110
XIII. Веснянії пісні 111
XIV. Думи, діти мої 113
XV. Vivere memento 113
Осінні думи: . . . . . 115—117
I. Осінній вітре 115
II. Журавлї 115
III. Тихенько річка котить хвилї чисті 117
IV. Паде додолу листе з деревини 117
Скорбні пісні: . . . . . 118—127
I. Не винен я тому 118
II. Бувають хвилї, серце мліє 118
III. До моря слїз 119
IV. Нехай і так, що згину я 119
V. Тяжко-важко вік свій коротати 120
VI. Вій, вітре, горою 120
VII. Думка в тюрмі (Ой, рано я, рано устану) . . . 121
VIII. Невільницї 122
IX. Відцурали ся люде мене 124
X. Мій раю зелений 125

Сторона

Нічні думи: . . . . . 127—133
I. Ночі безмірні 127
II. Непереглядною юрбою 128
III. Світ дрімає 128
IV. Чи олово важке пливе у моїх жилах 129
V. Безкраї, чорні і сумні 129
VI. Догоряють поліна в печі 130
VII. Не покидай мене, пекучий болю 130
VIII. Місяцю, князю 132
IX. Пісня геніїв ночі (По боях земного життя) 133

Думи пролетарія: . . . . . 134—143
I. На суді 134
II. Милосерним 136
III. Semper idem 137
IV. Ідеалісти 138
V. Всюди півечить ся правда 139
VI. Супокій 140
VII. Товаришам 140
VIII. Не люде наші вороги 141
IX. Не довго жив я и світі ще 142
X. Ви плакали фальшивими сльозами 143

Excelsior . . . . . 144—158
I. Наймит 144
II. Беркут 147
III. Христос і хрест 148
IV. Човен 150
V. Товаришам і тюрми (Обривають ся звіли на всі пута) 151
VI. Каменярі 153
VII. Ідилля 155

Профілї й маски (159—256)

Поезія: 161

Поет: . . . . . 163—173
I. Пісня і праця 163
II. Чим пісня жива 164
III. Співакові 165
IV. Рідне село 166
V. Поєдинок 168

Україна: . . . . . 174—178
I. Моя любов 174
II. Не пора (національний гимн) 175

Сторона

III. Лихом 176
IV. Розпивай си, ти високий дубе 177

Картка любови: . . . . . 179—184
I. Зближаєсь час 179
II. Плин гордо яструб в лазуровім морю 180
III. Від того дня вже другий рік пройшов 181
IV. Тріолет 181
V. І не лукавила з тобою 182
VI. І ти підеш убитою дорогою 183
VII. І буду жити, бо я хочу жити 184

Знайомим і незнайомим: . . . . . 185—196
I. Кониенкові 185
II. Данилові Мацю 186
III. Молодому другові 187
IV. N. N. (Вступаєш ти темно) 188
V. Михалині Р. 189
VI. Анні Павлик) 190
VII. N. N. (Будь здорова, моя мила) 191
VIII. К. Н. (Гарна дівчино, пахучая квітко) 192
IX. Олі 193
X. О. О. (Сумовиди наші сніни) 194
XI. Тетяна Ребенцукова 195
XII. Гриць Турчин 196

Осі: . . . . . 197—206
I. Ми осі, ми осі 197
II. Був у нас мужик колись 198
III. Якось то буде 199
IV. Послухай, сину, що премудрість каже 200
V. Хлібороб 201
VI. «Ужас на Русі» 202
VII. З екзамену 204
VIII. Поступовець 205
IX. Дума про Наума Безумовича 207
X. Ботокуди 215
XI. Вандрівка Русина з Відою 238

Сонети (257—292)

Вольні сонети: . . . . . 259—268
I. Сонети, се раби 259
II. Чого ти, хлопе, вбрався у стрій лицарський . . . 260
III. Котляревський 260
IV. Народня пісня 261

Сторона

V. Наука 261
VI. Дві дороги 262
VII. Незрячі голови наш вік клепуть 262
VIII. Жіноче серце 263
IX. Вам страшно тої вогницної хвили 263
X. В снах юности 264
XI. Як те залізо з силою дивною 264
XII. Смішний сей світ 265
XIII. Сикстинська Мадонна 265
XIV. Ось спить дитя 266
XV. Пісня будущини 266
XVI. Досить, досить 267
XVII. Ні, не любив на світі я нікого 267
XVIII. І довелось мені 268
XIX. Колись в сонетах Данте і Петрарка 268

Тюремні сонети: . . . . . 269—292
I. Се дім плачу 269
II. Вузька, важкая до добра дорога 270
III. Гей, описали нас 270
IV. Сидяку в тюрмі 271
V. Вам хочесь знать 271
VI. Не будеш тихо? 272
VII. Вже ніч, поснули в казні всі 272
VIII. А ледви тільки сон нам зломить очі 273
IX. А рано, поки час ще вибе пятий 273
X. Колись в однім шановнім руськім домі 274
XI. Встаєм раненько 274
XII. Прохід 275
XIII. Ні, наш тюремний домовий порядок 275
XIV. Беруть дїру, залїзом обкують 276
XV. Та ви не думайте, що вища власть 276
XVI. В тих днях, коли пеняче риба в сїти 277
XVII. Замовкла пісня 277
XVIII. Hausordnung 278
XIX. Не вільно в келії тютюну курити 278
XX. Ключники й дозорці 279
XXI. Что ми шумить, что ми звенить 279
XXII. Ввійшла фігура 280
XXIII. Тюремна культура 280
XXIV. Розмови 281
XXV. Пісня арештанська 281
XXVI. Хто її зложив? 282

Сторона

XXVII. Народ наш в бідах добрий практик 282
XXVIII. Ні, ви не мали згляду надо мною 283
XXIX. У сні менї явились дві богині 283
XXX. І говорила перша 284
XXXI. І говорила друга 284
XXXII. Сидів пустинник біля свого скиту 285
XXXIII. Росіє, краю туги і терпіння 285
XXXIV. Як я ненавидку вас 286
XXXV. Що вовк вівцю їсть, жалко, та не диво . . . 286
XXXVI. Легенда про Пилата (1—3) 287
XXXVII. Криваві сни (1—5) 288
XXXVIII. Багно гнилес між країв Европи 291
XXXIX. Тюрмо народів 291
XL. Епільог 292

Галицькі образки (293—342)

I. У шинку 295
II. Великдень 296
III. Максим Цюпик 297
IV. Михайло 297
V. Баба Митриха 299
VI. Галаган 300
VII. Журавлї 301
VIII. Гадки на межі (1—4) 303
IX. Гадки над мужицькою скибою (1—2) 308
X. У лїсї 310
XI. Голод (уривок із поеми) 311
XII. Марійка (уривок із поеми) 313
XIII. Нове житте (уривок із поеми) 324

Жидівські мельодії (343—420)

I. Самбатіон 345
II. Пірре 349
III. Асиміляторам 351
IV. Заповіт Якова 353
V. Сурка (поема) 355
VI. У цадика 366
VII. З любови (поема) 370
VIII. По-людськи (поема) 384

Панські жарти (421—550)

Передмова до четвертого видання 422
Панські жарти (поема) 424

Сторона

Легенди [551—632]

I. Смерть Каїна 553
II. Пящиця 582
III. Цар і аскет 591
Передне слово автора 591

Зівяле листє (633—692)

Передмова 634
Перший жмуток (1882—1893) . . . . . 636—652
I. По довгім, важкім отупінню 636
II. Не знаю, що мене до тебе тягне 637
III. Не боюсь я ні Бога, ні біса 638
IV. За що, красавице, я так тебе люблю 639
V. Раз зійшли ся ми случайно 39
VI. Так, ти одна моя правдивая любов 640
VII. Твої очі як те море 641
VIII. Не падій ся нїчого 641
IX. Я не надіюсь нїчого 643
X. Безмежнеє поле 643
XI. Як на вулиці вустрінеш 644
XII. Не минай з погордою 645
XIII. Я нелюд! Часто щоб зглушить 645
XIV. Неперехідним муром 646
XV. Нераз у сні являть ся мені 646
XVI. Похорон панї А. Г. 647
XVII. Я не кляв тебе, о зоре 648
XVIII. Ти плачеш. Слїз гірких потоки 649
XIX. Я не жалуюсь на тебе, доле 649
XX. Привид 650
Епільог (Розвійте ся з вітром) 652
Другий жмуток (1895) . . . . . 653—670
I. В Перемишлї, де Сян плине 653
II. Полудне 655
III. Зелений явір, зелений явір 656
IV. Ой, ти дівчино, з горіха зерня 657
V. Червона калино 658
VI. Ой, ти дубочку кучерявий 658
VII. Ой, жалю мій, жалю 659
VIII. Я не люблю тебе, о ні 660
IX. Чому не сміеш ся ніколи 662
X. В вагоні 662
XI. Смійтесь з мене, вічні зорі 663

Сторона

XII. Чого являєш ся мені 663
XIII. Отсе тая стежечка 664
XIV. Як би знав я чари 666
XV. Що щастє? Се ж ілюзія 667
XVI. Як не бачу тебе 668
XVII. Як почуєш вночі 668
XVIII. Хоч ти не будеш цвіткою цвісти 669
XIX. Як віл в ярмі 669
XX. Синіє, синіє, синіє сніг 670

Третій жемуток (1896) . . . . . 671—692
I. Коли студінь потисне 671
II. Вона умерла! 671
III. Байдужісінько менї тепер 672
IV. В алеї нічкою лїтною 673
V. Покойк і кухня, два вікна в партері 674
VI. Розпука! Те, що я вважав 675
VII. Не можу жить, не можу згинуть 676
VIII. Я хтів життю кінець зробить 676
IX. Тричі менї являла ся любов 678
X. Надходить ніч 679
XI. Чорте, демоне розпуки 681
XII. І він явивсь менї 682
XIII. Матінко моя рідненька! 684
XIV. Пісне, моя ти підстрелена пташко 685
XV. І ти прощай! Твого імя 686
XVI. Даремне, пісне! Щез твій чар 686
XVII. Поклін тобі, Буддо 687
XVIII. Дума безсмертна, жить віковічно їй 689
XIX. Самовбивство, се трусість 690
XX. Отсей маленький інструмент 692

Великі Роковини 693

ДЕ ЩО Є ЗА АЗБУКИЮ:

Сторона

А ледви тільки сон нам зломить очі 273
Аннї И(авлик) 190
А рано, поки час ще вибє пятий 273
Асимілиторам 351

Баба Митриха 299
Багно гнилее між країв Европи 291
Байдужісїнько менї тепер 672
Безкраї чорні і сумні 129
Беркут 147
Безмежнее поле в снижному зл[illegible]ю 643
Беруть діру, залізом обкують 276
Ботокуди 215
Бунають хвилї, серце мліє 118
Був у нас мужик колись 198

В алеї нічкою лїтною 673
Вам страшно тої вогняної хвилї 263
Вам хочесь знати 271
Вандрівка Руснна з Бідою 238
В вагонї (Мов сполохана без тями) 662
Ввійшла фігура 280
Великдень 296
Великі Роковини 693
Весно, ох, довго на тебе чекати 109
Веснянії пісні, весняний сни 111
Вже ніч, поснули в казні всї 272
Вже сонечко знов по лугах 104
Ви плакали фальшивими сльозами 143
Vivere memento! (Весно, що за чудо ти) 113
Від того дня вже другий рік пройшов 181
Відцурали ся люде мене 124
Вій, вітре, горою 120
Вічний революціонер 99
Вольні сонети 259–268
Вона умерла! 671
В Перемишлї, де Сян плине 653
В снах юности 264
Встаєм раненько 274
Всюди півечить ся правда 139

Сторона

В тих днях, коли неначе риба в сіти 277
Вузька, важкая до добра дорога 270
Гадки над мужицькою скибою 308
Гадки на межі 303
Галаган 300
Галицькі образки . . . . . 293—342
Hansordnung 278
Гей, оплеали нас 270
Голод (уривок із поеми) 311
Гремить! Благодатна пора наступає 102
Гриць Турчин 196
Гріє сонечко 103
Данилові Млаці 186
Даремно піснь! Щез твій чар 686
Дві дороги 262
Дивувалась зима 101
До моря сліз, під тиском пересудів 119
Догоряють поліна в печі 130
Досить, досить 267
Дума про Наума Безумовича 207
Думи, дітки мої 113
Думка в тюрмі 121
Душа безсмертна, жить віковічно їй 689
Епільог до сонетів (Голубчики українські поети) 292
Епільог до «Зівялого листя» (Розвійте ся з вітром) 652
Жидівські мельодії . . . . . 343—420
Жіноче серце 253
Журавлі (Журавлі ключем летять) 301
Журавлі (Понад степи і поле) 115
Замовкла пісня 277
Заповіт Якова 353
За що, красавице, я так тебе люблю 639
Зближаєсь час, і з серцем бючим 179
З голоду й нужди вмирає мужик 199
З екзамену 204
Зелений явір, зелений явір 656
Земле, моя всеплодющая мати 104
Зівяле листе (лїрична драма) . . . . . 633—692
З любови (поема) 370
І він явивсь менї (чорт) 682
І говорила друга 284

Сторона
І говорила перша (богиня) 284
Ідеалїсти 138
Ідилла 155
І довелось менї 268
І ти підеш убитою дорогов 183
І ти прощай! Твого імя 686

Каменярі 153
Ключники й дозорці 279
Корженкові 185
Коли студінь потисне 671
Колись в однім шановнім руськім домі 274
Колись в сонетах Данте і Петрарка 268
Котляревський 260
К. П. 192
Крівaві сни (1—5) 288

Леґенда про Пилата 287
Леґенди . . . . . 551—632
Лице небесне прояснилось 107
Ляхам 176

Марійка (уривок із поеми) 313
Матїнко моя ріднесенька 684
Микола Цюник 297
Милосерним 136
Михайло 297
Ми оси, ми оси 197
Михайлинї Р. 189
Мій раю зелений 125
Місяцю-князю, ти чарівниченьку 132
Молодому другові 187
Моя любов 174

Надходить ніч 679
Наймит 144
Народ наш в бідах добрий практик 282
Народня пісня 261
На суді 134
Наука 261
Національний гимн (Не пора) 175
Не боюсь я нї Бога, нї біса . . . . . 63[illegible]
Не будеш тихо 272
Невільники 122
Не винен я тому, що сумно співаю 118

Сторона

Не вільно в казні тютюну курити 278
Не довго жив я в світі цім 142
Не забудь, не забудь моїх днів 105
Не знаю, що мене до тебе тягне 637
Незрячі голови наш вік кленуть 262
Не люде наші вороги 141
Не минай з погордою 645
Не можу жить, не можу згинуть 676
Не надій ся нічого 641
Неперегляднюю юрбою 128
Неперехідним муром 646
Не покидай мене, пекучий болю 130
Не пора 175
Нераз у сні являєть ся мені 646
Нехай і так, що згину я 119
Ні, ви не мали згляду надо мною 283
Ні, наш тюремний домовий порядок 275
Ні, не любив на світі я нікого 267
N. N. (Будь здорова, моя мила) 191
N. N. (Виступаєш ти чемненько) 188
Нове життя (уривок із поеми) 324
Ночі бе́змірної, ночі безсонної 127

Обривають ся звільна всї пута 151
Ой, жалю мій, жалю 659
Ой, рано я, рано устану (Думка в тюрмі) 121
Ой, ти дівчино, з горіха зерня 657
Ой, ти дубочку кучерявий 658
Ой, що в полї за димове 110
Олї 193
О. О. (Сумоглядні наші співи) 194
Оси 197
Осїнний вітре, що могучим стопом 115
Ось спить дитя 266
Отсей маленький інструмент 692
Отсе тая стежечка 664

Паде додолу листє з деревини 117
Панські жарти (поема) 421
Пірре 349
Пісне моя, ти підстрелена пташко 685
Пісня арештанська і хто її зложив 282
Пісня будущини 266
Пісня генїїв ночі (Но боях земного життя) 133

Сторона

Пісня і праця 163
Плив гостро яструб в лазуровім морю 180
По довгім, важкім отупінню 636
Поезія 161
Посдинок 168
Поклін тобі, Буддо 687
Покоїк і кухня, два вікна в партері 674
Полудне. Широкес поле безлюдне 656
По-людськи (поема) 384
Послухай, сину, що премудрість каже 200
Поступовець 205
Похорон пані Л. Г. 647
Привид 650
Прохід 275
Пшениця (легенда) 582

Рад би я, весно, веселшії пути 110
Раз зійшли ся ми случайно 639
Рідне село 166
Розвивай ся, лозо, борзо 105
Розвивай ся, ти високий дубе 174
Розмови в тюрмі 281
Розпука! Те, що я вважав 675
Росіє, краю туги і терпіння 285

Самбатіон 345
Самовбивство, се трусість 690
Світ дрімає 128
Се дім плачу 269
Semper idem 137
Сиджу в тюрмі, мов в засїдці стрілець 271
Сидїв пустинник коло свого скиту 285
Сикстинська Мадонна 265
Сипле, сипле, сипле сніг 670
Смерть Каїна (легенда) 553
Смійтесь з мене, вічні зорі 663
Смішний сей світ 265
Сонети, се раби 259
Співакові 165
Супокій 140
Сурка (поема) 355

Та ви не думайте, що вища власть 276
Так, ти одна моя правдивая любов 640

Сторона

Твої очі, як те море 641
Тетяна Ребенщукова 195
Ти плачеш. Сліз гірких потоки 649
Тихенько річка котить свої хвилі 117
Товаришам 140
Товаришам із тюрми (Обривають ся звільна всі пута) . . . 151
Тричі мені явилася ся любов 678
Тріолет 181
Тюремна культура 280
Тюремні сонети . . . . . 269—292
Тюрмо народів 291
Тяжко-важко вік свій коротати 120

Ужас на Руси 202
У лісі 310
У сні мені явились дві богині 283
У цадика 366
У шинку 295

Хлібороб 201
Хоч ти не будеш цвіткою цвісти 669
Христос і хрест 148

Цар і аскет (легенда) 591

Червона калино, чого в лузі гнеш ся 658
Чим пісня жива 164
Чи олово важке пливе у моїх жилах 129
Човен 150
Чого ти, хлопе, вбравсь у стрій лицарський 260
Чого являєш ся мені у сні 663
Чому не смієш ся ніколи 662
Чорте, демоне розлуки 681
Что ми шумить, что ми звенить 279

Ще щебече у садочку соловій 108
Що вовк вівцю їсть, жалко 286
Що щасте? Се як ілюзія 667

Я буду жити, бо я хочу жити 184
Як би я знав чари 666
Як віл в ярмі 669
Як на вулиці зострінеш 644
Як не бачу тебе 668
Якесь то буде (З голоду й нужди вмирає мужик) 199
Як почуєш вночі 668

Сторона

Як те залізо з сталою дивною 264
Як я ненавидяку вас 286
Я не жалуюсь на тебе, доле 649
Я не клив тебе, о, зоре 648
Я не лукавила з тобою 182
Я не люблю тебе, о, ні 660
Я нелюд' Часто щоб згнушить 645
Я не надію ся нічого 643
Я хтів життю кінець зробить 676

СПРОБА

хронольоґічного впорядкования

друкованих по збірниках віршевих творів Ів. Франка 1873—1893. р.

1873. рік.

Котляревський (сонет).
Народня пісня (сонет) — друк. 1874.

1874. рік

*Моя пісня[1]) [»Друг« ч. 4].

1875. рік

Дві дороги (сонет — »Друг« ч. 5).
*Наш образ (сонет — »Друг« ч. 5).
Жіноче серце (сонет).
*Могила (»Друг« ч. 13).
*Наперед (»Друг« ч. 21).
*Любов (»Друг« ч. 22).
*Божеське в людськім дусі (»Друг« ч. 3, з 13 XII).
*Бунт Митуси (»Друг« ч. 24, з 27 XII).
*Коляда (24. XII. — Баляди й розкази).
*Хрест (з кінцем грудня).

1876. рік

*Схід сонця (»Друг« ч. 2, 15 I).
*Задунайська пісня (»Друг« ч. 3, з 15 I).
Наступовець (»Друг« ч. 21).
*Лицар (Баляди й розкази).
*Данина (Баляди й розкази).
*Арфіріка (Баляди й розкази).
*Ясколод і Дир під Царгородом (Баляди й розкази).
*Шотляньска пісня (з Пушкіна, Баляди й розкази).
*Рибак серед моря (Баляди й розкази).
*Князь Олег (Баляди й розкази).
*Керманич (Баляди й розкази).
*Нещасниця (з Л. Толстого, Баляди й розкази).
*Святослав (Баляди й розкази).
*Русалка (з Пушкіна, Баляди й розкази).
*Німста за вбитого (з Гетого, Баляди й розкази).
*Хрест Чигиринський (Баляди й розкази, »Дністрянка«).
Наймит (10. X.)
*Наші чесноти: а) Діяльність, б) Патріотизм, в) Згідливість.

1877. рік

Думка в тюрмі (Ой, рано я, рано устану).

1878. рік

Товаришам із тюрми (Обривають ся . . .).

[1]) Зазначені одною зірков пірші поміщені у збірнику: »Із днїв моєї молодости«, двома — у збірнику: »Давне й нове«.

Каменяри.
Наука (сонет).
Зближаєсь час (1. V.)
Плив гордо истріб (10. V.)
Тихко-важко вік свій коротати
**Дума про Маледикта Плосколоба (червень, гл. «Давне й нове»).
Дума про Наума Безумовича (літо).

1880. рік

Голод.
Ботокуди.
Вій, вітре, горою (13. III.)
Мій раю зелений (14. III.)
Непереглядною юрбою (14. III.)
Чи олово пливе у моїх жилах (14. III.)
Дивувалась зима (27. III.)
Гріє сонечко (28. III.)
Розвивай си, лозо, борзо
Вже сонечко знов по лугах (28. III.)
Лице небесне проясилось (29. III.)
Не довго жив я в світі ще (1. IV.)
Бувають хвилі (2. IV.).
До моря сяїз (2. IV.)
Semper idem (3. IV.).
Тетяна Ребенщукова (5. IV.).
Думи, діти мої (6. IV.)
Всюди півечить ся правда (6. IV.)
Гривь Турчин (7. IV.).
Не люде наші вороги (9. IV.)
Гремить!
Безкраї чорні і сумні (16. IV.)
А. Н(авлик).
Товаришам (19. IV.).
Вам стравно тої вогняної хвилі (сонет)
В снах юности (сонет)
На суді (30 IV.).
Незрячі голови наш вік кленуть (сонет)
Не винен я, що сумно співаю (9. V.)
Від того дня вже другий рік (10. V.)
Тріолет.
Я не лукавила з тобою
І ти підеш убитою дорогов
Я буду жити, бо я хочу жити
Землє, моя всеплодющая мати
Як те залізо з силою дивною (сонет)
Пісни будущини (сонет).
Ви плакали фальшивими сльозами (31. V.)
Нехай і так, що згину я (31. V.)
Милосерним (12. VI.).
Човен (13. VI.).
Рідне село (14. VI.).
Вічний революціонер-дух
Ой, що в полі за димове (23. VI.)
Сонети — се раби
Моя любов (Україна — 27. VI.).
Не пора!
Христос і хрест.
Світ дрімає (23. IX.)
Відцурали ся люде мене (18. XI.)
Хлібороб.
Якось то буде!
Ужас на Руси (14. XII.)

1881. рік

Весно, ох, довго на тебе чекати
Ще щебече у садочку соловій
Рад би я, весно, в весельній пути
У шинку.
Великдень.
Максим Цюпик.
Михайло.
Галаган.
Журавлї (Журавлї ключем летять)

Баба Митриха.
Гадки на межі.
Гадки над мужицькою скибою.
Чого ти, хлопе, вбрався у стрій лицарський
Смішний сей світ
Сикстинська Мадонна
Сумоглядні ваші співи
Був у нас мужик колись
Послухай, сину, що премудрість каже
Ось спить дитя
Досить, досить слів а до сліз складати
Тихенько річка котить хвилі чисті
Наде додолу листе з деревини
Догоряють поліна в печі (18. XI.)

1882. рік

Весняної пісні
Михалині Р. (7. IV.).
Не забудь, не забудь (10. VI.)
У лісі.
Пірре.
Не знаю, що мене до тебе тягне (Зів'яле листе)
**Воронізація (»Зеркало« ч. 17 з 1. IX.).
Осінній вітре (9. X.)
Ідеалісти.
Коржеикові (22. X.).
Лихам (21. XI.).
Пісні геніїв ночі (10. XII.).
Ночі безмірної (12. XII.).
**Дрогобицька філянтропія (»Зеркало« ч. 24 з 15. XII.).
Данилові Млаці (17. XII.).

1883. рік

Поєдинок (6.—9. I.).
N. N. (Виступаєш ти чемно — 15. III.).
Розвивай ся, ти високий дубе, (17. III.)
Молодому другові.
К. П. (Гарна дівчино).
**Русинам-фаталістам (»Зеркало« 15. V.).
Беркут (22.—24. V.)
Самбатіон.
Пісня і праця (14. VII.).
Сумовій (15. VII.).
Місяцю-князю (16. VII.)
**Нове Зеркало (»П. Зеркало« 27. VII.).
Нове Життя (початок).
Vivere memento! [14. X.](?)
Журавлі (Понад степи . . . 20.—21. X.).
Не покидай мене, пекучий болю, (28. XI.)
N. N. (Будь здорова — 14. до 18. XII.).

1884. рік

**Святовечірня казка (сїчень).
**Сучасний літопис (сїчень — червень, пересень, грудень).
Чим пісня жива (7. III.).
**Укр. студенська мандрівка (липень — серпень).
**Пані Февросія (»П. Зеркало«, 13. IX.).
**Де есть руська отчина (»П. Зеркало«, 27. X.).
**Женщина (»П. Зеркало«, 13. XII.).

1885. рік

Нове Життя (продовженнн).
Марійка (?).

1886. рік

Ідилія.
Олї (Коли часом).

1887. рік

Панські жарти (сїчень — лютий).

1888. рік

Співакові (4. VI.).
З екзамену (13. IX.).

1889. рік

З любови (21.—28. VIII.).
У цадика (28.—30. VIII.).
По-людськи (1.—5. IX.).
Ні, ви не мали згляду наді мною (7. IX.)
Сурка (7.—8. IX.).
В тих днях, коли неначе риба (8. IX.)
Як я ненавиджу вас (9. IX.)
Що вовк вівцю їсть (9. IX.)
Леґенда про Пилата (9. IX.)
Сиджу в тюрмі (10. IX.)
Вузька, важкая до добра дорога (10. IX.)
Сидів пустинник біля скиту (13. IX.)
Росіє, краю туги і терпіння (13. IX.)
Hausordnung (15 IX..).
Не вільно в казні тютюну курити (15. IX.)
Гей, описали нас немов худобу (16. IX.)
Прохід (16. IX.)
Замовкла пісня (16. IX.)
Ключники й дозорці (16. IX.).
Народ наш в бідах практик (16. IX.)
Вам хочесь знать (17. IX.)
Не будеш тихо (17. IX.)
Вже ніч. Поснули в казні (17. IX.).
А ледви тільки сон нам (17. IX.)
А рано поки час ще вибє питий (17. IX.)
Колись в однім шановнім руськім домі (17. IX.)
Встаєм раненько (18. IX.)
У сні менї явились дві богинї (18. IX.)
І говорила перша (18. IX.)
І говорила друга (18. IX.)
Се дім плачу і смутку (19. IX.)
Ні, наш тюремний домовий порядок (19. IX.)
Беруть дїру, залїзом обкують (19. IX.)
Та ви не думайте, що вища власть (19. IX.)
Асимілятором (19. IX.).
Ввійшла фіґура (19. IX.)
Что ми шумить (20. IX.)
Тюремна культура (20. IX.).
Заповіт Якова (20. IX.).
Пісня арештанська (20. IX.).
Хто її зл[illegible]в (21. IX.).
Розмови ([illegible] IX.).
Кріваві сни (22. IX.).
Колись в сонетах Дант і Петрарка (24. IX.)
Нї, не любив я в світї (2. X.)
І довелось менї за се страждати (2. X.)
Багне гнилеє між країв Европи (4. X.)
Тюрмо народів (4. X.)
Смерть Каїна.

1892. рік

Привид (»Зівяле листє« 6. XI.).
Пяниця (XII., у Віднї).
Цар і аскет (XII., у Львові).

1893. рік

Ми оси (20. III.)
Поезія (30. III. до 1. IV.).
Вандрівка Русина з Бідою (20. III. — 13. IV.).
Був у нас мужик (перерібка)
Епільоґ до сонетів (6. VI.).
Зівяле листє (закінчено перший жмуток; другий — 1895, третїй — 1896).